

T.C.
FIRAT ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANA BİLİM DALI
TASAVVUF BİLİM DALI

TASAVVUF KÜLTÜRÜNDE VE GAZALÎ'DE TEVBE

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Mücahit KAPAN

ELAZIĞ-2017

T.C.
FIRAT ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANA BİLİM DALI
TASAVVUF BİLİM DALI

TASAVVUF KÜLTÜRÜNDE VE GAZALÎ'DE TEVBE

DANIŞMAN
Prof. Dr. İhsan SOYSALDI

HAZIRLAYAN
Mücahit KAPAN

Bu tez 27/07.2017 tarihinde aşağıdaki jüri tarafından oy birliği / oy çokluğu ile kabul edilmiştir.

Jüri Üyeleri:

1. Prof. Dr. İhsan SOYSALDI
2. Yrd. Doç. Dr. Murat ÖZAYDIN
3. Yrd. Doç. Dr. Mustafa TAŞ

Bu tezin kabulü, Sosyal Bilimler Enstitüsü Yönetim Kurulu'nun / / tarih ve sayılı kararıyla onaylanmıştır.

Prof. Dr. Ömer Osman UMAR
Sosyal Bilimler Enstitü Müdürü

ÖZET**Yüksek Lisans Tezi****Tasavvuf Kültüründe ve Gazalî’de Tevbe****Mücahit KAPAN****Fırat Üniversitesi****Sosyal Bilimler Enstitüsü****Temel İslam Bilimleri Ana Bilim Dalı****Tasavvuf Bilim Dalı****Elazığ – 2017, Sayfa: XIII + 240**

Tevbe, kelime anlamı olarak günahlardan vazgeçerek dönmek, pişmanlık duyarak af dilemektir. Terimsel manasıyla, bir uyanış ve silkiniştir. Kişinin şirk, küfür ve nifaktan imana, batıldan hakka, yanlıştan doğruya, isyandan itaate, günahtan ve hatadan sevaba yönelmesi, geçici olan günah hâlini bırakıp aslî olan salah hâline dönmesidir. Nasuh Tevbesi, kulun günahlardan pişmanlık duyarak, bir daha eski duruma dönmeme azmiyle yapılan samimi, ciddi ve bozulmayan tevbedir. Yüce Allah, bir kısım ayetlerle insanlara tevbe edip iman çizgisine dönmeyi, günahlarda ısrarcı olmayıp terk ederek nefislerini temizleyip ıslah etmeyi ve kulluk sınırlarını aşmamayı teşvik etmiş böylece de dünya ve ahiret azabından kurtulacaklarını belirtmiştir. Hz. Peygamber (s.a.s.) ise günahlardan arınma ve kurtulma yolu olarak ümmetine tevbeyi işaret ederek rehberlik etmiştir. Mutasavvıflar da tevbe kavramını ele almış, makamlarından kaynaklanan farklı değerlendirmelerde bulunmuşlardır. Diğer Mutasavvıflar gibi Gazalî de işlenen günahların kalbi hasta edeceğini, hasta kalbin de kişiyi tekrar günahlara yönlendireceğini şartlarını tam yerine getirmek suretiyle tevbe edilmesi halinde Allah’ın tevbeleri kabul edeceğini belirtmiştir. O, günahlara düşme sebeplerini ve onlarda ısrar etmekten vazgeçirecek etkenleri açıklamış, çözüm olarak da özel ilmi ve sabrı tavsiye etmiştir.

Anahtar Kelimeler: Tevbe, Günah, Tasavvuf, Gazalî, Tevbe Risalesi.

SUMMARY

Master Thesis

The Culture of Tasawwuf and Tawbah in Ghazali

Mücahit KAPAN

The University of Fırat

The Institute of Social Science

The Department of Basic Islamic Sciences

Branch of Tasawwuf

Elazığ-2017, Page: XIII + 240

The meaning of *tawbah* is repentance from sins by showing regret and remorse for the error one has got involved in. It also means waking up and renewing, feeling regret and filling with remorse for his or her sins turning to Allah with the intention of obeying Him. Tawbah Nasuh is servant's tawbah that means a pure, sincere repentance that perfectly reforms and improves the one who feels it. Allah encourages people to turn back in repentance while not insisting on sins and thus they get rid of the torment in both this life and afterlife. And also Holy Prophet (pbuh) advises Tawbah to his ummah as the way of being away from sins. Sufis make different comments on tawbah as well. Ghazali like the other Sufis states that sins make the heart ill, ill heart makes the man wrongdoer but tawbah by doing perfectly cleans him and thus Allah forgives him. Ghazali explains the reasons of sins and as a solution he advises especially learning and patience.

Key words: Tawbah, sin, Taswwuf (sufism), Ghazali, The book kitab al-tawbah.

İÇİNDEKİLER

ÖZET	II
SUMMARY	III
İÇİNDEKİLER	IV
ÖNSÖZ	VIII
KISALTMALAR	XIII
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM

1. TEVBENİN MAHİYETİNİN BELİRLENMESİ	6
1.1. Günah	6
1.1.1. İnsanı Günah İşlemeye Sevk Eden Sebepler	9
1.1.1.1. Kişiyi Günah İşlemeye Götüren Dış Etkenler	9
1.1.1.1.1. Yaratılıştan Gelen Zayıflık	9
1.1.1.1.2. Nefis (Nefs-i Emmare)	12
1.1.1.1.3. Heva	18
1.1.1.1.4. Dünya Hayatının Ebediliği Düşüncesi (Huld - Hulûd Arzusu)	20
1.1.1.2. Kişiyi Günah İşlemeye Götüren Dış Etkenler	22
1.1.1.2.1. Şeytan	22
1.1.1.2.2. Dünya Hayatı	27
1.1.1.2.3. Sosyal Çevre - Kötü Arkadaş	34
1.2. Tevbe İle İlişkili Kavramlar	39
1.2.1. İstiğfar	39
1.2.2. İhtida ve Hidayet	42
1.2.3. Islah-ı Hal ve Salih Amel	43
1.3. Tevbe Kavramı	44
1.3.1. Kelime Anlamı	44
1.3.2. Terim Anlamı	46
1.4. Kur'an-ı Kerim'de Tevbe	50
1.5. Hadislerde Tevbe	58
1.6. Tevbe'nin Önemi	65

İKİNCİ BÖLÜM

2. TASAVVUF KÜLTÜRÜNDE VE GAZALÎ'DE TEVBE	72
---	----

2.1. Nasuh Tevbesi	72
2.2. Tevbenin Tamamlanması İçin Gerekli Olan Şartlar	78
2.3. Tevbede Aranılan Özellikler	81
2.3.1. Kararlılık.....	81
2.3.2. Süreklilik	83
2.3.3. Samimiyet.....	84
2.4. Tevbenin Hükümü.....	87
2.5. Tevbe (Sufi) Psikolojisi.....	91
2.6. Tasavvuf Felsefesinde Tevbe	99
2.7. Tevbenin Dereceleri	108
2.8. Tasavvufî Tecrübede Tevbenin Yeri.....	111
2.9. Tevbede Zaman Unsuru	119
2.10. Tevbede Mekân Unsuru	121

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

3. GAZALÎ'NİN TEVBENİN FARKLI BOYUTLARINA BAKIŞI	123
3.1. Tevbenin Hakikati	123
3.2. Tevbenin Lüzumu	126
3.3. Tevbenin Kabulü	128
3.4. Tevbede Acele Etmenin Şart Olması	133
3.5. Tevbeyi Geciktirmenin Zararları.....	138
3.6. Tevbeye Duyulan İhtiyaç	142
3.7. Tevbenin Devamlı Tekrar Edilmesi	144
3.8. Tevbenin İlacı ve Tevbe Açısından İnsanların Kısımları	147
3.8.1. Günahlardan Kaçınanlar (Gençler).....	147
3.8.2. Günahlardan Uzak Kalmayanlar	147
3.8.2.1. Gaflet	148
3.8.2.2. Şehvet.....	150
3.9. Tevbe Edenlerin Dereceleri.....	152
3.9.1. Nefs-i Mutmainne Sahiplerinin Tevbesi	152
3.9.2. Nefs-i Levvame Sahiplerinin Tevbesi	154
3.9.3. Nefs-i Müsevvile Sahiplerinin Tevbesi	156
3.9.4. Nefs-i Emmâre Sahiplerinin Tevbesi	157
3.10. Tevbe Etmenin Sonuçları	160

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

4. GAZALÎ'NİN GÜNAH-TEVBE İLİŞKİSİNE YAKLAŞIMI.....	165
4.1. Kulun Sıfatlarına Nispetle Günahların Kısımları.....	165
4.2. Günahların Tasnifi	167
4.3. Büyük Ve Küçük Günah Ayrımı.....	168
4.4. Büyük Ve Küçük Günah Arasındaki Fark	171
4.5. Büyük Günah Grupları.....	172
4.5.1. Birinci Guruba Giren Büyük Günahlar	172
4.5.2. İkinci Gruba Giren Büyük Günahlar	173
4.5.3. Üçüncü Gruba Giren Büyük Günahlar	173
4.6. Sevap ve Günahların Ahiretteki Karşılıkları.....	177
4.7. Ahiretteki Derece ve Dereyelerin Dünyadaki İyiliklere ve Kötülüklere Göre Dağıtılması	178
4.7.1. Helak Olanlar.....	178
4.7.2. Azap Görenler	180
4.7.3. Kurtulanlar.....	185
4.7.4. Kazananlar	186
4.8. Küçük Günahları Büyüten Sebepler.....	187
4.8.1. Küçük Günahlara Israrla Devam Etmek.....	187
4.8.2. Günahları Küçük Görmek	188
4.8.3. Küçük Günaha Sevinmek	190
4.8.4. Allah'ın Günahları Örtmesi ve Cezalandırmakta Acele Etmemesi.....	191
4.8.5. Günahın İlan Edilmesi.....	191
4.8.6. Âlimin Açıkça Günah İşlemesi	192
4.9. Geçmiş Zamanda İşlenen Günahların Telifisi.....	193
4.9.1. Namazın Tevbesi	194
4.9.2. Orucun Tevbesi	194
4.9.3. Zekâtın Tevbesi	194
4.9.4. Haccın Tevbesi	194
4.10. Günahları Telifi Etmenin Yolları	195
4.10.1. Kul İle Allah Arasında Olan Günahların Telifisi.....	195
4.10.2. İnsanlara Karşı İşlenen Günahların Telifisi	197
4.11. Günahların Bir Kısımından Tевbe Etmek, Bir Kısımından Etmemek.....	201

4.11.1. Küçük Günahlardan Ayrı Olarak Sadece Büyük Günahlardan Tevbe Etmek.....	203
4.11.2. Büyük Günahların Bazısına Tevbe Edip Diğer Bir Kısımına Devam Etmek.....	203
4.11.3. Küçük Günahların Bir Kısımından Veya Tamamından Tevbe Ederken, Büyük Günahlara Bilerek Devam Etmek	204
4.12. Günahtan Sonra Tevbe Etmek İsteyen Ne Yapmalı	206
4.13. Günahta Israrın Tedavi Yöntemleri.....	207
4.13.1. Günahta Israrı Önlemek İçin Gerekli Olan Özel İlim	207
4.13.1.1. Şeriatın Aslına İman Etmek.....	208
4.13.1.2. Hz. Peygamber'e (A.S.M.) Güvenmek.....	208
4.13.1.3. Allah'ın Vaat Ve Tehditlerine Kulak Vermek.....	208
4.13.1.4. Hastalıkla İlgili Bilgi Sahibi Olmak	208
4.13.2. Tevbe'de Sabrın Kullanımı	209
4.14. Günahlara Düşme Sebepleri.....	211
4.15. Günahta Götüren Kalp Hastalıklarının Çoğalma Sebepleri	216
4.16. Günahta Isrardan Vazgeçirecek Faktörler.....	217
4.16.1. Ayet ve Hadislerde Geçen Tehditleri Hatırlamak	217
4.16.2. Peygamberler Ve Velilerin Günahlarıyla İlgili Hikâyelerin Anlatılması..	220
4.16.3. Dünyada Cezaları Acele Verilen Günahları Konuşma.....	222
4.16.4. Nefis Terbiyesi İçin Günahlara Verilen Cezaların Anlatılması	226
SONUÇ	228
KAYNAKÇA.....	230
EK.....	239
ÖZGEÇMİŞ	240

ÖNSÖZ

Âlemlerin Rabbi olan Allah (c.c.)’a sonsuz hamdü senalar ve O’nun Resulü ve yolumuzun rehberi olan Hz. Muhammed (s.a.s.)’e salat ve selam olsun.

Bilim ve teknolojinin çok hızlı gelişip insanlığı ulaştırdığı noktada; bütün değişim ve yeniliklere karşın insan ruhen tatmin olamamakta ve kendini boşlukta hissetmekte ve dolayısıyla bir arayış içerisine girmektedir. Kimi içinde bulunduğu bu durumdan kurtulmak için içki, kumar, zina, uyuşturucu gibi farklı yasaklar alanına gün be gün dalmakta ve batmakta; kimi de okuyup araştırarak, sorgulayarak ve değerler arasında kıyaslamalar yaparak hakikate varıp ruhunu teskin etmeye ve huzur bulmaya çalışmaktadır. Dünyada içine düşmüş oldukları ruhî bunalımlardan kurtulmanın ancak Yüce Allah’a yönelmekle mümkün olduğunu ve bu fânî âlemdeki yaşamın bir oyun, eğlence ve oyalanmadan ibaret olduğunu anlayıp dinî yaşama dönenlerin sayısı her geçen gün artmaktadır.

Rabbinin hükümlerine farklı nedenlerle muhalefet eden daha sonra ise yaptıklarına pişman olan pek çok insan, gönlünü kedere boğan günahlardan bir çıkış aramakta ve Rabbinden özür dileyip af ve mağfiret talebinde bulunmak istemektedir. İşte ruhunun derinliklerinde bu ıstırapı duyan Müslüman olsun olmasın herkesin imdadına İlahî bir lütuf olan tevbe yetişmektedir. Şüphesiz ki kötü düşünce, söz ve eylemlerinden dolayı ruhunda kopan fırtınaların ve mutlak bir huzura kavuşma arayışlarının arka planında günahlardan arınma ve Rabbine karşı mahcup olma (utanma) duygusu vardır.

İnsan, huzurlu bir hayat için fitrattan uzaklaşmadan ve Sırat-ı Müstakîm çizgisinden sapmadan; akıl, kalp ve ruh uyumu içerisinde bir hayat sürdürmeye özen göstermelidir. Düşünce, söz ve davranışlarında sadece Allah’ın rızasını gözetmeli, gayesi, hedef ve gayreti bu temelde olmalıdır. Hayata, olaylara yaklaşımında aslî ölçü ve rehber Kur’an ve Sünnet (Sünnetullah/Adetullah) olmalıdır. “Ey iman edenler! Hayat verecek şeylere sizi çağırdığı zaman, Allah ve Resûl’üne uyun!”¹ İlahî hitabı ise daima aklının odağında olmalıdır.

Prensip olarak yalnızca nefis murakabesini ve muhasebesini edinmeli, neler söylediği ve yaptığı kadar; niçin ve nasıl yaptığının da bilincinde olmalıdır. Daha dünya âlemindeyken hata ve kusurları noktasında hassas olmalı, günahlarıyla bir an önce

¹ Enfâl, 8/24.

yüzleşmeli ve bütün gayretiyle gereğince onları telafi etmelidir. Yanlışlarıyla birlikte, negatif moddan ve olumsuz atmosferden çıkmalı; kötü arkadaş ve çevreden ise vakit kaybetmeden uzaklaşmalıdır.

Hata ve günahlar bir girdap gibidir. Her günah başka bir günaha davetiye çıkarmakla sınırlı kalmaz, Rahmanîyetten Şeytaniyete doğru sahibinin ayağını kaydırır. Tevbeyi geciktirmek yalnızca sapma açısının büyümesi ve manevî eksenden uzaklaşma ile son bulmayıp günahlara devam ettikçe manevî kalbin kararması ve nihayetinde ölümü de gerçekleşir.

Hiz. Âdem'le (a.s.) başlayan tevbe hadisesi, insanlar için her dönemde çok önemli olmuştur. Dünya var oldukça da hep böyle olacaktır. Lakin pratik yaşamda, iyilik ve kötülük arasındaki farkındalığın silinmeye yüz tuttuğu ve ölçünün kaybolmaya başladığı zamanlarda tevbenin önemi daha da belirginleşir. İslami duyarlılığın sönük hale geldiği günümüz dünyasında tevbe, yoğun bir şekilde yağın yağmurla oluşan sele kapılan kişinin can havliyle bir ağaç parçasına sarılıp kurtulması gibidir. İşte tevbeyle sarılmadan selamete çıkmayı düşünmek, gerçekleşmesi mümkün olmayan bir hayaldir.

Muhakkak ki insanlık tarihinin her devrinde büyük sorunlar yaşanmış, çoğu zaman cehalet, dünyevileşme, ahireti unutma, tefrika ve gruplara ayrılma gibi manevî hastalıklara maruz kalınmıştır. Fakat her zaman insanın sığınacağı birçok liman olmuştur. "Allah'ın (verdiği) rengiyle boyandık. Allah'tan daha güzel rengi kim verebilir? Biz sadece O'na kulluk ederiz"² ayetinde işaret edilen ilahî boyadan nasiplenen aile ve toplumlar bazı renklerin tonları soluk da olsa insanları koruma altına almış, iyiye ve güzele yönlendirmiş, yanlışlara karşı önlerine set çekmiş, tevbeyle teşvik ederek hataların izalesine zemin hazırlamıştır.

Şüphesiz yeryüzünde nefsanî arzular, şeytanî dürtüler, kötülüğe teşvik eden unsurlar ve insanlar hiçbir zaman yok olmamıştır ve olmayacaktır. Ama aile ve toplum bir anne şefkatiyle insanları kanatları altına alırken, yüzyıllardır canlılığını kaybetmeyen değerler onları sağlam bir kale gibi korumuştur. Yakın zamana kadar topluma yön veren örnek kişiler azalsa da çarşı, pazar, sokak ve mahallelerde yol göstermeye, söz ve davranışlarıyla insanları iyiye ve güzele kanallere etmeye devam etmişti. Lakin asrımızda değerler gün geçtikçe istismar edilerek yok edilmeye başlandı. Ateistik akımlara cevap üreterek insanlara faydalı olacağını düşünen bir kısım İlahiyatçılar, Resulullah'ın hadislerine dair insanların zihinlerine şüphe tohumları ektiler; bununla da

² Bakara, 2/138.

yetinmeyip Kur'an'daki "muhkem ayetleri" te'vil ederek ve net açık mesaj içeren kıssaların dahi sembolik olduklarını iddia ederek içini boşaltmaya çalışıp maalesef yangına körükle gittiler. Bir kısım insanlar ise dinî değerleri sırf dünyevî bir emele ulaşmak adına sömürdüler. Diğer bir kısım Müminlerse, Batılı görünümlü insanlara özentisi sonucunda milli ve manevî değerlerinden tamamen kopma ve her şeyden taviz verme noktasına geldiler. Bütün bunların çok açık birer hezeyan olduğu ortadadır.

Müslümanlar, Kur'an ve Sünnetten uzaklaşarak bilimden teknolojiye her alanda insanlığın gerisinde kaldığı gibi, üretmeyi de büyük ölçüde terk ettiler. Böylece birkaç yüzyıldır, üreten batıya mahkûm olmakla kalmadılar, kendilerini var eden değerlerden de koptular. İçine düştükleri vahim durumun sorumlusu İslam'ın özünden uzaklaşmak iken onlar İslam'ı suçlu ilan edip değer ve birikimleri yok sayıp tarihlerine ve örnek şahsiyetlerine yüz çevirdiler. Batıya yönelip, iyi kötü ayırımı yapmadan onlarda buldukları her şeyi dünyanın en değerli hazinesiymiş gibi elde etme yarışına girdiler. Batıdan gelenlere ülke, akıl ve kalplerinin kapılarını açan Müslümanlara, onlar istediklerini istediği şekilde verirken, karşılığını mislinden fazla almayı da ihmal etmedi.

Materyalist yapıdaki Batı'nın sunduğu değerlerden biri de dünyevileşmedir. Bu hakikatte kalpleri aydınlatan, hayatı anlamlandıran ahiret inancına savaş açan ve insanları birbirine karşı düşman eden bir düşüncedir. Haddinden fazla yüceltilen bu değer, Kur'an'ın birey açısından takva, sosyal ilişkilerde adalet ve merhamet, devletler ve milletler düzeyinde ise iyilik ölçüsünü bir kenara itti. Cahiliye döneminin en belirgin özelliği olan makam-mevki, mal-mülk ve gücü merkeze aldı. Böylece gözünü hırs bürüten, tamahkâr, müsrif, ölçü tanımayan bireyler yetişti. Bunlar mal-mülk, makam-mevki elde etmek ve lüks hayata ulaşmak uğruna değerlerini hiçe saydı. Haramı-helali, hakkı-hukuku unuttu, vicdanının sesini susturdu. Eşinden iş arkadaşına yakın uzak çevresine karşı merhameti unutmakla kalmadı adaleti de bir tarafa attı. Bir basamak daha yükselmek, biraz daha zengin olmak için omuzuna basmadığı, kalbini kırmadığı, canını yakmadığı kimse kalmadı. Hedefine ulaşmak için hırsızlık, rüşvet, yalan ve iftira gibi ağır suçları mübah gördü.

Öne çıkardıkları bir başka değer ise bireyselliktir. Nefsi alabildiğine yücelten, akli arzu ve isteklerin emrine amade kılan sistem, insanı hiç olmadığı kadar bencilleştirdi. Merhamet, iyilik, fedakârlık, kanaat gibi pek çok değeri köreltti, sosyal ilişkileri zayıflatarak insanı yalnızlığa mahkûm etti. Duygu, düşünce ve fiillerde ölçü ve

sınır koymadan heva ve hevesin peşinden koşulması, kişileri haramları hafife alma ve görmemezlikten gelme gibi bir felakete sürükledi. Zaman içerisinde pek çok günah faziletmiş gibi sunulmaya başlandı. Sınırlar yıkıldıkça günah kavramının içi boşaldı. Günahın cazibesi artarken iyilik ve iyilik yapanlar, küçümsendi, tevbe ya unutuldu ya da çoğu şey gibi dilden kalbe inmeyen bir söz hâline geldi.

İslam'ın ihlas, özveri, hoşgörü ve diğerkâmlık gibi birçok değerinden haberdar olmayan batı medeniyeti, pek çok değerini içini boşaltıp yeni anlamlar yükleyerek manevî bağlamından kopardı. Yeni formlar içinde sunduğu bu değerler Müslümanları düşüncesinden konuşmasına, yaşamından ilişkilerine kadar hayatının her karesine girmek suretiyle derinden sarstı. Kur'an ve Sünneti unutturmak; dikkatleri farklı bir yöne çekmek için yeni öğretilerle toplumların karşısına çıkıldı. Resulullah'ı (s.a.s.) model olmaktan çıkarmak için hayali kahramanlar, sanal bilgisayar oyunları; çizgi, dizi ve sinema filmleri üretilip ön plana çıkardılar. Yeni öğretileri yegâne mutluluk reçetesi olarak sundular. İnsanların akıllarını çelerek peşlerinden sürüklemeye çalıştılar. Böylece büyük ölçüde hedefe ulaştılar. İslami bilince sahip olduklarını söyleyenler bile yaşamlarının birçok kesitinde Kur'an ve sünnetten çok batının dayattıklarını ölçü alır hâle geldi. Böyle olmasının sebebi aslından taviz vermeden dinî değerleri günümüz insanın idrakine sunmada din ilimleriyle uğraşanların (Diyanet'in ve İlahiyatçıların) yetersiz kalması, gerekli tedbirleri almaması ve pasif olmasıdır.

Dayanağını İslam'dan almayan Müslümanlarda, günah sevap kavramları önemini yitirmeye başladı. Sevap teşvik, günah ise sakındırma gücünü kaybetti. Bu durum tevbede bir anlam kaymasına yol açtı. İnsanlar yaptıklarının yanlış mı veya doğru mu olduğuna karar verirken İslam'ı değil de insanları ve modayı ölçü aldıkları gibi yanlış yaptıklarını düşündüklerinde ise Allah adına değil de nefisleri adına üzölmeye başladılar.

Günümüzün baş döndüren teknolojik, iletişim alanındaki gelişmeler, insanları derinden sarstı, ezberleri bozdu, hayatların akışını değiştirerek her gün yeni bir mecraya soktu. Şaşkına dönen insan, zamana ve olaylara yetişmeye çalışırken yaratılış gayesini ve sorumluluklarını unutmuşçasına hareket eder oldu. Peş peşe yaptığı hataların etkisiyle kıvrılırken, içten ve samimi bir tevbeyle hayatı olması gereken yerden yakalamayı bir türlü beceremedi.

Biz çalışmamızla bir nebze olsun, konuya biraz daha farklı bir bakış açısı kazandırmayı düşündük. Bu uzun soluklu maraton esnasında daima desteğini gördüğüm

aileme; bana yol gösterip değerli fikir ve tavsiyeleriyle yardımlarını esirgemeyen değerli hocam Prof. Dr. İhsan Soysaldı' ya şükranlarımı sunuyor; kendilerine dünya ve ahiret hayatında mutluluklar diliyorum.

Yüce Rabbimden bizleri yolundan ayırmamasını ve yapacağımız çalışmalarda kolaylıklar vermesini niyaz ediyorum.

ELAZIĞ-2017

Mücahit KAPAN

KISALTMALAR

a.g.e	: Adı geçen eser
a.e	: Aynı eser
a.g.m	: Adı geçen makale
AÜİF	: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi
a.s	: Aleyhisselam
b	: Bin
bkz	: Bakınız
c	: Cilt
c.c	: Celle Celalühü
çev	: Çeviren
D.İ.A	: Diyanet İslam Ansiklopedisi
D.İ.B	: Diyanet İşleri Başkanlığı
Haz	: Hazırlayan, Hazırlayanlar
Hz	: Hazreti
h.no	: Hadis Numarası
M.E.B	: Milli Eğitim Bakanlığı
Neşr	: Neşreden
S	: Sayfa
s.a.s	: Sallallahu Aleyhi Ve Sellem
sy	: Sayı
T.D.K	: Türk Dil Kurumu
T.D.V	: Türkiye Diyanet Vakfı
Trc	: Tercüme eden
Trs	: Tarihsiz
y.y	: Basım yeri yok
Yay	: Yayıncılık, yayınları, yayınevi

GİRİŞ

Yüce Rabbimiz kâinattaki her şeyi insan için; onu da fitrat üzere yarattığını³, insanın insan olma yönüyle asıl fitratı yaratıcısına boyun eğmek olduğunu şu ayet açıkça ortaya koymaktadır: “*Ben cinleri ve insanları ancak bana ibadet etsinler diye yarattım*” beyanıyla vurgulandığı gibi insanın görevi Allah’a kulluktur. Bu kulluğun sergileneceği bir sahne olan dünyaya gönderdiği her bir insana ömür denilen belirli bir zaman dilimi içinde yaşam hakkı veren Yüce Allah, hangimizin daha güzel davranacağını denemek istemiştir.⁴ Yoksa bu âlemde insanı başıboş kalması için yaratmamıştır.⁵ Asıl gaye kulluk temelinde imtihan etmektir. Bu bağlamda dünya, gelip geçici, bir anlamda hayalî bir mekân olup bakî değildir. Bu açıdan dünya, bir konak yeri, bir misafirhane ve geçici bir menzildir.

Dünya, hem güzellikler hem de çirkinliklerle doludur. İnsan, imtihan için gönderildiği bu dünyada, güzellikleri ve iyilikleri arayacak, çirkinliklere takılmadan son ve ebedî yurdu ahirete doğru yol alacaktır. Dünyası ona ebedî hayatın kapısını açacak anahtarı sunacaktır. Bunun için de insanın, dünyasını iyi kullanması ve ahireti için hazırlık yapması gerekmektedir.⁶

“Bütün ilâhî dinlere göre insan hem iyilik hem kötülük yapma temayülüne sahip bir varlıktır. Hz. Âdem hata etmiş fakat tevbe ile rahîm olan Allah’ın affına mazhar olmuştur. Günah işleyen kimse tevbe ettiği takdirde âdemiyet nesebini, aksi halde şeytaniyet vasfını tescil ettirmiş olur.”⁷ Gazali (ö.505/1111), insan için hatadan korunmuşluğu imkânsız kabul ederken hatadan dönmemeyi insanlıkla bağdaştıramaz.⁸ Aslında tevbe imanın tezahürüdür; bezm-i eleste Allah’a verilen sözün hatırlanması ve yapılan ahdin tazelenmesidir; Kur’an’da işaret edildiği gibi⁹ nefsinin kirlerden arındırma çabasıdır. İncanın kaynağı olan kalp hadislerde bir aynaya benzetilir. Ebû Hureyre’den gelen bir rivayette Hz. Peygamber bu konuda şöyle buyurmuştur: “*Mümin kul günah işlediğinde kalbinde siyah bir nokta belirir. Eğer pişman olarak bağışlanmasını dilerse nokta silinip kalbi cilâlanır. Günah işlemeye devam ederse siyahlık kalbini sarar.*

³ Rum, 30/30.

⁴ Mülk, 67/2.

⁵ Kıyamet, 75/36.

⁶ Kırca, Celal (Komisyon), “*Tevbe*” **İslamî Kavramlar**, Sema Yazar Gençlik Vakfı Yay. , Ankara, 1997, s. 198.

⁷ Gazalî, **Tevbe Risalesi (Pişmanlık Kitabı)**, Trc. Ramazan Balcı, Etkileşim Yay. , İstanbul, 2013, s. 12.

⁸ Gazalî, a.e. , s. 37.

⁹ Şems, 91/9-10.

*Cenâb-ı Hakk'ın, 'Onların işlemekte oldukları kötülükler kalplerini kirletmiştir'*¹⁰ şeklindeki beyanında yer alan kir ve pas bundan ibarettir"¹¹ Diğer bir hadiste bu tür bir kalp, içine konulan şeyi tutmayan devrik testiye benzetilmiştir.¹² *Mümin, işlediği küçük bir günahı bile tepesinde dikilip üzerine düşeceğinden korktuğu bir dağ gibi görür. Buna karşılık günahı kanıksamış kimse onu burnunun üzerinden geçen sinek gibi kabul eder.*¹³ Aslında küçük günahlar büyük günahlar için birer basamaktır. Resûlullah, Hz. Âişe'ye hitaben şöyle demiştir: *"Küçümsenen yanlış davranışlardan uzak durmaya bak, zira Allah bu tür davranışların da hesabını soracaktır"*¹⁴ Küçük günahlar âmir konumunda bulunan veya başkalarına örnek olacak bir mevkide yer alan kimselerce işlendiği takdirde büyük günah durumuna geçer. Öte yandan bir hadiste de vurgulandığı üzere¹⁵ günahın açıkça işlenmesi bağışlanmasının önünde ayrı bir engel teşkil eder."¹⁶

Tevbede esas olan, Allah rızası için yapılmış olmasıdır. Zira kişinin; temelinde Allah rızası değil de, malına, bedenine veya şerefine bir zarar geldiğinden dolayı duyduğu pişmanlık ve nedamet *"tevbe"* olarak değerlendirilemez.¹⁷ "Mesela, sözgelişi içki içen bir insanın, Allah korkusu söz konusu olmaksızın sırf bedenine yapmış olduğu bir zarardan dolayı veya malına yahut da şerefine zararı dokunduğu için terk etmesi bir tevbe değildir."¹⁸ Çünkü asıl tevbe, kişi işlediği günahın bir faydasını görse de onun çirkinliğini duyup ondan tiksiniyerek vazgeçmektir.¹⁹

Allah'ın bir emri olduğu düşüncesiyle ve sırf O'nun rızasını kazanmak için yapılan tevbe, bir ibadettir ve sadece Cenab-ı Hakk'a tahsis edilmelidir. Bunun içindir ki kul Allah'a itaat etmeye yöneldiği zaman, onun hakkında *'tevbe etti'* denir, zira burada isyan halinden itaat haline bir dönüş olabileceği gibi bir itaat halinden daha mükemmel bir itaat haline dönüş de söz konusu olabilir. Tevbe Sûresi'nin 117.

¹⁰ Mutaaffîn, 83/14.

¹¹ Ahmed b. Hanbel, II, 297; Tirmizî, Tefsîr, 83/1.

¹² Müslim, İman, 231.

¹³ Buhârî, Da'avât, 4.

¹⁴ Ahmed b. Hanbel, V, 331; İbn Mâce, Zühd, 29.

¹⁵ Buhârî, Edep, 60; Müslim, Zühd, 52.

¹⁶ Topaloğlu, Bekir, *"Tevbe" TDV İslam Ansiklopedisi*, İstanbul, 2012, c. XLI, s. 280-281.

¹⁷ Yazır, Elmalılı M. Hamdi, *Hak Dini Kur'an Dili*, Sad. İsmail Karaçam, Emin Işık, Nusrettin Bolelli, Abdullah Yücel, Azim Dağ. , İstanbul, c. I, s. 164.

¹⁸ Tunç, Cihad, *"Tevbe Hakkında Bazı Meseleler"*, A. Ü. İ. F. Dergisi, Ankara, 1981, c. XXIV, s. 394.

¹⁹ Yazır, a. g. e. , c. I, s. 164.

ayetindeki²⁰ Hz. Peygamber'in Yüce Rabbimiz tarafından kabul buyrulduğu haber verilen tevbesi, böyle daha da mükemmel bir itaat cinsinden olmalıdır.”²¹

“İslâm âlimleri günah işleyip tevbe eden kimse ile hiç günah işlememiş kimseler üzerinde durmuş, bunlardan hangisinin daha makbul sayıldığını irdelemeye çalışmıştır. Aslında peygamberler hariç günah işlemeyen hiçbir insan yoktur. Bununla birlikte farzları yerine getirmemek, yasaklardan kaçınmamak gibi belirgin maddî günahlardan uzak duran kişiler cennete gireceklerini sanıyor ve diğer insanları küçümsüyorsa Allah’a muhtaç olmadıkları zannına kapılabilirler. Buna karşılık günah işleyen fakat pişmanlık duyarak tevbe eden, Cenâb-ı Hakk’ın lütuf ve bağışlamasına daima ihtiyaç duyan insanlar O’na diğerlerinden daha yakındır.

İşlenen günahın kul hakkını ilgilendiren yönü bir tarafa, tevbe kul ile Allah arasında cereyan eden mânevî bir haldir. Kul zihnî ve kalbî fonksiyonlarına, pişmanlığına ve tevbeden sonraki durumuna göre günah işlemeyen kimsenin mânevî açıdan çok gerisinde, yanında veya ilerisinde bulunabilir.”²²

İman etmek için Allah’a yönelmek şarttır, çünkü dine karşı ilgisiz duran birinden o dinin mümini olması beklenemez. Kur’an bu, Allah’a ve dine yönelme fikrini, dönüş (تَوْبَة) ve yöneliş (إِنْجَابَة) kelimeleriyle ifade eder.²³ Bu yönelme de vahyi bilgi üzere ahirete kesin imanı ve ona hazırlanmayı gerektirir. Lakin İsmail Hakkı Bursevî’nin de ifade ettiği gibi şu on şey, pek çok insanın hakikati kavrayamadığının, dinî anlamda ciddi olmadığının ve gafletten hâlâ uyanmadığının göstergesidir:

1. İnsan, kesin olarak Allah tarafından yaratıldığını bilir, fakat O’na ibadet etmez.
2. Kendisine rızık verenin Allah olduğuna kesin inanır, fakat bununla tatmine ve huzura çalışmaz.
3. Dünyanın geçiciliğine kesin olarak inanır, buna rağmen ona dayanıp güvenmekte devam eder.

²⁰ Tevbe, 9/117: “Andolsun ki, Allah, yine peygambere ve en zor gününde ona uyan Muhacirler’le Ensar’a, içlerinden bir kısmının kalbleri az kalsın kayacak gibi olmuşken, tevbe nasip etti de lütfedip tevbelerini kabul buyurdu...”

²¹ Tunç, a.g.m. , s. 394.

²² Topaloğlu, a.g.m. , s. 281.

²³ Sülün, Murat, **Kur’ân-ı Kerim Açısından İman-Amel İlişkisi**, Ensar Neşr. , İstanbul, 2015, 3. Baskı, s. 208.

4. Vârislerinin kendisine düşman olacaklarını bildiği halde onlar için hâlâ mal toplamaya çalışır.

5. Ölümün kesin olarak geleceğini bilir, ancak bunun için hazırlık yapmaz.

6. Kabrin kendisi için sonunda mutlaka varılacak bir yer olduğunu kesin olarak bilir, fakat onu (hayır ve hasenat ile) onarmaya çalışmaz.

7. Kesin olarak Allah'ın kendisini hesaba çekeceğini bilir, ama bunun için gerekli delilleri hazırlamaz.

8. Kesin olarak sırat köprüsünden geçeceğini bilir, fakat hâlâ yükünü hafifletmeye çalışmaz.

9. Kesin olarak cehennem ateşinin kötülerin yeri olacağını bilir, ama bundan kaçıp kurtulmaya çalışmaz.

10. Kesinlikle cennetin iyilerin yurdu olduğunu bilir, fakat bunun için gereken ameli işlemez.²⁴

Oysaki mümin olan kimsenin ilim ve amel gibi güzel şeylerle süslenmesi, hatadan ve ayak sürçmesi gibi şeylerden de uzak durması gerekir. Rabbinin rızasından başka bir şey düşünmeyerek ibadet ve itaatte bulunmalı, düzgün bir kalple Rabbine kulluk etmelidir.²⁵

Tevbe; tasavvuf, tefsir, kelam, fıkıh, psikoloji, din psikolojisi ve sosyoloji gibi bilim dallarının hepsinin ele alıp kendi metotlarıyla üzerinde araştırma yapabilecekleri bir konudur. Biz bu çalışmamızda Kur'an ve Hadis kitaplarıyla bazı tasavvuf, tefsir, din psikolojisi, kelam, akaid ve eğitim bilimleri kitaplarından da istifade ederek "Tasavvuf Kültüründe ve Gazalî'de Tevbe"yi ortaya koymaya çalıştık.

Bizim tevbe konusunu çalışmamızdaki sebep tevbenin, dünya ve ahiret hayatını çok etkilemesine, farklı boyutlarına rağmen daha önce yapılan çalışmalarda yeterince manevî derinliği açısından anlatılamaması ve yüzeysel geçilmesinden dolayıdır. Amacımız bu konunun bütün yönleriyle anlaşılması ve ciddiyetine varılmasıdır.

Çalışmamız esnasında özellikle temel kaynak eserlere inmeye özen gösterip konumuzla ilgili yazılmış olan birçok eserden de istifade etmeye çalıştık. Konunun daha iyi anlaşılması hususunda gerekli gördüğümüz noktalarda bir kısım değerlendirmelerde bulunduk. Çalışmamızı bu plan doğrultusunda tamamladık.

²⁴ Bursevî, İsmail Hakkı, **Rûhu'l-Beyân Tefsîri (Muhtasar)**, Trc. Heyeti. Abdullah Öz, Ali Rıza Temel, Cüneyt Gökçe, Halit Sevimli, Harun Ünal, Hasan Hüseyin Tunçbilek, Hüseyin Kayapınar, İbrahim Tüfekçi, İlyas Karşlı, Muharrem Önder, Mustafa Aydın, Süleyman Mollaibrahimoğlu, Yahya Alkın, Damla Yay. , İstanbul, 1997, 3. Baskı, c. I, s. 69.

²⁵ Bursevî, a.e. , s. 82.

Bizim çalışmamızın mevcut çalışmalardan farkı tevbenin mutasavvıflar ve özellikle de onlardan biri olan Gazalî açısından nasıl algılanıp değerlendirildiğinin ve bu değerlendirmelerin bir bütün olarak bir araya getirilip bir takım sonuçlara ulaşılması şeklinde olmuştur.

Bu sebeple Allah'ın rızasını kazanmak için İlahî bir lütuf anlamına gelen tevbe ve onu zorunlu kılan günahı tasavvufî yönden araştırma konusu olarak seçtikten sonra çalışmamızda öncelikle günah kavramının anlamsal boyutunu, günaha sürükleyen unsurları, tevbeyle ilişkili kelimeleri, tevbenin tasavvufî açılımını, günahla olan irtibatını, tecrübî durumunu ve Gazalî'nin tevbe ve günaha yaklaşımını ele aldık. Böylece çalışmamızın teorik alt yapısını oluşturmaya gayret ettik.

Birinci bölümde günah kavramı, günah işlemeye sevk eden iç ve dış etkenler, tevbeyle ilintili kavramlar, tevbenin sözlük ve terim anlamı, Kur'an ve Hadislerde tevbe, tevbenin önemi başlıkları üzerinde durduk.

İkinci bölümde tasavvufî açıdan ve Gazalî açısından nasuh tevbesine, tevbenin tamamlanması için gerekli olan şartlara, tevbede aranan özelliklere, tevbenin hükmüne, tevbe psikolojisine, tasavvuf felsefesinde tevbe, tevbenin derecelerine, tasavvufî tecrübeye tevbenin yerine, tevbede zaman ve mekân unsuruna değindik.

Üçüncü bölümde Gazalî'nin tevbenin farklı boyutlarına bakışı temelinde tevbenin hakikatini, kabulünü, tevbede acele etmenin şart olmasını, tevbe geciktirmenin zararlarını, tevbeyle duyulan ihtiyacı, tevbenin devamlı tekrar edilmesini, tevbenin ilacı ve tevbe açısından insanların kısımlarını, tevbe edenlerin derecelerini ve tevbe etmenin sonuçlarını ele aldık.

Dördüncü bölümde ise Gazalî'ye göre kulun sıfatlarına nispetle günahların kısımlarından, günahların tasnifinden, büyük ve küçük günah ayırımından, büyük ve küçük günah arasındaki farktan, büyük günah gruplarından, sevap ve günahların ahiretteki karşılıklarından, ahiretteki derece ve derecelerine göre dağıtılmasından, küçük günahları büyüten sebeplerden, geçmişte işlenen günahların telafisinden, günahları telafi etmenin yollarından, günahlardan kısmi tevbe etmekten, günahattan sonra tevbe etmek isteyen ne yapması gerektiğinden, günah ısrarının tedavi yöntemlerinden, günaha düşme sebeplerinden, günaha götüren kalp hastalıklarının çoğalma sebeplerinden ve günah ısrardan vazgeçirecek faktörlerden bahsederek tezimizi tamamladık.

BİRİNCİ BÖLÜM

1. TEVBENİN MAHİYETİNİN BELİRLENMESİ

1.1. Günah

Farsça bir kelime olan ve sözlükte ‘suç’ anlamına gelen günah, kutsal ve tabiatüstü varlıklarla alakalı dinî bir kavramdır. Beşerî düzen ve kanunların çiğnenmesi suç kabul edilirken, kutsal ve doğaüstü varlıklara karşı yapılan hata ve aşırılıklar günah olarak isimlendirilmektedir.²⁶ Daha açık bir ifadeyle, İlahi emirlere aykırı²⁷ olup öbür dünyada (ahirette) cezalandırılmayı icap ettiren²⁸, dince suç sayılan iş²⁹, davranış³⁰, kötülük³¹ veya cürümdür.³²

Günah, tarihin her döneminde ve bütün dinlerde bulunmakla beraber; günahın mahiyeti, kısaca belirtildiği üzere, dinlerin ulûhiyet mefhumuna ve insanların bu ulûhiyetle olan irtibatlarına göre değişmektedir.³³

Meydana gelen davranışın günah olarak kabul edilebilmesi için bireyin değerlendirme merkezinin bir bölümünü oluşturan dini inançlarıyla bu davranışının çatışması gereklidir. Şöyle ki davranış olup bittikten sonra kişinin bizzat kendisi tarafından bunun tahlili yapılmakta ve eğer davranış inancın gerektirdiği değer veya değerlerle çarpışmışsa, yani dinin kurallarına uymayan bir davranışsa, birey bu davranışını günah olarak değerlendirir.

Böylesi bir durumda birey, kendi içinde bir uyumsuzluk ve inandığı İlah ile arasındaki ilişkilerinde bir kopukluk olduğunun şuuruna varır. Yani günahın algılanmasında birey bir anlamda, var olan ‘ben’ ile olunmak istenen ‘ben (ideal ben)’ arasındaki farkın ortaya çıktığını görür. Böylelikle günah sayılan davranış, Allah ile insan arasındaki bağı koparan ve zedeleyen bir isyan olarak değerlendirilir.³⁴

²⁶ Harman, Ömer Faruk, “*Günah*” DİA, İstanbul, 1996, c. XIV, s. 278.

²⁷ Doğan, Mehmet, *Büyük Türkçe Sözlük*, Vadi Yay. , Ankara, 2001, 15. Baskı, s. 499.

²⁸ Rado, Şevket, *Büyük Türk Sözlüğü*, Hayat Yay. , İstanbul, 1969, s. 457; Püsküllüoğlu, Ali, *Türkçe Sözlük*, Yapı Kredi Yay. , İstanbul, 1995, s. 691.

²⁹ Özön, Mustafa Nihat, *Türk Dili Sözlüğü*, Arkın Kitabevi, İstanbul, 1967, s. 421.

³⁰ Kurul (Eren, Hasan; Gözaydın, Nevzat; Parlatır, İsmail; Tekin, Talat; Zülfikar, Hamza), *Türkçe Sözlük (TDK)*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1988, c. I, s. 584.

³¹ Alp, Ali Rıza; Alp, Sabahat, *Büyük Osmanlı Lûgatı*, Türk-Ar Neşr. , İstanbul, 1958, s. 455.

³² Alâettin, İbrahim, *Yeni Türk Lûgatı*, Kanaat Kütüphanesi, (y.y.), 1930, s. 332.

³³ Harman, “a.g.m.”, c. XIV, s. 279.

³⁴ Peker, Hüseyin, *Din Psikolojisi*, Furkan Yay. , Samsun, 1993, s. 78.

Kur'an'da 'جَنَاح - cünâh' şeklinde ifade edilen bu kelime Kur'an'da yirmi beş defa geçmekte olup³⁵ insanı haktan başka tarafa meylettiren her günaha da herhangi bir günaha da bu ad verilmektedir.³⁶ Günah kelimesinin karşılığı olarak Arapça'da: *Zenb* (rezil ve alçak olan), *ism* (helal ve mübah olmayan, kalbi inciten, başkalarının bilmesinden hoşlanılmayan), *masiyet* (itaatsız ve âsi olmak), *hata* (kasten veya kasıtsız günahlar), *seyyie* (ayıp, kusur), *fâhişe* (gayet çirkin günah, yüz kızartıcı iş ve söz), *kabiha* (çirkin, kötü şey), *zelle* (ayak sürçme, söz ve fiilde hata), *fisk* (kabuktan çıkmak, din hadlerini çiğnemek), *fücur* (başkalarının bilmesi istenmeyen), *cürm* (en ağır günah), *sağire* (küçük günah), *kebire* (büyük günah) gibi kavramlar kullanılır.³⁷

"İslam dinî, yapılan her çeşit kötülükleri, haksız ve uygunsuz davranışları, günah ismi altında toplar."³⁸

İslam'a göre kişinin, Allah'ın emir ve yasaklarına aykırı davranarak O'nun isteklerine uygun düşmeyen davranışlarda bulunması,³⁹ yani beşerî isteklerinin İlahî isteklere katlanmayı, O'na uymayı reddedişidir.⁴⁰

Günah, kendisine takvası ve fücuru öğretilen insanın⁴¹ yanılması, unutulması, dengesizliği, sapması; bir anlamda din'in, yani Yaratıcının çizdiği çizginin dışına çıkması, İlahî kuralları ihlal etmesidir.⁴²

Kur'an'da ve Hadislerde 'günah' kavramı olarak; kebâire, seyiyie, zenb, ism, fahşâ, rics, vizr, cürüm, hatîe, şikâk, habîs, hûb, fisk, isyan, fücür, şekâvet, münker gibi sözcükler ve bunların türevleri kullanılmaktadır.⁴³

Kur'ân-ı Kerîm'de günahı değişik açılardan ele alan birçok kelime bulunmaktadır. En başta günah, Allah'a karşı işlenen çok büyük cinayet,⁴⁴ ondan sonra da kişinin bireysel ve toplumsal hayatını derinden yaralayan bir olay olarak sunulmaktadır.⁴⁵ İyi akıbetin yani dünya ve ahiret mutluluğuna ulaştıran sevabın karşısı olarak kullanılan günah, Allah'ın emirlerinin yerine getirilmemesi ve nehiyelerinin irtikâp edilmesi, bazen kulun çevresine karşı bazen de kendi haklarına karşı işlediği

³⁵ Ece, Hüseyin Kerim, **İslam'ın Temel Kavramları**, Beyan Yay. , İstanbul, 2013, 1. Baskı, s. 216.

³⁶ İsfahânî, Rağîb, **Müfredat (Kur'an Kavramları Sözlüğü)**, Trc. Abdülbaki Güneş, Mehmet Yolcu, Cıra Yay. , İstanbul, 2010, s. 247.

³⁷ Gölcük, Şerafettin; Toprak, Süleyman, **Kelam**, Tekin Dağıtım, Konya, 1998, 4. Baskı, s. 127.

³⁸ Köksal, M. Asım, **İman, İbadet, Sohbetler**, TDV Yay. , Ankara, 2016, 2. Baskı, s. 469.

³⁹ Kılıç, Sadık, **Kur'an'da Günah Kavramı**, Hibaş Yay. , Konya, 1984, s. 33.

⁴⁰ Kılıç, a.e. , s. 27.

⁴¹ Şems, 91/7-8.

⁴² Ece, a.e. , s. 219-220.

⁴³ Kılıç, a.e. , s. 122-169.

⁴⁴ Lokman, 31/13.

⁴⁵ Bakara, 2/217.

zulümler şeklinde de ifade edilmektedir. Günah ferdin kendi fitratının bozulmasına sebep olduğu gibi, toplumların yoldan çıkması ve onların helak olmasına da sebep olmaktadır. Yine günah, ahlâkî ve toplumsal boyutu bakımından kulun haddini bilmemesi, toplumların kötülükte aşırıya gitmeleri ve en sonunda da Allah'ı inkâr edip yeryüzünde bozgunculuğun hüküm sürmesi olarak belirtilmektedir.⁴⁶

“Bir hadiste ise ‘Resulullah’a iyilik ve gûnahtan sorulduğunda şöyle buyurmuşlardır: İyilik, ahlâkın güzel olması, gûnah ise, kalbi tırmalayıp insanların da muttali olmasından hoşlanmadığın şeydir.’⁴⁷ Bir başka hadiste ise Resulullah Vâbisa’ya hitaben: ‘İyilik ve gûnahtan sormaya gelmiştin değil mi? Vâbisa ‘evet,’ der. Resulullah parmaklarını bir araya toplar, onlarla göğsüne üç defa vurur ve şöyle der: Nefsine danış, kalbine danış ey Vâbisa! İyilik, nefsin uygun gördüğü ve yapılmasını kalbin onayladığı şeydir. Günah ise içini tırmalayan ve başkaları sana yap diye nice nice fetvalar verse bile içinde şüphe ve tereddüt uyandıran şeydir.’⁴⁸ Bu ve benzer hadislerden anlaşıldığı üzere günah, kalbe ızdırap veren, gönlü daraltan bir şeydir. Diğer bir ifadeyle günah kişinin başkalarının bilmesini istemediği şeydir. Yapılan fiil insanî değerlere yakışmadığı, insanın saygınlık ve değerini düşürdüğü için kişi bunun başkaları tarafından bilinmesini istememektedir.”⁴⁹

“Kur’an’da günah olgusunu ifade etmek üzere on beş kadar kelime kullanılmaktadır. Bunların arasında bir anlam yakınlığı olsa bile, her biri başka bir hataya, hatanın farklı bir boyutuna işaret ederler. Ancak hepsinin ortak noktası; nefse, şeytana, karanlık ve kötü işlere yenik düşmeyi, sıkıntıyı ve ıstırapı, toplumsal huzursuzluk ve kaosu, çirkin ve bayağı davranışları, dengeyi bozmayı ve haddi aşmayı ifade etmeleridir.”⁵⁰

“Günahı ifade eden kavramları incelediğimiz zaman görürüz ki bunların çoğu inkârcıların ya da müşriklerin ahlakıdır, tutumudur ve inandıkları değerlerdir. Günah, öncelikli olarak inkârcılıktır, Allah’a karşı gelmedir. Kur’an, isyan eden insanların bu karşı geliş şekillerine ve onların ifade ettikleri yanlışlara göre çeşitli isimler kullanmaktadır.

⁴⁶ Kahraman, Ferruh, “İslam İnancında Günah, Günah Çeşitleri ve Kişiyi Günah İşlemeye Sevkeden Faktörler”, Usul İslam Araştırmaları Dergisi, sayı: 8, (2007/2), İstanbul, 2007, s. 142.

⁴⁷ Müslim, Birr, 15; Tirmîzî, Zühd, 52; Ahmed b. Hanbel, IV, 182, 227; V, 251, 252, 256.

⁴⁸ Ahmed b. Hanbel, IV, 227-228; Dârimî, Buyû’, 2.

⁴⁹ Kahraman, a.g.m. , s. 143.

⁵⁰ Ece, a.g.e. , s. 216.

İman ettiği halde Rabbinin emirlerini yerine getirmeyen ya da yasaklanan bir şeyi yapanlar da günaha düşmüş olurlar. Ancak onların bu günahı, bir karşı gelme, bir isyan, bir inkâr, bir kibir, bir tuğyan, bir meydan okuma değildir. Bunun tam tersine bir teslim olmuşluktan sonra unutma, yanılma, ihmal etme veya nefse ve şeytana geçici olarak kanmadır.”⁵¹

“Halife olarak yaratılan⁵² insan, ‘emanet’i taşımakla yükümlüdür.⁵³ Emanet’in gereğini yaparsa, ahsen-i takvim (en güzel bir biçimde) yaratılan aslını korumuş olur, emanet’i korumazsa bütün varlıkların en aşağısı olan esfel-i safiline düşer.”⁵⁴

Kul, günah işlediği zaman bundan dolayı kalben ve vicdanen rahatsızlık duymalıdır. Bu hâl onun Allah’a yöneldiğine delalet eder. İşlemiş olduğu günahın dolayı herhangi bir üzüntü duymayan kimse ise Allah’a dönmemiş olur ve o hali onun kalbinin bozulmuş ve ölmüş olduğunu gösterir.⁵⁵

1.1.1. İnsanı Günah İşlemeye Sevk Eden Sebepler

İnsanı günaha sevk eden hem dâhilî hem de haricî sebepler vardır.⁵⁶ Bunları, maddeler halinde şu şekilde sıralayabiliriz:⁵⁷

1.1.1.1. Kişiyi Günah İşlemeye Götüren Dış Etkenler

1.1.1.1.1. Yaratılıştan Gelen Zayıflık

Günaha yol açan dâhilî, yani insanın kendisine ait etkenlerden bir tanesi de onun kendi varlığıyla alakalıdır. Yani, onda görülen sevap ile günah arasındaki gerilimin kaynağı, tamamen kendi tabîî durumundan kaynaklanır.⁵⁸ Doğası gereği insan, hem güçlü hem zayıf, Allah’a olduğu kadar başka şeylere de yönelmeye ya da kendi üzerine kapanmaya, hem faziletli hem günahkâr olmaya eğilimlidir.⁵⁹

Kur’an’da bildirildiğine göre insan, topraktan,⁶⁰ işlenilebilen balçıktan,⁶¹ süzme çamurdan,⁶² zayıf yaratılmış⁶³ ve ona İlâhî Ruh’tan⁶⁴ üflenmiştir.⁶⁵ İşte bu zayıf

⁵¹ Ece, a.g.e. , s. 220.

⁵² Bakara, 2/30.

⁵³ Ahzab, 33/72.

⁵⁴ Tîn, 95/4-5; Ece, a.g.e. , s. 221.

⁵⁵ Cevziyye, İbn Kayyım, **Medâricu’s-Sâlikîn (Kur’ânî Tasavvufun Esasları)**, Trc. Kur. : Ali Ataç, Adil Bebek, Ali Durusoy, Muhammed Deniz, Muharrem Tan, Mehmet Özşenel, İnsan Yay. , İstanbul, 2013, c. I, s. 395.

⁵⁶ Köse, Ali, **“Günah”**, İslam Ansiklopedisi, TDV Yay. , İstanbul, c. XIV, s. 285.

⁵⁷ Kılıç, Sadık, a.g.e. , s. 251-284.

⁵⁸ Kılıç, a.g.e. , s. 268.

⁵⁹ Hökelekli, Hayati, **Din Psikolojisi**, TDV Yay. , Ankara, 2013, 10. Baskı, s. 184.

⁶⁰ Mü’min, 40/67.

yaratılışlı varlık, inanıp inanmama yönünden hür ve serbest bırakılmıştır⁶⁶: “Dinde zorlama yoktur...”⁶⁷ ve “De ki: ‘İşte Rabbiniz tarafından gerçek geldi. Artık dileyen iman etsin, dileyen inkâr etsin’...”⁶⁸ O, doğru yolu bulabilmesi için peygamberler vasıtasıyla desteklenmiştir⁶⁹ fakat yine de iradesini kullanarak hidayet ve dalalet yollarından birisini kendisi seçmektedir⁷⁰: “Kim doğru yolu seçerse kendisi için seçmiş olur; kim de doğru yoldan saparsa, kendi aleyhinde sapmış olur...”⁷¹

“İnsanın bütün kötü hasletlerinin çıktığı temel güçsüzlük Kur’an tarafından ‘zafiyet’ ve ‘zihin darlığı’ olarak tanımlanmaktadır. Kur’an bunu devamlı değişik şekil ve durumlarda tekrarlamaktadır. İnsanın gururu ve ümitsizliği, şevkinin kırılması bu zafiyetten kaynaklanmaktadır. Ayrıca insanın kendini yok edici benliği, devamlı yem olabileceği hırsı, aceleci ve telaşlı davranışı, kendine olan güvensizliği ve kendini mahveden korkuları hep zihninin darlığından kaynaklanmaktadır:

“Doğrusu insan, mahiyeti itibariyle dengesizdir; kendisine kötülük dokundu mu hemen telaşlanır ve kendisine iyilik gelince başkalarına da gitmesini engeller (pintilik yapar).”⁷²

“Zaten insan şahsiyetine (nefsine) hırs (veya bencillik) yerleşmiştir.”⁷³

“Nefsinin cimriliğinden (bencilliğinden) kurtulanlar, felaha erenlerdir.”⁷⁴

(Ey Muhammed! Müşriklere) “De ki: Eğer Rabbimin rahmet hazinelerine siz sahip olsaydınız onları sarf etmekle tükenir korkusundan sıkı tutar ve kimseye bir şey vermezsiniz. Hakikaten insan çok cimridir!”⁷⁵

Bu zaafından dolayı insan, çok aceleci ve telaşlıdır, davranışlarının ileride vereceği sonuçları görmemezlikten gelir: “İnsan aceleci yaratılmıştır”⁷⁶; “İnsan, hayrı istediği gibi şerri de ister. İnsan pek acelecidir”⁷⁷; “Gerçek şu ki siz, çarçabuk geçeni

⁶¹ Hicr, 15/26.

⁶² Mü’minûn, 23/12.

⁶³ Nisa, 4/28.

⁶⁴ Sad, 38/72; Secde, 32/9; Hicr, 15/29.

⁶⁵ Gölcük, Şerafettin, **Allah Kur’an İnsan**, Esra Yay. , Konya, 1990, s. 7.

⁶⁶ Gölcük, a.e. , s. 23.

⁶⁷ Bakara, 2/256.

⁶⁸ Kehf, 18/29.

⁶⁹ Gölcük, a.e. , s. 62.

⁷⁰ Gölcük, a.e. , s. 88.

⁷¹ İsrâ, 17/15.

⁷² Mearic, 70/19-21.

⁷³ Nisa, 4/128.

⁷⁴ Haşr, 59/9; Teğabun, 64/16.

⁷⁵ İsrâ, 17/100.

⁷⁶ Enbiya, 21/37.

⁷⁷ İsrâ, 17/11.

(dünya hayatını ve nimetlerini) seviyor, ahireti ise terk ediyorsunuz”⁷⁸; “Ey inananlar! Allah’tan korkun ve yarın için ne yapıp gönderdiğinizize bakın”⁷⁹ gibi ayetlerle Kur’an insana devamlı bu durumu hatırlatmaktadır.

Bu acelecilik yüzündendir ki insan gururla dolup taşar ve korkunç derecede ümitsizliğe kapılır. İnsan kadar çabuk şişen ve sönen başka hiçbir varlık yoktur. Kur’an tekrarlar der ki insan ne zaman feraha kavuşursa derhal Allah’ı unuttur. Tabiî sebepler onun istediği neticeleri verince, kendi gücünün kendisi için yeterli olduğu düşüncesine kapılır ve kendisini beğenmişlik duygusu içinde, artık bu tabiî sebepler içerisinde Allah’ı görmez. Ama kötü durumlara düşünce, o zaman ya tamamen bir karamsarlık içine düşer; ümitsiz olur, ya da yalnız bu durumda Allah’ı hatırlar.”⁸⁰

“İnsanın temel yapısında iyiliğe ve fenaliğe süratli bir biçimde eğilim gösterebilecek yeteneğin varlığı söz konusudur. O, bunu hayatının değişik safhalarında değişik davranışlar halinde belirtme fırsatı bulur:

*“Rabbim denemek için insana ikramda bulunup bol nimet ve zenginlik verirse, O: ‘Rabbim beni şerefli kıldı’ der. Ama onu sınamak için rızkını daraltırsa ‘Rabbim bana ihanet etti’ der.”*⁸¹

İnişler ve çıkışlar halinde zikzaklar çizen iki yönlü manevi yapısı”⁸² temelinde tercihi yapmak yine insana düşmektedir.⁸³

İnsanın zayıf ruh halini anlatan diğer bir kelime ise Kur’an’da geçen ‘mütrafîn’dir.⁸⁴ Bolluk içinde yüzmek anlamına gelen bu kelime, Kur’an’ı Kerim’de Allah’ın nimetlerinin insanı şımartması, tuğyana ve azgınlığa düşürmesi anlamında kullanılmış ve böyle insanların sıfatı olarak gösterilmiştir.⁸⁵ Nimet içerisinde yaşayan insan, barış, refah ve güç elde etmeye çalışırken bu durumlarda Allah’ı unuttur ve pek çok sapıklık, ahlakî hastalıklar, bozulma ve çöküş süreciyle karşı karşıya kalır.⁸⁶

“Kur’an pek çok ayette açıkça ve özellikle insanı, yaptıklarından dolayı sorumlu tutmakla onun bir güç sahibi olduğunu beyan etmektedir.

⁷⁸ Kıyamet, 75/20-21.

⁷⁹ Haşr, 59/18; Ayrıca bkz. Bakara, 2/110, 223; Müzzemmil, 73/20.

⁸⁰ Fazlur Rahman, **Ana Konularıyla Kur’an**, Ankara Okulu Yay. , Çev. Alparslan Açıkgenç, Ankara, 1998, 4. Baskı, s. 61-62.

⁸¹ Fecr, 89/15-16.

⁸² Gölcük, **Allah Kur’an İnsan**, s. 17.

⁸³ Gölcük, a.e. , s. 23.

⁸⁴ İsra, 17/16.

⁸⁵ Kılıç, a.g.e. , s. 271.

⁸⁶ Fazlur Rahman, a.g.e. , s. 103.

‘Allah kişiye ancak gücünün yettiği kadar yükler...’⁸⁷

‘İnsan zayıf yaratılmış olduğundan Allah sizden yükü hafifletmek ister.’⁸⁸

Soyut anlamda insanın bir gücü vardır ve insan bir güç sahibi olduğunu kendi nefisinden bilir. Önemli olan aklın ve naklin reddetmediği bu gücün nasıl ve ne şekilde kullanılacağı ve neticede meydana gelecek amellerin alacağı biçimdir.”⁸⁹

1.1.1.1.2. Nefs (Nefs-i Emmare)

Sözlük anlamı: Bir kimsenin zâtı (kendisi)⁹⁰ veya özü anlamına gelir.⁹¹ Ruh,⁹² can, hayat, kalp,⁹³ benlik;⁹⁴ heves,⁹⁵ aşağı duygulardır.⁹⁶ İnsanın biyolojik ihtiyaçları anlamı da vardır.⁹⁷ Tasavvufî mana da ise açık ve gizli, dünyaya ve ahirete bakan duyuları, maddî ve manevî becerileri,⁹⁸ kulun kötü huyları ve çirkin vasıfları, kötü his ve huyların mahalli olan latife, cism-i latiftir.⁹⁹

“Kur’an-ı Kerim’de nefis kişi, insan ve can manalarında kullanıldığı gibi,¹⁰⁰ insana vesvese veren,¹⁰¹ kötülüğü emredici duygu, arzu ve istek anlamlarında da

⁸⁷ Bakara, 2/286.

⁸⁸ Nisa, 4/28.

⁸⁹ Gölcük, a.g.e. , s. 89.

⁹⁰ Cerrahî, Safer el-Muhibbi, **İstilahat-ı Sofiyye fi Vatan-ı Asliyye (Tasavvuf Terimleri)**, Kırk Kandil Yay. , İstanbul, 2013, 2. Baskı, s. 291.

⁹¹ Ece, a.g.e. , s. 503.

⁹² “Tasavvuf ehline göre insanın iki ruhu vardır. İslam âlimleri bunların birine hayvanî, diğerine insanî ruh demişlerdir. Onların hayvanî ruh dedikleri cevher, latif bir buhar olup bedende olan hayat, his ve iradî hareketleri taşır. Biz bu ruha, **nefs-i fehvâniyye** ve **nefs-i behîmiyye**, yani hayvanî nefis deriz. Bedenden ayrılırsa o kimse ölür. İnsanî ruh dedikleri cevher ise nefis-i nâtıkadır. O, madde olmayan bir cevherdir ama işlerinde maddeyle faaliyette bulunur. İşte Emmâre, Levvâme, Mülhime, Mutmainne, Radyiye, Mardıyye ve Kâmile isimlerini alan, yalnız bu nefistir. Çok sıfatlarla sıfatlanınca, bu isimlerden biriyle anılmıştır. Eğer bu nefis-i nâtika, o nefis-i şehvanînin emrine girer, ona uyar ve her halde onu dinler, onun hükmü altında bulunursa, buna **emmâre** derler. Eğer emr-i teklifi altında sakin olup Hakk’a tâbi olursa ve onda hâlâ, geçici şehvetlere temayül kalırsa ona **levvâme** derler. Bu temayülü de gidip, şehvânî nefis ile çatışmada metanet bulduysa, kendi âlemine fazla meyledip ilhama kabiliyetli olduysa buna **mülhime** denir. Eğer nefis-i şehvâniyyenin hükmünden çıkıp kulluk makamına geldiyse ıstırapı sakin olup şehvetleri tamamen unuttuysa buna **mutmainne** denir. Bundan yukarı çıkıp, makamları nazarından düşürdüysa ve bütün isteklerinden geçip fânî olduysa buna **râdiyye** denir. Bu hali kemal bulduysa Allah katında değerli ve insanlar yanında kalplerin sevgilisi olduysa buna **mardıyye** adı verilir. Eğer bütün kemâl sıfatları ile sıfatlandıysa ve kulları irşad için halka dönmekle emrolunduysa buna kâmile derler.” Bkz. Erzurumlu İbrahim Hakkı, **Mârifetnâme**, Bedir Yay. , Haz. M. Faruk Meyan İstanbul, 1997, c. II, s. 940-941.

⁹³ Cerrahî, a.g.e. , s. 291; “...Nefs, mücerred cevherine kalp denilerek gönlü kastederler. Bu idrak eden, âlim olup şeriatın emirleri ile muhatap, ibadet ve mârifetle mükelleftir.”

⁹⁴ Uludağ, Süleyman, **Tasavvuf Terimleri Sözlüğü**, Kabalcı Yay. , İstanbul, 2005, 2. Baskı, s. 274.

⁹⁵ Cerrahî, a.g.e. , s. 291.

⁹⁶ Uludağ, a.g.e. , s. 274.

⁹⁷ Cerrahî, a.g.e. , s. 291.

⁹⁸ Ece, a.g.e. , s. 503.

⁹⁹ Uludağ, a.g.e. , s. 274.

¹⁰⁰ Bakara, 2/48, 123, 233, 281; Âl-i İmran, 3/25, 30, 145, 161, 185; Nisâ, 5/28, 38; En’âm, 6/98, 151; A’raf, 7/189.

¹⁰¹ Kaf, 50/16.

kullanılmıştır.¹⁰² Zâtullah,¹⁰³ insan ruhu,¹⁰⁴ kalp ve sadr¹⁰⁵ da nefis için kullanılan manalardandır. Bir ayette nefis; *'Allah'ın kendisinden razı, kendisinin de Allah'tan razı olarak huzura eren'* şeklinde nitelendirilmiştir.¹⁰⁶ Allah, nefisini kötü sıfatlardan arındırıp iyi sıfatlarla bezeyenleri kurtuluşa erenler diye vasıflandırmış,¹⁰⁷ bunun gerçekleşmesi için nefis mücahedesini yapmayı¹⁰⁸ tavsiye etmiştir.¹⁰⁹ Hz. Peygamber de nefsin arzularına, hevâ ve hevese uymayı hak yoldan sapma olarak nitelendirmiştir.¹¹⁰

Şeriat ilminde ise şehvet (cinsî ve her türlü aşırı istek) ve kızgınlığın başlangıcı olan içteki, insanın içindeki manevî güce nefis denilmektedir.¹¹¹

Sûfilere göre nefis, insanın bütünü veya ruhunun mürâdifi (eş anlamlısı) bir isim değil, kötülük ve şerrin kaynağı, şehvet ve arzusunun merkezi¹¹² olan hayvânî meleke,¹¹³ bedene yerleştirilmiş bir latife, sırdır. Güzel huyların kaynağı ise ruhtur. Ruhun idarecisi akıl, nefsin idarecisi ise hevâdır.¹¹⁴ Nefis, kötülüğü emredici olarak nitelendirildiği için ona karşı koymak ibadetlerin başı ve tüm mücahedelerin kemâli olarak görülür.¹¹⁵ Nefisle ruhun istekleri arasında zıtlık ve bu ikisi arasında sürekli bir mücadele vardır.¹¹⁶ Tasavvufta esas olan, insanda ruhun özelliklerini hâkim kılmak ve böylece Allah'a ulaşmaktır. Bunun yolu da nefsin isteklerine karşı çıkmaktan, nefsin hoşuna giden şeyleri, nefse hâkim olabilmek için terk etmekten,¹¹⁷ nefsi etkisiz kılmaktan, Allah'ı anarak O'nu zikretmekten geçer. Nefsin etkisini insan azalttıkça ruhun ağırlığı artar. Nefsi tamamen kontrol altına aldığı anda ise ruhun özelliklerine bürünür. Ruh ise Rabbin emrinden olduğundan¹¹⁸ insan Allah'a ait özelliklere sahip olmuş olur.

¹⁰² Yusuf, 12/53; Nâziât, 79/40; En'am, 6/56.

¹⁰³ Âl-i İmran, 3/28; Mâide, 5/116; En'am, 6/12, 54.

¹⁰⁴ Zümer, 39/42; Kıyamet, 75/2; Şems, 91/7-10.

¹⁰⁵ Âl-i İmran, 3/29; Mâide, 5/116; Yusuf, 12/77.

¹⁰⁶ Fecr, 89/27-28.

¹⁰⁷ A'la, 87/14; Şems, 91/9.

¹⁰⁸ Ankebût, 29/69.

¹⁰⁹ Bardakçı, Mehmet Necmettin, **Sosyo-Kültürel Hayatta Tasavvuf**, Rağbet Yay. , İstanbul, 2005, 2. Baskı, s. 74.

¹¹⁰ Buhârî, Rikak, 4, 5.

¹¹¹ Ece, a.g.e. , s. 503.

¹¹² Gazalî, **İhyâü Ulûmi'd-Dîn**, Trc. Ahmed Serdaroğlu, Bedir Yay. , İstanbul, Trs. , c. III, s. 10; Kuşeyrî, Abdülkerim, **Kuşeyri Risalesi**, Çev. Dilaver Selvi, Semerkand Yay. , İstanbul, 2009, 5. Baskı, s. 233; Hücvirî, Ali b. Osman Cüllâbî, **Keşfu'l-Mahcûb (Hakikat Bilgisi)**, Haz. Süleyman Uludağ, Dergâh Yay. , İstanbul, 2010, 3. Baskı, s. 259; Afifi, , Ebu'l-Alâ, **Tasavvuf (İslam'da Manevî Hayat)**, Trc. Ekrem Demirli ve Abdullah Kartal, İz Yay. , İstanbul, 2015, 6. Baskı, s. 130.

¹¹³ Afifi, a.g.e. , s. 130.

¹¹⁴ Kuşeyrî, a.g.e. , s. 233.

¹¹⁵ Hücvirî, a.g.e. , s. 260.

¹¹⁶ Peker, a.g.e. , s. 118.

¹¹⁷ Gazalî, **El-Munkızu Min'ed - Dalal**, Çev. Salih Uçan, Kayıhan Yay. , İstanbul, 2016, s. 222-225.

¹¹⁸ İsrâ, 17/85.

İnsan ruhun emirlerine uydukça, Allah'ı andıkça kalbi yatıştır, huzura erer; nefsin emirlerine uydukça kalbi katılaştır, sertleşir, sıkıntı duyar. Yani ruh ya da nefsin insandaki etkinlik durumuna göre kalpte ya ruhun özellikleri ya da nefsin özellikleri ağırlık kazanır. Bu nedenle kalp ve gönül tasavvufta önemli bir yere sahiptir.¹¹⁹ Zira kalp veya “gönül, Allah'ın tecelli ettiği, ilahi sırların çözüldüğü ve duyulduğu bir yerdir.”¹²⁰

“İnsanın, biri hissedilen biri de hissedilen olmak üzere iki yönü vardır. Nefsin hakikati bu iki özelliğin bir olma ve uyuşma noktasıdır. İnsanın nefsiyle uyum sağlaması ve bir olma yönü kendisinde değil, kendisinin üstünde bulunan Allah'ın yüce hakikatindedir.”¹²¹

Nefsin kötülükleri iki çeşittir; birincisi, günahlar, ikincisi ise ucub, kibir, haset, gazap, bencillik, riya ve buna benzer aklın ve dinin kabul edemeyeceği mezmûm ahlak ve sıfatlardır.¹²²

Nefsin kötülüklerinden birincisi olan günahlara Gazalî, şu örneği verir: “Âdem (a.s.) ile Havva'nın işledikleri günahın kaynağı da nefisti. Allah'ın yasaklamasına rağmen, nefislerinin ölümsüz olma arzusuyla yaptığı teklife aldandılar. İblisin bu yöndeki sözlerine¹²³ kandılar. Böylece nefis ile onun ortağı durumundaki İblis kendilerini aldattı. Allah Teâlâ'ya komşu olmaktan ve içinde yaşadıkları Firdevs cennetinden çıkarıldılar. Bu hakir, çileli, fani ve tehlikelerle dolu dünyaya atıldılar. Başlarına pek çok şeyler geldi.”¹²⁴

Nefsin kötülüklerinden ikincisi olan kibir ve hasetle ilgili ise Gazalî şu gerçeği aktarır: “Allah'a isyan ilk olarak İblis'ten gelmiştir.”¹²⁵ Bunun sebebi, Allah'ın takdirinden sonra kibri ve hasedi sebebiyle nefsinin hevasına uymasıdır. Seksen bin sene ibadet ettikten sonra nefsi onu sapıklık deryasına itmiş ve sonsuza dek orada boğulup helak olmuştur. Zira o zaman daha ne dünya, ne insanlar ne de şeytan vardı.

¹¹⁹ Peker, a.g.e. , s. 118.

¹²⁰ Yavuz, Kerim, “*Yunus Emre'nin İç Benine Dini ve Psikolojik Yaklaşımlar*”, Atatürk Ü.İ.F. Dergisi, Erzurum, 1990, sy. 9, s. 17.

¹²¹ Bardakçı, a.g.e. , s. 74.

¹²² Afifi, a.g.e. , s. 130.

¹²³ “Derken şeytan, kapalı olan avret yerlerini birbirine göstermek için onlara fısıldayıp kafalarını karıştırdı ve ‘Rabbimiz size bu ağacı sırf melek olursunuz veya ebedî yaşayanlardan olursunuz diye asakladı’ dedi. Onlara, ‘Ben gerçekten sizin iyiliğinizi isteyenlerdenim’ diye de yemin etti.” Bkz. Araf, 7/20-21.

¹²⁴ Gazalî, *Minhâcü'l-Âbidîn (Âbidler Yolu)*, Trc. Ali Kaya, Semerkand Yay. , İstanbul, 2011, s. 105.

¹²⁵ “Andolsun sizi yarattık sonra size şekil verdik; sonra da meleklerle, ‘Âdem’e secde edin’ diye emrettik. İblis’in dışındakiler secde etti. O secde edenler arasında yer almadı. Allah buyurdu: ‘Ben sana emretmişken seni secde etmekten alıkoyan nedir?’ (İblis): ‘Ben ondan daha üstünüm çünkü beni ateşten yarattın, onu çamurdan yarattın’ dedi.” Bkz. Araf, 7/11-12.

Sadece nefsi vardı, hased ve kibri ile baş başaydı. İşlediği günaha nefsi sebep olmuştu.¹²⁶

Bayezid-i Bistâmî'nin (ö.234/848 veya 261/874) söylemiyle, “Nefs, bâtıl olandan başka bir şeyle sükûn bulmayan bir sıfattır”. Nefs, hiçbir zaman Hakk'ın yolundan yürümez.¹²⁷ Dolayısıyla Sûfilere göre sülûk işinin başlangıcı, kulun nefsinin varlığını yok edip Hakk'ın varlığıyla bâkî kalmak için çalışmasına bağlıdır.¹²⁸ Bunun içindir ki Zünnûn Mısrî (ö.245/859): “Kul için en zor hicap, nefsi görmek ve onun idaresine tabi olmaktır” demiştir. Zira nefse uymak, Hakk'ın rızasına muhalefet etmektir. Hakk'a muhalefet ise bütün hicapların sırrı ve başıdır.¹²⁹

Mekkî'nin (ö.386/996) ifadesiyle “nefis, insanın putudur”,¹³⁰ “*Hevasını (nefsânî arzularını) ilah edinen kimseyi görmedin mi?*”¹³¹ ayetinde bu husus ifade edilmiştir. Hakk'a ermek için nefis putunu kırmak gerekir. Nefsi hevasından, aşağı arzularından men edenlerin cennete gideceğinin haber verilmesiyle¹³² buna işaret edilmiştir. Nefs kendini beğenir, kendine tapar, kendine hayrandır, bencildir, şımarıktır, kibirlidir. Topraktan yaratılmış olduğundan zayıf, çamurdan olması sebebiyle cimri, balçıktan olduğu için şehvetli, pişmiş topraktan olduğu için de cahildir. Zaaf, cimrilik, şehvet ve cehalet onun esas özellikleridir. Nefsin tabiatında yırtıcılık/vahşilik, hayvanlık, şeytanlık ve ilahlık vardır. Nefisteki düşmanlığın, saldırganlığın kaynağı yırtıcılık, oburluğun ve hırsın kaynağı hayvanlık, hilekârlığın ve kurnazlığın kaynağı şeytanlık, büyülenme ve her şeye tek başına hükmetme arzusunun kaynağı ilahlıktır.¹³³ Bu dört özellik sırasıyla köpeğe, domuza, şeytana ve bilge kişiye tekabül eder.¹³⁴ Bu meyanda Cüneyd-i Bağdadî (ö.297/909) de: “Küfrün esası, nefsinin muradı üzere kâim olmandır” demiştir. Yani küfrün temeli, kulun bedeninin arzu ve isteklerine göre hareket etmesidir. Zira nefis ile İslam latifesi ve inceliği arasında bir yakınlık yoktur. Mutlaka nefis, sürekli

¹²⁶ Gazalî, a.g.e. , s. 104.

¹²⁷ Hücvirî, a.g.e. , s. 263.

¹²⁸ Kâşânî, Abdürrezzak, **Tasavvuf Sözlüğü (Letâifu'l-A'lâm Fî İşarâtı Ehli'l-İlhâm)**, Çev. Ekrem Demirli, İz Yay. , İstanbul, 2015, 4. Baskı, s. 558.

¹²⁹ Hücvirî, a.g.e. , s. 263.

¹³⁰ Mekkî, Ebû Tâlib, **Kûtu'l-Kulûb (Kalplerin Azığı)**, Trc. Yakup Çiçek, Dilaver Selvi, Semerkand Yay. , İstanbul, 2011, c. I, 4. Baskı, s. 351.

¹³¹ Casiye, 45/23.

¹³² Naziat, 79/40-41.

¹³³ Mekkî, a.g.e. , c. I, s. 350.

¹³⁴ Gazalî, **İhyâu Ulûmi'd-Din**, c. III, s. 26.

olarak Hak'tan yüz çevirme halindedir. Yüz çeviren ise münkirdir ve münkir bigânedir, yabancıdır.¹³⁵

“İnsanın nefesine itaat etmesi, kendisini ahiret gününde perişan edecek, ona isyan etmesi ise kurtuluşuna vesile olacaktır. Nefsi devamlı olarak kendisini helak edecek yola sürüklemeye, Allah'ın rızasından uzaklaştıracak şeyler yaptırmaya alışıktır ve nefesine uymuş bir şekilde aniden ölüm gelip çatacak olsa Allah'ın gazabına maruz kalmış bir şekilde O'nun huzuruna varacak, bu şekilde öldüğü takdirde sonu af ve mağfiret değil helak ve perişanlık olacaktır. Ölümden ve Allah'a hesap vermekten kaçıp kurtulmak imkânsızdır, ahirette yaşayacağı derin pişmanlıktan sonra tekrar dünyaya dönme şansı olmayacaktır. İşte bütün bu sebeplerden dolayı nefsinin kendisini bedensel zayıflığa düşme ve yorulma gibi sebeplerle aldatmasına kapılıp ibadet ve itaatten geri durması düpedüz ahmaklık olacak, kendisini helake ve perişanlığa sürükleyecektir.”¹³⁶

Nitekim bu durumu ifade etmek için Mevlana (ö.672/1273) şöyle der:

“Bu düşmanın palavrasını dinleme. Zira o iblis inadıyla saldırır.

Seni dünya meyline alıştırıp ebedî azabı sana önemsiz gösterir.

Ölümü bile kolay gösterse şaşma! Buna benzer kolaylıkla yaptığı yüzlerce sihri vardır.”¹³⁷

“İnsanın hatalarını ve kusurlarını görebilmesi için önce duygusallıktan uzaklaşarak sağduyulu ve tarafsız olması lazımdır. İnsanın kendisine karşı tarafsız olması ise son derece zordur. İnsan nefsi işlediği her işte ve her tavırda kendini haklı çıkarır, suçu başkalarına atar. Küçüklükten beri edinmiş olduğu temelsiz bilgiler, önyargılar, alışkanlıklar, dayanağı olmayan inançlar ve duygular akl-ı selim ile Hakk'ın emrine ve iradesine göre hareket etmesini engeller. Kendi yaptığına doğru ve iyi, buna aykırı davranışlara yanlış ve kötü nazarıyla bakar. Kendini beğenmesi, şımarması, gururu, kibri, hasedi, bencilliği, çıkarıcılığı ve itibarına düşkünlüğü doğru ve iyi olanı görmesini engeller, bazen bunu fark edebilir ama bu sefer de onu kabullenemez, itirafta bulunamaz. Bütün bunlar kendine hesap soran ve otokritikte bulunan insanın nefesine karşı tarafsız olmasını engeller. Eğer söz konusu kötü huylarından az çok kendini soyutlarsa, insan bazı kusur ve hatalarını görebilir, bunları kabul ve itiraf edebilir, ortadan kaldırma yönünde çaba harcayabilir. Hata ve kusurlarını görüp bunları yavaş

¹³⁵ Hücvirî, a.g.e. , s. 263.

¹³⁶ Muhâsibî, Haris b. Esed, **Bed-ü Men Enâbe İllallah (Tevbenin İlk Adımı)**, Trc. Muhammed Coşkun, İlk Harf Yay. , İstanbul, 2012, s. 19.

¹³⁷ Mevlana, **Mesnevî**, c. III, s. 416 (150 b, 4065-4067).

yavaş terk eden kişi bunların yerine doğru ve iyi olması şartıyla yenilerini koymalıdır. Yerlerine yenileri konulmazsa eskiye dönüş ihtimali daima fazla olur.”¹³⁸

“Özetle insanlar arasında işlenen masiyet, rezalet, sapıklık ve fitnelerin sebebi mutlaka nefis ve onun arzularının etkisi vardır. Eğer nefis olmasaydı bütün insanlık selamette olurdu. Eğer nefis saydığımız bütün bu zararları veriyorsa, akıllı insanın da bu konuyu ciddiye alıp gereken önemi göstermesi gerekir.”¹³⁹ Bunun içindir ki Hz. Peygamber (s.a.s.), nefsiyle mücadele eden, ebedî mutluluk için yatırım yapan kimseyi ‘akıllı’; nefsinin isteklerine/arzularına boyun eğdiği halde Allah Teâlâ’dan rahmet bekleyen kimseyi ise ‘âciz’ olarak tarif edip nefsin ıslahı konusunda bireyin/sâlikin takınması gereken tavrı gözler önüne serer.¹⁴⁰ Dolayısıyla dünyada en akıllı kişi, kendi nefsine bakan, dünyadan habersiz ve ilgisiz olan¹⁴¹ nefsinden kendisine ilişkin hususlarda nefsine karşı hoşgörü göstermeyen¹⁴² nefsinin “emmare” olarak girdiği bu hayatın sonunda “kâmile” sıfatına ulaşandır. Böylece de tabiatını değil fakat fikrini, ahlâkını ve davranışını değiştirendir.¹⁴³

Kanaatimizce insan gönlüne, iç dünyasındaki duygu ve düşüncelerine Allah’ın muttalî olduğunun bilinciyle hareket etmeli ve daha henüz başlangıç safhasında iken nefsinden kaynaklanan kötü duygu ve düşüncelerini kontrol ederek dışa davranış olarak yansımalarını engellemelidir. En ufak bir temayülde ise daha günaha girmeden Rabbini hatırlamalı ve asla Ruhlar Âlemindeki ve bu dünyadaki ‘Müslümanım’ ikrarına aykırı davranmamalıdır. Şayet nefsinin yönlendirmesiyle bir günaha irtikâp etmişse derhal yönünü tevbe ederek Rabbine çevirmeli; kulluk duruşunu her an kontrol etmeli, nefsinin hile ve tuzaklarına karşı uyanık olmalıdır. İhsan şuuruyla yaşamalı, ömrünü Allah’ın istediği İnsan-ı Kâmil olma yolunda harcamalı ve her dem mâsivadan uzak durmalıdır.

¹³⁸ Uludağ, Süleyman, **Hayata Sûfî Gözüyle Bakmak**, Dergah Yay. , İstanbul, 2015, 1. Baskı, s. 278-279.

¹³⁹ Gazalî, **Minhâcû'l-Âbidîn (Âbidler Yolu)**, s. 105.

¹⁴⁰ Tirmizî, Kıyamet, 26; İbn Mace, Zühd, 31.

¹⁴¹ Sadi, Şirazî, **Bostan**, Haz. Sadık Yalsızuçanlar, Lacivert Yay. , İstanbul, 2011, s. 231.

¹⁴² İbn Arabî, Muhyiddin, **Fütûhât-ı Mekkiyye**, Çev. Ekrem Demirli, Litera Yay. , İstanbul, 2007, c. I, 2. Baskı, s. 251.

¹⁴³ Altıntaş, Hayrani, **Tasavvuf Tarihi**, AÜİF Yay. , Ankara, 1986, s. 45.

1.1.1.1.3. Heva

Nefsin kendiliğinden meylettiği arzu;¹⁴⁴ heves, istek, nefse ait şeylere olan düşkünlük,¹⁴⁵ keyiftir.¹⁴⁶ Tasavvufî anlamda nefsin, tabiatının gereğine meyletmesi, süflî cihete yönelip ulvî cihetten yüz çevirmesidir.¹⁴⁷ İnsanın gönülden şehvete meyletmesine heva (هوى) dendiği gibi şehvete meyleden gönle de bu isim verilir.¹⁴⁸ Şer'i ölçülere bakmaksızın nefsin hoşuna giden şeylere yönelmesidir.¹⁴⁹ Heva, Kur'an'da içinde yer aldığı ayetlerin tamamında nefsin tüm kötü istek ve arzularının ifadesi olarak sunulmuş;¹⁵⁰ iki yerde Allah'tan gelen ilmi, yani Kur'an-ı Kerim ve onun düsturlarını benimsememe, Resulullah'a uymama ve kişinin kendi düşüncelerine göre hareket etmesi anlamında kullanılmıştır.¹⁵¹ Yani insanın aşırı isteklerine, Allah'tan gelen ilme/vahye uymayan tutumlarına 'heva' denilmektedir. Nefsin, şehvî ve hayvanî arzularından doğan temayülü olup¹⁵² onun şehvete ve zevke düşkünlüğünü anlattığı gibi ilim sahibi olmadan sahibine emir veren nefis anlamında da kullanılmaktadır.¹⁵³ Dolayısıyla "şehvetler ne kadar çoğalırsa nefis o kadar zaafa uğrar ve git gide heva oraya hâkim olur."¹⁵⁴

Mutasavvıflar arasında dünya ve onun nimetlerine bir başka söylemle nefsin arzularına esir olmak hevâ olarak ifade edilir.¹⁵⁵

Heva, şehvî arzulara meyletme anlamına gelse de şehvetle aralarında şöyle bir fark vardır. Heva genellikle düşünce ve inanca dair (has) iken şehvet, haz ve lezzet elde etmekle ilgilidir. Bu bakımdan şehvet hevanın sonuçlarından biridir ve daha özeldir. Heva ise asıl ve geneldir.¹⁵⁶

¹⁴⁴ Cerrahî, a.g.e. , s. 151.

¹⁴⁵ Doğan, Mehmet, **Büyük Türkçe Sözlük**, Rehber Yay. , Ankara, 1990, 7. Baskı, s. 469; Devellioğlu, Ferit, **Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat**, Aydın Kitabevi, Ankara, 1984, 6. Baskı, s. 428.

¹⁴⁶ Cerrahî, a.g.e. , s. 151.

¹⁴⁷ Uludağ, **Tasavvuf Terimleri Sözlüğü**, s. 165.

¹⁴⁸ İsfahanî, a.g.e. , s. 1126.

¹⁴⁹ Uludağ, a.e. , s. 165.

¹⁵⁰ "Nefis, hevanın bizzat kendisi değildir. Allah'ın kitabında kötülen heva tâbî olmaktır. Hevaya tâbî olan ise nefistir. Heva, nefsin bir eylemi durumundadır. İnsan nefsi ise yaratılışında bulunan zaaflarından ve dünyanın şehvî şeylerle dolu olmasından dolayı daha fazla hevaya meyletmektedir." Bkz. Ma'ruf, Nâyif, **el-İnsan ve'l-'akl**, Beyrut: Daru Sebili'r-Reşad, 1995, s. 136; Kara, Osman, **"Kur'an'a Göre İnsan Şahsiyetine Etki Eden Faktörler"**, Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fak. Der. , c. XIV, sayı: 25 (2012/1), s. 16.

¹⁵¹ Bakara, 2/145; Rûm, 30/29; Kılıç, a.g.e. , s. 254.

¹⁵² İzutsu, a.g.e. , s. 227.

¹⁵³ Ece, a.g.e. , s. 255.

¹⁵⁴ Muhâsibî, a.g.e. , s. 57.

¹⁵⁵ Altıntaş, a.g.e. , s. 126.

¹⁵⁶ Ebu'l-Hasan Alî b. Muhammed b. Habîb el-Basrî Maverdî, **Edebü'd-Dünyâ Ve'd-Dîn**, Mısır, 1973, s. 39; Kılıç, a.g.e. , s. 255.

“Kur’an-ı Kerim’de heva kelimesi, hepsi de olumsuz anlamda olmak üzere on ayette tekil, on sekiz ayette çoğul (ehva) olarak geçmektedir.”¹⁵⁷

“Kur’an hevayı dalâlet ve sapıklığın başlıca sebebi olarak zikretmektedir. Dinî inançla ilgili konularda hevasına uyan kişinin doğru yoldan sapacağı muhakkaktır. Hevasına uyan kişiyi izleyenler de kaçınılmaz bir biçimde Allah’ın yolundan sapacaklardır.”¹⁵⁸

“Kul için sürekli olarak biri akıldan, diğeri hevadan gelen iki davet vardır. Aklın davetine tabi olan imana ve tevhide vasıl olur. Hevanın çağrısına uyan dalâlete ve küfre ulaşır. Vuslata erenlerin hicabı, müritlerin bineği (ve kendilerini) bilme yeri ve taliplerin yüz çevirme mahalli hevadır. Kul, ona muhalefet etmekle emrolunmuş ve onun sırtına binmekten men olunmuştur. Nitekim hevaya binen helak, ona muhalefet eden malik olur; denilmiştir.”¹⁵⁹ Bu sebeple Kur’an, öncelikle inananların heva ve heveslerine uymamalarını öğütleyerek kendilerini nefislerinin kötü arzularından (heva) koruyabilen kişilerin kurtuluşa ereceğini bildirmektedir.¹⁶⁰ “*Rabbinin makamından korkan ve nefsini hevadan men edene gelince, onun yurdu Cennettir.*”¹⁶¹ Peygamber (s. a. s.) ise şöyle demiştir: “*Ümmetim hakkında en korktuğum şeylerden biri tûl-i emel, yani ihtiras, diğeri hevaya tabi olmaktır.*”¹⁶²

Kur’an’da farklı ayetlerde Allah’ın ayetlerini yalanlayıp kendi düşüncelerini ortaya koyma, ahirete inanmama ve Allah’a şirk koşmanın kaynağı,¹⁶³ keyfe göre hareket etme,¹⁶⁴ dünyayı ebedî imiş gibi zannedip sonsuz bir hayat arzusuyla yaşama,¹⁶⁵ ilâhî emirler geldiği halde şeytanın insanı bunlardan uzak tutmaya çalışması,¹⁶⁶ haksız hüküm vererek zulmetme,¹⁶⁷ hakkı terk edip sahte ilahlara uyma arzusu¹⁶⁸ olarak ifade edilen heva, en olumsuz haliyle, insanın kendisini Rab yerine koyup sadece kendi istek ve arzularına göre hareket etmesidir.¹⁶⁹ Bundan dolayı Yüce Allah hevaya uymayı, onun

¹⁵⁷ Çağrıcı, Mustafa, “*Heva*” *İslam Ansiklopedisi*, TDV Yay. , c. XVII, s. 275.

¹⁵⁸ En’am, 6/56; Kasas, 28/50; Maide, 5/77; İzutsu, a.g.e. , s. 225.

¹⁵⁹ Hücvirî, a.g.e. , s. 269-270.

¹⁶⁰ Yapıcı, Asım, *İslam’da Tövbe ve Dinî Yaşayıştaki Rolü*, Beyan Yay. , İstanbul, 1997, s. 33.

¹⁶¹ Naziat, 79/40-41.

¹⁶² Ahmed b. Hanbel, Müsned, IV, 420.

¹⁶³ En’am, 6/150.

¹⁶⁴ Yazır, a.g.e. , s. 542.

¹⁶⁵ A’raf, 7/176.

¹⁶⁶ En’am, 6/71.

¹⁶⁷ Sad, 38/26.

¹⁶⁸ Necm, 53/23.

¹⁶⁹ Kılıç, a.g.e. , s. 254.

peşine takılmayı çok ağır bir dille tenkit etmiş ve bu meyanda¹⁷⁰ şöyle buyurmuştur: “Hevasını ilah edinen kimseyi gördün mü?”¹⁷¹

İnsanın, Allah’ın istek ve iradesine göre davranması gerekirken içinde ilahlaştırdığı kendi istek ve arzularına göre hareket etmekte ve bu sebeptendir ki heva şiddetle kınanmaktadır.¹⁷²

“Hevalarına uyanlar tam bir dalaletle düştükleri gibi¹⁷³ Allah’tan gelen ilmi (vahyi veya ayetleri) de bilgisizce bir tarafa atarlar. Onlar gerçekten cahillerdir.¹⁷⁴ Kur’an, Hz. Peygamberi (s.a.s.) ve O’nun şahsında Müslümanları uyararak: ‘Sana gelen bu ilimden (Kur’an ve hükümlerinden) sonra onların hevasına uyarsan, senin için Allah’tan bir veli ve yardımcı yoktur,’¹⁷⁵ ‘Allah’ın indirdiği ile hükmet, onların hevasına uyma’¹⁷⁶ ve ‘Emrolunduğun gibi dosdoğru ol...’¹⁷⁷ diye söylemektedir.”¹⁷⁸

Kul, kendi kendisinin çobanı olup nefesine hâkim olmalı, gecesini ve gündüzünü duyu organlarında ortaya çıkan heva sebeplerini kendisinden yok edene kadar mücadele etmeyle geçirmeli ve bu isteği batınından soyutlaması için Cenab-ı Hakk’a dua edip O’na teslimiyette bulunmalıdır.¹⁷⁹

1.1.1.1.4. Dünya Hayatının Ebediliği Düşüncesi (Huld - Hulûd Arzusu)

Huld (حُلْد) kelimesinin sözlükte; sürüp giden, sonu olmayan, bitmeyen, devamlı olan,¹⁸⁰ ebedîlik, süreklilik; ölümsüzlük¹⁸¹ anlamlarında kullanıldığı görülür.

“Huld kavramı Kur’an-ı Kerim’de seksen yedi yerde geçmekte olup bunlardan dördü fiil sigalarıyla, altısı ‘huld’, biri ‘hulûd’, ikisi ‘muhalledûn’, diğerleri de genellikle çoğul sigasıyla olmak üzere ‘hâlid’ şeklindedir. Fiil siygalarıyla kullanılan huld kavramı ‘dünyada uzun süre kalacağını zannetmek, ahiret azabına devamlı olarak maruz kalmak’ gibi manalara gelmektedir. Huld kelimesi bir ayette¹⁸² ‘ebediyet’ anlamıyla tek başına, diğerinde ise terkip halinde kullanılmıştır. ‘Ebedi azap’ anlamındaki ‘azâbü’l-huld’un yer aldığı iki ayet manevî alanda suç işleyen (mücrim),

¹⁷⁰ İsfahanî, a.g.e. , s. 1126.

¹⁷¹ Casiye, 45/23.

¹⁷² Kahraman, a.g.m. , s. 158.

¹⁷³ Casiye, 45/23.

¹⁷⁴ Rum, 30/29.

¹⁷⁵ Rad, 13/37; Bakara, 2/120.

¹⁷⁶ Maide, 5/48-49.

¹⁷⁷ Şuara, 42/15.

¹⁷⁸ Ece, a.g.e. , s. 256.

¹⁷⁹ Hücvirî, a.g.e. , s. 272.

¹⁸⁰ Devellioğlu, a.g.e. , s. 453.

¹⁸¹ Doğan, a.g.e. , s. 485.

¹⁸² Enbiya, 21/34.

günah işlemek suretiyle kendilerine ve başkalarına zulmeden kişileri konu edinmiştir.¹⁸³ Küfür yolunu tutanlar ve özellikle Kur'an'ı inkâr edenler 'Allah düşmanları' diye nitelendirilmiş, cezalarının ateş (cehennem) olacağı bildirilmiş ve bunun kendileri için 'dârü'l-huld' (ebediyet yurdu) teşkil edeceği beyan edilmiştir.¹⁸⁴ Furkan suresinde¹⁸⁵ Hz. Muhammed'i ve onun getirdiği vahyi inkâr eden, davranışlarının karşılığını bulacakları kıyametin vukuunu düşünmek istemeyenler için hazırlanan alevli ateşe karşılık muttakilere vaat edilen ebedîlik cenneti 'cennetü'l-huld' terkibiyle, diğer bir surede yine muttakilere ait ölümsüz cennet hayatı 'yevmü'l-hulud' şeklinde¹⁸⁶ ifade edilmiştir. Kur'an-ı Kerim'de Hz. Âdem ile Havva'nın yemekten men edildikleri ağaç 'şeceretü'l-huld' olarak adlandırılmıştır.¹⁸⁷ Dördü müfred, ikisi tesniye, diğerleri cemi siygasıyla olmak üzere yetmiş dört yerde geçen 'hâlid' (uzun zaman kalan, ebediyen kalan) kelimesi otuz yedi ayette cennet ehli, kırk sekiz ayette cehennem ehli için iki ayette de dünyada veya mutlak manada ebediyeti ifade etmek için kullanılmıştır.¹⁸⁸

Bu hayatın ebedî olduğu düşüncesi, Kur'anî öğretinin temel ögesi olan 'ahiret inancı'nın tam karşısında yer almaktadır. Bir insanın ahireti bırakıp da kısacık dünya hayatına kapılması, kişinin tercihinin zaman ve mekân olarak yanlış yerde kullanması olarak da ifade edilebilir. İnsanın bu seçimi, hayatın asıl safhası olan ahiret hayatını düşünmemesi,¹⁸⁹ bazı güzelliklere kanıp bu dünyayı tercih etmesi, ebedî kalacağı zannına kapılıp öteyi hiç aklına getirmemesi¹⁹⁰ bir anlamda insanın burada yaşadığı zevk ve güzelliklerin peşine düşüp bu halin devamlılığını istemesi yönünde olmuştur.¹⁹¹ Bu dünyada ebedî olarak yaşama ümidiyle onu ahirete tercih eden¹⁹² insan, böylesi durumlarda bazen yılanın derisini (gömleğini) atması gibi dini bir tarafa atıp sadece dünyaya değer vermektedir.¹⁹³ Hâlbuki işin özü Avn b. Abdullah'ın (ö.110/728) ifade ettiği gibidir:

¹⁸³ Yunus, 10/52; Secde, 32/14.

¹⁸⁴ Fussilet, 41/28.

¹⁸⁵ Furkan, 25/5-15.

¹⁸⁶ Kaf, 50/31-34.

¹⁸⁷ Taha, 20/120.

¹⁸⁸ Topaloğlu, Bekir, "*Huld*" *İslam Ansiklopedisi*, TDV Yay. , c. XVIII, s. 324.

¹⁸⁹ En'am, 6/29.

¹⁹⁰ Bakara, 2/95-96.

¹⁹¹ Kılıç, a.g.e. , s. 259.

¹⁹² İnsan, 76/26.

¹⁹³ Kılıç, a.g.e. , s. 261.

“Nice kimseler vardır, bir güne başlarlar bitiremezler, yarını beklerler kavuşamazlar. Eğer siz eceli ve ne kadar çabuk geldiğini görseydiniz, uzun yaşama düşüncesinden ve onun aldattığı şeylerden nefret edersiniz.”¹⁹⁴

Kanaatimizce insanoğlunun bu dünyayı ebedilik yurdu olarak algılaması onun en büyük yanılgısıdır. Çünkü geçicidir, fanidir, sonludur bu dünya hayatı. Oysaki bâki olan ahiret yurdu. İnsanın içindeki ebedilik duygusu ve sürekli yaşama isteği ona kendi ruhundan üfleyerek sonsuzluk katan Cenab-ı Hakk’ın ahirete dair bir lütfudur. Onu yaşama yeri dünya değil bilakis ahirettir. Bu da cennet veya cehennem sakini olarak sürekli yaşamaktır. Kula düşen, şeytanın, nefsin ve insan şeytanlarının etkisiyle dünyaya dalmaması ve yönünü ukbaya çevirerek Yüce Allah’ı hoşnut edecek amellerle zamanını geçirmesi ve böylece sonu hüsrana olmayacak bir akıbeta hazırlanmasıdır.

1.1.1.2. Kişiyi Günah İşlemeye Götüren Dış Etkenler

1.1.1.2.1. Şeytan

İnsanın günaha düşmesinde önemli pay sahibi olan etkenlerden biri de şeytandır.¹⁹⁵ Uzaklaşmak anlamındaki *şetn* (شطن) kökünden gelir. Buna göre şeytan kelimesinin nûn’u aslîdir, kelimenin kökeninde vardır. Kimine göre de nûn zâiddir. Kelime, kızgınlıktan yandı, öfkeden çıldırdı anlamındaki *şâta yeşîtu* (شاط - يشيط) kökünden gelir.¹⁹⁶

Ateşten yaratılan,¹⁹⁷ gözle görülmeyen fakat varlığı kesin olan,¹⁹⁸ Allah’tan ve Allah’ın rahmetinden uzaklaştırılan,¹⁹⁹ azgınlıkta ve kötülükte ısrar eden ve insanları Allah’ın emirlerine karşı kışkırtan, fenalığa sevk eden²⁰⁰ kibirli ve âsi, insanları saptırmaya çalışan cinlere şeytan²⁰¹ adı verilir.²⁰² Şeytan derken, genel olarak, gizli ve kötü bir kuvvet, kötü ve habis ruh anlaşılır²⁰³ en önemli vasfı “Racîm” dir. Racîm,

¹⁹⁴ Gazalî, *Minhâcû'l-Âbidîn*, s. 134.

¹⁹⁵ Kılıç, a.g.e. , s. 276.

¹⁹⁶ Ateş, Süleyman, *Kur'an Ansiklopedisi*, Kuba Yay. , İstanbul, 1997, c. XIX, s. 340.

¹⁹⁷ Rahman, 55/15.

¹⁹⁸ Kılavuz, Ahmet Saim, *İlmihal*, DİB Yay. , Ankara, 2006, c. I, s. 98

¹⁹⁹ İbn Arabî, a.g.e. , s. 387.

²⁰⁰ Doğan, a.g.e. , s. 1037.

²⁰¹ “Allah’ın huzurundan kovulup ‘şeytan’ diye isimlendirilen ilk cin, Hâris’tir. Allah onu iblis yapmış, başka bir ifadeyle onu rahmetinden, rahmetini de ondan uzaklaştırmıştır. Bütün şeytanlar, ondan ayrılmıştır.” Bkz. İbn Arabî, a.e. , s. 387.

²⁰² Kılavuz, a.e. , s. 98.

²⁰³ Kalkan, Ahmed, *Müslümanın Akaidi*, Rağbet Yay. , İstanbul, 2005, s. 214.

taşlanmış veya kovulmuş demektir. Allah'ın rahmetinden kovulup uzaklaştırıldığı için bu adı almıştır.²⁰⁴

Şeytan kavramından, daha çok cin cinsinden olan cin şeytanı anlaşılırsa da kötü ruhlu insanlar da bu isimle anılır. Dolayısıyla kötü ruhla alakası olan, görülen veya görülmeyen her kötü ve haktan uzak ve insanları saptıran şeyler de şeytan olarak isimlendirilir.²⁰⁵ Nitekim Kur'an, "Şeyatıne'l-insi ve'l-cinn" yani "ins ve cin şeytanları" ifadesiyle insanlardan da şeytanlar olduğuna işaret eder.²⁰⁶ Benzer şekilde "min'el-cinneti ve'n-nas"²⁰⁷ ifadesiyle, insanlara vesvese veren şeytanın hem gözle görülmeyen cinlerden hem de gözle gördüğümüz insanlardan olduğunu belirtir.²⁰⁸ "Şeytan" kelimesi, Kur'an-ı Kerim'de 88 yerde zikredilip daha çok "insan şeytanları" ve "cin şeytanları" şeklinde geçmektedir.²⁰⁹ İnsan şeytanı, cin şeytanına tabi, ona bağlıdır.²¹⁰

Yaratılıştaki her cins, bir "ilk fert" ile başladığından, "şeytan" denilince, bu cinsin ilk ferdi olan ve atası sayılan "İblis" akla gelir. İblis, şeytanın özel ismidir.²¹¹ Allah'a isyan ederek kibirlenip böbürlenene ve insan neslinin ilki olan Âdem (a.s.)'e secde etmeyen İblis, ilk şeytandır.²¹² Dolayısıyla "Kur'an-ı Kerim'de ilk şeytandan İblis diye söz edilir. İblis, azmış ve Rabbinin buyruğuna isyan ederek sapıklığa düşmüş cinlerdendir. 'Hani biz meleklerle Âdem'e secde edin demiştik. İblis hariç hepsi secde ettiler. O yüz çevirdi, büyüklük tasladı ve kâfirlerden oldu'²¹³ anlamındaki ayet, onun melek olduğunu göstermez çünkü bu ayette, ifadenin çoğunluğa göre düzenlenmesi kuralına uygun bir üslup kullanılmıştır. '...İblis cinlerdendi. Rabbinin emrinden dışarı çıktı...' ²¹⁴ ayetinden de açıkça anlaşıldığı gibi aslında o bir cindir. Allah'a ibadet ederek derecesini yükseltmiş, melekler arasına karışmış, daha sonra da isyanı yüzünden bu konumunu yitirmiştir."²¹⁵

²⁰⁴ Kırca, a.g.e. , s. 654.

²⁰⁵ Kalkan, a.e. , s. 214.

²⁰⁶ En'âm, 6/112.

²⁰⁷ Nas, 114/6.

²⁰⁸ Eren, Şadi, **İnsan ve Şeytan**, Nesil Yay. , İstanbul, 2008, s. 53.

²⁰⁹ Paksu, Mehmed, **Vesvese Sebepleri ve Kurtuluş Yolları**, Nesil Yay. , İstanbul, 2010, 35. Baskı, s. 117.

²¹⁰ Kalkan, a.e. , s. 214.

²¹¹ Kalkan, a.g.e. , s. 214; Paksu, a.g.e. , s. 117.

²¹² Kalkan, a.g.e. , s. 214-215; Gölcük ve Toprak, **Kelam**, s. 387.

²¹³ Bakara, 2/34.

²¹⁴ Kehf, 18/50.

²¹⁵ Kılavuz, a.g.e. , s. 98.

Şeytan, Allah'ın huzurundan kovulduktan sonra Cenâb-ı Hak'tan cezasının kıyamet gününe ertelenmesini istemiş, bu isteğinin kabul edilmesi üzerine²¹⁶ Hz. Âdem'den itibaren insanları hak yoldan uzaklaştırmak için elinden geleni yapmaya başlamıştır.²¹⁷ Kur'an, şeytanın insanoğluna düşman olduğunu birçok vesile ile ifade etmekte,²¹⁸ özellikle Hz. Âdem'le ilgili olaylara vurgu yapmakta, Âdem'in soyuna karşı düşmanlığının kıyamete kadar devam edeceğini bildirmektedir.²¹⁹ Onun, insanları kendisini göremeyecekleri cihetten gördüğü,²²⁰ onlara sağ taraflarından, sol taraflarından, önlerinden, arkalarından yanaştığı,²²¹ kötülükleri güzel gösterdiği,²²² boş kuruntular uyandırıp yalancı vaatlerde bulunduğu,²²³ Allah'ın emirlerini çiğnemeye, haram işlemeye teşvik ettiği,²²⁴ insanları birbirine düşürdüğü,²²⁵ vesvese verdiği, hile ve tuzaklar kurduğu²²⁶ haber verilmektedir.²²⁷ Hz. Peygamber de şeytanın insan vücudunda kanın deveranı gibi dolaştığını belirtmekte²²⁸ bu da bazı ayetlerde ifade edildiği gibi vesvese şeklinde olmaktadır. İnsan bir iyiliğe yöneleceği zaman, şeytan, onun nefsi aracılığı ile bu iyiliğe mani olmaya çalışmakta, kötülüğü ise teşvik etmektedir.²²⁹ Kur'an onun vesvese ve tuzaklarından Allah'a sığınmayı²³⁰ tavsiye etmektedir.²³¹

Şeytan ilk insandan beri bütün insanlara kötülükleri, küfür ve günahları süsleyip güzel göstermiş, insanları hak yoldan uzaklaştırmak için elinden geleni yapmıştır.²³² Nitekim Kur'an'da bu durum şöyle ifade edilir: “Şeytan onlara işlerini süsleyip onları doğru yoldan çevirdi.”²³³ Aldatıcı vaatlerine kulak verildiğinde ve onun isteklerine uyulduğunda kulu cehenneme sürükleyecek olan şeytan, insan ile Allah arasındaki

²¹⁶ A'raf, 7/13-15.

²¹⁷ A'raf, 7/16-17.

²¹⁸ Bakara, 2/268; Yusuf, 12/5; İsrâ, 17/53; Fâtır, 35/6; Zuhuruf, 43/62.

²¹⁹ Hicr, 15/37-39.

²²⁰ A'raf, 7/27.

²²¹ A'raf, 7/16-17.

²²² En'âm, 6/43; Enfâl, 8/48; Nahl, 16/63; Ankebut, 29/38; Neml, 27/24; Fussilet, 41/25.

²²³ Nisa, 4/119-120; İsrâ, 17/64; Hac, 22/52; Muhammed, 47/25.

²²⁴ Bakara, 2/168-169; Nisa, 4/119; Meryem, 19/83.

²²⁵ Maide, 5/91; En'am, 6/121; İsrâ, 17/53; Yusuf, 12/100.

²²⁶ Nisa, 4/76; A'raf, 7/200-201; Enfâl, 8/11; Yusuf, 12/5; Mü'minun, 23/97; Mücâdile, 58/10; Nas, 114/5.

²²⁷ Topaloğlu, Bekir; Yavuz, Yusuf Şevki; Çelebi, İlyas, **İslamda İnanç Esasları**, Çamlıca Yay. , İstanbul, 2002, 3. Baskı, s. 254.

²²⁸ Buhârî, İ'tikaf, 11.

²²⁹ Kırca, a.g.e. , s. 656.

²³⁰ A'raf, 7/200; Mü'minun, 23/97-98; Fussilet, 41/36; Nas, 114/1-6.

²³¹ Topaloğlu, Yavuz; Çelebi, a.g.e. , s. 254.

²³² Kılavuz, a.g.e. , s. 98.

²³³ En'âm, 6/43; Enfâl, 8/48; Nahl, 16/63; Ankebut, 29/38; Neml, 27/24; Fussilet, 41/25.

ilişkilerde daima insanın önüne engel koymaktadır. Bu sebeptendir ki şeytan, Kur'an-Kerim'de nefisten daha çok zikredilmiş, hatta ondan daha fazla sakındırılmıştır.²³⁴

Allah'ın gösterdiği dosdoğru yoldan uzaklaşmak, yasakları çiğnemek, şeytana imkân ve fırsat vermektir. Sapıklık ve azgınlıkta devam edenler, şeytanın kendilerini çepeçevre kuşatmasına, kendilerinin de şeytanın esiri olmalarına sebep olurlar. Yüce Allah insanları şeytanın düşmanlığına, hile ve aldatmacalarına karşı uyarmıştır:²³⁵ *“Muhakkak ki şeytan, sizin düşmanınızdır. Siz de onu bir düşman sayın. O, kendi taraftarlarını ancak ateş ehlinden olmaya çağırır”*²³⁶ Allah'ın şeytana karşı bu uyarılarına rağmen,²³⁷ o yine de birçok nesilleri azdırmış, kötülüğe sevk etmiştir.²³⁸

“Kur'an'da inkârcıların şeytanlarla beraber haşredileceği²³⁹ ve dünyada bir arkadaş gibi onunla birlikte hareket eden kişinin kıyamet günü, *‘Keşke benimle senin aranda doğu ile batı arası kadar uzaklık olsaydı’* diyeceği ifade edilir.²⁴⁰ Kıyamet gününde hesap görülüp cennet ve cehennem ehli yerlerine gönderilince şeytan cehennem ehline hitap ederek dünya hayatında Allah'ın gerçek vaatlerine karşılık kendisinin boş vaatlerde bulunduğunu ancak çağrı yapmanın ötesinde insanlar üzerinde bir etkisinin olmadığını, nefsânî arzularına uyanların yaldızlı vaatlerine kandıklarını belirtecek, onların kendisini değil kendi nefislerini kınamalarını söyleyecek, ne kendisinin onları ne de onların kendisini kurtarabileceğini ifade edecek, dünyada iken kendisine taparcasına boyun eğdikleri yolundaki iddialarını reddettiğini²⁴¹ bildirecektir.”²⁴²

Şeytan insana nefis yoluyla yaklaşır. Gazalî'nin deyimiyle, “nefsin arzu ve istekleri (heva) Şeytan'ın barınağıdır (mer'ası).”²⁴³ Bu sebeple Şeytan, vesvese ile ferdin nefisini, yani onun şuuraltı muhtevalarını ve içgüdülerini harekete geçirerek ona günah olan fiili işletebilmektedir. Kur'an'a göre o, insanı kötülük işlemeye vesvese

²³⁴ Kılıç, a.g.e. , s. 277.

²³⁵ Kılavuz, a.g.e. , s. 98.

²³⁶ Fâtır, 35/6.

²³⁷ Nisa, 4/60; A'raf, 7/27.

²³⁸ Yasin, 36/62;

²³⁹ Meryem, 19/68: “Öyle ise Rabbine ant olsun ki muhakkak surette onları da şeytanları da mahşerde toplayacağız, sonra onları diz üstü çökmüş vaziyette cehennemde hazır bulunduracağız.”

²⁴⁰ Zuhuruf, 43/36-38.

²⁴¹ İbrahim, 14/22.

²⁴² Çelebi, İlyas, *“Şeytan” TDV İslam Ansiklopedisi*, İstanbul, 2010, c. XXXIX, s. 99.

²⁴³ Gazalî, *İhyâu Ulûmi'd-Dîn*, c. III, s. 61.

vermek suretiyle davet etmektedir.²⁴⁴ Dolayısıyla şeytan, insanı etkileyen bir dış etken olma özelliğini taşır.

Şeytan, insanları faaliyete sürükleyen ve onların davranışlarını etkileyen bir varlıktır. Yoksa nefis gibi insanın kendi varlığı içindeki temayüller, duygular veya benzeri şeyler değildir. Nefis, insanın içindedir ve insana yabancı değildir. Şeytan ise insanın dışında ve insana yabancı ve düşman olan bir varlıktır.²⁴⁵ Buna rağmen şeytanın, inananlara ve Allah’a tevekkül edenlere karşı hiçbir gücü yoktur.²⁴⁶ Onun gücü sadece kendisini dost tutanlara ve Allah’a ortak koşanlardır.²⁴⁷ Şeytanın gerçek kulları kandırmaya asla gücü yetmez²⁴⁸ çünkü onlar şeytanın etkilerinden korunmak için Allah’a güvenip dayanır ve O’nun yolundan giderler.²⁴⁹

Nefis ve nefse bağlı duygu ve eğilimler olmaksızın şeytan insanı etkileyememektedir. Şeytanın nefis aracılığıyla bir kişi üzerine, yani onun çeşitli duygu, düşünce, arzu, istek ve ilgilerini desteğine alarak, kurduğu etki üç şekilde gerçekleşmektedir. Bunlar:

- 1-Şeytanın kişiye kötü bir davranışı güzel göstermesi,
- 2-Ferdi niyetlendiği güzel bir fiili yapmaktan alıkoyması ve
- 3-Bir insanı çeşitli güdülerle motive ederek hataya sürüklemesidir.²⁵⁰

Şeytana, hep kötülüklerin kaynağı, insanın baştan çıkarıcısı, mükemmelleşmesinin önündeki en büyük düşmanı gözüyle bakıldığını görürüz.²⁵¹ Ama aslında durum böyle olmayıp çok farklıdır.

“Şüphe yok ki süflî duygu ve arzular, insanın fiziksel varlığı için şarttır. Fakat bunlar çığıırından çıkıp kontrol edilemez bir hale gelirse, insanın iyi ve yüce bir hayata doğru yönelmesine ve yükselmesine engel olur. İslam, bu duygu ve arzuları görmezlikten gelmez ama bunlara istikamet ve sınır çizer. İnsanın bu cins duygu ve arzularını kontrol etmesi, yöneleceği yeri helal olanlara göre belirlemesi ve haddi aşmaması gerekir. Eğer bunu yapmakta başarıya ulaşırsa, ne bu fizikî arzular, ne de onu tahrik eden şeytan insana zarar verebilir. Tam aksine, bu beşerî duygu ve arzular, manevî cephesinin emrine girer ve onun yükselmesine hizmet eder. İnsan için bir

²⁴⁴ Yapıcı, a.g.e. , s. 35.

²⁴⁵ Kırca, a.g.e. , s. 654.

²⁴⁶ Nahl, 16/99.

²⁴⁷ Nahl, 16/100.

²⁴⁸ İsrâ, 17/65.

²⁴⁹ Kırca, a.g.e. , s. 655.

²⁵⁰ Aydın, Hüseyin, **Muhâsibî’nin Tasavvuf Felsefesi**, Pars Ressamgrafik Yay. , Ankara, 1976, s. 99.

²⁵¹ Kılıç, a.g.e. , s. 276.

sınanma alanı olan bu dünyada insanı iyiliğe sevk etmek için melek, vicdan ve fitratın varlığı nasıl lüzumlu ise fizikî varlığı için de onun süflî arzularını kamçılayan kuvvetler, kontrol altına alınmak şartıyla zararsız; hatta faydalı olabilir.

Aslında şeytan, önce insana itaati kabul etmez. Babamız Âdem’e (a.s.) vesvese verdiği gibi hepimizi yoldan çıkarmaya çalışır. Onun niyeti, insanoğlunu parlak sözlerle ve yalanla süflî arzularını uyandırarak, onu yanlış yola sevk etmektir. İnsan, ruhî gelişmesinin ilk aşamasında, şeytanın içinde uyandırdığı süflî ve kötü arzuları susturmak için onunla savaşmak zorundadır. Fakat insan, bu mücadelede azimli olursa, ilâhî vahiy sayesinde sonunda şeytanı yenecektir. İnsan, bu safhayı atlatıp galip çıkar, ihlâs sahibi samimi mümin olursa, artık yükselir. Şeytan, vesvese vermeye çalışsa da kâmil imana sahip ihlâslı insanlara güç yetiremez.²⁵² Artık, şeytanla imtihan edildiği ve onu sürekli yendiği için şeytan böyle bir insanın –istemese de– takvasını, derecesini artırmış olur. Bu düşman sayesinde insan, meleklerden de üstün seviyeye çıkar. Şeytan ve onun içimizdeki vesvesesi olmamış olsaydı, insanın bu yücelmesi de mümkün olmayacaktı.”²⁵³

Allah Teâlâ Kur’an’da, şeytanın bizim düşmanımız olduğunu bizlere defalarca bildirmiştir. Bu düşmanlık kıyamete kadar devam edecektir. Biz müminler, devamlı olarak şeytandan uzak durmalı ve kesinlikle ona uymamalıyız. Aksi halde biz de onun gibi Allah’a isyan edenlerden oluruz.²⁵⁴ Ayrıca unutulmaması gereken bir nokta ise şeytanın tek başına güçlü olmayışıdır. Onu asıl güçlü yapan, insandaki irade zayıflığı, ahlâkî cesaretin olmayışı ve gereken takvanın bulunmayışıdır. Kur’an’a göre şeytanın aldatması, kişinin ümitsizliğinden ve ne yapacağını bilemeyişinden kaynaklanmaktadır.²⁵⁵

1.1.1.2.2. Dünya Hayatı

Dünya (الدنيا), içinde yaşadığımız yer küresi olup,²⁵⁶ bizzat ve hükmen yaklaşmak, zaman ve yer açısından yakına gelmek, aşağı çekmek anlamına gelen ‘edna’ fiil kökünden türemiştir.²⁵⁷

²⁵² Hicr, 15/40.

²⁵³ Kalkan, a.g.e. , s. 219.

²⁵⁴ Kalkan, a.g.e. , s. 216.

²⁵⁵ Fazlur Rahman, a.g.e. , s. 191.

²⁵⁶ Uludağ, **Tasavvuf Terimleri Sözlüğü**, s. 112.

²⁵⁷ Ece, a.g.e. , s. 148.

Dünya kelimesinin ‘denâet’ kökünden geldiğini söyleyenler de olmuştur. Buna göre dünya; basit, iğreti, adi, alçaklık;²⁵⁸ en yakın ve en alçak anlamlarına gelmektedir. Dünya hayatı, dünya seması veya dünya evi gibi tamlamalarda sıfat olarak kullanıldığı gibi ahiret kelimesinin karşılığı olarak da kullanılmaktadır.²⁵⁹

İsfahanî dünya kavramıyla ilgili olarak şu açıklamayı yapar: “Kimi zaman ‘daha iyi’ nin karşıtı olarak ‘daha kötü’ anlamında kullanılır: ‘Siz **daha aşağı** bir nimete **daha üstün** bir nimeti mi değiştirmek istiyorsunuz’²⁶⁰ kimi zaman da ‘son’un karşıtı olarak ‘evvel/ilk’ anlamında kullanılır: ‘O, **ilkini (dünyayı)** de sondakini (ahireti) de kaybetmiştir’²⁶¹; ‘Ona **ilkinde (dünyada)** iyilik vermiştik. O, sondakinde (ahirette) de iyilerdendir.”²⁶²

Kur’an-ı Kerim’in, insanın mükemmelleşmesine engel olarak gördüğü faktörlerden biri de kendisini dünya hayatının cazibesine kaptırması, ruhî ve manevî melekelerini dünya sevgisi önünde yenik düşürmesidir. İnsanı daima kul olma gerilimi içinde tutmak için daima bu dünya hayatı ve öbür dünya hayatı tezini gündemde tutan Kur’an, insanî var oluş için kendi şartlarına göre yaşanmasını zorunlu görürken²⁶³ onun hakiki mahiyet ve fonksiyonunu da çeşitli form ve kalıplarda bize sunar.²⁶⁴

“Dünya kelimesi, Kur’an-ı Kerim’de 115 defa zikredilmiştir. Ahiret kelimesinin de sayısı aynıdır. Bu 115 yerden 61’i Mekki surelerde geriye kalan 44’ü Medeni surelerde geçmektedir.”²⁶⁵ “Yaklaşık altmış ayette dünya hayatına tarafsız bir yaklaşım sergilendiğini, 50 ayette olumsuz, 7 ayette ise olumlu mana yüklendiğini görüyoruz. Ancak çizilen bu menfi profil, insanda olduğu gibi onun ontolojik (kevnî) oluşumuna değil, ahireti ihmal etmeyi yeğleyen hayat tarzıdır.”²⁶⁶ “Bu ayetlerde dünyanın insanları aldatmasından,²⁶⁷ dünya hayatının bir oyun ve eğlence²⁶⁸ ve mal ve oğulların dünya hayatının süsü oluşundan,²⁶⁹ dünya metanın ahirete nispetle az oluşundan;²⁷⁰

²⁵⁸ Ece, a.g.e. , s. 148.

²⁵⁹ Kırca, a.g.e. , s. 195.

²⁶⁰ Bakara, 2/61.

²⁶¹ Hac, 22/11.

²⁶² Nahl, 16/122; İsfahanî, a.e. , s. 388.

²⁶³ Kasas, 28/77.

²⁶⁴ Kılıç, a.g.e. s. 273.

²⁶⁵ Kırca, a.g.e. , s. 196.

²⁶⁶ Yılmaz, Ömer, “*Tasavvuf Kültüründe İnsan - Dünya İlişkisi*”, Tasavvuf İlmi ve Akademik Araştırma Dergisi, Yıl:8 (2007), Sayı: 18, s. 193.

²⁶⁷ Lokman, 31/33; Fatır, 35/5; Casiye, 45/35.

²⁶⁸ Ankebut, 29/64; Muhammed, 47/36.

²⁶⁹ Kehf, 18/46.

²⁷⁰ Tevbe, 9/38.

bazı insanların dünya hayatını tercih edişlerinden;²⁷¹ dünyada güzel iş yapanlara ise mükâfatlar verileceğinden;²⁷² ahirete karşılık dünyanın sevildiğinden,²⁷³ bazı insanların sadece dünyanın dış yüzünü bildiği fakat ahiretin gerçek yönünü bilemediklerinden²⁷⁴ ve netice olarak insanların ahirete karşılık dünyayı satın aldıklarından²⁷⁵ söz edilmektedir.”²⁷⁶

“Dünya ile ilgili bu ayetleri iyi değerlendirebilmemiz için dünya hayatı ile ahiret hayatını birlikte düşünmemiz ve bu iki hayatı birbirinden ayırmamız gerekir. Zira dünya ve ahiretle ilgili ayetlerden anlamaktayız ki ölüm öncesi başlayan ve ölüm sonrası devam eden tek hayat vardır. Dünya ölüm öncesi hayat, ahiret ise ölüm sonrasındaki hayattır. Dünya yolun başı, ahiret ise yolun sonudur. Sona ulaşmak için yolun başından işe başlamak gerekmektedir. Bu yolda birçok engeller mevcuttur. Bu engeller Kur’an’ın ifadesiyle dünya metai, oyun ve eğlenceleridir. Ahireti inkâr edenler, yani yolun sonunu göremeyenler dünyanın metaini, oyun ve eğlencesini, gerçek hayat kabul ederek ahiret yerine bunları seçenlerdir.²⁷⁷ Bu insanlar, dünya hayatına razı olup onunla rahat eden kişilerdir.²⁷⁸ Yine bu insanlar, dünya hayatını ahirete tercih edip de bu yüzden de şımaran ve azgınlık yapan kimselerdir.²⁷⁹ Kısaca ahirete nispetle az olan ve geçici olması nedeniyle de insanı aldatan bu dünya hayatını amaç edinip ona değer verenler; Kur’an’da kınanmakta²⁸⁰ ve hatalı bir anlayış ve davranış içinde bulundukları²⁸¹ ifade edilmekte”²⁸² şayet dünya ve ahiret arasında bir tercih yapılması mecburiyeti bulunduğu ise ahiret hayatının tercih edilmesi istenmektedir.²⁸³

Kur’an ahiret hayatını dünya hayatı ile karşılaştırırken özellikle şu noktalara dikkat çeker: Dünya hayatı geçici ve önemsiz, ahiret hayatı ise kalıcı ve değerlidir.²⁸⁴ O halde Mümin, kalıcı ve değerli olan ahiret hayatını fâni ve yalancı dünya hayatına daima tercih etmek zorundadır. Dünya hayatı yağmurla biten ve yeşeren sonra da bir

²⁷¹ Naziat, 79/38; A’la, 87/16.

²⁷² Nahl, 16/30, 41.

²⁷³ İbrahim, 14/3; Nahl, 16/107.

²⁷⁴ Rum, 30/7.

²⁷⁵ Bakara, 2/86.

²⁷⁶ Kırca, a.g.e. , s. 196.

²⁷⁷ Naziat, 79/38; A’la, 87/16.

²⁷⁸ Yunus, 10/7.

²⁷⁹ Kasas, 28/79; Naziat, 79/38; A’la, 87/16.

²⁸⁰ İbrahim, 14/3; Naziat, 79/37-39.

²⁸¹ İbrahim, 14/3.

²⁸² Kırca, a.g.e. , s. 196.

²⁸³ Duha, 93/4; Yılmaz, Ö. , a.g.m. , s. 193.

²⁸⁴ Nisa, 4/77; Tevbe, 9/38; Rad, 13/26.

afetle yok olup giden bitkiler gibidir.²⁸⁵ Zenginliği dillere destan olan Kârun ve benzerlerine imrenilmemelidir.²⁸⁶ Kur'an'a göre aldatıcı, oyalayıcı, maksattan uzaklaştırıcı, gaflete düşürücü ve gelip geçici bir süs olması dünya hayatının başlıca özellikleridir. Kadın, evlat, altın, gümüş, cins atlar, davarlar ve ekinler, insanoğlunun hoşuna giden dünya hayatının süsleridir.²⁸⁷ Kâfirlerin dünya peşinde koşmaları bu hayatın kendilerine süslü gösterilmesindendir.²⁸⁸ Aslında Allah'ın kulları için yarattığı zînetleri kimse yasaklayamaz,²⁸⁹ ancak onlardan faydalanırken dünya-ahiret dengesini bozmamaya dikkat etmek gerekir. Hz. Peygamber bu dengeyi bozma eğilimini gösteren eşlerini uyararak ya dünya hayatının süsünü ya da Allah'ı, Resulünü ve ahiret yurdunu tercih etmelerini istemiştir.²⁹⁰ Ahirete öncelik veren bu dengenin dünya lehinde bozulması yönündeki davranışlar tasvip edilmemiştir. Bir Cuma günü Ashabın, mescitte hutbe okuyan Hz. Peygamber'i bırakıp alışverişe koşmaları,²⁹¹ Bahreyn'e gönderilen Ebû Ubeyde b. Cerrâh'ın cizye toplayıp Medine'ye döndüğünü haber alan Sahabenin alışılmadık bir şekilde sabah namazında Mescid-i Nebvî'yi doldurmaları,²⁹² Mekke'nin fethinden sonra yapılan savaşlardan elde edilen ganimetler konusunda tartışmalar çıkması²⁹³ bu tür eğilimlerden bazılarıdır. Bu hareketler karşısında bazen Hz. Peygamber, Allah katında dünyanın sivrisineğin kanadı kadar bile değeri olmadığını ifade etme ihtiyacını duymuş,²⁹⁴ dünyaya düşkün ve maddeye tutkun olmamaları için çevresindekileri uyarmıştır.²⁹⁵ Bunun yanında Hz. Peygamber'in Abdullah b. Mesut'tan rivayet edilen bir hadiste anlatıldığına göre *"Hz. Peygamber, bir hasırın üzerine uzanmıştı. Kalktığına gördük ki, hasır cildinde izler yapmış. Dedim ki; Ya Resulallah, ne olur bize izin versen de bu hasırın üzerine seni onun sertliğinden koruyacak bir şey sersek. Bunun üzerine Resulallah şöyle buyurdular: "Benim dünya ile ne alakam var? Dünya karşısında benim durumum bir ağacın altına uzanıp biraz dinlendikten sonra*

²⁸⁵ Yunus, 10/24; Kehf, 18/45.

²⁸⁶ Kasas, 28/76-83.

²⁸⁷ Âl-i İmrân, 3/14.

²⁸⁸ Bakara, 2/212.

²⁸⁹ A'raf, 7/32.

²⁹⁰ Ahzab, 33/28-29.

²⁹¹ Cum'a, 62/11.

²⁹² Buharî, Cizye, 1; Rikak, 7; Müslim, Zühd, 6.

²⁹³ Buharî, Edeb, 53; Müslim, Zekât, 145.

²⁹⁴ Tirmizî, Zühd, 13; İbn Mace, Zühd, 11.

²⁹⁵ Buharî, Tefsir, 384; Rikak, 3; Müslim, Zekât, 38; Uludağ, Süleyman, *"Dünya", İslam Ansiklopedisi*, TDV Yay. , İstanbul, 1994, c. X, s. 23.

orayı terk eden bir yolcununki gibidir.”²⁹⁶ Böylece ahiret hayatının dünya hayatından daha üstün olduğunu ifade etmişlerdir.²⁹⁷

Tasavvufî düşüncede dünya, insanı Allah’tan uzaklaştıran, ahiretten alıkoyan ve gaflete düşüren her şey, mal ve menfaat, itibar, mevki, hırs, şan ve şöhret olarak tarif edilmiştir. Zahit mutasavvıflar dünyayı yılana, zehire, cadiya, fahişeye benzetirler.²⁹⁸ Şa’ranî’nin deyiimiyle: “Dünya, kul ile Allah arasında hicap²⁹⁹ olan şeydir.”³⁰⁰ Dünya bir hiçtir. Hiçe gönül veren de sonunda bir hiç olur.³⁰¹

Dünya hayatının ne kadar kısa, gelip geçici olduğu³⁰² ve ölüm ötesine dair bir hedef ve beklenti içermeyen dünyevî hayatın beyhude oluşu³⁰³, ilgili ayette şöyle tasvir edilmiştir: “...dünya hayatı bir yağmurun haline benzer ki, bitirdiği bitki çiftçilerin hoşuna gider. Sonra kurumaya yüz tutar da sen onu sararmış olarak görürsün. Sonra da çer çöp olur”³⁰⁴

“Tasavvufta dünya söz konusu edildiğinde onun ahirete nazaran daha az kıymet ifade ettiğini pekâlâ söyleyebiliriz. Genelde dünyaya karşı olan bu soğukluk daha ziyade ‘zühd’ kavramında yoğunlaşmaktadır. Fakat zühdü dünyadan tamamen yüz çevirmenin amacı olarak değil, ahirete rağbet göstermenin aracı olarak görmek daha doğru bir yaklaşım tarzıdır. Pek tabi burada zâhid olabilmek için, kişinin belli seviyede dünyevî imkânlarla sahip olmakla beraber bunlara rağbet etmemesini unutmamak gerekir. Zira dünyaya sırt çevirmek, terk-i dünya eylemek ve kûşe-i uzlete çekilmek ruhbanlığı çağrıştırmaktadır. Ruhbanlık ise İslam’da yoktur.”³⁰⁵

“İslam, insanın aslî maksat ve yaratılış gayesinden uzaklaşmasını engellemek için dünya ve mal ile olan ilişkisini kesmek yerine, onun eşyaya karşı olan aşırı

²⁹⁶ Tirmizî, Zühd, 44.

²⁹⁷ Kahraman, a.g.m., s. 162.

²⁹⁸ Uludağ, a.g.e. , s. 112.

²⁹⁹ Hicap: Sözlük anlamıyla perde, örtü olup tasavvufta, salık ile muradı arasına giren engel, âşıkı sevgilisinden ayıran manidir... Allah ile kulu arasında kimi nardan, kimi nurdan yetmiş bin perde vardır. Bkz. Uludağ, a. e. , s. 168; “Ebu İbrahim Buharî Mustemlî (ö. 1042-43), hicapların dört tane olduğunu söyler: Bu dünya, halk, şeytan ve nefis. 1-Bu dünya gelecek dünyanın perdesidir. Bu dünyada huzur içinde olan herkes öte dünyayı terk etmiştir. 2-Halk itaate perdedir. Kendisini halkın etkisine kaptıran kimse itaati terk etmiştir. 3-Şeytan dine perdedir. Şeytana uyan herkes dini terk etmiştir. 4-Nefis Hakk’a perdedir. Nefsin hevasına uyan herkes Allah’ı terk etmiştir. İşte bu dört hicap kalpten sökölüp atılmadığı sürece, ma’rifet ışığı ona yol bulamaz.” Bkz. Chittick, William C. , **Tasavvuf**, Çev. Turan Koç, İz Yay. , İstanbul, 2016, 5. Baskı, s. 284.

³⁰⁰ Cerrahi, a.g.e. , s. 78.

³⁰¹ Cerrahi, a.g.e. , s. 78.

³⁰² Kahraman, a.g.m. , s. 163.

³⁰³ Öztürk, Mustafa, “*Kur’an’ın Değer Sisteminde Dünya ve Dünyevî Hayatın Anlamı*”, Tasavvuf İlmi ve Akademik Dergisi, Yıl: 7 (2006) Sayı: 16, s. 71.

³⁰⁴ Hadid, 57/20.

³⁰⁵ Yılmaz, Ö. , a.g.m. , s. 198.

düşkünlüğünü kontrol altına almayı hedeflemektedir. Bunu bir anlamda dünyaya karşı soğuk, maddiyata karşı ilgisiz ve menfaate karşı isteksiz bir insan tipi şeklinde tasavvur etmek de mümkündür. Fakat İslam inananlara fakirliği hedef olarak göstermemiş ve yoksul bir yaşamı tavsiye etmemiştir. Olsa olsa yoksul yaşamak zorunda kalanları teselli etmiştir. Çünkü dinimizde bir insanın iyilik yapabilmek için çalışıp kazanması da dünya için değil âhiret için kabul edilmektedir. Hatta Allah kişiyi dünya işleriyle meşgul olarak görmekten hoşlanmaktadır. Nitekim âyetle, ‘*Öyleyse, bir işi bitirince diğerine gir*’³⁰⁶ buyurulmaktadır. Diğer taraftan İslam, inanan insan için zengin ve servet sahibi olmayı da hedef olarak göstermez. Bu hususta Kur’ân Hz. Süleyman’ın: ‘*Ben bu iyi malları, Rabbimi anmayı sağladıkları için severim*’³⁰⁷ dediğini nakletmektedir.’³⁰⁸

Tasavvufî açıdan dünyayı bilmenin göstergesi, dünyayı terk etmek; ona dayanan, onu seven, onu tercih eden ve onun kadrini gözünde büyüten kimselerden uzaklaşarak, orada zühd ve yalnızlık içinde yaşamaktır. Ahireti bilmenin göstergesi ise ahirete rağbetin harekete geçmesi, ona şevkin şiddetlenmesi, ahireti çok hatırlama yoluyla ünsiyete ve ahiret için amel işleme konusundaki sadakatten dolayı samimiyete sahip olmasıdır.³⁰⁹ Bu bağlamda sufiye göre mal, elde olması ancak gönle yerleşmemesi gereken bir meta, insanı âhirette kurtaracak bir vasıtadan ibarettir.³¹⁰ Bu durumu Mevlâna şu sözleriyle açıklamaktadır: “Geminin içindeki su gemiyi batırır. Geminin altındaki su ise dayanaktır (onun yüzmesine yardımcıdır).”³¹¹ Yine bazı sûfiler dünya ve içindeki nimetlerin geçiciliğinden hareketle bunları kendilerine verilmiş birer “emanet” olarak görmektedir.³¹² Bu konudaki çok anlamlı sözlerden biri Yunus Emre’nin meşhur dördlüğünde;

Mal sahibi, mülk sahibi
Hani bunun ilk sahibi
Mal da yalan mülkte yalan
Var biraz da sen oyalan!³¹³

³⁰⁶ İnşirah, 94/7.

³⁰⁷ Sad, 38/32.

³⁰⁸ Yılmaz, Ö. , a.g.m. , s. 198.

³⁰⁹ Erginli, Zafer; Karşlı, İlyas; Köktaş, Yavuz; Ödül, Nurettin; Sevinç, Rıfat Resul ve Yavuz, Salih Sabri, **Metinlerle Tasavvuf Terimleri Sözlüğü**, Kalem Yay. , İstanbul, 2006, 1. Baskı, s. 188.

³¹⁰ Yılmaz, Ö. , a.g.m. , s. 199.

³¹¹ Celâleddin-i Rumî, Mevlana, **Mesnevî**, Çev. Adnan Karaismailoğlu, Akçağ Yay. , Ankara, 2008, 6. Baskı, c. I, s. 69 (b.986).

³¹² Yılmaz, Ö. , a.g.m. , s. 199.

³¹³ Eraydın, Selçuk, **Tasavvuf ve Tarikatlar**, Marmara Üniv. İlahiyat Fak. Vakfı Yay. , İstanbul, 2008, 8. Baskı, s. 155.

şeklinde geçmektedir. Erzurumlu İbrahim Hakkı (ö.1194/1774)'da ise bu emanete dönük daha net bir vurgu yapar:

Mâl ü evlâd akkâr ü cîm ü candan âriyem

Hep emânettir, Hakkındır, ben emânet dâriyem³¹⁴

Diğer bir yönden, insan, kıyamet ve ahiret söz konusu olduğunda şüphe ve tereddütler içinde olmuştur. Dünya hayatını ebedileştirmek düşüncesine kapılmış ama ölümden sonraki ebediliği bir türlü kabullenememiştir. Ölümün bir gerçek olarak kapısını her an çalabileceğini, çoğu zaman düşünmemiştir. Onun için şöyle bir iddia daha sevimli ve daha tatmin edici olmuştur ve daima insanlar şöyle söyleyegelmişlerdir:³¹⁵ *“Hayat ancak bu dünyadakinden ibarettir, biz diriltilecek değiliz.”*³¹⁶

İnsanı böyle bir iddiaya sevk eden etken, hiç şüphesiz onun bu dünya hayatının bütün nimetleriyle devam etmesini arzu etmesidir veya kayıtsız, şartsız kendi gönlünce bir hayat sürme arzusu ile akıl, kalp, ruh gibi manevî melekeleriyle kendini iyice değerlendirememesi düşüncesidir. Oysa dünyanın cennet olması isteğiyle ebediliği asla söz konusu olmadığı halde büyük bir insan kitlesi bir türlü kıyamet konusunda doğruya yaklaşamamıştır. Dolayısıyla insanı daima şu kuru düşünce meşgul etmiştir:³¹⁷

*“Biz toprak olunca mı yeniden yaratılacağız?”*³¹⁸ *Çürümüş kemikleri kim yaratacak?”*³¹⁹

Hatta Hz. İbrahim'in (a.s.) bu konuda Allah'tan istekte bulunmasının Kur'an'da yer alması manidardır:³²⁰

*“İbrahim: ‘Rabbim! Ölülerini nasıl dirilttiğini bana göster’ dediğinde, ‘yoksa inanmıyor musun?’ deyince de, ‘hayır öyle değil fakat kalbim iyice tatmin olsun diye görmek istedim’ demişti; öyleyse kuşlardan dört tanesini yakala, onları yanına al sonra (kesip parçala), her dağın başına onlardan bir parça koy. Sonra onları kendine çağır, koşarak sana gelirler...”*³²¹

³¹⁴ İ. Hakkı Erzurûmî, **Kenzü'l-Fütûh**, Haz. Şakir Diclehan, (Ayyıldız Matbaası) İstanbul, 1980, s. 41.

³¹⁵ Gölcük, **Allah Kur'an İnsan**, s. 100.

³¹⁶ Enam, 6/29; Gölcük, a.e. , s. 100.

³¹⁷ Gölcük, a.e. , s. 100-101.

³¹⁸ Rad, 13/5.

³¹⁹ Yasin, 36/78.

³²⁰ Gölcük, a.e. , s. 101.

³²¹ Bakara, 2/260.

Kalbin tatmin olması önemlidir, pek çok insanın kalbi her halde tatmin olmadığından dirilişe inanamıyorlar.³²²

Bize göre bu inanamama veya şüphe hali ise kulu, bu dünya hayatında Rabbinin emir ve yasaklarına uyma konusunda bir bocalamaya, gevşekliğe, tembelliğe ve tefrite düşürmektedir. Böyle olunca da huzur-u mahşerde hüsrana düşenlerden olma sonucuna doğru adım adım yaklaşma söz konusudur. Oysaki Cenab-ı Hak, Kur'an'da felaha/kurtuluşa ermenin yegâne yolunun iman edip salih amel işlemeye³²³ mümkün olacağının altını çizmektedir.

Sözün özü dünya, aızıyla çoğuyla, tatlısıyla acısıyla, evveliyle sonuyla bir bütün olup bunların hepsi Allah'ın kulu için bir imtihandır. Dünya imtihanları çoğalıp farklı farklı olsa da aslında hepsi neticede sabır ve şükür ile ilgilidir. Yani ya bir nimete şükür ya da bir musibete sabırdır.³²⁴ İşte insan, imtihan için gönderildiği bu dünyada, güzellikleri ve iyilikleri arayacak, çirkinliklere takılmadan son ve ebedî yurdu ahirete doğru yol alacaktır. Dünya ona ebedî hayatın kapısını açacak anahtarı sunacaktır. Bunun için de insanın, dünyasını iyi kullanması ve ahireti için hazırlık yapması gerekmektedir.³²⁵

1.1.1.2.3. Sosyal Çevre - Kötü Arkadaş

Kur'an'a göre insanları günah işlemeye kanalize eden unsurlardan sosyal çevre konusunu açıklamadan önce kişinin sosyal çevresiyle ilişkileri üzerinde kısaca durmakta fayda olduğunu görüyoruz. Bir insanın davranışları sadece içgüdülerle bağlı olarak meydana gelmemekte, bu hususta sosyal çevre ve kültürel ortam gibi pek çok unsur da etkisini göstermektedir.

Kişinin içinde yetiştiği çevrenin ve aldığı eğitimin, onun kişiliğinde belirli özelliklerin meydana gelmesini sağlayacak şekilde etkilediği de bir gerçektir.³²⁶ Aile, çocuğa ilk eğitimin verildiği yerdir.³²⁷ Gazalî ve İbni Haldun'a göre çocuk temiz bir cevher olarak doğar anne-baba onu iyi veya kötü olarak yetiştirir.³²⁸ Dolayısıyla aile,

³²² Gölcük, a.g.e. , s. 101.

³²³ Bakara, 2/25, 62, 82, 277; Âl-i İmran, 3/57; Nisa, 4/57, 122, 124, 173; Maide, 5/9, 69, 93; Araf, 7/42; Yunus, 10/4, 9; Hud, 11/23; Rad, 13/29; İbrahim, 14/23; Kehf, 18/2, 88; Meryem, 19/96; Taha, 20/75, 82, 112; Enbiya, 21/94; Hac, 22/14, 23, 50, 56; Nur, 24/55; Furkan, 25/70, 71; Şuara, 26/227; Kasas, 28/67; Tin, 95/6; Asr, 103/3.

³²⁴ Erginli... (Kurul), a.g.e. , s. 188.

³²⁵ Kırca, a.g.e. , s. 198.

³²⁶ Hökelekli, a.g.e. , s. 251.

³²⁷ Şişman, Mehmet, **Eğitim Bilimine Giriş**, Pegem Yay. , Ankara, 2014, 12. Baskı, s. 82.

³²⁸ Kır, İbrahim, **Eğitim Bilimine Giriş**, İdeal Kültür ve Yay. , İstanbul, 2011, s. 150.

kişide dinî duygu ve tecrübelerin uyanmasında, dinî inancın şekillenmesinde de dinî alışkanlık ve uygulamaların kazanılmasında da başta gelen kültürel faktördür. Bireyin henüz çocukluk sürecinde sorduğu dinî sorulara ana – baba tarafından verilen doyurucu cevaplar, onun dinî uyanışına yardımcı olur. Ana – baba, sorumluluğunun bilincinde kişiler olarak dinî esasları dikkatle yaşayıp bunları çocuğa aktarmada da dikkat ve ilgi gösterirlerse, çocuk rahatlıkla dinî âleme katılabilir.³²⁹ Ailenin çocuğun dinî gelişimindeki bu önemli etkisi şu sebeplere bağlanabilir:

1- Aile dinî davranışların ve dinî ilişkilerin modelidir. Dinî değerler ailede temsil edilen şekliyle çocuğun dünyasına girer. Yakınların dinî davranışları ve kullandıkları dinî deyimler, ifadeler, onları doğrudan doğruya sembolize eden deruni bir yaşantı içinde yer almıştır. Bu bakımdan ailedeki dinî boyut bireyi derin bir şekilde etkiler.

2- Aile sevgi ve şefkat, rahatlık ve otoritenin kaynağıdır; içinde teneffüs ettiği dinî âlemle birlikte bu yaşantının devamını kendi kendine arzu ve talep etmektedir. Yani aile dinî değerlerin şuurlu ve istekli koruyucusudur; bunların muhafazasını kendi yapısal düzeninin korunması olarak görmekte ve bunu istemektedir.

3- Dua ve ibadetler ailede çocukla birlikte yapılır. Dinî tutumlar ailede birlikte yapılmış olmakla değer kazanır. Aynı zamanda kutsal gün ve gecelerin, dinî bayramların bütün aile üyelerince ortak olarak kutlanması ve yaşanması, aileye özel bir bağlılık kazandırır. Bu bağ, birçok yetişkinde, çocukluk hatıralarının silinmez izler bırakmasına yol açar ve kişiyi ailenin temsil ettiği dinî inanca tabi olmaya ve onu korumaya sevk eder.

Aile ile din arasındaki bu ortak bağlar içerisinde çocuğun tabî dinî eğilimi rahatlıkla açığa çıkmaya imkân bulur. Aile çocuğa, dini ile beraber, onun arzu ve özlemlerinin bir bütün olarak gerçekleştiği, tatmine ulaştığı bir ortam sunmalıdır. Aksi takdirde çocuk ailesine güvenmez. Ailesine güvenip inanmayan, tehlikeli şekilde yıkılmış bir çocuk ise ailesinin dinî dünyasına da inanmayan bir kişi haline gelir.³³⁰ Böyle birinin ise her an için günah işlemeye hazır olduğunu söyleyebiliriz.

Diğer bir yönden ise “toplumun sosyal ilişkiler ve sosyal teşkilatlar ağı olduğu düşünülürse, fertlerin içinde yaşadığı toplumda, o toplumu oluşturan bireylerle hem sosyalleşme hem de sosyalleştirme açısından doğrudan ya da dolaylı bir ilişki içinde olduğunu söylenebilir. Arkadaşlık olgusu da bu ilişkinin özgün bir parçasıdır. Çünkü

³²⁹ Hökelekli, a.g.e. , s. 258.

³³⁰ Hökelekli, a.g.e. , s. 258-259.

insan bireyselliğinin yanında sosyal bir varlıktır ve çevresiyle çeşitli şekillerde iletişime ve etkileşime girmek durumundadır. Ancak şu hususu da ilave etmek gerekir ki her toplumda iyi bir sosyalleşme süreci yaşayamamış kişiler ve bunların oluşturduğu çeşitli arkadaş grupları vardır. Bu arkadaş grupları, mensuplarından bir takım olumsuz fiilleri ve anormal bazı davranışları yapmasını talep edebilirler. Esasen yüz yüze ilişkilerin hâkim olduğu bu arkadaş grupları tamamen veya kısmen olumlu bir sosyalleşme süreci yaşayamamış bireylerden meydana gelmiş olabilir. Sonra ferdin yüzlerce arkadaşı içinde samimi ilişkiler kurduğu birkaç tanesi potansiyel suçlu veya antisosyal kişilikleriyle suça meyyal şahıslar ise onlardan her zaman için günah veya suç olarak değerlendirilen fiillerin tezahür etmesi mümkündür. Ayrıca bu günahkâr ve suçlu kişiler az veya çok yakın çevrelerini günah işleme hususunda etkileyebilmektedir. Bir başka söylemle, arkadaşların birbirlerinin çeşitli tutum ve davranışlarından karşılıklı olarak etkilenmesi iki şekilde meydana gelmektedir. Buna göre günahkâr kişiler bir yandan arkadaşlarından etkilenirken bir yandan da onları etkilemektedir. Şu halde ya günahkâr kişiler iyi arkadaşlarının tesirinde kalarak davranışlarını ıslah ederler veya arkadaşlarını da etkileyerek onları günah işlemeye sevk ederler.”³³¹

İnsanı günah işlemeye sevk eden etkenlerden Şeytan konusunu incelerken, vesvesenin hem Şeytan’dan hem de insanlardan gelebileceğine değinmiştik. Nitekim Kur’an’da kullanılışı itibariyle ‘şeytan’ kavramı bir yandan gerçek anlamıyla cin şeytanını ifade ederken, öte yandan mecazî olarak da insan şeytanı anlamına gelmektedir. Bununla ilintili olarak şu ayet gayet ilgi çekicidir: “*Böylece biz, her peygambere insan ve cin şeytanlarını düşman kıldık. Onlar bunları aldatmak için birbirlerine yaldızlı sözler fısıldarlar.*”³³² Bu ayetteki ‘insan ve cin şeytanları’ ifadesini İbn Abbas ‘insan ve cin türünden azgın ve sapkın olanlar’ diye açıklar ve görüşlerini şöyle devam ettirir: “Hem cinlerden hem de insanlardan şeytanlar vardır. Mümin bir kimse, cin şeytanını tesirsiz bıraktığında bu şeytan, insanlardan sapmış ve azmış olanlara başvurur. Bunlar ise insan şeytanlarıdır. Böylece cin şeytanı, o mümini yoldan çıkarsın diye insan şeytanını o kişi üzerine salar.”³³³

“Bu konuya açıklık getirebilecek bir başka ayette de “*(münafıklar) müminlerle karşılaştıkları vakit (biz de) iman ettik*” derler. *Şeytanlarıyla (kendilerini azdıran ve*

³³¹ Yapıcı, a.g.e. , s. 43-44.

³³² En’am, 6/112.

³³³ Râzî, Fahrüddîn, **Tefsîr-i Kebîr (Mefâtihu’l – Gayb)**, Trc. Suat Yıldırım, Lütfullah Cebeci, Sadık Kılıç, C. Sadık Doğru, Akçağ Yay. , İstanbul, 1992-1995, c. X, s. 127.

*günaha sürükleyen dostlarıyla) baş başa kaldıklarında ise ‘Biz sizinle beraberiz. Biz onlarla (müminlerle) sadece alay ediyoruz’ derler.”*³³⁴ Görüldüğü üzere bu ayette insanları çeşitli şekillerde günah işlemeye sevk eden kişilerin olduğundan bahsedilmektedir.³³⁵

Sosyal çevrenin, kültürel alışkanlıkların ve bu arada çevresindeki fertlere olumsuz bir model teşkil eden kişilerin insanları etkileyerek günaha ve inkâra yönlendirdiği hususunda Kur’an’da anlatılan şu kıssa oldukça dikkat çekicidir. Kıssaya göre Hz. Musa (a.s.) kendisine bir takım hükümler vahyedilmek üzere kırk geceliğine Tur dağına çağrılır.³³⁶ O da kavminin başına kardeşi Harun’u vekil bırakarak³³⁷ çağrıldığı yere gider. Ancak Allah orada Hz. Musa’ya “kavmini imtihan ettiğini ve Sâmirî’nin onları yoldan çıkardığını”³³⁸ bildirir. Bu haberi alan Hz. Musa (a.s.) üzgün fakat öfkeli bir şekilde İsrail Oğullarının yanına döner ve onların altından bir buzağıya taptıklarını görür. Onlara niçin böyle bir fiili işlediklerini ve Allah’ın vaadini ne çabuk unuttuklarını sorar.³³⁹ Onlar da bu yaptıkları fiilin Sâmirî’nin telkinleri sonucu meydana geldiğini söylerler.³⁴⁰ Bu kıssa bize bir kişi (Sâmirî) nin bir topluluğu (İsrailoğullarını) etkileyerek günaha sürüklediğini göstermektedir.³⁴¹ Şu halde bir insanın günah işlemesinde içinde bulunduğu sosyo-kültürel çevrenin de belirli bir katkısı mevcuttur.³⁴²

İşte Kur’an kendi terminolojisi içinde insanları günah işlemeye yönlendiren söz konusu kişilere “insan şeytani” adını vermektedir. Buna göre Kur’an’da “şeytan” olarak tanımlanan bu insanların “kötü arkadaşlar” ya da olumsuz sosyal çevre olduğunu söyleyebiliriz. Çünkü kötü arkadaş grupları kendilerine yakın olan veya kendi bünyesinde bulunan kişileri günah ya da kötü fiilleri yapma hususunda şu veya bu şekilde etkileyebilmektedir.³⁴³

³³⁴ Bakara, 2/14.

³³⁵ Yapıcı, a.g.e. , s. 41-42.

³³⁶ Bakara, 2/51.

³³⁷ A’raf, 7/142.

³³⁸ Tâhâ, 20/85.

³³⁹ Bakara, 2/54; A’raf, 7/150; Tâhâ, 20/86.

³⁴⁰ Tâhâ, 20/87-88.

³⁴¹ Ayrıca bu kıssada insanı günah işlemeye sevk eden faktörlerden “kültürel alışkanlıklara” da temas edilmektedir. Çünkü İsrailoğulları Hz. Musa’nın tebliğini kabul etmeden önce politeizm ve putperestlik inançlarına sahiptiler. Mevdûdî’nin verdiği bilgiye göre o dönemde Mısır ve çevresinde buzağıya tapmak çok yaygındı. Bkz. Mevdûdî, Ebu’l Al’â, **Tefhimu’l-Kur’an**, Trc. Muhammed Han Kayani, Yusuf Karaca, Nazife Şişman, İsmail Bosnalı, Ali Ünal, Hamdi Aktaş, İnsan Yay. , İstanbul, 1996, c. I, s. 65. Diğer bir ifadeyle buzağıya tapmak şeklindeki putperestlik İsrailoğullarının kültürel alışkanlıkları durumundaydı. Bu kültürel ortam onların buzağıya tapmak suretiyle günah işlemelerine imkân vermektedir.

³⁴² Yapıcı, a.g.e. , s. 42-43.

³⁴³ Yapıcı, a.g.e. , s. 43.

Bunun dışında “insan tek başına değil, belli bir zaman ve yerde, bir takım sosyal ve kültürel geleneklerin egemen olduğu bir ortamda yaşar. İnsan fiziksel çevresiyle olduğu gibi toplumsal çevresi ile de sürekli bir etkileşim ve karşılıklı alışveriş halindedir. Bunun doğal bir sonucu olarak ferdin davranışları ve şahsiyeti üzerinde ilişkide bulunduğu insanların, içinde yaşadığı toplumun ve toplumdaki gelenek ve göreneklerin de etkisi olur.”³⁴⁴

“Sosyal çevrenin insanın kişiliği üzerindeki etkisiyle ilgili olarak bir ayette, ‘Ey iman edenler! Allah’ın emirlerine karşı gelmekten sakının ve sadıklarla birlikte olun’³⁴⁵ buyurulmaktadır.”³⁴⁶

“İnsanın sosyal çevresi öylesine önemlidir ki, bizim kişiliğimiz, hayat anlayışımız ve inancımız hakkında çok net bilgiler verir. Bu yüzden Peygamberimiz, ‘Kişi sevdiği ile beraberdir.’³⁴⁷, ‘Kişi dostunun dini üzeredir. Öyleyse her biriniz, kiminle dostluk kuracağına dikkat etsin’³⁴⁸ buyurmuştur. Bu hadisler bize nitelikli ve saygın müminlerle dostluk kurmamızı tavsiye etmektedir. Çünkü iyi, güzel arkadaşın durumu çevresine güzel koku yayan kişiye benzer.”³⁴⁹

Muhâsibî’nin (ö.243/857) ise bu konuda önemli bir ikazı vardır: “Hasetçi kimselerle dost olmaktan sakın çünkü hasetçi kimseler, takdir-i ilahi konusunda Allah’a isyan ederler. Gıybetçi, iftiracı, yalancı, laf taşıyıcı, ikiyüzlü ve münafık kimselerle de dost olma. Dikkatli ol, çünkü bunlar insanı hem dünyada iki paralık ederler hem de ahiret azabına neden olurlar. Dolayısıyla sadece mümin ve sadık kimseleri dost edin.”³⁵⁰

Mevlana (ö.672/1273) da benzer bir uyarıda bulunur: “İhtiyacı bulunmayan Allah’ın pâk zatı hakkı adına! Kötü yılan, kötü arkadaştan iyidir. Kötü yılan sağlıklı kişiden bir can alır. Kötü arkadaş ise sürekli ateşe götürür. Gönül, söz ve konuşma olmadan arkadaşın huyundan gizlice huy kapar. Sana gölge salınca o sermayesiz, senden sermayeni çalar.”³⁵¹

Öyleyse, “önce kötü arkadaşlardan ayrılmak gerekir, zira insanı kötü yollara çeken, kötü arkadaşır.”³⁵²

³⁴⁴ Baymur, Feriha, **Genel Psikoloji**, İnkılap Yay. , İstanbul, 1994, 13. Baskı, s. 271.

³⁴⁵ Tevbe, 9/119.

³⁴⁶ Kara, Osman, a.g.m. , s. 15.

³⁴⁷ Buharî, Edeb, 96; Müslim, Birr, 165; Ebû Dâvûd, Edeb, 122; Tirmizî, Zühd, 50.

³⁴⁸ Ebû Dâvûd, Edeb, 19.

³⁴⁹ Buharî, Büyü, 38; Zebâih, 31; Müslim, Birr, 146; Ebû Dâvûd, Edeb, 19; Kara, a.g.m. , s. 15.

³⁵⁰ Muhâsibî, a.g.e. , s. 220.

³⁵¹ Celâleddin-i Rumî, Mevlana, **Mesnevî**, c. V, s. 659 (b. 2634-2637).

³⁵² Ateş, Süleyman, **İslam Tasavvufu**, Yeni Ufuklar Neşriyat, İstanbul, 1985, s. 159.

Sonuç olarak, Muhammed Verrâk'ın insan şeytanlarıyla ilgili: “Nefis, heva, yani kötü arzular insanların tabiatına galip gelince kalp kararır. Kalp kararınca sine daralır. Sine daralınca huy kötüleşir. Huyu kötü olanı kimse sevmez. Sevilmediğini anlayan kimse ise sevmeyenlere eza vermeye başlar. Böylesi artık mânen insan değildir. Zahirde insan kılığına girmiş şeytandır”³⁵³ ifadelerini akılda her daim tutmak gerektiğini ve bir insanın, dinî yaşamın gereği olarak bu insanlıktan, fitrî yaratılıştaki arı, duru halden uzaklaşmış insan görünümlü şeytanlarla olan bağını koparmasının çok yerinde bir davranış olacağını belirtmemiz gerekir.

1.2. Tevbe İle İlişkili Kavramlar

1.2.1. İstiğfar

Tevbe'ye yakın anlamlı kelimelerden biri istiğfardır.

İstiğfar; söz ve fiille³⁵⁴ Allah'tan, hata³⁵⁵ ve günahlarının bağışlanmasını istemek,³⁵⁶ af ve mağfiret dilemek anlamındadır.³⁵⁷ İstiğfar, kulun Allah'tan kendisini azaptan korumasını istemesi,³⁵⁸ “Allah'ım beni affet,” diye O'na dua etmesidir.³⁵⁹

Arapçada (Ğ.F.R.) bağışlamak anlamındaki bir kökten gelen bu kelime, (fiil hallerinin ve ğafur, ğaffar, mağfiret formlarının yanında) Kur'ân'da yaklaşık 40 yerde istiğfar kalıbında geçmektedir. Bir yakınlığı dolayısıyla çoğu kere tevbe ile birlikte kullanıldığından genelde aynı anlamda olduğu sanılmaktadır.³⁶⁰ Oysaki “Bağışlanma talebi” demek olan “istiğfar” dil ile Allah'tan mağfiret dilemektir. Tevbe ise bir kalp işidir.³⁶¹ Çünkü işlenen günahlar kalp aynasını karartır. Dolayısıyla tevbe sadece günahları bırakmak değil, geçmişi telâfi etmeyi de gerektirir.³⁶²

“İstiğfar, diliyle Allah Teâlâ'dan bağışlanma niyaz ederken, bedenini mümkün olduğunca günahlardan uzak tutmaktır. Zira kulluk bunu gerektirir. Kul, günahları kimin bağışlayacağını bilen, hata edince ve başı dara düşünce kime başvuracağını

³⁵³ Cerrahî, a.g.e. , s. 371.

³⁵⁴ Isfahânî, a.g.e. , s. 758.

³⁵⁵ Uludağ, **Tasavvuf Terimleri Sözlüğü**, s. 192.

³⁵⁶ Devellioğlu, a.g.e. , s. 546; Doğan, a.g.e. , s. 543.

³⁵⁷ Çetin, Abdurrahman, **Örneklerle Peygamberimiz**, Ensar Neşr. , İstanbul, 2013, 7. Baskı, s. 233; Cerrahî, Safer el-Muhibbi, **İstilahat-ı Sofiyye fi Vatan-ı Asliyye (Tasavvuf Terimleri)**, Kırk Kandı Yay. , İstanbul, 2013, 2. Baskı, s. 199.

³⁵⁸ Polat, Selahattin (Komisyon), **İslamî Kavramlar**, s. 698.

³⁵⁹ Uludağ, a.g.e. , s. 192.

³⁶⁰ Aydın, Mustafa, **Kur'ânî Kavramlar**, Pınar Yay. , İstanbul, 2010, 1. Baskı, s. 150.

³⁶¹ Yılmaz, Hasan Kamil, **Anahatlarıyla Tasavvuf ve Tarikatler**, Ensar Neşr. , İstanbul, 2000, s. 162.

³⁶² Yılmaz, a.g.e. , s. 160.

unutmayan kimsedir. O, işlediği günahlardan tevbe ederken, yani bir daha günah işlemeyeceğine dair Allah’a söz verirken, verdiği sözü bütün gayreti ve dikkatiyle uygulamaya çalışan kimsedir.”³⁶³

İstiğfar, kişinin kendisini bir Müslümana yakışmayan durumlardan uzaklaştırması için Allah’tan dilekte bulunması; tevbe ise bu hususta bizzat kendisinin çaba harcamasıdır.³⁶⁴

“İstiğfarda kötülüklerden ayrılık, tevbede ise Hakka dönüş vardır. Nitekim Yüce Allah: ‘*Önce Rabbinize istiğfar edin sonra da O’na tevbe edin*’³⁶⁵ buyurmuştur.”³⁶⁶

“İslam dininde istiğfara vadedilen ve ilgili olan hükümler, tevbe manasında olan istiğfardır. Mutlak olarak istiğfar denildiğinde de o kastedilir. Tevbe, nedamet manası bulunmayan ve işlediği günahlara pişman olmaksızın, sadece Allah’ın af ve mağfiretini istemekten ibaret kalan istiğfarın –Allah’ın dilemesi hariç- şartları itibarıyla kabul görmesi düşünülemez. Çünkü hem günah işleyip pişmanlık duymamak hem de Cenâb-ı Hak’tan günahlarının affını dilemek, O’na karşı edepsizliktir.”³⁶⁷ Nitekim bu durumu Resulullah (s.a.s.) şöyle ifade eder: “*Günahından (samimi olarak) tövbe eden, hiç günah işlememiş kimse gibi olur. Günaha ısrar (ve devam) ettiği halde istiğfar eden kimse, Allah Teâlâ’nın ayetleriyle alay eden gibidir.*”³⁶⁸ Yani “günahta ısrar ederek, Allah’tan sürekli mağfiret talebinde bulunmak kesinlikle istiğfar olmayıp dolayısıyla da azaba mani değildir. İstiğfar tevbeyi, tevbe de istiğfarı kapsar. İkisi de aynı manada kullanılabilirler. Ama bir arada anıldıklarında, istiğfar, geçen bir şeyin şerrinden korunma; tevbe ise dönüş ve gelecekteki korktuğu kötü amellerin şerrinden korunma isteğidir. Burada iki günah söz konusudur. Bunlardan biri geçmiş bir günahtır ki istiğfar bunun içindir. Diğeri ise yapılmasından korkulan bir günahtır ve tevbe bunun yapılmaması için azmetmektir. Allah’a dönmek her ikisini de içine alır; olmuş bir şeyin şerrinden korunmak için O’na dönüş, ileride olabilecek bir kötülüğün şerrinden korunmak üzere O’na dönüş. Kısacası iki husus vardır: İlki, bir şeyin terki; ikincisi başka bir şeye dönüştür. Tevbe, dönüş; istiğfar ise terk etmektir. İkisinden biri yalnız

³⁶³ Nevevî, **Riyâzü’s Sâlihîn (Peygamberimizden Hayat Ölçüleri)**, Trc. ve Şerh, M. Yaşar Kandemir, İsmail Lütfi Çakan, Raşit Küçük, Erkam Yay. , İstanbul, 1998, 2. Baskı, c. VII, s. 584.

³⁶⁴ Çağrıcı, Mustafa, **İslam’da İnanç İbadet ve Günlük Yaşayış Ansiklopedisi**, İstanbul, 1997, c. II, s. 456.

³⁶⁵ Hûd, 11/3.

³⁶⁶ Dalgın, Nihat, **İslam’da Tevbe ve Cezalara Etkisi**, Etüt Yay. , Samsun, 1999, 3. Baskı, s. 73.

³⁶⁷ Karaçam, İsmail, **İslam’da Tevbe**, M.Ü. İlahiyat Fak. Vakfı Yay. , İstanbul, 2015, 3. Baskı, s. 72.

³⁶⁸ İbn Mace, Zühd, 30; Tabaranî, el-Kebir, No: 10281; Heysemî, Mecmau’z-Zevaid, X, 200; (Hadisin ilk kısmı). Hadisin tamamı için bkz: Beyhakî, Şuabu’l-İman, No: 7187.

zikredildiğinde bu iki hususu da yerine getirir. Bu yüzdendir ki yüce Allah, *‘Rabbinizden mağfiret isteyin, sonra da O’na tevbe edin’*³⁶⁹ buyurmuştur ki bu bâtilin terkinden sonra doğru yola dönüş demektir.”³⁷⁰

Tevbe ve istiğfar anlamsal açıdan birbirine karışmış gibi görünen ve çoğu zaman biri diğerinin yerine kullanılabilen farklı iki kavramdır. Ancak her ikisinin de birbirini tamamladığını unutmamak gerekir. Çünkü kötülüklerden uzaklaşmadan, Allah’ın istediği insan olma hususunda belli bir gayret sarf etmeden, O’nu yegâne affedici olarak kabul etmeden, kısaca O’nunla ruhen barışma ve O’na yönelme sürecine girmeden, dini bir tecrübe olan tevbe hadisesi meydana gelmeyeceği gibi dilin kuru bir alışkanlığı olarak “Allah’ım affet” şeklinde yapılan, sadece dille sınırlı kalıp bir türlü kalpte yansımaları olmayan istiğfarlarda kişiyi tevbeye yönelten bir tecrübe boyutunu kazanamayacaktır. Ayrıca dille, kalple veya her ikisiyle af dilememek Allah düşüncesini iç dünyada yaşamamak demektir.³⁷¹

Kısacası istiğfar ferdin hem dil, hem de kalple günahlarını itiraf etmek suretiyle Allah’tan, günahlarını affetmesini ve tekrar günah işlememe hususunda kendisine yardım istemesini içeren bir dini tecrübedir. Bu da bir nevi duadır. Burada şunu da hatırlatalım ki istiğfar sadece ferdin kendi şahsına yönelik olmayabilir. O kendi dışındaki insanlar için de Allah’tan bağışlanma dileyebilir.³⁷² Yani tevbeyi herkes kendisi için yapar, istiğfar başkası için de olur. Ancak bu “başkası” mümin³⁷³ olmalıdır.³⁷⁴ *“İbrahim’in babası için istiğfarda bulunması, sadece ona verdiği sözden dolayı idi. Fakat onun bir Allah düşmanı olduğu kendisine belli olunca ondan uzak durdu.”*³⁷⁵ Peygamberler, çevresindeki müminler için istiğfarda bulunmuşlardı.³⁷⁶ Bu çerçevede Yakup Peygamber oğullarına “Sizin için Rabbime istiğfar edeceğim”³⁷⁷ demesi ve ayrıca Cenab-ı Hakk’ın Hz. Peygamber (s.a.s)’e hitaben, *“(Ey Peygamber)...*

³⁶⁹ Hud, 11/3.

³⁷⁰ Cevziyye, a.g.e. , c. I, s. 283- 284.

³⁷¹ Yapıcı, a.g.e. , s. 59.

³⁷² Yapıcı, a.g.e. , s. 61.

³⁷³ Mümin olan kişi, Mümin olmayan (inanmayan) kişilerin; af veya bağışlanmaları için Yüce Allah’a dua - istiğfar edemez, çünkü bu: “(Kâfir veya müşrik olarak ölüp) Cehennem ehli oldukları açıkça belli olduktan sonra akraba dahi olsalar, (Allah’a) ortak koşanlar için af dilemek ne peygambere yaraşır ne de inananlara” (Tevbe, 9/113) ayeti ile yasaklanmıştır.

³⁷⁴ Aydın, Mustafa, a.g.e. , s. 151.

³⁷⁵ Tevbe, 9/114.

³⁷⁶ Aydın, a.g.e. , s. 152.

³⁷⁷ Yusuf, 12/98.

*Onlar için istiğfarda bulun...*³⁷⁸ İfadesi ve Hz. Musa'nın, "*Musa şöyle yalvardı: Rabbim, beni ve kardeşimi affet...*"³⁷⁹ Şeklindeki duası, Hz. İbrahim'in "*Ey Rabbimiz! Herkesin hesaba çekileceği günde, beni, annemi, babamı ve bütün müminleri affet*"³⁸⁰ diye yalvarması birer örnektir.

Sonuç olarak, hem sözlük hem de terim manası yönüyle Allah'tan dil veya kalp ile af talep etmek, bağışlanmak istemek anlamına gelen istiğfar bir nevi günahın itirafını da kapsadığından tevbenin tamamen aynısı değildir. Daha net bir ifadeyle söylenirse, istiğfar kulun Allah'tan kendisini bağışlamasını istemesiyken, tevbe doğrudan doğruya işlediği günahlardan uzaklaşarak Allah'a dönmesidir.³⁸¹

1.2.2. İhtida ve Hidayet

Burada tevbe ile ilişkili olan ve birbirine çok yakın diğer iki kavramı ele alacağız. Bunlar İhtida ve Hidayet kavramlarıdır.

İhtida: "Sözlükte 'doğru yolu bulmak; yol göstermek' manalarına gelen hüda (hedy, hidayet) kökünden türemiş olup 'gerçeğe ulaşmak, doğru yolu bulmak'³⁸² 'doğru yola iletilmek, doğru yolu kabul etmek',³⁸³ 'buldurmak, doğru yolda olmasını sağlamak' anlamındadır.³⁸⁴ Terim olarak inançsız iken veya başka bir dine mensupken İslam dinini benimsemeyi ifade eder."³⁸⁵

"Hidayet '(hüda, hedy) doğru yola gitmek, doğru yolu göstermek' manasında masdar, 'doğru yol, kılavuzluk' anlamında isim olarak kullanılır ve 'amaca ulaştıracak yolu gösterme, bu yol için kılavuzluk etme' diye de tanımlanabilir."³⁸⁶ İslam'ın bir adı 'sırat-ı müstakim' yani dosdoğru yol ise diğer adı da 'hidayettir', yani insanı Allah'a götüren yoldur. Bir başka deyişle, insanı dünya hayatının amacına ulaştıran şey,³⁸⁷ Hak yoluna erişmedir.³⁸⁸

"Türkçemizde kullanım itibariyle ihtida ile hidayet kelimeleri arasında ince bir fark vardır. İhtida genellikle ferdin başka bir dini inançtan vazgeçerek, İslam'ı kabul

³⁷⁸ Âl-i İmran, 3/159.

³⁷⁹ Araf, 7/151.

³⁸⁰ İbrahim, 14/41.

³⁸¹ Yapıcı, a.g.e. , s. 54.

³⁸² Köse, Ali, "*İhtida*", DİA, İstanbul, 2000, c. XXI, s. 554.

³⁸³ İzutsu, a.g.e. , s. 297.

³⁸⁴ Ece, a.g.e. , s. 262.

³⁸⁵ Köse, Ali, a.g.m. , s. 554.

³⁸⁶ Yavuz, Yusuf Şevki, "*Hidayet*", DİA, İstanbul, 1998, c. XVII, s. 473.

³⁸⁷ Ece, a.g.e. , s. 262.

³⁸⁸ Cerrahî, a.g.e. , s. 154.

etmesi manasına gelirken, hidayet kavramı ise daha ziyade kendi dini değerlerinden uzak bir hayat yaşayan ya da uzun zaman günahkâr olarak yaşamayı tercih eden bir insanın bütün bunlardan vazgeçerek yeniden dini yaşayışa dönüş yapması ve bunda da kararlı görünmesi halini ifade eder.”³⁸⁹

“Tevbeyi çok geniş anlamda ele alacak olursak, yani ona genelde bir dönüş süreci olarak bakarsak, o zaman tevbenin hem ihtidayı, hem de hidayeti içine alan bir boyutta görebiliriz. Başka türlü söylersek ferдин din değıştirmesi demek olan ihtida ile günahkârın yeniden dini hayata dönüşünü ifade eden hidayetin her ikisini birden tevbe hadisesinin içine sığdırabiliriz.”³⁹⁰

Sonuç olarak diyebiliriz ki ‘ihtida ve hidayet’ kavramları ‘tevbe’ ile yakından alakalı olup tevbeden hemen sonra gelen oluşum süreçleri, hal ve hareketlerden ibarettir.

1.2.3. Islah-ı Hal ve Salih Amel

Tevbeyle ilişkili olan diğer iki kavram ise Islah-ı Hal ve Salih Amel’dir.

Kelime anlamı itibariyle ‘salah’ kökünden gelen ‘ıslah’, fesadı (bozulmayı) gidermek ve düzeltmek anlamlarına gelir.³⁹¹ Kur’an’da kullanılışı açısından bu kavram kişinin dinî hayatını, dünyevî yaşantısını ve bu ikisine bağlı olarak ahiretteki durumunu düzeltmesine yönelik faaliyette bulunmasını ifade etmektedir.³⁹²

Salih amel ise elverişli, faydalı, sağlam, fesat unsuru taşımayan iş, eylem ve aksiyon demektir.³⁹³ Allah’a ve peygamberlerin risaletine inanıp, iman ilkelerini uygulamaktır.³⁹⁴ Mümindeki derin inancın canlı açıklamasıdır.³⁹⁵ Hem Allah’ın rızasına uygun ameldir hem de insana yararlı, barışa hizmet eden her türlü düşünce, faaliyet ve ibadettir.³⁹⁶

³⁸⁹ Yapıcı, a.g.e. , s. 61.

³⁹⁰ Yapıcı, a.g.e. , s. 66-67.

³⁹¹ Ece, a.g.e. , s. 593.

³⁹² Dumlu, Ömer, “*Salah Meselesi Üzerine Bir İnceleme*”, Dokuz Eylül Üniversitesi Yay. , İzmir, 1992, sayı: 7, s. 157.

³⁹³ Ece, a.g.e. , s. 593.

³⁹⁴ Behiy, Muhammed, *İnanç ve Amelde Kur’anî Kavramlar*, Yöneliş Yay. , İstanbul, 2003, 5. Baskı, s. 167.

³⁹⁵ Behiy, a.g.e. , s. 169.

³⁹⁶ Ece, a.g.e. , s. 595.

Sadece ağızla “tevbe ediyorum” demek yeterli değildir. Tевbe edenin işlediği günah ve günahlardan içtenlikle pişman olması bir daha işlememeğe karar vermesi ve kendisini ‘ıslah etmesi’ gerekmektedir.³⁹⁷

‘Islah etmek’, her türlü günahattan sonra tevbe ederek imanının gereği salih amel işlemeye yönelmektir.³⁹⁸ Bu şekilde hareket edenler, iyi ve faydalı işler yaparlar, akıl ve din yönünden doğru bir yol üzerinde olurlar, fesada bulaşmazlar. Onlar, kalplerinde, bedenlerinde, mallarında ve işlerindeki fesat (bozulma) unsurlarını giderirler. Kur’an’ın deyişle karada ve denizde fesat peşinde olmazlar.³⁹⁹ Bu nedenle Yüce Rabbimiz, Kur’an’da bu kavramları tevbeden hemen sonra beyan ederek; tevbelerin geçerli olabilmesi için; ıslah-ı hal ederek (halini düzelterek); kötü işleri terk ederek, salih ameller yapmayı tavsiye etmektedir: *“Ancak tövbe edip durumlarını düzeltenler ve gerçeği açıkça ortaya koyanlar (lanetlenmekten) kurtulmuşlardır. Çünkü ben onların tövbelerini kabul ederim...”*⁴⁰⁰ *“Öyle ise emrolunduğun gibi dosdoğru ol. Beraberindeki tövbe edenler de dosdoğru olsunlar. Hak ve adalet ölçülerini aşmayın. Şüphesiz O yaptıklarınızı hakkıyla görür.”*⁴⁰¹ Dolayısıyla bu iki kelimenin de tevbe ile yakından ilgisi vardır; yani hemen tevbenin ardından gelmektedirler.

“Islah-ı hal ile salih amel arasını ayırarak şu tespiti yapabiliriz. Islâh-ı hal ferдин genel anlamda yaşantısını düzeltmesi iken, sâlih amel ferдин fiillerinde tezahür eden ve onun davranışlarına yansıyan daha özel bir durumu arzetmektedir. Islâh-ı hali, insanda meydana gelen tutum değişikliği, sâlih ameli ise bu tutumun davranışlara yansıyan şekli olarak değerlendirmek mümkündür.”⁴⁰²

1.3. Tевbe Kavramı

1.3.1. Kelime Anlamı

Tevbe, Arapça bir kelime olup⁴⁰³ pişmanlık, nedamet,⁴⁰⁴ yönelmek, af dilemek,⁴⁰⁵ günahattan vazgeçmek⁴⁰⁶ ve rücu’(dönmek) manasına gelir.⁴⁰⁷ Kur’an’da,

³⁹⁷ Polat, (Komisyon), **İslamî Kavramlar**, s. 698.

³⁹⁸ Enam, 6/48; Araf, 7/35.

³⁹⁹ Ece, a.g.e. , s. 594.

⁴⁰⁰ Bakara, 2/160.

⁴⁰¹ Hud, 11/112.

⁴⁰² Yapıcı, a.g.e. , s. 69.

⁴⁰³ Kuşeyrî, a.g.e. , s. 240.

⁴⁰⁴ Uludağ, **Tasavvuf Terimleri Sözlüğü**, s. 356.

⁴⁰⁵ Aydın, Mustafa, **Kur’anî Kavramlar**, Pınar Yay. , İstanbul, 2010, 1. Baskı, s. 143.

hemen hemen bu anlamların hepsinde kullanılmıştır. Öyle görünüyor ki özellikle “dönüş” bu anlamların eksenidir.⁴⁰⁸ “Dinde yerilmiş şeyleri terk edip övgüye lâyık olanlara yönelme” biçiminde tanımlanır.⁴⁰⁹ Kötüden iyiye, mâsivadan Hakk’a dönmektir.⁴¹⁰ Kulun saf bir kalple Hakk’a yönelmesi, cemî’ günahlardan geçip kulun Allah’a rücû’ etmesi, tekrar günah işlememeye ahd etmesidir.⁴¹¹ Zahirde ve bâtında Allah’ın sevmediği bir fiil ve durumdan, zahirde ve bâtında sevdiği bir duruma dönüştür.⁴¹²

Yanlıştan dönmek, doğruya yönelmektir.⁴¹³ Yani asla geri dönmek demektir. Bu anlam ile bağlantılı olarak ‘tevbe’, kula nispet edildiği zaman, geçici olan günah halini terk edip düzgün hale (salah haline) dönmek olur.

Tevbe, Allah’a nispet edildiği zaman ise geçici olan gazap (kızgınlık) halinden asıl olan rahmet ve af haline dönmesi demek olup⁴¹⁴ Allah’ın “kulun tevbesini kabul edip lütuf ve ihsanıyla ona yönelmesi” manasına gelir.⁴¹⁵ Bu açıdan ‘tevbenin’ şeriat dilindeki anlamı, kulun günahını itiraf ve ondan pişmanlık duyup bir daha yapmamaya karar vermesi, Allah’ın da bu ‘asla dönüşü’, yani bu pişmanlığı kabul ederek günahı mağfiret etmesidir.⁴¹⁶ Diğer bir ifadeyle tevbe, insan tarafında ‘pişmanlık’, Allah tarafında da ‘bağışlama’ anlamına gelmektedir. İnsan pişman olarak Allah’a doğru dönmekte, Allah da bağışlayarak insana doğru dönmektedir. Allah ile insan arasında karşılıklı etkileşimli bir ‘dönme’ ilişkisi olduğu açıktır.⁴¹⁷

Tevbe, kul hakkında günden ve itaatsizlikten dönmeyi, Allah hakkında ise cezalandırmaktan dönmeyi ifade eder. Kul, hata ettikten sonra Rabbine döner, Rabbi de onun kendisine dönmesini kabul eder.⁴¹⁸ Yani her şeyden önce, bunun, bir bakıma Allah’ın engin rahmetinin insandaki bir karşılığı olduğunu söyleyebiliriz.⁴¹⁹

⁴⁰⁶ Seccâdî, Seyyid Cafer, **Tasavvuf ve İrfan Terimleri Sözlüğü**, Çev. Hakkı Uygur, Haz. Hüseyin Kader, Ensar Neşr. , İstanbul, 2007, 1. Baskı, s. 480.

⁴⁰⁷ Topaloğlu, Bekir, “*Tevbe*” TDV **İslam Ansiklopedisi**, s. 279.

⁴⁰⁸ Aydın, a.g.e. , s. 143.

⁴⁰⁹ Topaloğlu, a.g.m. , s. 279.

⁴¹⁰ Demirci, Mehmet, **Hadislerle Tasavvuf Kültürü**, Vefa Yay. , İstanbul, 2009, 1. Baskı, s. 71.

⁴¹¹ Cerrahî, a.g.e. , s. 394.

⁴¹² Cevziyye, a.g.e. , s. 282.

⁴¹³ Özdamar, Mustafa, **Tasavvufta Temel Kavramlar Üzerine Gönül Rivayetleri**, Kırk Kandil Yay. , İstanbul, 2012, s. 456.

⁴¹⁴ Ece, a.g.e. , s. 720.

⁴¹⁵ Topaloğlu, a.g.m. , s. 279.

⁴¹⁶ Ece, a.g.e. , s. 720.

⁴¹⁷ Izutsu, Toshihiko, **Kur’an’da Dînî ve Ahlâkî Kavramlar**, Çev. Selahattin Ayaz, Pınar Yay. , İstanbul, 2011, 4. Baskı, s. 188.

⁴¹⁸ Ece, a.g.e. , s. 720.

⁴¹⁹ Izutsu, a.g.e. , s. 187.

Fahrettin Razi'ye (ö.606/1209) göre tevbenin asıl manası **الابوة** kelimesinde olduğu gibi “dönmek”tir. **اوب** diye kullandığı gibi **توب** diye de kullanılır.(...) Buna göre kul, tevbe lafzıyla vasfedildiğinde bunun manası “Rabbine döndü” şeklinde anlaşılır. Çünkü günah işleyen her fert, Rabbinden kaçan kimse durumundadır. Tevbe ettiğinde ise bu kaçışından Rabbine dönmüş olur. Bu durumda Allah da kulundan yüz çevirmiş gibidir. Allah tevbe ile vasfedildiğinde ise bunun manası “O’nun kuluna rahmeti ve lütfuyla dönmesi” olur. Bu şuna benzer: Bir adam, efendisinin hizmetinden ayrılır, o da ona yaptığı ihsanlara son verir. Sonra adam tekrar hizmete döndüğünde, “Falanca efendisinin hizmetine tekrar döndü, efendisi de tekrar ona ihsan ve lütufta bulundu” denilir.⁴²⁰

Genel olarak, “bütün yönleriyle günahı terk” şeklinde tanımlanan tevbenin, tam olarak gerçekleşebilmesi için bazı şartlar ileri sürülmüştür. Bunlar, işlenen günahı kötü olduğu için terk etmek, günden ortaya çıkan sonuçlardan pişman olmak, günaha dönme konusunda azmetmek ve imkân ölçüsünde işlenen günahı iyi bir işle telafi etmektir.⁴²¹

1.3.2. Terim Anlamı

İslâm âlimleri, tevbenin tanımını çok değişik şekillerde yapmışlardır. Özellikle mutasavvıflar, bulundukları makamlara göre tevbeyi tanımladıklarından, birbirinden çok farklı tevbe tarifleri ortaya çıkmıştır. Biz burada bunların bir kısmını sunarak tevbenin yönünü ve niteliklerini göstermesi bakımından anlamlı olacağını düşünüyoruz.⁴²²

İbrahim b. Ethem (ö.161/778) tevbeyi şöyle tarif eder: “Tevbe, gönül temizliği ve hoşluğu ile Allah’a dönmektir.”⁴²³

⁴²⁰ Razi, Fahrettin, **Tefsîr-i Kebîr (Mefâtîhu'l-Gayb)**, Trc. Suat Yıldırım, Lütfullah Cebeci, Sadık Kılıç, C. Sadık Doğru, Akçağ Yay. , Ankara, 1994, c. II, s. 427; Yüce, Abdülhakim, **Razi'nin Tefsirinde Tasavvuf**, Çağlayan Yay. , İzmir, 1996, s. 206-207.

⁴²¹ İsfahânî, a.g.e. , s. 200.

⁴²² Tevbe hakkında geniş bilgi için bkz. Kuşeyrî, **Risale**, s. 245; Serrâc, Ebû Nasr, **El-Lüma' (İslam Tasavvufu)**, Trc. H. Kamil Yılmaz, Altınoluk Yay. , İstanbul, 1996, s. 43; Hucvirî, a.g.e. , s. 356-362; Mekkî, **Kûtu'l-Kulûb**, c. II, 183-237; Kelâbâzî, Ebû Bekir, **Et-Taarruf (Doğuş Devrinde Tasavvuf)**, Trc. Süleyman Uludağ, Dergâh Yay. , İstanbul, 1979, s. 141-142; Sühreverdî, Şihâbüddîn, **Avârifü'l-Meârif (Gerçek Tasavvuf)**, Trc. ve Tah. Dilâver Selvi, Semerkand Yay. , İstanbul, 2011, s. 613-619.

⁴²³ Cami, Molla, **Nefahat'ül-Üns Min Hadarât'il-Kudüs (Evliya Menkıbeleri)**, Trc. Mahmud Lamii Çelebi, Huzur Yay. , İstanbul, 2014, s. 190.

Ebu Hüseyin Nûrî (ö.295/907) de şöyle der: “Tevbe, yüce Allah’ın (zikri) dışındaki her şeyden dönmen (ve kalbini Allah’a vermendir).”⁴²⁴

Sehl b. Abdullah Tüsterî (ö.283/896) tevbeyi “günahı unutmamandır” diye tanımlarken, Cüneyd (ö.297/909) ise “günahını unutmandır” şeklinde tarif etmektedir.⁴²⁵

Birbiriyle çelişkili gibi görünen bu tariflerden her biri ayrı ayrı itibarlarla doğrudur. Günahı unutmayıp daima tevbesine bağlı kalmak avamın işi, günah düşüncesiyle meşguliyeti bile Hak ile meşguliyete perde sayarak O’nu düşünüp günahı düşünmemek havâssın işidir.⁴²⁶

Tevbenin, ulema nezdindeki manası ise kalbin günah çemberinden çıkıp kurtulmasıdır.⁴²⁷ İnsanın, hayatı içinde işlemiş olduğu günahlara ve ibadetsiz geçirdiği vakitlere, nedamet ve pişmanlık duyup, Hakk’a rücu ve ilticasına denir ki halktan yüz çevirmesine vesile olur.⁴²⁸

Tevbe, yapılan işin çirkinliğini, kötülüğünü kalbinde hissedip, ondan tiksinierek vaz geçmektir.⁴²⁹ Bulunulan halde ezikliği terk etmek, kaçmış olana pişmanlık ve yüz çevirdiğine bir daha dönmemeye karar vermektir.⁴³⁰

Bir uyanış ve silkiniştir.⁴³¹ Kişinin şirk, küfür ve nifaktan imana, batıldan hakka, yanlıştan doğruya, isyandan itaate, gınahtan ve hatadan sevaba yönelmesi, arızî olan günah hâlini bırakıp aslî olan salah hâline dönmesidir.

Günahlardan kurtulmanın, nefsi temizlemenin, mağfirete ulaşmanın ve manevî huzura ermenin yolu ve yöntemidir.

Kulun bir vicdan muhasebesi neticesinde duyduğu pişmanlığın ardından inkâr, isyan ve her türlü kötülükten gönüllü bir vazgeçiş ve o günaha bir daha dönmeme kararlılığını ifade eder.⁴³² Haram işledikten sonra pişman olup, Allah Teâlâ’dan korkmak, bir daha yapmamaya azmetmek, karar vermektir.⁴³³

⁴²⁴ Kelâbâzî, a.e. , s. 142; Kuşeyrî, Abdülkerim, a.g.e. , s. 247.

⁴²⁵ Kelâbâzî, a.e. , s.141.

⁴²⁶ Yılmaz, Hasan Kamil, **Anahatlarıyla Tasavvuf ve Tarikatler**, Ensar Neşr. , İstanbul, 2000, s. 161.

⁴²⁷ Gazalî, **Minhâcü’l-Âbidîn**, s. 54.

⁴²⁸ Kotku, Mehmet Zahid, **Tasavvufî Ahlak**, Seha Neşr. , Ankara, 1981, c. I, s. 172.

⁴²⁹ Ece, a.g.e. , s. 720.

⁴³⁰ İbn Arabî, Muhyiddin, **Fütûhât-ı Mekkiyye**, Trc. Ekrem Demirli, Litera Yay. , İstanbul, 2015, 2. Baskı, c. VII, s. 93.

⁴³¹ Kara, Mustafa, **Tasavvuf ve Tarikatlar Tarihi**, Dergâh Yay. , İstanbul, 1985, 1. Baskı, s. 50.

⁴³² Karagöz, İsmail, **Günahlar Tevbe ve İstiğfar**, DİB Yay. , Ankara, 2010, 1. Baskı, s. 252.

⁴³³ Hâdimî, Muhammed, **İslâm Ahlâkı**, Hakikat Yay. , İstanbul, 1992, 14. Baskı, s. 111.

Asilikten itaatkârlığa ve nefsten Hakk’a dönmektir. Cürüm sahibi olan ve günah işleyen tevbe eder. Kulların cürmü emre muhalefet etmektir. Dostların cürmü iradeye muhalefet etmektir. Aynı şekilde kulların cürmü günah işlemektir. Dostların cürmü kendi mevcudiyetlerini görmektir. Biri hatadan doğruya dönerse, ona tâib ve tevbekâr derler. Doğrudan, daha doğru olana dönene âib derler.⁴³⁴

Tevbenin aslı, Hakk’ın zecr ve men’inden, kalbin gaflet uykusundan uyanmasından ve ayb halini görmekten olur. Kul, hallerinin kötülüğü ve fiillerinin çirkinliği üzerinde düşünürse, bundan halas bulur, Allah Teâlâ ona tevbe sebeplerini kolaylaştırır ve günahının uğursuzluğundan onu kurtarır, tâatın halâvetine ve hazzına onu ulaştırır.⁴³⁵

Tevbeden murad, kötü sıfatları, nefsin yaramaz sıfatlarını iyiye döndürmektir. Yani nefs-i emmâreyi levvâmeye, oradan da mülhimeye ve mutmainneye ulaştırmak, “irciî” hitabına muhatap olacak kabiliyeti kazandırmaktır.⁴³⁶

Cehâlet, ilim, ma’rifet, acz ve kemalden sıyrılıp tamamen Hak’ta fenâya ererek, O’nun dışındaki bütün matlûblardan uzak durmaktır.⁴³⁷

Tevbe, Müslüman bir kimsenin, vicdani yönden daha çok kendi kendine hesaplaşmasının sembolik bir tezahürüdür. Yapılan hatadan veya işlenen gûnahtan dolayı, insanın kendi vicdanıyla hesaplaşması sonucunda meydana gelen bir pişmanlığın teyidi olarak yapılır. Bu pişmanlık, daha çok nefsin muhasebesi yolu ile ortaya çıkar. Müslüman bir kimsenin, herhangi bir konudaki hareket, davranış ve fiillerinden dolayı pişmanlık duyarak kesin dönüş yapmasıdır. Bu, günahlardan, kötülüklerden, kötü düşünce ve duygulardan sıyrılışın bir simgesidir.⁴³⁸ Tevbe demek, yolunu şaşırmışın, yeniden yola gelmesi demektir.⁴³⁹ Buna göre, tevbe edip gûnahı bırakan kimse, Yüce Allah’a dönmüş olur. Masiyet işleyen kimse de Yüce Allah’tan kaçmaktadır.⁴⁴⁰ İnsanı işlenen masiyetlerden, ancak tevbenin temizleyeceğini söyleyen Hz. Ali, işlenen masiyetlerin, insanı kesin cezaya çarptıracağını ve o tehlikeli

⁴³⁴ Hücvirî, a.g.e. , s. 447.

⁴³⁵ Hücvirî, a.g.e. , s. 358.

⁴³⁶ Rûmî, Eşrefoğlu, **Müzekki’n-Nüfûs (Nefisleri Temizleyen)**, Haz. Ahmet Kasım Fidan, Semerkand Yay. , İstanbul, 2011, 3. Baskı, s. 468.

⁴³⁷ Bursevî, İsmail Hakkı, **Arâisü’l-Vüsul Fî Şerhi’l-Usûl (Tasavvufta On Esas “Usûlü’l-Aşere Şerhleri”)**, Haz. Süleyman Gökbulut, İnsan Yay. , İstanbul, 2010, 1. Baskı, s. 126.

⁴³⁸ Karlık, Halil, “**Tevbe ve Tevbeye Olan İhtiyaç**”, Diyanet Dergisi, Ayyıldız Matbaası, Ankara, 1990, c. XXVI, 2. sayı, s. 119-120.

⁴³⁹ Gazalî, Ebû Hâmid Muhammed, **Kimyâ-yı Saâdet**, Trc. A. Fâruk Meyân, Bedir Yay. , İstanbul, 1974, 7. Baskı, c. II, s. 591.

⁴⁴⁰ Nakşibendî, Muhammed Nurî Şemseddîn, **Miftah’ül-Kulûb**, Trc. Abdülkadir Akçiçek, Huzur Yay. , İstanbul, 2001, s. 532.

cezalardan kurtulup ilâhî nimetlere nail olmak için işlenen masiyetlere tevbe etmenin pek yerinde bir davranış olacağını belirtir.⁴⁴¹

“Tevbe, ruh yolculuğu için ruhun yücelmesine mani olan ağırlıkları atmaktır. Balonun uçmasını içindeki kum torbaları engeller. Bu torbalar atıldıkça balon yavaş yavaş yükselmeye başlar. İşte bunun gibi ruhun yücelmesi için de bazı ağırlıkların atılması gerekir. Riya, kibir vb. ağırlıklar kırk yaşından sonra daha kolay atılır. Kırk yaş, peygamberlik yaşı, kemal yaşıdır. Tasavvuf çocuk işi değildir. Aceleye gelmez. Çünkü fizikî veya düşünceye dair doğumların hepsi belli bir süre ister.”⁴⁴²

“Tevbe’nin erkânı; farzları ifa, borçları eda, helal lokma ve nefse muhalefettir. Tevbe edene tâib, tevbekâr denir. Allah tevbeleri kabul ettiğinden ona da Tevvâb denilmiştir. Kul günah işleyince, Allah ile arası açılır. Kulun pişman olup Hakk’a dönmesi tevbedir. Hak kulunun kendisine döndüğünü görünce o da O’na döner. Bu da Hakk’ın tevbesidir (dönüş). Bu durumda bir barış hali söz konusudur. Aslında tevbe Allah’tan Allah’adır. Allah nasip ederse kul tevbe eder. Hak kuluna dönerse kul Hakk’a döner. Kulun Hakk’a dönüşü Hakk’ın kendisine dönüşünün ve yönelişinin işaretidir.”⁴⁴³

“Tevbe, gönülden hissederek yapılandan –meydana gelenden- pişman olmaktır. Ömrünün kalan kısmında Allah Teâlâ’ya yönelmek, gûnahtan sakınmak, salih amelde bulunmak, tevbeyi fiili olarak gerçekleştirir. Gûnahtan sakınmak, terk etmeyi gerçekleştirdiği gibi; tevbe, var olma (varlık) eylemidir. Tevbe edenin Rabbine dönüşünü içerir. Allah Teâlâ’nın emirlerini ısrarla eda etmeye tutunmaktır. Kişi, günahı mücerret olarak terk edip Allah Teâlâ’nın sevdiği amellere dönmemişse, tevbe etmiş sayılmaz.”⁴⁴⁴

“Bir kimse, günah işledikten sonra Allah’a döner de tevbe ederse ancak Allah’a yakınlık kazanır. Her günah işlediğinde kişi böyle yapmalıdır. İnsan şunu unutmamalı ki sürekli bir yürüyüş içindedir; günahla veya başka bir şeyle... Onun bu yürüyüşü, ahirete ulaşınca kadar böyle sürecektir.”⁴⁴⁵

Görülüyor ki bir makam olan tevbeyi sûfiler çeşitli yönlerden ele almışlar, bu kavramı tahlil etmişler; onun dünyevî-uhrevî, bireysel-toplumsal, ruhsal-bedensel

⁴⁴¹ Ali b. Ebu Talip, **Merasid’ül-Hikem ve Şemmet’ül-Esrar** (Hz. Ali Efendimizden Hikmetler ve Sırlar), Trc. Abdülkadir Akçiçek, Kitsan Yay. , İstanbul, 1998, s. 252.

⁴⁴² Kılıç, Mahmud Erol, **Tasavvufa Giriş**, Sufi Kitap Yay. İstanbul, 2012, 1. Baskı, s. 34.

⁴⁴³ Uludağ, **Tasavvuf Terimleri Sözlüğü**, s. 356.

⁴⁴⁴ Müneccid, Muhammed Salih, **Tevbe Etmek İstiyorum Ama Nasıl?** , Trc. Alim Yücer, Muhlis Turan, Polen Yay. , İstanbul, 2007, s. 9-10.

⁴⁴⁵ Hanî, Abdülmecid, **El-Hadaik’ül-Verdiye**, Çev. Abdülkadir Akçiçek, Rehber Yay. , İstanbul, 1986, s. 322.

öneminden bahsetmişlerdir. Sûfiler bütün makamların bu şekilde kılı kırk yararcasına inceden inceye kritiğini yapmışlar, bu konuda özel eserler yazmışlardır.⁴⁴⁶

1.4. Kur'an-ı Kerim'de Tevbe

Kur'an-ı Kerim'e baktığımızda "ideal mümin modeli" olarak hata ve günahlardan tamamen uzak, hiç günah işlemeyen, melekvarî bir model yerine zaman zaman nefsine, şeytana ve de insan şeytanlarına uyup hata yapan ve günah işleyen, fakat en önemlisi neticede pişmanlık duyup tevbe ederek Rabbinden af ve mağfiret dileyen bir mümin modelinin çizilmiş olduğunu görmekteyiz.

Kur'an-ı Kerim'de ت و ب kökünden kelimeler (tevbe ve türevleri) seksen yedi yerde geçmektedir.⁴⁴⁷ "Naslarda tevbenin ve anlam yakınlığı içinde bulunduğu 'rücû, inâbe, evbe, gufrân' ve af kavramlarının kullanılışı göz önünde bulundurulduğunda tevbenin bezm-i eleste Allah ile kul arasında yapılan ahdin tazelenmesini veya her insanın fitrat çizgisine dönmesini ve onu korumasını ifade ettiği anlaşılır. Çünkü kul selim fitratındaki mevcut ahid şuurundan zaman zaman uzaklaşmakta veya bunu tamamen unutmaktadır. Ahid ilişkisi Kur'an-ı Kerim'e göre güven, sevgi ve dostluk esasına dayanmaktadır.⁴⁴⁸ Kişinin işlediği kötülükler Allah Teâlâ ile iman arasındaki bu bağı zedelemekte, her zaman vaadini ve ahdini yerine getiren yüce yaratıcıdan onu uzaklaştırmaktadır. Tевbe de bu uzaklaşmaya son verme çabasıdır."⁴⁴⁹

Her şeyden önce insanı beden ve ruhtan yaratıp nefsini düzenleyen Allah (c.c.), onun dünya hayatında lütfettiği nimetlerle imtihan için hem insanî hem de insanlık dışı davranışlara kabiliyetli olduğunu belirterek şöyle buyurmaktadır:⁴⁵⁰

*"Her bir nefse ve onu düzenleyene, ona hem kötülüğü hem de ondan sakınma yolunu ilham edene yemin olsun ki..."*⁴⁵¹

Bu ayeti kerimelerden anlaşılmaktadır ki Allah Teâlâ, insanın fitratına doğru ve yanlış, iyilik ve kötülüğü, günah ve sevabı bilme, tanıma, ayırt etme, birini veya diğerini seçip yapma gücü ve özgürlüğü vermiştir. Bu da insanın ahlâkî bakımdan çift kutuplu bir varlık olduğunu, iyilik veya kötülük yollarından dilediğini seçebilecek bir

⁴⁴⁶ Uludağ, Süleyman, **Tasavvufun Dili**, Ensar Yay. , İstanbul, 2016, 2. Baskı, s. 554.

⁴⁴⁷ Okuyan, Mehmet, **"Tevbe", Kur'an Sözlüğü**, Düşün Yay. , İstanbul, 2015, 1. Baskı, s. 181.

⁴⁴⁸ Bakara, 2/30, 257; Mâide, 5/54; Enfâl, 8/34.

⁴⁴⁹ Topaloğlu, a.g.m. , s. 279-280.

⁴⁵⁰ Duman, M. Zeki, **Beyânu'l-Hak (Kur'ân-ı Kerim'in Nüzul Sırasına Göre Tefsiri)**, Fecr Yay. , Ankara, 2008, c. I, s. 204.

⁴⁵¹ Şems, 91/7-8.

tabiatta yaratıldığını ve onun kurtuluş veya mahvoluşunun bu seçime bağlı bulunduğunu göstermektedir.⁴⁵² Nitekim bu iki ayetin hemen peşi sıra zikredilen şu ayetler de nefis bakımından dünya hayatının sonucunu ve ahiret hayatının nihai şeklini somut bir biçimde ortaya koyan şu hakikati ifade etmektedir:⁴⁵³

*“Nefsini maddî ve manevî kirlilerden arındıran, felaha erer. Onu günahlarla örtüp kirlüten ise ziyana uğrar.”*⁴⁵⁴

Yüce kitabımız Kur'an, insanın hem hayra hem de şerre açık kabiliyetlerini iyilik veya kötülük yolunda kullanmasının sonuçlarını bildirmekle kalmamış; daima onu kötülüklerden korumayı hedeflemiştir.⁴⁵⁵ Bunun için de Kur'an, irtikâp edilen günahlardan kurtuluş yollarını göstermeden önce pek çok ayetinde müminleri günahlara karşı uyarmış ve onlara, günah bataklığından sakınıp onun helak eden atmosferine yaklaşmamalarını emretmiştir. Şu ayet-i kerimeler bu gerçeği ifade etmektedir:

*“Ey iman edenler! Allah'tan korkun! Herkes, yarın için ne hazırladığına bir baksın! Allah'a karşı gelmekten sakının! Şüphesiz Allah yaptıklarınızdan haberdardır. Sakın ha, Allah'ı unutanlar gibi olmayın! Zira Allah'ı unutmak, onlara kendilerini de unutturmuştur. İşte bunlar, fâsıkların ta kendileridir. Cehennemliklerle cennetlikler bir değildir; kurtuluşa erenler ancak cennetliklerdir.”*⁴⁵⁶

*“O halde gücünüz yettiğince Allah'a karşı gelmekten, haramlara girmekten sakının, hakkı dinleyip, O'na itaat edin ve kendi iyiliğinize/yararınıza olarak hayır yolunda mal harcayın. Kim nefsinin hırsından ve cimriliğinden kendini kurtarabilirse asıl felaha erenler işte onlardır.”*⁴⁵⁷

*“Siz iyilik etmek, fenalıktan sakınmak hususunda birbirinizle yardımlaşın, günah işlemek ve başkasına saldırmak hususunda birbirinizi desteklemeyin. Allah'a karşı gelmekten sakının çünkü Allah'ın cezası çok şiddetlidir.”*⁴⁵⁸

*“Günahın açığını da bırakın, gizlisini de! Günah işleyenler, elbette yaptıklarının cezasını çekeceklerdir.”*⁴⁵⁹

⁴⁵² Karaman, Hayrettin; Çağrı, Mustafa; Dönmez, İbrahim Kâfi; Gümüş, Sadrettin (Tefsir Heyeti), **Kur'an Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir**, D.İ.B. Yay. , Ankara, 2007, c. V, 3. Baskı, s. 630.

⁴⁵³ Duman, a.g.e. , c. I, s. 202.

⁴⁵⁴ Şems, 91/9-10.

⁴⁵⁵ Tefsir Heyeti, **Kur'an Yolu**, c. V, s. 630.

⁴⁵⁶ Haşr, 59/18-20.

⁴⁵⁷ Teğabün, 64/16.

⁴⁵⁸ Maide, 5/2.

⁴⁵⁹ En'am, 6/120.

Kur'an-ı Kerim, burada bir kısmını sunduğumuz ayetlerle müminleri günahlara karşı uyarırken, bazı ayetlerde ise farklı ifadelerle günah olan fiillerin çirkinlik ve kötülüklerini ortaya koyarak müminleri onlardan uzaklaştırmayı hedeflemektedir:

*“Sakin zinaya yaklaşmayın! Çünkü o, çirkinliği meydanda olan bir hayâsızlıktır, çok kötü bir yoldur.”*⁴⁶⁰

*“Ey iman edenler! Şarap, kumar, putlara kurban kesilen sunaklar, fal okları, şeytana ait murdar işlerden başka bir şey değildir. Bunlardan geri durun ki felah bulasınız.”*⁴⁶¹

Şu ayet-i kerimede ise müminlerin belirgin vasıflarından birisi olarak onların büyük günahlardan sakınmaları gerektiği belirtilmekte ve şöyle buyrulmaktadır:

*“Onlar öyle kimselerdir ki büyük günahlardan ve hayâsız çirkin işlerden kaçınırlar, kızdıkları zaman öfkelerini yutar, karşıdakinin kusurlarını affederler.”*⁴⁶²

Bütün bu ikazlara rağmen sınır tanımayıp paha biçilmez değerdeki hayatlarını israf eden kişiler günahlarının büyüklüğünü ya da çokluğunu ileri sürerek, artık affedilmeyecekleri zannı ve şeytanın da vesvesesiyle ümitsizlik girdabına kapılırlar. Oysaki kul zamanında ve şartlarına uyarak bir tevbe ile Allah’a yönelirse Allah’ın affetmeyeceği hiç kimse ve hiçbir günah yoktur.⁴⁶³ *“Deki: ‘Ey kendi nefislerine karşı aşan kullarım! Allah’ın rahmetinden ümidinizi kesmeyin. Muhakkak ki O, günahların hepsini bağışlar. Zira O, çok bağışlayıcıdır, çok merhametlidir.’”*⁴⁶⁴

Beydâvî, bu ayetin nüzul sebebini şöyle açıklamaktadır: “Mekke ehli ‘Muhammed putlara tapan ve haksız yere cana kıyanın bağışlanmadığını söylüyor. Biz ise Onunla beraber hicret etmedik, putlara taptık ve cana da kıydık. Allah bizi nasıl affetsin’ demişlerdi.”⁴⁶⁵ Bunun üzerine şu ayetler indi:

“Onlar, Allah’la beraber başka bir ilaha yalvarmazlar. Allah’ın muhterem kıldığı bir canı haksız yere öldürmezler. Zina etmezler. Kim de bunları yaparsa günahının cezasını bulur. Kıyamette, o büyük duruşma gününde onun cezası katmerli olur ve azapta, zillet içinde ebedî kalır. Ancak şu var ki (tevbe edip) dönüş yapıp iman edenler güzel ve makbul işler işleyenler bundan müstesnadır. Allah onların

⁴⁶⁰ İsra, 17/32.

⁴⁶¹ Maide, 5/90.

⁴⁶² Şura, 42/37.

⁴⁶³ Duman, a.g.e. , c. II, s. 205.

⁴⁶⁴ Zümer, 39/53.

⁴⁶⁵ Beydâvî, a.g.e. , c. III, s. 801.

kötülüklerini iyiliklere, günahlarını sevaplara çevirir. Çünkü Allah çok affedicidir, merhamet ve ihsanı boldur.”⁴⁶⁶

“Kur’an’a göre hiçbir insan tevbe ihtiyacı dışında kalmaz. Diğer bir ifadeyle hem inananlar hem de inanmayanlar tevbe edebilir. *‘Ey iman edenler! Hep birden Allah’a tevbe ediniz ki kurtuluşa eresiniz*”⁴⁶⁷ ayetinde Allah inananları günah işledikleri zaman tevbeyle davet etmektedir. Ancak Allah’ın bu daveti inanan insanlarla sınırlı kalmamakta, birçok ayette inanmayan kişiler de tevbe ile İslam dinine çağrılmaktadır.⁴⁶⁸ Buna göre Kur’an’da tevbe ferdin hem inkâr halinden vazgeçerek inançlı hale dönüşünü hem de inanan bir insanın günahkâr halini terk ederek yeniden dini hayata geçiş yapmasını ifade etmektedir, yani Kur’an tevbe kavramını kişinin hem inançsızlığından hem de işlemiş olduğu günahlarından vazgeçerek Allah’a yönelmesi anlamında kullanmaktadır. Burada özellikle belirtmemiz gereken bir husus da şudur ki tevbe kavramı başka bir dini inançtan İslam’a dönüş şeklinde kullanıldığı zaman bilinen anlamıyla ihtida ile aynı manaya gelmektedir. Buna göre bir insanın sahip olduğu dini inancı bırakarak İslam dinine girmesi ve onun iman esaslarını benimsemesi tevbe ile mümkündür. Bununla beraber o kişi ihtida etmiş de olmaktadır.”⁴⁶⁹

“*Yüce Allah: ‘Tevbe etmeyenler, işte onlar zalimlerdir*”⁴⁷⁰ ayetiyle tevbe etmeyenlerin, zalim olduklarını vurgulamıştır. Tevbe etmemek, Rabbi, O’nun hukukunu, nefsin kusurunu bilmemekten ileri gelir. Bundan dolayı en büyük zalim(haksız), Rabbine tevbe etmeyen kuldur.”⁴⁷¹ “Diğer bir ayette: *‘Ey iman edenler, Allah’a yüreğinizin bütün özlüğüyle, ihlas ile dönün*”⁴⁷² emri, tevbenin hulûs-i kalp ile yapılmasını tavsiye eder. *‘Her halde Allah hem çok tevbe edenleri sever, hem de çok*

⁴⁶⁶ Furkan, 25/68-70

⁴⁶⁷ Nur, 24/31.

⁴⁶⁸ Bakara,2/159-160: “İndirdiğimiz apaçık delilleri ve hidayetin kendisi olan âyetleri insanlar için biz kitapta açıkladıktan sonra gizleyenler var ya mutlaka onlara Allah lanet eder. Lanet edebilecek olanlar da lanet ederler. Ancak tevbe edip halini düzelterek gerçeği söyleyenler başka. İşte onları ben bağışlarım. Ben çok merhamet ediciyim, tevbeleri çokça kabul ederim.”; Al-i İmran, 3/85: “Kim İslâm’dan başka bir din ararsa ondan asla kabul edilmeyecek ve o ahirette de zarar edenlerden olacaktır.” ; En’am, 6/153: “İşte benim doğru yolum budur; ona uyun. Sizi O’nun yolundan ayıracak başka yollara uymayın. (Azabından) korunmanız için Allah size böyle tavsiye etmiştir.”; Hud, 11/52: “...Gelin günahkâr olarak dönüp gitmeyin.”, 61: “Allah’a kulluk edin. Sizin O’ndan başka bir ilahınız daha yoktur...”; Meryem,19/59-60: “Sonra bunların ardından öyle bir nesil geldi ki, namazı terkettiler, heva ve heveslerine uydular; onlar bu taşkınlıklarının karşılığını mutlaka göreceklerdir. (Cehennemdeki "Gayya" vadisini boylayacaklardır.) Fakat tevbe edip iman eden ve salih amel işleyen bunun dışındadır. Bunlar cennete girecekler ve hiçbir haksızlığa uğratılmayacaklardır.”

⁴⁶⁹ Yapıcı, Asım, **İslam’da Tevbe ve Dînî Yaşayıştaki Rolü**, Beyan Yay. , İstanbul, 1997, s. 78-79.

⁴⁷⁰ Hucurat, 49/11.

⁴⁷¹ Ateş, Süleyman, **İslam Tasavvufu**, Yeni Ufuklar Neşr. , İstanbul, 1985.

⁴⁷² Tahrîm, 66/8.

*temizlenenleri*⁴⁷³ ayetinde ise nefsinin tezkiye edenlerin Allah tarafından sevineceği ifade edilmektedir.”⁴⁷⁴

“Tevbe sadece günahları bırakmak değil, geçmişini telafi etmeyi de gerektirir. Çünkü işlenen günahlar kalp aynasını karartır.”⁴⁷⁵ “Nitekim ‘Onların işledikleri fiiller kalplerinin üzerinde pas olmuştur.’⁴⁷⁶ Bu ayette günah, kalbin kirlenmesi ve paslanması olarak tanımlanmaktadır, yani günah işleyen kişi iç dünyasında bir kirlenme hisseder. İşte günahkârın iç dünyasını temizlemesi tevbe ile mümkün olmaktadır. Çünkü Kur’an temizliği sadece ferdin maddi temizliği ile sınırlamamakta, manevî temizliğe de fevkalade önem vermektedir. Bununla ilgili olarak ‘kim günahlarından temizlenirse kendi menfaati için temizlenmiştir’⁴⁷⁷ ayeti günahkârın temizlenmesi gereğini vurgulamaktadır. Burada tevbe ferdin iç temizliğini sağlamaya yönelik gayreti ve çabası olarak karşımıza çıkmaktadır. Öyle ise tevbe kişinin işlediği günahın manevî kirinden arınma vasıtasıdır, yani o, ferdin ruhen arınması ve temizlenmesiyle beraber Allah’a yönelişidir. Esasen Kur’an’da rûhî temizlik ile bedenî temizlik beraber ele alınmakta ve bu iki temizliği sağlayan insanların Allah’ın sevdiği kişiler olduğu belirtilmektedir.”⁴⁷⁸ Bu açıdan Kur’an’ın genel muhtevası içinde tevbe bir insanın günahlarının manevî baskısından kurtulup huzura erişmesinin karşılığıdır.”⁴⁷⁹

Kişi, daha önce yapmış olduğu kötülükleri, hata ve kusurları işlediği yeni hayırlarla giderip temizler. Nitekim bu kimseleri Yüce Allah şöyle övmüştür: “... (Onlar) kendilerine verdiğimiz rızıklardan gizli ve açıkça Allah için harcayan ve kötülüğü iyilikle ortadan kaldıranlardır...”⁴⁸⁰

“Kur’an’ın ‘Allah’a tevbe’ anlamını belirleyişine baktığımızda, tevbenin iki konuya bitişik olduğunu tespit ederiz:

1. Geçmişini bütünüyle tasfiye etme ve ona hiçbir zaman dönmeme.
2. Tutum ve davranışta, insanlar arası işlem ve ilişkilerde, İslam inanç ve kanunlarına uygun bir sistemi metot olarak kabul etme.”⁴⁸¹

⁴⁷³ Bakara, 2/22.

⁴⁷⁴ Eraydın, Selçuk, a.g.e. , s. 158.

⁴⁷⁵ Yılmaz, Hasan Kamil, a.g.e. , s.160.

⁴⁷⁶ Mutaaffifin, 83/14.

⁴⁷⁷ Fatır, 35/18: “...Temizlenen de sırf kendisi için temizlenir...”

⁴⁷⁸ Bakara, 2/222: “...Şüphesiz ki Allah çok tevbe edenleri de sever, çok temizlenenleri de sever...”

⁴⁷⁹ Yapıcı, a.g.e. , s. 77-78.

⁴⁸⁰ Ra’d, 13/22.

⁴⁸¹ Behiy, a.g.e. , s. 143.

“Kur’an’da Müminlerin kurtuluş sebebi sayılan⁴⁸² ve dönüşü olmayan nasuh tevbesine⁴⁸³ teşvik eden ve önce istiğfarı, ardından tevbeyle emreden ayetler vardır: *‘Hem istiğfar edin; bağışlamasını dileyin, sonra O’na tevbe edin ki sizi belirli bir zamana; yani ölüme kadar güzel bir şekilde yaşatsın ve ahirette her fazilet sahibine mükâfatını versin.’*⁴⁸⁴

Kur’an’da geçen ‘Tevvâb’ (tevbeleri kabul eden), *Gaffâr* ve *Gafûr* (bağışlayıcı) gibi esma-i hüsnâ ile peygamberlerin tevbe ile ilgili nakilleri, tevbenin önemini gösterir.”⁴⁸⁵

“Kur’an, Allah’ın bağışlamasını ve tevbeyle kabul etmesini, kişinin bir kastı olmaksızın yaptığı kötülükten tevbe etmesine; tevbe ederken de azme ve sağlam bir iradeye sarılmasına bağlamıştır. Böylece davranışlarının şekli ve niteliği değişecek ve yeni kazandığı olumlu davranışları, geçmiş hatalarının bir karşılığı olacaktır. Ama tevbeyle bildirir de tevbeden önceki durumuna devam ederse, tevbesi o zaman sadece yaftadan ibaret kalacaktır ki fayda sağlamaz.”⁴⁸⁶

*“Yoksa kötülükleri yapıp yapıp da nihayet ölüm gelince ‘Ben şimdi tevbe ettim’ diyenlerin... tevbesi kabul edilmez...”*⁴⁸⁷

“İşte böylece ‘Allah’a tevbe’ gerçeğini iki işten ibaret buluyoruz: Geçen ve bir kasıt bulunmaksızın işlenen günahın pişmanlık; Allah yoluna gecikmeden ve kararlılıkla ileten faydalı ve kazançlı davranışa devam.”⁴⁸⁸

*“Ayetlerimize inananlar sana gelince: ‘Size selam olsun!’ de. Rabbiniz, sizden kim bilmeyerek fenalık işler de arkasından tevbe eder ve nefsinizi düzeltirse, ona rahmet etmeyi kendi üzerine almıştır. O, bağışlar ve merhamet eder.”*⁴⁸⁹

“Kötülüğe yönelip işleyenlerin, sonra da tevbe bildiriminde bulunanların tevbelerinin kabul edilmeyişi, böylesi kişilerin yaptıkları kötülükten gerçekten pişman olmamaları yüzündendir.”⁴⁹⁰

“Kur’an-ı Kerim’e göre en ciddi suçlar (işlenmiş yasaklar) bile hukukullah (Allah’ın hakları) açısından tevbenin konusudurlar. Ciddi bir tevbe ile Allah katında

⁴⁸² Nûr, 24/31.

⁴⁸³ Tahrim, 66/8.

⁴⁸⁴ Hûd, 11/3.

⁴⁸⁵ Yılmaz, a.g.e. , s.160.

⁴⁸⁶ Behiy, a.g.e. , s. 144.

⁴⁸⁷ Nisa, 4/18.

⁴⁸⁸ Behiy, a.g.e. , s. 144.

⁴⁸⁹ En’am, 6/54.

⁴⁹⁰ Behiy, a.e. , s. 144.

bağışlanabilirler. Dünyevi sosyal düzen açısından bazı cezalar gerekse bile sonuç budur: *‘Kim yaptığı hırsızlık zulmünden tevbe eder ve halini düzeltirse muhakkak ki Allah onun tevbesini kabul eder’*⁴⁹¹, *‘Sizden zina edenler, eğer onlar tevbe edip ıslah olurlarsa eziyet etmeyin, Allah tevbeleri kabul edendir’*⁴⁹² ayetleri bu anlama verilebilecek açık örneklerdir.”⁴⁹³

“Kur’an-ı Kerim’de ilahi affa mazhar olabilme imkânının bilerek ve inatla değil de cehalet yüzünden kötülük yapan kimseye verildiğine işaret edilir. Nitekim *‘Allah katında (makbul) tevbe, ancak bilmeyerek günah işleyip sonra çok geçmeden tevbe edenlerin tevbesidir...’*⁴⁹⁴, *‘...Gerçek şu ki: Sizden kim, bilmeyerek bir kötülük yapar, sonra ardından tevbe edip de kendini ıslah ederse, bilsin ki Allah çok bağışlayan, çok esirgeyendir.’*⁴⁹⁵, *‘Sonra, şüphesiz ki Rabbin; cahillik sebebiyle kötülük yapan, sonra bunun ardından tevbe eden ve durumunu düzelterlerden yanadır...’*⁴⁹⁶ Buradaki cehalet ‘bilgisizlik’ anlamına geldiği gibi ‘beşeri hislerin baskısı altında bulunan kalbin duyarsızlığı’ manasına da alınabilir. Allah’ı rab, Muhammed’i peygamber ve İslam’ı din olarak kabul eden kimsenin bu gafleti uzun sürmez, pişmanlık duyarak tevbe eder.”⁴⁹⁷

“Tevbe ile ilgili ayetleri Kur’an’ın bütünlüğü çerçevesinde incelediğimiz zaman, tevbenin insanların hedeflenen istikamete hem yönelmesinde hem de yönlendirilmesinde bir eğitim vasıtası olarak değerlendirildiğini görmekteyiz. Nitekim *‘tevbe edenlerle birlikte emrolunduğun gibi dosdoğru ol’*⁴⁹⁸ ayetinde de gayet açık olarak, tevbekarların dinin emrettiği bir yaşayış şekline dönüş yapması istenmektedir. Burada tevbenin, Kur’an’da insanlar için ideal olarak belirlenen bir hayata dönüş yapmayı temsil ettiğini müşahade etmekteyiz. Bu sebeple insanın fizyolojik ve psikolojik özelliklerinden hareket eden Kur’an, insanı kendi beklentilerine göre eğitmeyi hedeflemektedir. O bu hedefin dışına kaymalarda insanı tevbe ile yeniden kazanmak istemektedir. Böyle bir beklentinin ve hedefin gerçekleşmesinde tevbenin çok önemli bir fonksiyonu olduğunu görmekteyiz.”⁴⁹⁹

⁴⁹¹ Maide, 5/39.

⁴⁹² Nisa, 4/16.

⁴⁹³ Aydın, a.g.e. , s. 145.

⁴⁹⁴ Nisa, 4/17.

⁴⁹⁵ En’am, 6/54.

⁴⁹⁶ Nahl, 16/119.

⁴⁹⁷ Topaloğlu, a.g.m. , s. 281.

⁴⁹⁸ Hud, 11/112.

⁴⁹⁹ Yapıcı, a.g.e. , s.79.

“Kur’an öncelikle günahları sadece Allah’ın bağışlayacağı fikrinden hareket eder,⁵⁰⁰ O’nun bağışlayıcı olduğunu ve bütün günahları affedebileceğini belirtir.⁵⁰¹ Birçok ayette Allah’ın tevbeleri kabul edici olduğu vurgulanır.⁵⁰² Hatta günahları çok olanların ümitsizliğe düşmemeleri ve Allah’ın esirgeyip bağışlayıcılığına güvenmeleri istenir. Bununla beraber O’nun kabul edeceği tevbe, ferdin davranışlarını düzeltmesiyle veya tevbenin davranışlara yansmasıyla olmaktadır.⁵⁰³ Şu halde Kur’an’a göre tevbe, kişinin kötülüğü bırakması ve Allah’ın talepleri doğrultusunda hayatına yeni bir düzen vermesi ile gerçekleşir. Şayet ferdin davranışlarında bir düzelme yoksa veya günahkâr tam öleceği zaman tevbe ediyorsa ya da Allah’a inanmak ile inanmamak arasında bocalayıp en son inançsız olarak ölmüşse, o kimsenin tevbesini Kur’an geçerli saymamaktadır. Diğer bir ifadeyle dini anlamıyla böylesi insanlar tevbe etmiş olmamaktadırlar.”⁵⁰⁴

Bütün bu açıklamalarımıza dayanarak Kur’an’da tevbenin sınırlarını şöyle tesbit edebiliriz: Kur’an’a göre tevbe kişinin hem inkâr halinden inanç haline dönüşünü hem de inanıyor olduğu halde inancının gereğini yaşamaya yabancılaşmış bir insanın yeniden inancının gerektirdiği yaşam tarzına yönelişini ifade etmektedir.⁵⁰⁵ Yani Kur’an tevbeyi bir yandan Allah’a inanmayan ya da İslam’dan başka bir inanış tarzını

⁵⁰⁰ Al-i İmran, 3/135: “...Allah’tan başka günahları kim bağışlayabilir?...”; Tevbe, 9/104: “...Allah kabul edendir, çok merhametlidir.”

⁵⁰¹ Hicr, 15/49: “Kullarıma haber ver ki, gerçekten ben çok bağışlayıcı ve pek merhamet ediciyim.”; Zümer, 39/53: “Muhakkak ki Allah, bütün günahları bağışlar...”; Mümin, 40/3: “O, günah bağışlayıcı, tevbe kabul edici...”; Şura, 42/5: “...İyi bilin ki Allah çok bağışlayıcıdır, çok merhamet edicidir.”; Bkz. Ahkaf, 46/31; Mülk, 67/2; Müzzemmil, 73/20.

⁵⁰² Bakara, 2/37: “Derken Âdem Rabb’inden birtakım kelimeler aldı, (onlarla tevbe etti. O da) tevbesini kabul etti. Muhakkak O, tevbeyle çok kabul eden, çok esirgeyendir. ; Al-i İmran, 3/89: “...tevbe edip kendini düzelterken başka. Şüphesiz ki Allah, çok bağışlayan ve çok esirgeyendir.”; Nisa, 4/27: “Allah sizin tevbenizi kabul etmek istiyor...”; En’am, 6/54: “...Sizden her kim bilmeyerek bir kötülük işleyip de sonra arkasından tevbe eder, kendini düzeltirse, muhakkak ki O, bağışlayan, esirgeyendir.”; A’raf, 7/153: “O kötü amelleri işleyip de sonra arkasından tevbe ve iman edenler için hiç şüphe yok ki, Rabbin bundan sonra yine de affedici ve merhamet edicidir.”; Tevbe, 9/104: “...Allah tevbeleri kabul edendir, çok merhametlidir.”; Nahl, 16/119: “Sonra şüphe yok ki Rabbin, bir cahillikle günah işleyip ardından tevbe eden ve durumunu düzelterken kimseleri bağışlar... , Bkz. İsra, 17/25; Taha, 20/82; Nur, 24/10; Furkan, 25/71; Mümin, 40/3; Şura, 42/25; Hücurat, 49/12; Necm, 53/32; Buruc, 85/14; Nasr, 110/3.

⁵⁰³ Bakara, 2/160: “Ancak tevbe edip halini düzelterek gerçeği söyleyenler başka. İşte onları ben bağışlarım. Ben çok merhamet ediciyim, tevbeleri çokça kabul ederim.”; Furkan, 25/71: “Ve her kim tevbe edip iyi davranış gösterirse, şüphesiz o, tevbesi kabul edilmiş olarak Allah’a döner.”

⁵⁰⁴ Yapıcı, a.g.e. , s. 80-81.

⁵⁰⁵ Al-i İmran, 3/89: “Ancak bundan sonra tevbe edip kendini düzelterken başka. Şüphesiz ki Allah, çok bağışlayan ve çok esirgeyendir.”; Maide, 5/39: “Kim yaptığı haksızlıktan sonra tevbe eder, halini düzeltirse, şüphesiz Allah, onun tevbesini kabul eder...”; En’am, 6/54: “Sizden her kim bilmeyerek bir kötülük işleyip de sonra arkasından tevbe eder, kendini düzeltirse, muhakkak ki O, bağışlayan, esirgeyendir”. ; A’raf 6/153: “O kötü amelleri işleyip de sonra arkasından tevbe ve iman edenler için hiç şüphe yok ki, Rabbin bundan sonra yine de affedici ve merhamet edicidir.”; Kasas, 28/67: “Fakat tevbe ederek, iman edip iyi işler yapan kimseye gelince, o, kurtuluşa erenler arasında olmayı umabilir.”; Şura, 42/26: “Allah iman edip, salih amel işleyenlerin tevbesini kabul eder...”

benimseyen bir kişinin mevcut inanış ve yaşayış şekillerini bırakarak İslam’a dönmesi şeklinde değerlendirirken, diğer yandan da Müslüman olduğu halde günah işleyen bir kişinin günahlarından vazgeçerek Allah’a itaata yönelişi olarak tanımlamaktadır. Bu iki durumda da kişinin dinen daha güzel ve daha olumlu bir yaşayış tarzına dönmesi söz konusudur.⁵⁰⁶

Sonuç olarak, tevbeyle Allah’ın Kur’an’da kapsamını belirlediği alanın dışına taşırmadan pratikte uygulamak gerektiği bilinciyle yaşamının hayati önem taşıdığını, ayrıca bu eksenden saparak bireysel tevbe algılarıyla hareket etmenin çok sakıncalı olduğunu böyle derken her şeyden önce dikkat edilmesi gereken temel noktanın ‘Allah’ın rızasını/beğenisini’ kazanmak olduğu asla hatırdan çıkarılmamalıdır, diyebiliriz. Çünkü Allah’ın rızası tevbe etmededir, etmemede değildir.

1.5. Hadislerde Tevbe

“İslam fıtrat dinidir. İslam’da insanın günah işleyebileceği kabul edilmiş ve bundan korunma ve kurtulma yolları insana öğretilmiştir. İşte yapılan kötülükten, işlenen günah ve kabahatten kurtulma yolu tevbedir. Tevbe ile insan, yapmış olduğu günah ve hatalardan kurtulur.”⁵⁰⁷

Hiç günah işlememek, insanlar için bir fazilet değildir. Asıl fazilet, kişinin işlediği günahattan pişmanlık duyarak, tevbe edebilmesidir.⁵⁰⁸ “Hz. Peygamber hata yapma ve onun sonucunda günah işleyebilme özelliğinin tüm insanlarda mevcut olduğunu belirtmektedir: ‘Her insan (bütün Âdemoğulları) hata yapar. Hata yapanların en hayırlısı ise tevbe edenlerdir’⁵⁰⁹ hadisi ferdin hatadan kendisini uzak tutamayacağını ancak kişinin hatasından dönebilmesinin de beklenen bir davranış olduğunu ortaya koymaktadır. Hatta başka bir hadisinde O: ‘Eğer siz günah işlemeseydiniz, Allah sizi helak eder ve yerinize, günah işleyip, peşinden tevbe eden kullar yarattı’⁵¹⁰ demektedir. Şu halde hata veya günah işleyebilmek insanın temel bir niteliği olarak karşımıza çıkmaktadır. Ancak Hz. Peygamber bu niteliği müminler için statü itibarıyla daha farklı bir konuma yerleştirmektedir. Her şeyden önce O, müminin günah

⁵⁰⁶ Mekî, Ebû Tâlib, a.g.e. , c. II, s.185-186.

⁵⁰⁷ Soysaldı, Mehmet, “İslam’da Günah Kavramı”, Tasavvuf Dergisi, Ankara, 2001, sayı: 7, s.153.

⁵⁰⁸ Dalgın, a.g.e. , s. 38.

⁵⁰⁹ Tirmizî, Kıyamet, 50; İbn Mâce, Zühd, 30.

⁵¹⁰ Müslim, Tevbe, 9, 10, 11.

karşısındaki tutumunu şu şekilde ifade etmektedir:⁵¹¹ “Mümin günahını şöyle tasavvur eder. Sanki o, üzerine her an düşme tehlikesi olan bir dağın dibinde oturmaktadır. Dağ (üzerime) düşer mi (yıkılır mı) diye korkar durur. Facir (günah işlemeyi alışkanlık haline getiren kişi) ise günahını burnunun üzerinde uçan bir sinek gibi görür.”⁵¹²

“Günahı büyük görme hissi, üç esastan kaynaklanır: Allah Teâlâ’nın emrini büyük görme, bu emrin sahibi olan Allah’ı büyük görme ve işlediği günaha karşılık göreceği azaba kesin olarak inanma.”⁵¹³ Buna göre mümin günah sayılan fiil ve davranışlara karşı son derece duyarlı olmak zorundadır. Ancak o, ne kadar hassas olursa olsun günahı kendisini tamamen kurtarması çok zordur. Bir insanın bilerek ya da bilmeyerek günahla karşı karşıya kalması her zaman için mümkündür. Çünkü onun yapısında her zaman için hata yapma durumu vardır. Nitekim bir hadiste ‘kimi, iyilikleri sevindirir; kötülükleri de huzursuz ederse o kimse mümindir’⁵¹⁴ denilirken burada mümin bir kişinin yaptığı iyi işlerin kendisini sevindirmesi, hata veya günah işlediği zaman oluşan duygu ve düşüncelerin de onu rahatsız etmesi hali realist bir şekilde ifade edilmektedir.”⁵¹⁵

“Tevbeyi Peygamber Efendimiz (s.a.s.) ‘nedamet’le tarif buyurmuştur.”⁵¹⁶ Yani bir mümin beşeriyet iktizâsı bilerek bir günah işler veya bir hatada bulunursa, bundan dolayı çok üzülür, kendi kendini levmeder, pişman olur ve bütün hayatınca bir daha işlememeye karar verirse, tarif-i nebeviyyeye uygun tevbe etmiş olur. İşte bu tevbedir ki, günahı kökünden söker götürür. Yine Efendimizin: ‘Günahından tevbe eden, hiç günah işlememiş gibidir’⁵¹⁷ mealindeki hadis-i şerifinin hükmü tebeyyün eder. Yoksa şâirin tasviri gibi, elde tesbih, dilde tevbe, fakat kalbi arzuladığı heva vü hevesiyle meşgul olursa, nefesi tevbe kapılarına ulaşamaz.”⁵¹⁸

“Peygamberimiz, tevbe sayesinde vicdanın nasıl arındığını şu güzel benzetme ile anlatır.”⁵¹⁹ “Kul bir hata işlerse kalbine siyah bir nokta konulur. Şayet o, (günahı) vazgeçer, bağışlanma diler, tevbe ed(ip Allah’a dön)erse kalbi arınır. Eğer (bunları yapmaz günah ve hataya) geri dönerse (siyah nokta) artırılır ve neticede bütün kalbini

⁵¹¹ Yapıcı, a.g.e. , s. 113-114.

⁵¹² Buharî, Deavat, 4; Müslim, Tevbe, 3.

⁵¹³ Cevziyye, a.g.e. , c. I, s. 172.

⁵¹⁴ Tirmizî, Fiten, 7.

⁵¹⁵ Yapıcı, a.g.e. , s. 114.

⁵¹⁶ İbn Mâce, Zühd, 30; Ahmed b. Hanbel, VI, 264.

⁵¹⁷ İbn Mâce, Zühd, 30.

⁵¹⁸ İz, Mahir, **Tasavvuf**, Türdav Yay. , Haz. M. Ertuğrul Düzdağ, İstanbul, trs, 3. Baskı, s. 134.

⁵¹⁹ Kurul, (Mehmet Görmez, Mehmet Emin Özafşar, İsmail Hakkı Ünal, Yavuz Ünal, Bünyamin Erul), **Hadislerle İslam**, DİB Yay. , c. II, 1. Baskı, Ankara, 2013, s. 101.

kaplar. Allah'ın, 'Yaptıkları yüzünden kalpleri pas tutmuştur'⁵²⁰ diye anlattığı pas işte budur”⁵²¹

Kur'an-ı Kerim'de olduğu gibi hadis-i şeriflerde de müminlerin günah bataklığına hiç girmemeleri hedeflenmiş ve bu istikamette emir ve tavsiyelerde bulunulmuştur:

*“Her nerede olursan ol, Allah'tan kork ve kötülüğün akabinde bir iyilik yap ki onu yok etsin...”*⁵²²

“Hz. Peygamber: ‘Ey insanlar, Allah’a tevbe ediniz’⁵²³ şeklinde ümmetini tevbeye çağırmış ve kendisi de bu hususta ümmetine örnek olmuştur. Rasulullah (s.a.s.) her gün 70⁵²⁴ veya 100⁵²⁵ defa Allah’a tevbe-i istiğfar ettiğini belirtmiştir. Bu ifadeler, Hz. Peygamber’in bile tevbeden müstağni (uzak) kalamadığını göstermektedir. Zira O, masum da olsa kendisinin de ifade ettiği gibi⁵²⁶ kalbe gelen bir kısım şeylerden müstağni kalamamakta ve onlar için tevbe etmiş bulunmaktadır.”⁵²⁷

Allah’ı hayatımızdan çıkarmak nasıl en büyük günahsa, tevbe de Allah’ı hayatımıza davet etmektir. En büyük iflas ve pişmanlık, ahirette kaybedenlerden olmak ise tevbe de bu felaketten ve uçurumdan kurtulmak için bizlere sunulan en büyük fırsattır. Bundan dolayı Allah Resûlü (s.a.s.): “Ümmetimin müflisi kıyamet günü namazları, oruçları ve zekâtları ile hesap yerine getirilir. Derken şuna sövdüğü, şuna iftira attığı, şunun malını yediği, falanın kanını akıttığı, şuna vurduğu ortaya çıkarılır. Sevaplardan bir kısmı şuna, bir kısmı buna verilir. Hakkını çiğnediği kişilere haklarını ödeyemeden sevapları bitiverir. O zaman onların hatalarını yüklenir. Böylece Cehennem ateşine atılır”⁵²⁸ buyurur.

Kur'an-ı Kerim'deki gibi hadis-i şeriflerde de tevbe kapısının daima açık olduğu belirtilerek Allah'ın rahmetinin enginliğine vurgu yapılmış, günahların çok oluşunun tevbe ve istiğfar için engel teşkil etmediği bildirilmiş ve günahlarla kalpleri kirlenen karamsar ve bunalmış ruhlarla ümit verilerek Allah'tan bağışlanmayı dilemeleri hususunda teşvikte bulunulmuştur. Bu hadislerden bir kısmını şu şekilde sıralayabiliriz:

⁵²⁰ Mutaaffifin, 83/14.

⁵²¹ Tirmizi, Tefsîru'l-Kur'ân, 83; İbn Mâce, Zühd, 29.

⁵²² Tirmizi, Birr, 55.

⁵²³ Buharî, Deavat, 3; Müslim, Zikir, 42.

⁵²⁴ Buharî, Deavat, 3; İbn Mâce, Edeb, 57.

⁵²⁵ Müslim, Zikr, 42.

⁵²⁶ Müslim, Zikr, 41.

⁵²⁷ Dalgın, a.g.e. , s. 39.

⁵²⁸ Müslim, Birr ve Sıla, 59.

1) “Aziz ve Celil olan Allah, gündüz günah işleyenlerin tevbesini kabul etmek için geceleyin (rahmet) elini açar. Gece günah işleyenlerin tevbesini kabul etmek için de gündüz (rahmet) elini açar, bu hâl, güneş batıdan doğuncaya kadar devam edecektir.”⁵²⁹

Gazâlî (ö.505/1111), bu hadis-i şerifteki Allah’ın elini açması ifadesiyle ilgili olarak şu açıklamayı yapmaktadır: “Allah Teâlâ’nın elini açması, (kulun) tevbesini istemekten kinayedir. İstemek, kabul etmekten de daha ilerdedir çünkü kabul edilen şeyler var ki aslında istenmezler. Talep edilen her şey kabul edilir.”⁵³⁰

2) “Sizden önce yaşayanlar arasında (Benî İsrail kavminden), doksan dokuz kişiyi öldüren bir adam vardı. Bir ara yeryüzünün en bilgin kişisini sordu. Kendisine bir rahip tarif edildi. Ona kadar gidip, doksan dokuz kişi öldürdüğünü, kendisi için bir tevbe imkânının olup olmadığını sordu. Rahip, ‘Hayır yoktur!’ dedi. Adam onu da öldürüp cinayetini yüze tamamladı. Adamcağız, yeryüzünün en bilginini sormaya devam etti. Kendisine, âlim bir kişi tarif edildi. Ona gidip, yüz kişi öldürdüğünü, kendisi için bir tevbe imkânı olup olmadığını sordu. Âlim: ‘Evet, vardır, seninle tevben arasına kim perde olabilir!’ dedi ve ilave etti: ‘Ancak falan memlekete gitmelisin. Zira orada Allah’a ibadet eden (Salih) kimseler var. Sen de onlarla Allah’a ibadet edeceksin ve bir daha kendi memleketine dönmeyeceksin. Çünkü orası kötü bir (fesat) yerdir’ dedi. Adam yola çıktı. Giderken yarı yola varır varmaz ölüm meleği gelip ruhunu kabzetti(aldı). Rahmet ve azap melekleri onun hakkında ihtilafa düştüler. Rahmet melekleri: ‘Bu adam tevbekâr olarak geldi. Kalben Allah’a yönelmişti’ dediler. Azap melekleri de: ‘Bu adam hiçbir hayır işlemedi ki’ dediler. Onlar böyle çekişirlerken insan suretinde bir başka melek, yanlarına geldi. Melekler onu aralarında hakem yaptılar. Hakem onlara: ‘Onun çıktığı yerle, gitmekte olduğu yer arasını ölçün, hangi tarafa daha yakınsa ona teslim edin,’ dedi. (Çıktığı yere yakınsa azap melekleri, varacağı yere yakınsa rahmet melekleri adamı almak üzere) mesafeyi ölçtüler. Gördüler ki gitmeyi arzu ettiği iyiler diyarına bir karış daha yakın. Onu hemen rahmet melekleri aldılar.”⁵³¹

⁵²⁹ Müslim, Tevbe, 31.

⁵³⁰ Gazâlî, Ebû Hâmid Muhammed, **İhyau Ulûmî’-d-Dîn**, Trc. , Ahmet Serdaroğlu, Bedir Yay. , İstanbul, 1985, c. IV, s. 28.

⁵³¹ Buhârî, Enbiya, 50; Müslim, Tevbe, 46; İbn Mâce, Diyât, 2.

Bu olayla ilgili olarak Gazâlî (ö.505/1111) der ki, günahlar kefesinin gûnahdan boş olması şart değildir. Belki şart olan sevaplar kefesinin az da olsa ağır basmasıdır. Bu kadar şeyle de kurtuluş olur.⁵³²

Diğer bir açıdan bakılırsa “bu olayda Kur’an’ın çok ağır bir suç olarak kabul ettiği bir günahı işleyen,⁵³³ hatta bunu defalarca tekrarlayan bir insanın günahları altında ezilen ruhunu arındırmak için tevbe etme ihtiyacını hissettiğini ve bunun çözümü için sağa sola koşuşturduğunu görüyoruz. Esasen bu kişinin iç dünyasında Allah’a yönelme ve nihayet O’nun istediği gibi bir insan olma arzusu hareketlenerek onu işlediği günahların manevî yükünden kurtulmaya doğru sürüklemektedir. Hadiste sözü edilen kişinin tevbe edebilme imkânını aramasından hareketle onun günahlarından arınma niyetinin davranışlarına yansımış olduğunu söyleyebiliriz.

Bu hadiste hikâye edilen tevbe olayı ve tevbekar kişi tiplmesi, Hz. Peygamber’in tevbeyi teorik anlatımının pratikleşmiş şekli olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu bağlamda Hz. Peygamber tevbe ile ilgili kuralları açıklamakla yetinmemekte, tarihi bir tecrübeyi desteğine alarak, en ağır günahkârlık durumlarında bile tevbenin her zaman yaşanabileceğini belirtmektedir.”⁵³⁴

3) Hadislerde geçen bir başka rahmet tablosu şöyledir: Hz. Ömer anlatır: “*Bir muharebe sonu Resulullah’ın (s.a.s.) huzuruna bir takım esirler⁵³⁵ gelmişti. Bunların içinde emzikli çocuğunu kaybetmiş bir kadın vardı. Heyecan ve telaşla çocuğunu aramakta idi. Nihayet esirler arasında yavrusunu buldu, hemen onu bağrına bastı ve emzirmeye başladı. Bu şefkat tablosunu gören Hz. Peygamber bize sordu: ‘Şu kadının kendi çocuğunu ateşe atabileceğini düşünür müsünüz’ dedi. Biz de cevap verdik: ‘Hayır, bunu asla yapmaz’ dedik. Bunun üzerine Resulullah: ‘İşte şüphesiz yüce Allah, kullarına bu kadının çocuğuna olan şefkatinden daha merhametlidir’* buyurdu.”⁵³⁶

4) Bir kudsî hadiste ise “*Rahmetim gazabımı geçmiştir*”⁵³⁷ denilerek Allah’ın rahmetinin gazabına galip olduğu vurgulanmıştır. Diğer bir ifadeyle Rabbimizin kullarına daha ziyade rahmetiyle muamele edeceği müjdesi verilmiştir.

⁵³² Gazâlî, **Kimyâ-yı Saâdet**, c. II, s. 712.

⁵³³ Maide, 5/32: “...Kim, bir cana kıymayan veya yeryüzünde bozgunculuk çıkarmayan bir nefsi öldürürse, bütün insanları öldürmüş gibi olur...”

⁵³⁴ Yapıcı, a.g.e. , s. 121-123.

⁵³⁵ Muharebeden kasıt Hevazin Kabilesi ile yapılan Huneyn savaşıdır. Söz konusu esirler ise Hevazınlilerdir.

⁵³⁶ Buharî, Edeb, 18; Müslim, Tevbe, 22.

⁵³⁷ Buharî, Tevhid, 5.

5) Sonsuz rahmetin buudlarını göstermesi açısından şu hadis yüreklere umut aşılamaktadır. *“Yüce Allah rahmetini yüz parçaya böldü, doksan dokuz parçasını kendi yanında alıyordu, bir parçasını yeryüzüne indirdi. İşte bu bir parça rahmet sebebiyle, bütün yaratıklar birbirlerine şefkat ve merhamet beslerler, vahşi hayvanlar bile yavrularına şefkat gösterirler. Öyle ki yavrulu hayvan yeni doğmuş yavrusuna isabet eder endişesi ile ayağını kaldırır durur. Geri kalan doksan dokuz rahmetini ise Allah kıyamet gününde kullarına yöneltmek üzere yanında tutmaktadır.”*⁵³⁸ Müslim’deki benzer bir başka rivayette ise bu hadisin son kısmı şöyledir: *“...Allah Teâlâ kıyamette bu biri doksan dokuza katarak rahmetini yüze tamamlayacaktır.”*⁵³⁹ Yani rahmetinin yüze tamamlanmış haliyle kullarını hesaba çekecektir.

6) Yine aynı paralelde İlahi rahmetin genişliğini ifade eden diğer bir rivayet ise tevbenin Allah ile mümin arasındaki dostluğun devamını sağlayan bir vasıta olduğunu gösterir:⁵⁴⁰ Ebû Hüreyre ve Abdullah b. Mes’ûd’dan nakledilen bu nitelikteki hadislerden biri şöyledir: *“Azîz ve Celîl olan Allah buyurur ki: ‘Ben merhamet ve şefkat açısından kulum beni nasıl düşünüp algılıyorsa öyleyim. O beni nerede hatırlayıp anarsa ben oradayım. Bana bir karış yaklaşırsa ben bir arşın yaklaşıyorum, bir arşın yaklaşırsa bir kulaç yaklaşıyorum. Kulum bana yürüyerek gelirse ben ona koşarak giderim. Kim bana hiçbir şeyi ortak koşturmak şartıyla dünya dolusu günahla gelirse ben kendisini o kadar mağfiretle karşılarım.”*⁵⁴¹

7) Dağlar misali günahlarla ilahi huzura çıkan bazı Müslümanların kıyamet günü Allah tarafından bağışlanacaklarını Hz. Peygamber şöyle ifade buyurmaktadır: *“Kıyamet günü bazı Müslümanlar dağlar kadar günahlarla gelir, Allah da onları affeder.”*⁵⁴²

8) Tevbe inanmış insanın yapacağı bir şeydir. Onun için asıl dayanağı Allah’a olan iman ve O’ndan utanma duygusudur. Hadislerde buna dair ilgi çekici bir olay anlatılır:⁵⁴³ *‘Eski devirlerde bir adam vardı. Çok canlar yakmış, hadde hesaba gelmez günahlar işlemişti. Hiçbir iyiliği de yoktu. Ölümüne yakın çocuklarını çağırdı, onlara şöyle vasiyet etti ve bu konuda sıkı sıkı tembihte bulundu: ‘Ben öldüğüm zaman cesedimi yakınınız, kemiklerimi ezip toz haline getirin. Bu tozları ve cesetten kalan külleri*

⁵³⁸ Buharî, Edep, 19; Müslim, Tevbe, 17, 19; Tirmizî, Daavât, 99; İbn Mâce, Zühed, 35.

⁵³⁹ Müslim, Tevbe, 21.

⁵⁴⁰ Topaloğlu, a.g.e. , s. 280.

⁵⁴¹ Müslim, Zikir, 22.

⁵⁴² Müslim, Tevbe, 51.

⁵⁴³ Demirci, a.g.e. , s. 73.

ta uzaklara, değişik yerlere götürün, onları rüzgâra tutun, dağlara denizlere savurun. Öyle ki artık bir araya getirmek mümkün olmasın ve Allah beni diriltip hesaba çekemesin. Aksi halde bana çok ceza ve azap vereceğini biliyorum.’ Adam ölünce vasiyetini yerine getirdiler. Kıyamet gününde Allah arza ve denizlere, aldıkları zerrelere geri vermelerini emretti ve adam dirilip kendini huzur-u ilâhîde buluverdi. Allah sordu: ‘Neden böyle vasiyet ettin, nedir bunun sebebi?’ Adam şu cevabı verdi: ‘Ya Rabbi, senden korktuğum ve senden utandığım için!’ Bu cevap karşısında Allah o adamı affetti.”⁵⁴⁴

9) Bir başka hadisinde de Hz. Peygamber, ferdin dönüşünün kime doğru olacağını veya olması gerektiğini örnekleme yoluyla açıklamaktadır:⁵⁴⁵ *“Bir kul günah işler ve ‘Ya Rabbi günahımı affet’ der. Bunun üzerine Allah ‘kulum bir günah işledi ve bildi ki günahları affeden ve günah sebebiyle cezalandıran bir Rabbi vardır’. Bu durum üç defa tekrar eder. Dördüncüde kul tekrar günah işleyip ‘Allah’ım affet’ deyince, Allah da ‘Kulum günah işledi ve günahlarını affeden veya günahı sebebiyle kendisini sorguya çeken bir Rabbi olduğunu bildi. Dilediğini yap. Ben seni affettim’ buyurur.”*⁵⁴⁶ “Burada Hz. Peygamber, kişinin işlediği günahtan dolayı huzursuzluk hissetmesi ve pişmanlık duygusuna kapılmasının nedeni olarak ferdin Allah’ı tanımasını ve O’na inanmasını göstermektedir. Bu iman duygusu insanı Allah’tan korkmaya götürmektedir. Şu halde tevbe günahtan pişmanlıkla beraber Allah’a yönelik haline gelmektir. Günahkârın Allah tarafından ahirette hesaba çekileceği korkusu da tevbenin oluşumuna katkıda bulunmaktadır. Ayrıca bu hadiste ferdin tekrar tekrar günah işlediği halde, iman duygusu içinde Allah’a yöneldiği zaman tevbesinin kabul edileceği de belirtilmektedir. Esasen Hz. Peygamber tevbe ile arınmak isteyenlerin affedilme beklentilerini de canlı tutmak istemekte ve böylece günahkârları ümitsizliğe düşmekten kurtarmayı arzulamaktadır. Şu kutsi hadiste onun bu arzusu iyice netleşmektedir”:⁵⁴⁷ *“Allah der ki; ‘Ey İnsan! Sen bana tevbe edip benim affetmemi ümit ettikçe ne kadar günah işlemiş olsan da aldırmam. Seni affederim. Ey insan! Senin günahın gökyüzünün bulutları kadar olsa bile sen benden af dilediğin müddetçe, günahının çokluğuna bakmam, seni affederim. Ey insan! Bana yeryüzü dolusu hata ile gelsen, sonunda hiçbir şirk*

⁵⁴⁴ Buharî, Tevhid, 35, Enbiya, 50; Müslim, Tevbe, 25; Mâlik, Muvatta, Cenâiz, 51; Nesâî, Cenâiz, 117.

⁵⁴⁵ Yapıcı, a.g.e. , s. 115

⁵⁴⁶ Buharî, Tevhid, 35; Müslim, Tevbe, 29.

⁵⁴⁷ Yapıcı, a.g.e. , s. 116

koşmaksızın bana kavuşsan seni arz dolusu mağfiretimle karşılarım.”⁵⁴⁸ “Görüldüğü gibi Hz. Peygamber tevbenin oluşumunda korku unsurunun yanına ümit unsurunu da yerleştirmektedir. Bu ifadesiyle O, Allah’ın günahkârı hem sorgulayıp cezalandırıcı hem de dilerse affedici olduğunu belirterek, korku ve ümit duygusunun ferdin Allah’a yönelişindeki fonksiyonunu ortaya koymaktadır.”⁵⁴⁹

Resulullah (s.a.s.)’in konuyla ilintili hadislerinin geneline baktığımızda karşımıza şöyle bir sonucun çıktığını görüyoruz. Kulun günahları ne kadar çok olursa olsun bir anlamda hiç önemli değil, önemli olan Allah’a her türlü günahtan sıyrılarak tam olarak dönmek ve O’ndan af dilemektir. Zira tevbe kapısı can boğaza gelmediği müddetçe açık ve Yüce Rabbimizin rahmetiyse sonsuzdur.

1.6. Tevbe’nin Önemi

“İnsanın, Allah’a ‘kulluk’ gayesini yerine getirebilmesi ve kendi seçimiyle, Allah’ın emrine göre daha yüce imkânlarını geliştirebilmesi için ve (zaten otomatik olarak Müslim olan yani ‘Allah’a itaat eden’) tabiatı kullanabilmesi için hayatının devamında ona gerekli olan ihtiyaçların verilmesi ve ‘doğru yolu’ (sırat-ı müstakimi) bulabilmesi için lüzumlu yardımın yapılması gerekmektedir. O halde, tükenmeyen sonsuz rahmeti ve kaynayıp taşan şefkati ile insanı ve tabiatı var eden Allah, insanı ilim elde edebilmesi ve bu ilmi kendi iyiliğine kullanabilmesi için gerekli irade ve idrak ile teçhiz etmiştir. İşte insanın denenmesi bu noktada işin içine girmektedir: Şimdi insan, bilgisini iyilik mi, yoksa kötülük için mi kullanacaktır? ‘Başarı’ için mi yoksa ‘kaybetmek’ için mi sarf edecektir? Ya da (Kur’an’ın dediği gibi) ‘yeryüzünde iyilik yapmak için mi yoksa fesat çıkarmak için mi’ harcayacaktır? İnsan için en önemli mesele, tarihi iyi gayelere yöneltebilecek mi, yoksa onun kuruntuları içerisinde boğulacak mı meselesidir.

Bu sebeptendir ki Allah’ın rahmeti; ‘peygamberler göndermesi’, ‘kitaplar indirmesi’ ve ‘insanlara yol göstermesi’ ile mantıkî en üst seviyesine ulaşır. İyilik ve kötülük arasındaki ayırım ‘insanın kalbine ilham edildiği’⁵⁵⁰ ve insanlar ‘kâlû-belâ’ da Allah’ı Rableri olarak tanıyacaklarına dair Allah’la bir antlaşma (misak) yaptıkları için⁵⁵¹ bu yol gösterme (hidayet) insanın fitratında da mevcuttur.”⁵⁵²

⁵⁴⁸ Tirmizî, Deavât, 99.

⁵⁴⁹ Yapıcı, a.g.e. , s. 116.

⁵⁵⁰ Şems, 91/8.

⁵⁵¹ A’raf, 7/172.

“İslam Dini, insanı mükellef tutarken, mukaddes emaneti⁵⁵³ kendisine vereceği bu varlığı diğer yaratıklar arasından seçip çıkarmış⁵⁵⁴ ve onu yeryüzünde halife⁵⁵⁵ kıldığını haber vermişti. Çünkü kendisine verilen akl-ı selim, irade ve temyiz kudreti sayesinde her söyleneni anlayabilecek, mesuliyetini idrak edip verilen mukaddes emaneti yüklenebilecek, faydası olan iyiyi, güzeli ve hayırlı işleri, zararı dokunan kötünden, çirkinden ve şerden ayırt edebilecek bir olgunluk derecesine ulaşacak duruma gelecekti. Bununla beraber o, kendisinde meydana gelen bu mesuliyet şuurunun neticesi olarak yaptığı iş ve davranışlarından bizzat kendisi sorumlu tutulacaktı. Bir başkasının yaptığı iş ve davranıştan kendisi mesul olmadığı gibi, kendi yaptığından da bir diğeri sorumlu olmayacaktı. Nitekim Yüce Allah: *‘kimse, kimsenin günahını çekmez’*⁵⁵⁶ diye buyurmaktadır.

Ayrıca Yüce Rabbimiz: *‘İnsana ancak kendi yaptığıının karşılığı verilir’*⁵⁵⁷; *‘Allah kimseye gücünün yeteceğinden başkasını yüklemez. Herkesin yaptığı iyilik kendi lehine, işlediği kötülük ise kendi aleyhinedir’*⁵⁵⁸; *‘Ey insanlar, Rabbinize karşı gelmekten sakının! Babanın oğlu için, oğulun da babası için bir şey ödeyemeyeceği günden korkun’*⁵⁵⁹; *‘İnanmış olarak salih amel (yararlı işler) işleyenin ameli (yaptıkları) inkâr edilmeyecektir, Biz onu yazmaktayız’*⁵⁶⁰; *‘Onların işlediklerinden hiç bir şeyi eksiltmeyiz. Herkes kendi kazancına bağlıdır (kendi kesp ettiğine rehinedir)’*⁵⁶¹; *‘Kim zerre ağırlığınca bir iyilik yaparsa, onu görür; kim de zerre ağırlığınca bir kötülük yapmışsa, onu görür’*⁵⁶², buyurmaktadır.

Şu halde Allah'ın emirlerine ve yasaklarına muhatap olan insan, ancak kendi düşünce ve davranışlarından, bizzat kendisinin yaptığı işlerden sorumlu olacaktır. Kendisine verilen kudret ve iradesiyle iyi ve kötü, faydalı ve zararlı karşısında durumunu tetkik eder ve bu araştırması neticesinde hür ve serbest olarak hareket eder.

⁵⁵² Rahman, Fazlur, a.g.e. , s. 38.

⁵⁵³ Azab, 33/72: “ Biz o emaneti göklere, yere ve dağlara arz ettik, onlar, onu yüklenmeye yanaşmadılar, ondan korktular da onu insan yükledi. O gerçekten çok zalim ve çok cahildir.”

⁵⁵⁴ Tin, 95/4: “Biz insanı en güzel biçimde yarattık.”

⁵⁵⁵ Bakara, 2/30: "Rabbin meleklere: ‘Ben yeryüzünde bir halife yaratacağım demişti’...”

⁵⁵⁶ İsra, 17/15.

⁵⁵⁷ Necm, 53/39.

⁵⁵⁸ Bakara, 2/286.

⁵⁵⁹ Lokman, 31/33.

⁵⁶⁰ Enbiya, 21/94.

⁵⁶¹ Tûr, 52/21.

⁵⁶² Zilzal, 99/7-8.

Bununla beraber o, bu hareketleri ve tercih edişî sırasında bir takım kusur ve kabahatlerden, hata ve sürçmelerden de tamamen uzak kalmaz.”⁵⁶³

“Akıl sahibi olarak bildiğimiz varlıklar içerisinde, hata ile olan alakaları yönünden, şöyle bir neticeye varmamız mümkündür: Hata ile hiç ilgisi olmayan ve tînetleri itibariyle mücerret hayır için yaratılmış olan yalnız melekleri biliyoruz. Diğer yönden, mutlak manada hayır ile alakası olmayan ve seciyesi tamamen şerre yönelen varlık olarak da şeytanı görmekteyiz. İnsan bu iki yaratık arasında, her ikisine de benzeyebilme kabiliyetine sahip bir hilkat üzeredir. Şerrin vukuundan sonra hayra dönebilen yaratık yalnız insandır.”⁵⁶⁴

Gazalî (ö.505/1111) der ki: “Şer, Âdem’in tînetinde hayırla birlikte yoğrulmuş kuvvetli bir hamurdur. Onu ancak şerden, iki ateşten biri kurtarabilir: Nedamet ateşi yahut cehennem ateşi. İnsan cevherini, şeytanın kötülüklerinden temizlemek için ateşle yakmak zaruridir. Bu durumda insana düşen vazife, bu iki ateşten kolayını seçmektir.”⁵⁶⁵

Dünyaya gelişimizin sebebi de bir hataya dayanır. O hata ki Şeytan hariç, bütün meleklerin kendisine secde ettiği Hz. Âdem (a.s.)’in hatasına. Cennette Allah’ın olanca nimetleri içerisindeyken yalnız Allah O’na, bu nimetlerinin devamı için bir ağaca dokunmamasını emretmiştir.⁵⁶⁶ Buna göre Yüce Allah, Hz. Âdem’e “*Ey Âdem! Sen ve eşin cennette kalın. Dilediğiniz yerden yiyin. Fakat şu ağaca yaklaşmayın. Yoksa zalimlerden olursunuz*” buyurduğu hâlde şeytan onlara, “*Rabbiniz size bu ağacı ancak melek olamayasınız ya da (cennette) ebedî kalacaklardan olmayasınız diye yasakladı*” diyerek vesvese vermiş ve onları kandırarak yasağa sürüklemiştir.⁵⁶⁷ Hz. Âdem’in bu hatası hakkında Allah şöyle buyurmuştu: “*Âdem Rabbine asi oldu ve yolunu şaşırdı.*”⁵⁶⁸ Sonra Allah onlara, “*Ben size bu ağacı yasakladım mı? Şeytan size apaçık bir düşmandır, demedim mi?*” diye seslendi.⁵⁶⁹ Hz. Âdem ve eşi Havva işledikleri kabahati anlayıp hemen Rablerine yöneldiler ve ondan bağışlanma dilediler. Onlar Kur’ân-ı Kerîm’in bildirdiğine göre Rablerine şöyle dua ediyorlardı: “*Rabbimiz! Biz kendimize zulmettik. Eğer bizi bağışlamaz ve bize merhamet etmezsen mutlaka ziyan edenlerden*

⁵⁶³ Tunç, a.g.m. s. 389–390.

⁵⁶⁴ Karaçam, İsmail, **İslam’da Tevbe**, M.Ü. İlahiyat Fak. Vakfı Yay. , İstanbul, 2015, 3. Baskı, s. 39.

⁵⁶⁵ Gazalî, **Tevbe Risalesi**, s. 12- 13.

⁵⁶⁶ Karaçam, a.e. , s. 40.

⁵⁶⁷ A’raf, 7/19-20.

⁵⁶⁸ Tâhâ, 20/121.

⁵⁶⁹ A’raf, 7/22.

oluruz.”⁵⁷⁰ Sonunda tevbeleri kabul eden Allah, onları da bağışlamış ve tevbelerini kabul etmişti.⁵⁷¹ Ancak Allah’ın secde emrini dinlemeyen İblis, yaptığı hatayı savundu, isyanından dolayı pişman olmadı. Bu yüzden de ebediyyen kovulmuşlardan oldu.⁵⁷² Günahta ısrar ve kibirlenmek tevbenin önünde engeldir.

“Faziletin hata işleyen kimsenin, hatasını kabul etmekle başladığını söylemek kadar tabîî bir şey olamaz.

Beşer için ideal olan, mümkün olduğu kadar hatasız bir hayat yaşamaktır. Fakat peygamberlerden başka bu sırra ermiş bir insan tasavvur etmek bile insan aklına güç gelmektedir. Zaten Cenab-ı Hak da insana böyle bir teklifte bulunmamıştır. Çünkü böyle bir teklif (teklif-i mâlâyutak) beşer takatinin üstündedir.

*‘Allah hiçbir kimseye gücünün yeteceğinden başkasını yüklemez. (Herkesin) kazandığı (hayır) kendi faydasına, yaptığı (şer) kendi zararınadır.’*⁵⁷³ Allah’ın bu ayeti, meseleyi kökünden halletmektedir.

İslâmî bir görüş olarak bir toplumun bekası, tevbe ve istiğfar ile mümkündür, çünkü Cenab-ı Hak, bu anlamda şöyle buyurmaktadır:

*‘Onlar istiğfar ederlerken de Allah yine onlara azap edici değildir.’*⁵⁷⁴

İslam dini, her şeyde daima vasatı (orta yolu) emrettiği gibi bu konuda da aynı ölçüyü kullanmıştır.”⁵⁷⁵

“Tevbenin önemi konusunda, şu noktaları da zikretmek yerinde olur:

Cenab-ı Hak, Kur’an-ı Kerim’de nerede büyük bir hataya düşüşü zikretmiş ise hemen onun devamında, tevbe kapısının açık bulunduğunu zikredivermiştir. Bunun örneği Kur’an’da çoktur. Biz burada birkaç tanesini zikretmekle yetineceğiz:

I- *‘Hakikat, indirdiğimiz o açık ayetlerimizi ve doğruyu –biz kitapta insanlara onu pek aşikâr bir surette bildirdikten sonra- gizleyenler (yok mu?) İşte onlar(ın hâli:) Onlara hem Allah lânet eder ve hem lânet etmek şanından olanlar lânet eder. Ancak tevbe (ve rücu) edenler, (hareketlerini) düzeldenler ve (hakikati gizlemeyip) iyice açıklayanlar başka. Ben artık onların günahlarından geçerim. Ben en çok tevbeyi kabul edenim, en çok esirgeyenim.’*⁵⁷⁶

⁵⁷⁰ A’raf, 7/23.

⁵⁷¹ Tâhâ, 20/122.

⁵⁷² Sad, 38/73-85.

⁵⁷³ Bakara, 2/287.

⁵⁷⁴ Enfâl, 8/33.

⁵⁷⁵ Karaçam, a.g.e. , s. 41-42.

⁵⁷⁶ Bakara, 2/159-160.

Görüldüğü gibi birinci ayette en büyük cürümlerden birisi zikredilmiş, ikinci ayette ise ‘tevbe’ ve ‘hakkı ikrar’ ve açıklama şartı ile bu günahtan kurtuluş anlatılmıştır.”⁵⁷⁷

II- *“Ve çirkin bir günah işledikleri yahut nefislerine zulmettikleri vakit, Allah’ı hatırlayarak hemen günahlarının bağışlanmasını isteyenlerdir. Günahları Allah’tan başka kim bağışlayabilir? Bir de onlar, işledikleri (günah) üzerinde, bilip dururlarken ısrar etmeyenlerdir.”*

*“İşte onlar (böyle). Onların mükâfatı Rablerinden bir bağışlama ve altından ırmaklar akan cennetlerdir ki orada ebedî kalıcıdırlar. (Böyle) yapanların mükâfatı ne güzeldir!”*⁵⁷⁸

III- *“Ancak tevbe ve iman edip iyi davranışlarda bulunanlar başka; Allah onların kötülüklerini iyiliklere çevirir. Allah çok bağışlayıcıdır, engin merhamet sahibidir.”*⁵⁷⁹

Bu ayetin nüzul sebebi anlaşıncı diğer ayetlerin konumuz ile ilgisi daha iyi anlaşılır. Ayetin nüzul sebebi şöyledir:

Müşrikler, Resulullah (s.a.s.) Efendimize gelip “Biz Allah’a ortak koştuk, haksız yere adam öldürdük, eğer senin yoluna çağırdığın Rabbin bizim günahlarımızı affederse biz de senin dinine gireriz”⁵⁸⁰ demeleri üzerine bu ayet nazil oldu.

“Kur’an birçok ayette, bu şekildeki bir dönüşü son derece değerli bulur: -işlenen kötülükten dolayı pişmanlık duyup sağlam bir iradeyle vazgeçmeye karar verilmesi, ilgili kötülüğün tamamen terk edilmesi ve ona bir daha asla dönülmemesi şartıyla- inkâr, şirk gibi en büyük günahlar da dâhil olmak üzere bütün bâtil inanç, düşünce, kötü duygu ve davranışlar için yapılan tevbelerin makbul ve bunun, tevbe yapanın o günahtan dolayı günahlarını affettirmeye yeterli olduğunu bildirir. Burada da ifade edildiği üzere inkârdan dönüş iman etmekle, kötü amellerden dönüş ise bunların yerine iyi ve erdemli işler yapmakla olur.”⁵⁸¹

“İslam dini, işlenen günahın tevbe ile affedilebileceğini söyler. Ayrıca tevbe doğrudan Allah’a yapılmalıdır, araya hiçbir mahlûk konmaz, kişi her zaman her yerde tek başına tevbe edebilir. Şu günah affedilir, bu günah affedilmez diye bir ayırım

⁵⁷⁷ Karaçam, a.g.e. , s. 45.

⁵⁷⁸ Âl-i İmrân, 3/135-136.

⁵⁷⁹ Furkan, 25/70.

⁵⁸⁰ Zuhaylî, Vehbe, **Tefsirü’l-Münir**, Trc. Hamdi Arslan, Ahmet Efe, Beşir Eryarsoy, H. İbrahim Kutlay, Nurettin Yıldız, Risale Yay. , İstanbul, 2005, c. X, 2. Baskı, s. 94.

⁵⁸¹ Tefsir Heyeti, **Kur’an Yolu**, c. IV, s. 139.

yoktur. İhlasla, sıdkla, azimle, kesin kararlar yapılan tevbe ile en büyük günahlar dahi affedilir. İslam’a göre en büyük günah, küfür veya şıktır. Küfür ve şıktan dönüş, tevhide geliş demek olan tevbe en makbul tevbedir, mutlaka kabul edilebileceğine inanılan tevbedir. Şu halde İslam’a göre af dışı tutulan bir günah yoktur.⁵⁸² Ayeti kerimede de ifade edildiği gibi: “...*Muhakkak ki Allah günahların hepsini bağışlar.*”⁵⁸³

Hiz. Ali, tevbeyle terk etmeyi manevî körlük olarak görmüş, onu zanna tabi olmak ve zikri unutmakla bir arada ifade etmiş ve uzunca bir konuşmasının içinde şöyle demiştir: “Kimin kalbi körelirse, Allah’ın zikrini unuttur, zanna tabi olur, tevbe etmeden ve boyun bükmeden mağfiret olmayı (bağışlanmayı) ister.”⁵⁸⁴

“İslam dini, yapılan birçok dinî hata karşısında dünyevî ceza koymuştur. Bunun sebebi, mümini dünyada cezalandırıp, ahiretin –dünya cezasına nispetle çok daha ağır olan- azabından kurtarmaktır. Mesela bunlardan, Ramazan ayında bile bile yemek, içmek veya cinsî münasebetle bozulan oruç için bir köle azadı, iki ay aralıksız oruç tutma... Yemîn-i mün’akide kesinleşmiş yemin denilen yeminin bozulması halinde, ya on fakiri sabahlı akşamlı doyurma veya üç gün oruç tutma vs.

Bir de dünyevî bir ceza karşılığında ahiret azabından kurtulunması mümkün olmayan, büyük günahlar vardır. Allah’a ortak (şerik) koşturmak, yemin-i gâmûs (yalan yere bile bile yemin etmek ve yalancı şahitlik yapmak), münafıklık, bile bile bir Müslümanı öldürmek, irtidat (İslam dininden çıkmak) vs.

İşte bütün bu büyük günahların affı bile –ancak tevbe ile mümkün olabilir. Yani bütün imkânların, bütün ümit kapılarının kapandığı bir zamanda, insanın yardımına yetişecek olan tevbedir.”⁵⁸⁵

“İnsanı yaratan Allah, onu hem günah hem de sevap işlemeye elverişli olarak yaratmış ancak ona din göndermiş; gerek kötülük ve gerekse iyilik (hayır) yaptığında takınacağı edebi ve tavrı da tayin etmiştir. Günah işledikten sonra Allah’ın mağfiretini ve rahmetini, sevap işlediğinde de Allah’ın azabını ve kahrını unutmamasını istemiştir. ‘O, günahı bağışlayan, tevbeyle kabul eden, cezası şiddetli ve lütfu bol olandır. O’ndan başka ilah yoktur, dönüş O’nadır’⁵⁸⁶ ayetleri bunu göstermektedir.”⁵⁸⁷ İşte bu bağlamda Kur’an, Allah’ın insan için ne kadar zorunlu olduğunu geniş ufuklar içerisinde sergiler.

⁵⁸² Canan, İbrahim, **Hadis Ansiklopedisi Kütüb-i Sitte**, Akçağ Yay. , İstanbul, Trs, c. XI, s. 279.

⁵⁸³ Zümer, 39/53.

⁵⁸⁴ Mekkî, a.g.e. , s. 185.

⁵⁸⁵ Karaçam, a.g.e. , s.47.

⁵⁸⁶ Mü’min, 40/3.

⁵⁸⁷ Şentürk, Hâbil, **İbadet Psikolojisi**, İz Yay. , İstanbul, 2000, s. 115.

Nasıl ki Allah'ı hatırlama ve huzur, hayatın anlam ve gayesi demekse, aynı şekilde Allah'ın insan şuurundan kaldırılması, insan hayatındaki anlam ve gayenin yok edilmesi demektir: *'Allah'ı unuttukları için onlara kendileri de unutturulan kimselerden olmayın. Onlar, doğru yoldan sapanlardır*.⁵⁸⁸ Bu, ferdi hayat için doğru olduğu kadar, toplum hayatı için de doğrudur. Allah'ı 'hatırlama', hayatın bütün parçalarının ve insan faaliyetlerinin her birinin uygun bir şekilde bir araya geldiği ve bütünleştiği şahsiyetin sağlamlaşmasını sağlar. Diğer taraftan, Allah'ı 'unutma' ise parçalanmış varlık, 'dinden uzak' yaşantı; tamamlanmamış ve nihayet dağılmış şahsiyet ve bütünü kaybetme pahasına ayrıntılarda boğulmak demektir.⁵⁸⁹

"İçten ve samimi olarak yapılan tevbe, hem bir ibadettir hem de kaybedilmiş değerleri yeniden kazanma vasıtasıdır. Dinî inanç ve yaşayışı yeniden ihya etmenin ve Allah ile bozulan ilişkileri onarmanın yoludur. Yüce Allah, insanoğlunu diğer varlıklardan farklı bir yapıda var etmiş; hem iyiye hem de kötüye yönelebilecek bir potansiyelde yaratmıştır.⁵⁹⁰ En güzel surette yaratılan insan⁵⁹¹ kötüye yöneldiğinde hayvanlardan da aşağı bir dereceye düşebilmektedir.⁵⁹² İnsandan istenen, daima iyiye yönelmesi; Allah ve Resûlü'nün emir ve yasakları doğrultusunda bir hayat sürmek suretiyle dünya ve ahiret saadetine erişmesidir. Ne var ki insan, zaafı⁵⁹³ ile ve çevresel etkilerle, bilerek veya bilmeyerek zaman zaman günaha sürüklenir. Yüce Allah'ın kullarına lutfettiği 'tevbe-istiğfar', bu durumdan kurtulmak için bir 'rahmet kapısı' dır.⁵⁹⁴

Bütün bu aktardığımız bilgiler göstermektedir ki İslam dininde tevbenin yeri çok önemli ve yüksektir. Zira hiçbir kimse, tevbe kapısından girmeyince Müslüman olamaz, tevbe olmayınca iman mertebelerini kat edemez.⁵⁹⁵ Yani, "insanı yeniden hayata bağlayan, ona ümit ve yaşama isteği veren, onu Allah'a yöneltip inanç ve imanını kuvvetlendiren, doğru ve dürüst davranmasını sağlayan, herkesin hakkını gözetten ve kendi hakkına razı olan bir kişi haline gelmesine vesile olan tevbenin insan hayatındaki rolü büyüktür."⁵⁹⁶

⁵⁸⁸ Haşr, 59/19.

⁵⁸⁹ Fazlur Rahman, a.g.e. , s. 56-57.

⁵⁹⁰ Şems, 91/7-8.

⁵⁹¹ Tin, 95/4.

⁵⁹² A'raf, 7/179.

⁵⁹³ Nisâ, 4/27-28, 128; Hûd, 11/9-10; Enbiyâ, 21/37; Meâric, 70/19-21.

⁵⁹⁴ Kurul, (Mehmet Görmez...), **Hadislerle İslam**, c. II, s. 97-98.

⁵⁹⁵ Karaçam, a.g.e. , s. 47.

⁵⁹⁶ Canbulat, Mehmet, **"Tevbe", Dinî Kavramlar Sözlüğü**, DİB Yay. , Ankara, 2010, 5. Baskı, s. 658.

İKİNCİ BÖLÜM

2. TASAVVUF KÜLTÜRÜNDE VE GAZALÎ'DE TEVBE

2.1. Nasuh Tevbesi

‘Nasuh’, sözlükte, bir söküğü dikme, halis ve saf olma anlamlarına gelir. Buradan hareketle ‘nasuh tevbe’, samimi, temiz ve insanın günah işleyerek zedelediği dini hayatını etkili bir biçimde tamir edecek ibadettir denilebilir.⁵⁹⁷

Tevbe-i nasuh; söz, fiil ya da talep olsun, fayda vermeyen her şeyden tevbe etmektir.⁵⁹⁸ Şüpheden uzak, yalansız, halis tevbe demektir.⁵⁹⁹ Bir daha eski duruma dönmeme azmiyle yapılan samimi ve ciddi tevbedir.⁶⁰⁰ Gerçek manada ihlasla, nedametle, bir daha tekrarlamama kararlılığıyla yapılan bir tevbenin, işlenen suçu ve hatayı olmamış hale getirmesidir.⁶⁰¹ Tevbe-i nasuhta, kalpte bir karartı bırakmayacak şekilde hem kalbi günahattan temizleme hem de günahın kalpte açtığı yarayı tedavi etme, iman ve marifette meydana getirdiği açığı kapama manaları vardır.

Tevbe-i nasuhu, Allah Resulü (s.a.s.): “*Kulun işlediği günahattan pişmanlık duyması, Allah’a tam rücu edip, sütün memeye dönmediği gibi kişinin tekrar günaha dönmemesidir*” şeklinde tarif etmiştir.”⁶⁰²

Allah Teâlâ tevbenin fazileti konusunda kendilerini özel olarak muhatap aldığı müminlere şöyle emretmiştir:

“*Ey iman edenler! Nasûh/samimi bir tevbe ile Allah’a tevbe ediniz.*”⁶⁰³

Mekkî’nin (ö.386/996) ayetle ilgili yorumu şöyledir: “Ayette geçen ‘nasûh’ ifadesi samimiyet manasına gelen nush kökünden gelmektedir. Bu kelime Arapça’da kullanılan ‘feûl’ vezninde olup samimiyette çok ileri dereceyi ifade eder. Buna mübalağa sığısı denir. Bu kelime ‘nasûhan’ şeklinde de okunmuştur ki bu durumda mastar olmaktadır. Manası: ‘Sırf Allah için tevbe ediniz’ demektir. ‘Nasûh’ kelimesinin sırf, sade, yalın manasına gelen ‘nıсах’ kökünden türediği de söylenmiştir. Buna göre mana: Hiçbir şeye bağlı olmayan ve hiçbir şeyin de kendisine bağlı olmadığı, sırf Allah için olan bir tevbe ile tevbe ediniz, başka bir gaye gütmeyiniz, demektir. Bu da hiçbir

⁵⁹⁷ Ece, a.g.e. , s. 722.

⁵⁹⁸ Erginli, ... (Kurul), a.g.e. , s. 1087.

⁵⁹⁹ Gazalî, **Tevbe Risalesi**, s. 22.

⁶⁰⁰ Uludağ, **Tasavvuf Terimleri Sözlüğü**, s. 356.

⁶⁰¹ Merter, Mustafa, **Nefs Psikolojisi**, Kaknüs Yay. , İstanbul, 2014, 1. Baskı, s. 220.

⁶⁰² Ahmed b. Hanbel, I, 446.

⁶⁰³ Tahrim, 66/8.

kötülüğe bulaşmadan istikametle itaate devam etmek, imkân bulduğunda herhangi bir günaha girme düşüncesine sahip olmamak, şehvetini ve kalbî hislerini birleştirerek hevası için günah işlediği gibi aynı günahı sırf Allah rızası için terk etmektir.

Kul heva denen kötü arzularından temiz bir kalp ile sünnete uygun güzel salih amelle Allah Teâlâ'nın huzuruna geldiği zaman, kendisine güzel bir netice verilir. O zaman daha önceden kaçırdığı güzel hâli de elde eder. İşte bu nasuh tevbesidir.”⁶⁰⁴

Gazalî (ö.505/1111) de Mekki'nin söz konusu ayet hakkındaki tefsirinin aynısını yaparak: “Ayette geçen ‘nasuh’ sıfatı, sırf Allah rızası için her türlü lekeden uzak duran demektir”⁶⁰⁵ der.

Abdülkadir Geylanî (ö.561/1165) ise yukarıdaki bu ayetle ilgili olarak der ki: “*Nasuh*” kelimesi “*nisah*” kökünden gelip temizlik ve paklık anlamına gelir. Bu öyle bir tevbedir ki hemen her şüpheden tecrit edilmiştir. Ne onun bir şeyle ilgisi ne de bir şeyin onunla bir ilgisi vardır. Halis bir dönüşür.

Kul, böyle bir tevbe üzerinde bulunduğu sürece, itaatte istikamet üzere olup masiyete kesin olarak yönelmez ve tilki gibi hile yolunu aramaz. Nefsine, günahlardan bir günaha dönme, masiyetlerden bir masiyete girme babında söz vermez.

Anlatılan manadaki bir tevbe, kötülüğünü kalben duyarak, tüm günahlara karşı tevbekar olup onları bırakmaktır. Tıpkı, yaptığı kötülükleri de içinden gelen bir halle yaptığı gibi.⁶⁰⁶

“Mevlana (ö.672/1273) ise aynı ayette zikrolunan ‘*tevbeten nasuha*’ ifadesinden hareketle katî tevbeyle ‘*nasuh tevbesi*’ adını verir. Bu hakikati de bu terimden ilhamla ‘*Nasuh*’ isimli bir kimse etrafında kurguladığı hikâye ile ortaya koyar. Hikâyede tebdîl-i kıyafet kadınlar hamamında tellallık yapan ve hamamda saray erkânından bir hanımın mücevherinin kaybolmasına binaen yapılan aramada kimliğinin ortaya çıkmak üzere olması gibi başından geçen büyük bir tehlikeden dolayı yaptığı işten tevbe edip kesin olarak bir daha yapmamaya karar veren Nasuh’un pişmanlığı⁶⁰⁷ etrafıca açıklanmaktadır. Mevlana’nın tahkiye usulünü kullanışındaki maharet bir kez daha kendisini bariz bir şekilde ortaya koymaktadır. Hikâyenin kahramanına verdiği isimle, onun yaptığı işten duyduğu pişmanlık ve bir daha yapmamak üzere yaşadığı dönüşün

⁶⁰⁴ Mekki, a.g.e. , s.184.

⁶⁰⁵ Gazalî, Ebu Hamid Muhammed, **Mükâşefetü'l Kulûb (Kalplerin Keşfi)**, Trc. Ömer Faruk Haznedaroğlu, Öztürk Yavşan, Selamet Akpınarlı, Medine Yay. , İstanbul, 2001, s. 80.

⁶⁰⁶ Geylanî, **El-Gunye**, s. 356.

⁶⁰⁷ Celâleddin-i Rumî, Mevlana, **Mesnevî**, Akçağ Yay. , Çev. Adnan Karaismailoğlu, Ankara, 2008, 6. Baskı, c. V, s. 644-648 (b.2225-2325).

birleştirilmesi hem ayette zikredilen nasuh teriminden kastedilen maksadın hâsıl olmasını, hem de muhatabın idrakinde açık bir şekilde konunun ortaya çıkmasını temin etmektedir.”⁶⁰⁸

Yazır’a göre ise söz konusu ayetteki nasuh iki anlama gelir. “Birisi hâlislik ve saflık manasınadır. Nitekim mumu alınmış halis bala ‘*aselu’n-nasih*’ denir. Bu manada ‘*nasuh*’, ‘*çok halis ve temiz*’ demektir. Diğer de söküğü dikmek, yırtığı yamamak suretiyle onarıp düzeltmek anlamındadır. Nitekim elbisenin dikişine ‘*nasahatu’s-sevb*’ denilir. Bu manaya göre de ‘*nasuh*’, ‘*çok ıslah edici*’, hiçbir gedik bırakmayacak şekilde eksikleri düzeltip, iyi onarıcı demektir. Her iki manada dikkate alındığı zamanda nush, iyi niyet ve temiz kalp ile herkesin iyiliğini isteyerek eksiklikleri düzeltip ıslah etmek, öğüt vermek, vaaz ve nasihat etmek manasına gelir ki, ‘*nasihat*’, o verilen öğüdün ismidir. Bu anlamda ‘*nasuh*’, ‘*çok iyi nasihat edici*’ demektir. Önceki iki anlamda nasuh, tevbenin doğrudan doğruya sıfatı olarak, ‘*halis, ciddî, temiz bir tevbe*’ veya ‘*insanın, dinini ve ahlâkını çok iyi ıslah edecek tesirli bir tevbe*’ anlamındadır. Üçüncü manada ise ‘*nasuh*’, hakikatte tevbe eden kimsenin vasfı olup tevbeye aklî mecaz suretiyle isnat edilmiş olur. Yani bir tevbe ki onunla tevbe eden kimse önce kendi nefesine, sonra da diğerlerine çok iyi nasihat edip düzeltmiş olacağından nefsin hakkıyla düzelmesine sebep olan o tevbesine, isim tamlaması olarak ‘*çok iyi nasihatçının tevbesi*’ anlamında ‘*nasuh tevbesi*’ demek doğru olur...”⁶⁰⁹

Tevbe ederken kişinin vicdanen ızdırap duyması, o günaha karşı bir nefret, bir tiksinti ve bir ürperti hissetmesi çok önemlidir. Aksi halde işlediği günahlara rağmen pişmanlık, ıstırap ve gözyaşıyla inleyemeyen; diliyle Allah’tan bağışlanmayı dilediği halde davranışlarıyla günahı ısrar eden bir kişinin tevbesi ‘*yalancıların tevbesi*’ olarak değerlendirilir. Nitekim bir gün Hz. Ali (r.a.), namazını bitirdikten sonra acele acele Allah’a tevbe ve istiğfarda bulunan bir adam görmüş ve o adama seslenerek “Ey filan! Yalnızca dil ile hızlı bir şekilde istiğfar etmek, yalancıların tevbesidir, senin tevben ayrı bir tevbeye muhtaçtır” demiştir. Bunun üzerine o adam “O halde tevbe nedir?” diye sorduğunda ise bir hâl insanı olan Hz. Ali, şu cevabı vermiştir: “Tevbe, şu altı şeyi kapsar:

1. Geçmişte yapmış olduğun günahlardan pişmanlık duyman;
2. Vaktinde eda etmediğin farz ibadetlerini kaza etmen;

⁶⁰⁸ Arpaguş, Safi, **Mevlana ve İslam**, Vefa Yay. , İstanbul, 2007, s. 540.

⁶⁰⁹ Yazır, a.g.e. , c. VIII, s. 164.

3. Üzerinde hakkı bulunan hak sahiplerine haklarını geri vermen;
4. Düşmanlarınla helalleşmen;
5. Nefsini, günah işlemek suretiyle isyana alıştırdığın gibi ibadet etmek suretiyle de itaate alıştırman;

6. Nefse, günahın lezzetini tattırdığın gibi itaatin de çilesini tattırmandır.”⁶¹⁰

Yine aynı anlamda Râbiatu'l-Adeviye (ö.135/752): “Dille olan istiğfar yalancılardan işidir”⁶¹¹ derken, Zünnûn-ı Mısrî (ö.245/859), bedendeki organlarla ilgili olarak tevbenin nasıl olması gerektiğini şöyle açıklar: “Her organın bir tevbesi vardır. Kalbin tevbesi haram olan arzulara niyetlenmekten vazgeçmektir. Gözün tevbesi namahremlere bakmamaktır. Elin tevbesi yasak olan şeylerden el etek çekmektir. Ayağın tevbesi günah işlenen yerlere gitmemektir. Kulağın tevbesi boş ve asılsız sözleri dinlemekten korunmaktır. Midenin tevbesi haram yemekten uzak durmaktır. Cinsiyet organının tevbesi ise fuhuştan uzak durmaktır.”⁶¹²

Hasan-i Basrî'ye (ö.110/728) nasuh tevbesinin ne olduğu sorulunca, şöyle cevap vermiştir: “O kalp ile pişman olmak, dil ile istiğfar edip Allah'tan affını istemek, azalarla günahları terk etmek ve içten bir daha günaha dönmemeye karar vermektir.”⁶¹³

Ebu Bekir Vâsıtî (ö.320/932) şöyle demiştir: “Samimi ve gerçek tevbe, gizli veya açıkta sahibinin üzerinde hiçbir günah izi kalmayan tevbedir. Kim samimi olarak tevbe ederse o, nasıl sabahlayıp akşamladığına bakmaz (devamlı yüce Rabbine itaat ile meşgul olur).”⁶¹⁴

Mekkî'ye (ö.386/996) göre bütün günahların aslı on ameldir. “Kul, her bir günahından on defa güzelce tevbe etmedikçe, Allah Teâlâ'nın sevdiği tevbe ehlinde olamaz ve tevbesi de Allah Teâlâ'nın şartlarını ortaya koyduğu, peygamberlerin adabını ve esasını açıkladığı nasuh tevbesi olmaz. Nasuh tevbesi için yapılacak işler:

- 1- Günah olan fiili terk,
- 2- Günahı konuşmayı tevbe,
- 3- Günaha sevk eden sebeplerle buluşmaya tevbe,
- 4- Benzeri bir fiile koşmaya tevbe,
- 5- Günaha nazara tevbe,
- 6- Günahı konuşanları dinlemeye tevbe,

⁶¹⁰ Yazır, a.g.e. , c. VIII, s. 165.

⁶¹¹ Attar, a.g.e. , s. 105.

⁶¹² Attar, a.g.e. , s. 165.

⁶¹³ Mekkî, a.g.e. , s. 185.

⁶¹⁴ Kuşeyrî, a.g.e. , s. 247.

- 7- Günaha niyetlenmeye ve yönelmeye tevbe,
- 8- Tevbenin hakkını yerine getirmedeki kusurlara tevbe,
- 9- Sonra her şeyi ile birlikte Allah'ın rızasını arayan ve isteyen birisi olamama hâlinde tevbe,
- 10- Yaptığı tevbeye bakıp onunla yetinmekten ve ona güvenmekten tevbedir.”⁶¹⁵

“Samimi bir tevbenin farzı, günahı günah olarak kabul etmek, yapılan zulmü itiraf etmek, nefsin hevaî/kötü arzularına kızmak, onu kötü amellerdeki ısrarından vazgeçirmek, gücü yettiği kadar gıdasını/rızkını haramdan temizlemektir. Çünkü helal yemek Salihlerin temel prensiplerindendir. Sonra da daha önceki günah ve isyanlara pişman olmaktır. Pişmanlığın hakikati ki eğer pişmanlık gerçek ise kendisini pişman eden şeylerin benzerine bir daha dönmemektir.

Tevbenin bir farzı da istikamet üzere emre uymak ve yasak şeylerden kaçınmaktır. Gerçek istikamet, kulun ömründe daha önceki gibi sakat ve bozuk şeylere düşmemek, bütünüyle Allah'a yönelmiş kimselerin yoluna tabi olmak, kendini eski haline döndürecek cahillerle arkadaş olmamak, sonra batılla meşgul olduğu günlerde ifsat ettiklerini düzeltmekle uğraşmak ve böylece tevbe edip bozuk halini ıslah eden Salihlerden olmaya çalışmaktır. Hiç şüphesiz Allah Teâlâ iyilerin ecrini zayı etmediği gibi bozguncuların amelini de (onlar tevbe etmediği sürece) düzeltmez.”⁶¹⁶

“Tevbe edene gereken şeylerden birisi de kötülüklerini iyiliklerle, iyiliklerini de daha güzelleriyle değiştirmektir. Tevbesinin tam olarak gerçekleşmesi, Allah'a dönüşünün güzel ve günahları iyiliklere çevrilen kimselerden olması için böyle yapması zaruridir. Çünkü bu değişme dünyada olmaktadır. Kötü ameller iyi amellere çevrilmektedir. Şu ayet-i kerime bunu göstermektedir:

*‘Bir toplum kendilerindeki özellikleri değiştirinceye kadar, Allah, onlarda bulunanı değiştirmez.’*⁶¹⁷

Demek ki, insanlar içlerindeki bir kötülüğü iyiliğe çevirdiklerinde, kötü halleri iyiliklere çevrilmiş olacaktır.

Sonra gerçek bir pişmanlık ve kaçırıklarına üzölmek, onları telafi ederken ifrat ve gevşekliğe düşmemek, tekrar eski durumuna dönmemek şeklinde olur. Böyle olmazsa; nefis geçmişte kaçırıklarını telafiye çalışırken, ikinci bir vakti zayı etmiş olur. Uyanık halinde ele geçirdiği vakti zayı etmemelidir. Yoksa uyanık hâli geçmişteki

⁶¹⁵ Mekkî, a.g.e. , s. 228.

⁶¹⁶ Mekkî, a.g.e. , s. 185-186.

⁶¹⁷ Rad, 13/11.

gafleti gibi olur. Çünkü kaçırdıklarının telafisiyle gafletle geçirdiği günlerdeki hâline benzemiş olmaktadır. Nimetle (nimet ve rahat içinde bir hâl) nimete ulaşamayacağı gibi eldeki vakti ve imkânları zayi ederek de geçmiş zararlar telafi edilemez.”⁶¹⁸

Yine sahih tevbenin gereklerinden biri de hiçbir şeye benzemeyen özel bir üzüntü ve kırıklığın kalpte hâsıl olmasıdır. Bu hâl, gûnahtan meydana gelmeyeceği gibi açlıktan, yorgunluktan ve soyut bir aşktan da hâsıl olmaz. Bu hâl, bütün bunların ötesindedir. Rabbin huzurunda kalp, tam bir hüznü duyar; bu hüznü onu bütün yönleriyle kuşatır ve Rabbinin önünde ona baş eğdirir, haşyet (derin bir saygı) duymasını sağlar. Bu hüznü o kimseyi efendisinden kaçan suçlu bir kölenin haline dönüştürür ki o köle yakalanıp efendisinin huzuruna getirilir; o köle de kendisini onun kahrından kurtaracak birini, bir bedeli, bir serveti veya sığınacak bir yeri bulamaz ve bilir ki, hayatı, saadeti, felâhı ve kurtuluşu efendisinin kendisinden razı olmasına bağlıdır. Ayrıca efendisinin, işlediği suçun bütün teferruatına muttali olduğunu da bilir. Bu hâl, efendisini sevmesi ve ona şiddetle ihtiyacı olduğu bir duyguyla beraberdir. Aynı şekilde köle, kendi zaafını, efendisinin gücünü, kendisinin önemsiz fakat efendisinin izzetli olduğunu da bilmektedir. İşte bütün bu duyguların birleşmesi ile kulda, bir hüznü, bir boyun eğiş ve teslimiyet meydana gelir.”⁶¹⁹

Diğer bir yönüyle Kerim Hakîkî’nin dediği gibi: “Birçok günah işlene işlene birer alışkanlık haline gelir. Daha açık bir ifadeyle, günlük alışkanlıklara bir tür şîrk gizlenmiştir. Şayet kişi, günahları bir kenara bırakmaya ve bir daha işlememeye karar veriyse öncelikle alışkanlık adı verilen canavarla kavgaya tutuşması, tevbenin gerçek anlamı üzerinde düşünmesi ve artık bulunduğu yerde olamayacağını bilmesi gerekir. Çünkü içinde bulunduğu ana kadar yüzü batıla dönüktü. Oysa şimdi Allah’a dönüktür. Aydınlığa doğru yol alabilmesi için karanlıklardan kurtulması gerekir.”⁶²⁰

İsfahanî’ye (ö.502/1108) göre tevbe-i nasuh ile tevbe etmiş bir günahkârın, o günahı hiç işlememiş kimselere üç bakımdan üstünlüğü söz konusudur:

1-Tevbekar kişi, bazı günahları işleyerek görmüş, şeytanın insana nüfuz edeceği yolları öğrenmiş olduğu için kötülükten daha iyi korunabilecektir. Nitekim hikmet ehlinden bir zata ‘Fılan kişi kötülük nedir bilmez’ denilince şöyle demiştir: “Öyleyse düşmesi yakındır”.

⁶¹⁸ Mekkî, a.g.e. , s. 185-186.

⁶¹⁹ Cevziyye, **Medâricu’s-Sâlikîn**, I. Cilt, s. 173.

⁶²⁰ Hakîkî, Kerim, **Tahallî (Tevbe Menzilleri)**, Çev. Süleyman Demir, İnsan Yay. , İstanbul, 2005, 2. Baskı, s. 53-54.

2-Tevbekar bir suçlu korkuyu yürekten hisseden biridir. Kalbi korkuyla dolu olarak Rabbinin eşiğine sığınmış, kalbi kırık bir insandır. Günah işlememiş kimse ise muhtemelen kendini beğenecek, masumiyeti ile şımarabilecektir. Efendisine başkaldırıp kaçtıktan sonra korku içinde ona geri dönmüş ve affedilmiş bir kölenin hizmeti; itaat ve bağlılığıyla şımaran bir kölenin hizmeti gibi olmayacaktır.

3-Tevbekar suçlu, zamanın iyiliğini de kötülüğünü de; acısını da tatlısını da görmüş biri olduğu için günahkârlara karşı daha çekingen ve yol gösterme bakımından daha uygun biri olacaktır. Böyle biri liderliğe, suçun insan tabiatı dışında olduğunu düşünerek kendiyile övünen ve başkalarını hafife alan kimseden daha uygundur.⁶²¹

Bizce nasuh tevbesi, bütün günahlardan kalbimiz ve benliğimizle tamamen uzaklaşmak; Rabbimize tekrar cürümlere dalmama konusunda söz vermek, verdiğimiz sözde durarak gerisin geri batıla sapmamak; yaptığımız bu tevbeyle sadakatle bağlı olarak asla bozmamaktır. Kuşeyrî'nin (ö.465/1072) dediği gibi “İçtenlikle yapılan tevbe, sonradan bozulmayan tevbedir.”⁶²² Bu öyle bir tevbedir ki geçmişte işlediğimiz günahı hatırladıkça içimizde bir burukluk hissetmemize ve Rabbimizden utanmamıza sebep olur.

2.2. Tevbenin Tamamlanması İçin Gerekli Olan Şartlar

“Tevbenin tamamlanması ve devamlı olması için bir takım şartlar vardır. Onların açıklanması gerekir. Tevbenin günahı terk etme niyeti ve kararlılığı doğuran bir pişmanlık olduğunu anlattık. Pişmanlık kişiye günahların sevgilisiyle arasında bir perde olduğu bilgisini verir. İlim ve pişmanlık ancak kararlılık ve devam etmekle tamamlanır.

Bilgi, tevbenin sebebini düşünmekle ortaya çıkar. Kalp sevgilisini kaybettiğini fark ettiği anda bir acı hisseder. Hasreti artar, hüznün kaplar, gözyaşı döker, devamlı ağlar ve düşünceli olur. Bu durum, sevdiği bir tek evladına ya da aziz tuttuğu bir dostuna bela ve musibet indiğini gören adamın ağlaması ve musibetinin uzayıp gitmesi gibidir. Oysa insanın nefsinden daha aziz tuttuğu kim vardır? Hangi ceza cehennem ateşinden daha şiddetlidir? Belanın inmesine günahlardan daha etkili hangi sebep

⁶²¹ İsfahanî, Rağıb, **Erdemli Yol (Ez-Zerî'a İlâ Mekârimi's-Serî'a)**, Trc. Muharrem Tan, İz Yay. , İstanbul, 2009, s. 256.

⁶²² Kuşeyrî, Abdülkerim, **Kuşeyrî Tefsiri (Letâifu'l-İşârât)**, Trc. Mehmet Yalar, İlk Harf Yay. , İstanbul, 2013, 1. Baskı, c. VI, s. 119.

vardır? Hangi haberci –belanın sebebi konusunda- Allah ve Resulünden daha doğru haber verebilir?”⁶²³

“Çocuğunun hastalığı konusunda doktora danışan birine doktor, çocuğun durumunu iyi görmeyip ‘hastalık iyileşmeyecek, çocuk ölecek’ dese o insanın üzüntüsü sürekli hale gelmez mi? Hâlbuki insanın çocuğu kendisinden daha değerli olmadığı gibi doktor da Allah ve Resulünden daha doğru sözlü değildir. Ölümün acısı cehennemden daha şiddetli değildir. Günahların Allah’ın öfkesine sebep olması, hastalığın ölüme sebep olmasından daha ağırdır. Günahlarla ateşe maruz kalmak, hastalıkla ölüme maruz kalmaktan daha şiddetlidir. Pişmanlık elemi ne kadar şiddetli olursa, insanı günahlardan uzaklaştırma da o kadar etkili olur.”⁶²⁴

“Pişmanlık kalp inceliği ve gözyaşının çoğalmasıyla kendini gösterir. Hz. Ömer (r.a.) şöyle der: ‘Tevbe edenlerle beraber oturun çünkü onlar ince, hassas gönüllere sahiptirler.’⁶²⁵ Günahlardan zevk almanın yerini kalpte günahların acısı kapladığı zaman, günaha meyiletme yerine nefret ortaya çıkar.”⁶²⁶

Ebu Talip El-Mekkî’ye (ö.386/996) göre tevbede kula gereken ve tevbeyle alakalı şartlar özetle on şeydir:

1. Allah Teâlâ’ya isyan etmemenin kendisine farz olduğunu bilmek.
2. Bir günaha düştüğünde onda ısrar etmemek.
3. Günahtan Allah’a tevbe etmek.
4. İşlediği günaha pişman olmak.
5. Ölene kadar istikamet üzere itaat içinde yaşamaya kesin karar vermek.
6. Günahın cezasından korkmak.
7. Mağfireti ümit etmek.
8. Günahı itiraf etmek.
9. O günahı Allah Teâlâ’nın takdir ettiğine ve onun Allah tarafından (zulüm değil) bir adalet olduğuna inanmak.

10. İşlediğine keffaret olması için, Rasûlullah’ın (s.a.s.): “*Kötülükten sonra bir iyilik yap ki onu temizlesin*”⁶²⁷ hadisine uyarak, günahın peşinden salih amel yapmak.⁶²⁸

⁶²³ Gazalî, **Tevbe Risalesi**, s. 107.

⁶²⁴ Gazalî, a.g.e. , s. 108.

⁶²⁵ İbn Ebi’-d-Dünya, a.g.e. , s. 85; Gazalî, a.g.e. , s. 108.

⁶²⁶ Gazalî, a.e. , s. 108.

⁶²⁷ Tirmizî, Birr, 55; Darimî, Rikak, 74; Ahmed b. Hanbel, V, 153, 158.

⁶²⁸ Mekkî, a.g.e. , s. 188.

Gazalî (ö.505/1111) de Minhâcü'l Âbidin adlı eserinde tevbenin dört şartı olduğunu belirtir:

“1. Günah işlemeyi kesin olarak terk: Bunun manası, bir daha kesin olarak günaha dönmeyeceğini kalbine yerleştirmek ve buna kesin olarak karar vermektir.

Bir kimse günahı terk ediyor ve kendi kendine, belki tekrar günah işleyebilirim diyorsa veya günahı terk etme hususunda kesin kararlı değil de mütereddit ise yani günaha tekrar dönme ihtimali var ise o kişi gûnahtan uzak durmuş olur, tevbe etmiş olmaz.

2. Daha önce işlemiş olduğu bir gûnahtan tevbe: Zira kişi eğer tevbe ettiği günahın daha önce benzerini işlememiş ise o kimse tevbekâr değil müttakidir. Dikkat edilirse, Nebi (s.a.s.) için “*küfürden sakınmış/müttaki idi*”, dememiz doğrudur, fakat “*küfürden tevbe etmiş idi*”, demek doğru olmaz çünkü O, geçmişte küfre götüren bir şey yapmamıştı. Ömer (r.a.) ise daha önce küfür halinde bulunduğu için küfürden tevbe etmişti.

3. Daha önce işlediği ile terk etmeye niyetlendiği günah, şeklen değil, derece ve mertebe bakımından birbirinin benzeri olmalıdır: Mesela, daha önce zina yapmış ve yol kesmiş bir pir-i fani, bu günahlarından tevbe etmek istediğinde, henüz tevbe kapısı kapanmadığından, bu elbette mümkündür. O pir-i fani, zina ve yol kesme iradesini terke kadir değildir. Bu haliyle o fiilleri yapmaya kadir değildir ki, onları terk etmeye kadir olsun. Öyleyse, bu kişi hakkında, o fiilleri terk ettiğini söylememiz doğru olmaz, onları yapmaktan alıkonulmuştur. O fiilleri yapmaktan acizdir, yapmaya muktedir değildir. Aynı kişi; yalan söyleme, zina iftirası, gıybet, söz taşıma gibi kötülük ve derece bakımından zina ve yol kesmeye benzer günahları işlemeye muktedirdir. Zira bunların her birinin günahı insanoğlu için farklı da olsa ve her biri derecesine göre değerlendirilse de bunların hepsi de gûnahtır.

Fakat dinin aslına taalluk etmeyen bu günahların hepsi de bidat derecesinin altında bir basamakta bulunurlar. Bidat mertebesi ise derece olarak küfrün altındadır. Bu sebeple o kişinin, bugün aynısını yapmaktan aciz olduğu zina, yol kesme vb. gibi geçmişte işlediği bütün günahlardan tevbe etmesi sahih ve geçerli olur.

4. Günah işlemeyi terk etmesinin sebebi, sırf Allah Teâlâ'yı tazim, öfkesinden ve elem verici azabından sakınmak olmalıdır: Dünyevi bir arzudan arınmış olmalı; övgü, makam veya bir ikbal elde etmek için nefsindeki bir zaaf, fakirlik, korkaklık...

vb. sebeplerle olmamalı. İşte bunlar tevbenin şartları ve erkânıdır. Eğer kul bu şartları yerine getirip tamamlarsa, o tevbe hakiki ve sadık bir tevbe olur.”⁶²⁹

“Allah Teâlâ’ya tevbe etmek en büyük salih amellerdendir. Çünkü O, kul ile Rabbi arasında nefisteki gizli, saçma arzu, kapris ve engelleri kaldırır. Tevbe, kalbi ümitlerle doldurur ve nurun kaynağına yönlendirir.

Tevbe eden, tevbesinde sadık olduğunun şartlarını yerine getirdiği kadar tevbesi de sadık ve makbul olur.”⁶³⁰

2.3. Tevbede Aranılan Özellikler

Allah’ın istediği anlamda bir tevbede bulunması zorunlu olan üç özellik şunlardır:

2.3.1. Kararlılık

Bir iş, konu veya nesne hakkında düşünülerek varılan hüküm, kesin kanaat ya da bir düzen içinde ve seviyede devam etme hali, yani istikrar (değişmeme) anlamlarına gelen karar, zihni bir faaliyet olup düşüncenin ürünüdür ve davranışlarda kendisini gösterir. Bir iş veya bir davranıştaki kararlı olma haline ise kararlılık adı verilir.⁶³¹ Bir insanın işlediği günaha pişmanlık duyup ruhen ve zihinsel olarak tevbe ile Allah’a yönelmesiyle, bu halin onda belli düzen ve seviyede devam etmesi onun tevbesindeki kararlılığı meydana getirmektedir. Böylece hissî ve fikrî olarak Allah’a yönelmek isteyen kişinin ruhen kesin bir kanaat ve inançla tevbeye yönelimi, kararlılık denilen durumu ortaya çıkarmaktadır.

Kararlılıkta önemli olan nokta, ilk planda günah işlememe hususunda kararlı olmaktır. Bu da tevbede kararlılığı davet eden bir harekettir.⁶³² Konumuzla ilgili ayeti temel alarak açıklama yapacak olursak tevbede sebat, günah işlememede kararlılık olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu anlamda Kur’an’da müminlere izafeten: “*Bir de onlar, işledikleri günahlarda bile bile ısrar etmezler*”⁶³³ denilerek, inananların günahın çirkin bir fiil olduğunu bile bile günah işlemeye ısrarlı davranmadıkları, şayet günaha

⁶²⁹ Gazalî, **Minhâcü'l-Âbidîn (Âbidler Yolu)**, s. 55-56.

⁶³⁰ Münecid, a.g.e. , s. 18.

⁶³¹ Doğan, **Büyük Türkçe Sözlük**, Rehber Yay., Ankara, 1990, 9. Baskı, s. 593-594; Özön, a.g.e. , s. 554; Rado, a.g.e. , s. 667.

⁶³² Yayıcı, a.g.e., s. 178.

⁶³³ Âl-i İmran, 3/135.

irtikâp etmişlerse de istiğfardan geri durmadıkları⁶³⁴ belirtilerek bu özellikte kişiler olmaları üzerinde durulmaktadır. Aksi halde ısrar, her fırsatını bulduğunda günahı işleme azim ve isteğidir ki bu, Allah'ın bağışlamasına mânidir.⁶³⁵ O halde kişinin yaşadığı tevbe tecrübesinin olmazsa olmaz ilk şartı, tevbesinde sabırlı ve sebatlı; günah işlememede ise azimli ve kararlı olmasıdır.

İbn'ül-Fârız bu meyanda şöyle söyler: “Ey Hak yolunun yolcusu, mâni olucu yönelik bağlarından çıkmakta çok acele et. Ne zaman ki nefsin atlatma ve bahane arayışı sana engel olursa kararlılık kılıcıyla onu kes; süratle ve mahcubiyetle Cenab-ı Hakk'a yönel. Eğer Hak tarafına birinci gelen yarış atının hızlı adımlarıyla koşacak olursan, nefis ilgilerinin kayıtlarından, fâni engellerin zorluğundan kurtulursun. Böylece fâni ve cismani meşguliyetler sebebiyle kaybetmiş olduğun bir büyük kimse ve nefsi-i mutmainne bulursun. Zira nefsi Hak yolunda cömertçe harcayıp, âdetlerini kestikçe, kötü huylarını yok edip kaldırarak tükettikçe onun bahtı iyileşir, yücelir, saadete ve efendiliğe mazhar olur.”⁶³⁶

Bu konuda Salih el-Müneccid'in yaklaşımı ise şöyledir: “Günaha bir daha dönmeyeceğine kesin kararlı olup gûnahtan tevbe etmeli ve ileride ona tekrar dönmeyeceğine söz vermelidir. Bundan kasıt, kaçırdıklarını tedarik etmek ve geleceğini düzeltmektir. Ölünceye dek günahı terk edip gerçek manada kendini Allah'a (c.c.) itaat etmeye vermektir. Kesin kararlı olup emredileni yapıp, yasakları terk edip, ömrü boyunca bunu devam ettirmektir.”⁶³⁷

“Psikolojik yapısı açısından insan olayları fikrî olarak değerlendirebilecek bir yaratılışa sahiptir. Yani o içinde yaşadığı sosyal çevrenin değer yargılarının farkına varabilen, karşılaştığı en güç durumlarda bile aklıyla hareket ederek kendisi için bir çıkış noktası arayıp bulmak isteyen ve onu bulabilen bir varlıktır. Aslında o, bütün bir ömür boyunca sık sık bir şeyler hakkında hüküm vermekte, yani bir karara varmaktadır. İşte günah işledikten sonra içerden ya da dışardan gelen çeşitli tesirlerin etkisiyle tevbe etmeye karar veren bir insanın, bu kararının günah işlememe ve tevbesinde kararlılık göstermesi şeklinde ortaya çıkması gerekir. Aynı zamanda düşünsel olarak ulaştığı bu

⁶³⁴ Beydâvî, *Beydâvî Tefsîri Muhtasarı (Envâru't-Tenzîl ve Esrârü't-Te'vîl)*, Trc. Şadi Eren, Selsebil Yay. , İstanbul, 2011, 2. Baskı, c. I, s. 432.

⁶³⁵ Cevziyye, *Medâricu's Sâlikîn*, c. I, s. 260.

⁶³⁶ Ankaravî, İsmail Rusûhî, *Osmanlı Tasavvuf Düşüncesi - Makâsıd-ı Aliyye Fî Şerhi't-Tâiyye (İbn'ül-Fârız'ın Kasîde-i Tâiyye'si ve Şerhi)*, Haz. Mehmet Demirci, Vefa Yay. , İstanbul, 2007, 1. Baskı, s. 178.

⁶³⁷ Münecid, a.g.e. , s. 19.

kararlılık halinin davranışlarına yansımaları ve geleceğe yönelik olarak onun zihnî ve fiilî yaşantısına da cevap vermesi beklenir. Bu noktada herhangi bir sorun ortaya çıkmazsa olumlu bir tevbenin oluşumunun birinci unsuru tamamlanmış demektir.”⁶³⁸

2.3.2. Süreklilik

Bir işte sürekli olma, kesintisiz olarak sürüp gitme durumu, daimî olarak devamlılık haline süreklilik adı verilir.⁶³⁹ Buna göre o, ferdin duygu, düşünce, tutum ve davranışlarını aralıksız olarak yaşaması ve göstermesi halidir. Bunun da tevbe açısından son derece önemli olduğunu söyleyebiliriz. Çünkü insanın günah işlememeye kararlılık göstermesi ve tevbe ile Allah’a yönelmeye karar vermesinden sonra, bu halini süreklilik boyutuna getirmesi gerekir. Öyleyse tevbenin belli bir zamanla kayıtlanması söz konusu değildir. Esasen ‘bir aylık tevbe’ veya ‘bir yıllık tevbe’ gibi belirli bir süreyi kapsayan tevbeler veya bunu böylece planlayan bir şahsın tevbesi istenilen değişiklikleri gerçekleştirebilecek, arzu edilen halin yaşanmasını temin edebilecek bir tevbe değildir.⁶⁴⁰

Tevbede sürekliliğin en önemli göstergelerinden biri de kişinin tevbe ile dinî inanca ve Allah’a itaate dönüşünü davranışlarına yansıtmasıdır. ‘Kim de haksız davranışından sonra tevbe eder ve durumunu düzeltirse şüphesiz Allah onun tevbesini kabul eder’⁶⁴¹ ve ‘Kim bilmeyerek bir kötülük yapar, sonra ardından tevbe edip de kendini ıslah ederse...’⁶⁴² mealindeki ayetlerde, tevbede sürekliliğin ferdin davranışlarını kendisinden istenilen istikamete yönlendirmesiyle, yani kendisini düzeltmesiyle olabileceği vurgulanmaktadır.⁶⁴³

Salih el-Müneccid’e göre, tevbe eden, tevbesini bozacak ya da ona muhalif olacak şeyleri yapmayıp tevbesinde devam etmelidir. Zira tevbede devamlılık, tevbenin sıhhat ve faydalı olmasında aranan şartlardandır.⁶⁴⁴

Her ne kadar tevbede sürekliliğin davranışlardaki tezahürü, ferdin tevbe halini devam ettirerek sapkın davranışlardan uzak durması ve dinî hayatın gereklerini yerine

⁶³⁸ Yapıcı, a.g.e. , s. 179.

⁶³⁹ Kurul, **Türkçe Sözlük**, TDK Yay. , Haz. Şükrü Halûk Akalın, Recep Toparlı, Nevzat Gözaydın, Hamza Zulfikar, Mustafa Argunşah, Nurettin Demir, Belgin Tezcan Aksu ve Beyza Gültekin, Ankara, 2005, 10. Baskı, s. 1830.

⁶⁴⁰ Yapıcı, a.g.e. , s. 179-180.

⁶⁴¹ Mâide, 5/39.

⁶⁴² En’âm, 6/54.

⁶⁴³ Yapıcı, a.g.e. , s. 182.

⁶⁴⁴ Münecid, a.g.e. , s. 20.

getirmesiyle gerçekleşiyorsa da, esasen bunun fikrî, yani düşünsel yönden de devamlılık göstermesi gerekmektedir. Çünkü düşünce planındaki kararlılık hali devamlılık arz etmediği sürece, davranışlarda devamlılığın ortaya çıkması beklenemez. Kişinin refleks, yani otomatik olarak yaptığı davranışlar dışında kalan hareketleri, duygu ve düşünceleri tarafından organize edildiğine göre tevbede sürekliliğin, öncelikle duygu ve düşüncede kendisini göstermesi ve bunun doğal olarak davranışlarda tezahür etmesi beklenen bir haldir. Sık sık bozulan tevbeleri, bu bağlamda ele alacak olursak, bu tevbe çeşitlerinde belli bir oranda kararlılık olduğu halde, süreklilik halinin bulunmadığını görmekteyiz. Öyle ise ideal bir tevbede hem kararlılık hem de devamlılık hallerinin birlikte bulunması gerektiğini söyleyebiliriz.⁶⁴⁵

2.3.3. Samimiyet

Anlamsal olarak içten, yüreктen,⁶⁴⁶ candan,⁶⁴⁷ kalbî,⁶⁴⁸ ciddî, riyasız, hakikî,⁶⁴⁹ art niyetsiz ve menfaatsiz olma haline samimiyet adı verilmektedir.⁶⁵⁰ Buna göre o, kişinin içte, dışta ve görüntüde aynı olması ya da ferdin duygu, düşünce ve fiillerinde birlik ve bütünlük içinde bulunması demektir. Duygulardan yön alan ve davranışlarla tezahür eden samimiyet, öncelikle kişinin kendi içinde tutarlı olmasını gerektirir. Bu durum aynı zamanda onun kendisiyle ve başkalarıyla iletişimini de kolaylaştırmaktadır. Çünkü o, ferdin kendisiyle, çevresiyle ve kutsal kabul ettiği varlıkla iletişiminin ön koşulunu oluşturmaktadır. Öyleyse fert samimini davrandığı sürece hem kendisiyle hem de kendi dışındaki varlıklarla olumlu ilişkiler kurabilmektedir. Bu bağlamda kişinin samimi olmasını, içten gelen gönül eğilimlerine bağlı olarak hareket etmesi şeklinde tanımlamak mümkündür.⁶⁵¹

Buradan hareketle gerek günah işlememe hususundaki kararlılığın, gerekse tevbe halini ruhi ve fiilî açıdan sürekli olarak yaşamının, yani tevbede devamlılığın, samimiyet ilkesiyle bir mana taşıdığını söylenebilir. Aslında bu, kişinin niçin ve ne sebeple tevbe etmek ihtiyacı hissetmesiyle de yakından ilgilidir, yani günahkâr neden

⁶⁴⁵ Yapıcı, a.g.e. , s. 182.

⁶⁴⁶ Özön, a.g.e. , s. 767; Kurul (Eren...), a.g.e. , c. II, s. 1253;

⁶⁴⁷ Püsküllüoğlu, a.g.e. , s. 1305.

⁶⁴⁸ Rado, a.g.e. , s. 1036.

⁶⁴⁹ Alâettin, a.g.e. , s. 941.

⁶⁵⁰ Doğan, a.g.e. , s. 1138. Samimiyetin dinî literatürdeki karşılığı olan “ihlâs”; temizlemek, riyasız ibadet etmek ve sevmektir. Salıklere (sûfilere) göre amelleri; riya, ucb, kibir ve nefsanî zevkler gibi hakikatleri örten ve amelleri bozan bütün pisliklerden temizlemek ve saf hale getirmektir. Bkz. Seccadî, a.g.e. , s. 216.

⁶⁵¹ Yapıcı, a.g.e. , s. 183.

tevbeye yönelmiştir? Acaba bir takım sosyal baskılar, korkular ve beklentiler mi onu tevbe etmeye götürmüştür? Bu sorulara verilecek cevaplar tevbede samimiyet ilkesinin önemini ve değerini ortaya koyabilmemize destek olacaktır.⁶⁵²

İnsanı toplum içinde bir birey, toplumu da bireylerin organize olmuş bir bütünü olarak ele aldığımızda, hiçbir ferdin içinde yaşadığı toplumdan ve kültürden bağımsız olarak düşünemediği ve hareket edemediği gerçeğiyle karşılaşırız. Bu noktada insanın tevbeye yönelmesinde belirli bir derecede çevresinin (anne, baba, eş, komşu, mahalle, okul ve arkadaşlarının) etkili olduğunu görüyoruz. Hatta gerek Kur'an'da, gerekse hadislerde topluma kendisini oluşturan bireyleri denetleme ve yönlendirmede etkin bir rol verildiğini müşahade etmekteyiz.⁶⁵³ Yine aynı şekilde ferdin ahiret hayatıyla, cennet ve cehennem ya da mükâfat ve ceza ile ilgili bir takım kaygıları ve beklentileri, hatta ölümle ilgili kaygı ve korkuları vb. onun tevbe etmesinde mühim faktörler olarak karşımıza çıkmaktadır. Ancak bütün bunlarla beraber tevbede asıl olan, kişinin sırf Allah'ın rızasını kazanması ve O'nun talepleri doğrultusunda yaşantısını düzeltmesi ve böylece O'nunla arasındaki kopuk ruhsal ilişkileri yeniden tesis etmek istemesidir.⁶⁵⁴ Bununla ilgili olarak Kur'an'da, *'Ey İman edenler! Allah'a nasuh tevbesiyle tevbe ediniz'*⁶⁵⁵ denilmektedir. Bu ayeti müfessirlerin büyük bir bölümü 'samimi, ciddi ve yürekten (içten) bir tevbeyle tevbe ediniz' olarak anlamışlardır.⁶⁵⁶ Cevzi, "nasûh" kelimesinin kökü olan "nasaha" fiilinin, bir şeyin sahtelikten ve şaibelerden hâli' ve beri olması manasına geldiğini; tevbede, ibadette ve danışmada "nush" un söz konusu olduğunu; onun tüm bu fiillerin, sahtelikten, kusur ve fesattan kurtarılması için gerekliliğini belirtir.

Ona göre tevbedeki nush üç şeyi ihtiva eder:

1. O, bütün günahları kapsayacak genişlikte olup ele almadık bir günah bırakmaz.

⁶⁵² Yapıcı, a.g.e. , s. 183.

⁶⁵³ Dinî terminolojide bu durum "el-emr bi'l ma'rûf ve'n-nehy ani'l-münker" diye tanımlanmaktadır, yani iyiliğin emredilmesi ya da teşvik edilmesi, kötülüğün ise yasaklanması veya engellenmesidir. Bkz. Âl-i İmran, 3/104, 110; Tevbe, 9/71, 112; Lokman, 31/17. Bu görev müminlere verilmiş, hatta İslam toplumu içinde iyiliği tavsiye ve emredip kötülüğü yasaklayıp engelleyen bir grubun bulunması farz-ı kifaye olarak değerlendirilmiştir. Bkz. Âl-i İmran, 3/104.

⁶⁵⁴ Yapıcı, a.g.e. , s. 184.

⁶⁵⁵ Tahrim, 66/8.

⁶⁵⁶ Bkz. Yazır, a.g.e. , c. VIII, s. 164; Kutub, Seyyid, **Fî Zilâli'l-Kur'an**, Çev. Salih Uçan, Vahdettin İnce, Dünya Yay. , İstanbul, 1991, c. X, s. 73; Mevdudî, a.g.e. , c. VI, s. 366; Kuşeyrî, Kuşeyrî, Abdülkerim, **Kuşeyrî Tefsiri (Letâifu'l-İşârât)**, Trc. Mehmet Yalar, İlk Harf Yay. , İstanbul, 2013, 1. Baskı, c. VI, s. 119; Beydâvî, a.g.e. , c. IV, s. 458.

2. Azim ve doğruluğun bütünüyle günahlar üzerinde toplanmasıdır ki, bunun tereddüde yer vermeyecek şekilde kesin olması gerekir. Hatta onun üzerinde kişi bütün irade ve azmini toplarlar.

3. Tевbe-i Nasûh'un ihlâsını, sırf Allah korkusuyla vaki oluş halini zedeleyecek şaibe ve illetlerden beri tutulması. Böyle bir tevbe, malını, saygınlığını, makam ve mevkiini, mal ve rızkını korumak, insanların övgüsünü kazanmak veya başka bir dünyevî ve maddî sebepten dolayı tevbe eden birinin tevbesi gibi olmamalıdır.⁶⁵⁷

Gazalî de bu açıdan, samimi bir tevbenin özellikle dünyevî sebeplerin etkisiyle meydana gelmiş bir tevbe olmadığını, sadece Allah için, her türlü şaibeden uzak bir halde yapılan tevbe olduğunu ifade eder.⁶⁵⁸

Elmalılı Hamdi Yazır, “nasûh” kelimesini şu üç şekilde açıklamaktadır.

- 1-Hataları düzeltmek suretiyle samimi, iyi niyet ve temiz kalp ile yapılan tevbe,
- 2-Kişinin dinini ve ahlakını ıslah edecek tesirli bir tevbe,
- 3-Çok iyi nasihatçinin tevbesi veya çok nasihat edici tevbedir.⁶⁵⁹

Aslında bu üç manayla aynı şey kastedilmektedir. Yani buna göre nasûh tevbesi, samimi ve içten gelen bir duyguyla kalbi, günahın manevî kirinden arındıran ve kişiyi kötülüklerden uzaklaştıran bir tevbedir.⁶⁶⁰ Bu samimi (nasûh) tevbe insanın günah ile mümkün olduğunca bağlarını koparmaya çalışmasıyla olur. Bu ise kişinin “günahlarını başka bir sebeple değil, sırf günah olduğu için, yani Allah'ın rızasına ters düşen bir kabahat olduğu bilinciyle, vicdanında pişmanlık duyarak ve böyle bir günahı işlemekten dolayı şiddetli bir üzüntü hissederek vazgeçmesi ve bir daha hiçbir sebep ve engel karşısında günaha dönmemeye karar vermesiyle olur.”⁶⁶¹ Bu bilgilere temelinde şu sonuçlara ulaşmamız mümkündür: Samimiyet, tevbede kararlılığın ve devamlılığın zorunlu bir neticesidir. Aynı zamanda bu, kendisine yönelinen varlıkla doğrudan bağlantılıdır.⁶⁶²

Nasuh tevbesi, bir daha bozmamak üzere yapılan tevbe⁶⁶³ olarak bilinmektedir. Ancak insanların geneline dikkate aldığımızda ideal olan bu anlamıyla beraber, gerçekte hiç bozulmayacak bir tevbeyi çok az insanın başarabileceğini söyleyebiliriz. Bunu

⁶⁵⁷ Cevzî, a.g.e. , s. 284-285.

⁶⁵⁸ Gazalî, *Minhâcü'l-Âbidîn (Âbidler Yolu)*, s. 56.

⁶⁵⁹ Yazır, a.g.e. , c. VIII, s. 164.

⁶⁶⁰ Kutub, a.g.e. , c. X, s. 73.

⁶⁶¹ Yazır, a.g.e. , c. VIII, s. 165.

⁶⁶² Yapıcı, a.g.e. , s. 185.

⁶⁶³ Kuşeyrî, *Letâifu'l-İşârât*, c. VI, s. 119.

ancak imanı tam kemal noktasına, zirveye ulaşmış olanlar yapabilir. Bu hassas konuma herkes ulaşamaz. O mükemmel kulluk halini şöyle belirtebiliriz: Çok sıcak bir zamanda Câlût ve ordusuyla savaşmak için çölleri geçen Tâlut ve ordusu susuzluktan kırılmak üzeredir. Yüce Allah (c.c.), onları imtihan etmek için karşlarına bir nehir çıkarır. Bu nehrin suyundan hiç içmemelerini emreder, şayet içeceklerse de sadece ve sadece bir avuç içmelerine müsaade eder. Lakin çoğu kana kana içer; bir kısmı bir avuç; bir kısmı ise hiç içmez...⁶⁶⁴ Hiç içmeyenler gerçek anlamda ve samimi bir şekilde Rabbine yönelen kullardır. Kuşeyrî'nin de dediği gibi, "Havas her zaman böyledir. Sayıları az, fakat değerleri büyük olur."⁶⁶⁵ Bunun için, bu çok özel kulluk resmini çizenleri ve kullarından çizecekleri, Cenab-ı Hak, Tâlut'un diliyle ama kendi isteği olarak şu ifadelerle dillendirmektedir: "*Kim ondan içerse benden değildir ve kim onu tatmazsa, işte o bendendir.*"⁶⁶⁶ Ahirete talip olan için de dünya böyledir.⁶⁶⁷ Nefsine mağlup olan Allah'ın yasakladıklarını durmadan yer ve içer. Ona gönülden sevgi, saygı ve korku duyup bağlı olanlar ise samimidir, nasuh tevbesi yaptıktan sonra artık asla günahları tatmazlar. Gerisin geri haramlara dönmezler çünkü onlar muhlis kullardır.

2.4. Tevbenin Hükümü

"Tevbeyle Allah Teâlâ'ya sığınmak, dönmek müritlerin ilk adımı ve Allah yolunda ilerlemenin başlangıcıdır. Hiçbir insan tevbenin dışında kalamaz çünkü baştan sona kadar, yaratıldığı andan ölene dek günahattan uzak durmak meleklerle mahsus olup günah ve isyana gömülmek ve bütün ömründe Allah Teâlâ'nın emir ve yasaklarına aykırı olmak ise şeytana mahsustur."⁶⁶⁸

"Tevbe etmek bütün müminler üzerine farzdır. Tevbenin farz oluşu kitap, sünnet ve ümmetin icmasıyla sabittir."⁶⁶⁹

İmam-ı Rabbânî (ö.1034/1624) derki: "Günahlardan tevbe etmek, (her zaman) her şahsa vaciptir ve farzdır."⁶⁷⁰ Bunu Vehbe Zuhayli, şöyle açıklar: Tevbe, genelde bütün müminlere vacip, özelde ise günahkâr müminlere farzdır.⁶⁷¹

⁶⁶⁴ Bakara, 2/249.

⁶⁶⁵ Kuşeyrî, a.g.e. , c. I, s. 225.

⁶⁶⁶ Bakara, 2/249.

⁶⁶⁷ Beydâvî, a.g.e. , c. I, s. 305.

⁶⁶⁸ Gazâlî, **Kimyâ-yı Saadet**, Trc. Ahmet Fâruk Meyân, Bedir Yay. , İstanbul, 1974, c. II, s. 591.

⁶⁶⁹ Karaçam, a.g.e. , s. 19.

⁶⁷⁰ Serhendî, Ahmed Fârûkî (İmam-ı Rabbânî), **Mektûbât-ı Rabbânî**, 379. Mektup, Çev. Abdülkadir Akçiçek, Erhan Yay. , İstanbul, 1977, c. II, s. 1148.

Hız. Ali ise bir adım daha öteye giderek şöyle demiştir:

“Vera tevbesi hepsine vaciptir.

Günahları terk ise daha da gereklidir.”

İbn Arabî (ö.638/1240) de Hız. Ali’nin *vera tevbesi* ifadesini şu mısralarıyla daha da anlaşılır hale getirmiştir:

Tevbeye eren kişi sadece

Tevbeye tevbe edendir; başkası uyumaktadır

Tevbeye tevbe eden ermiştir.

İnsanların tevbe gayelerine; farkında olmadan.

Yani İbn Arabî: “İnsanlar günahıan tevbe etmişlerdir. Bunun anlamı, onların yaptıkları günahları bırakmalarıdır. Ben ise böyle tevbeye tevbeliyim. Benim tevbem bu anlamda tevbe eden insanların yaptıkları gibi işledikten sonra gücüm dâhilindeki günahı bırakmak değildir” der.

Böylece iki tevbe de anlaşılmıştır, birisi vacip, diğeri ise daha zorunlu olan (farz) tevbedir.⁶⁷²

Mekkî (ö.386/996) de konuyla ilgili: “*Ey müminler! Hep birden Allah’a tevbe ediniz ki kurtuluşa eresiniz*”⁶⁷³ ayetine dayanarak tevbenin farz olduğunu belirtir. Ona göre ayetin anlamı şöyledir: “Nefsinizin kötü arzularından ve şehvetlerinize dalmaktan vazgeçip Allah’a dönünüz. Böyle yaparsanız ahirette arzuladığınızı elde edersiniz, zevali ve sonu olmayan bir nimet içinde Allah Teâlâ ile devamlı beraberlik içinde kalırsınız, cennete girmek suretiyle mutlu olursunuz, ateşten kurtulursunuz. İşte asıl kurtuluş budur, demektir.”⁶⁷⁴

Gazalî (ö.505/1111) de aynı şekilde tevbe etmenin, her Müslüman erkek ve her Müslüman kadın üzerine farz olduğunu söyler.⁶⁷⁵ Zira buluş çağına giren kimse, eğer kâfir ise küfürden tevbe etmesi farzdır. Eğer Müslüman ise ve Müslümanlığı, ana babasını taklide dayalı olup dili ile İslam’ı ikrar ederken kalbi de ondan gafil ise gafletten tevbe etmesi ve kalben tevbenin hakikatinden haberdar olması farzdır. Bundan kasıt imanının onların kalbini istilâ edip ona hâkim olması ve iman hükmünün kalbe

⁶⁷¹ Zuhaylî, Vehbe, **Tefsirü’l-Münir**, Trc. , Hamdi Arslan, Ahmet Efe, Beşir Eryarsoy, H.İbrahim Kutlay, Nurettin Yıldız, Risale Yay. , İstanbul, 2005, 2. Baskı, c. IX, s. 461. Zuhaylî, tevbeyle ilgili sözlerine devamla şunu söyler: “Günah her hatırlandığında tevbe etmek gerekir.”

⁶⁷² Kâşânî, Abdürrezzak, **Tasavvuf Sözlüğü (Letâifu’l-A’lâm Fî İşarâtı Ehli’l-İlhâm)**, Çev. Ekrem Demirli, İz Yay. , İstanbul, 2015, 4. Baskı, s. 159-160.

⁶⁷³ Nûr, 24/31.

⁶⁷⁴ Mekkî, a.g.e. , s. 183.

⁶⁷⁵ Gazalî, **Kalplerin Keşfi**, s. 35.

nüfuz etmesidir. Bunun da göstergesi, bedeninden dışa akseden söz ve davranışların hepsinin şeytanın emriyle değil de imanın emriyle gerçekleşmesidir. Bedeniyle günah işlediği müddetçe kişinin imanı tamamlanmamış olur.

Resulullah (s.a.s.)'ın bir hadiste: *'Kimse mümin olduğu halde zina etmez ve kimse mümin olduğu halde hırsızlık yapmaz'*⁶⁷⁶ buyurmasından maksat, o kimse o anda kâfir olur demek değildir. Belki bundan kasıt, imanın birçok şubeleri ve dalları vardır. Onun dallarından biri de zinanın öldürücü zehir olduğunu bilmektir. Bir kimse yediği şeyin zehir olduğunu bilse, eğer akıllı ise onu yemez. O halde zina halinde hevası, onun imanını hezimete uğratmaktadır. O şehvetlerin verdiği gafletle onun imanı mağlup olur. Yahut iman nuru günah karanlığında görünmez olur. Öyleyse başta küfürden kurtulmak için tevbe farzdır. Eğer kâfir değil ise âdet ve taklidî olan imandan tevbe etmelidir. Bu derece hâsıl olduktan sonra galip olan gûnahtan arınmak için günahların hepsinden tevbe etmelidir. Eğer zahiren bütün günahlardan arınık ise bâtını ve kalbi; yemek hırsı, konuşma hırsı, hased, kibir ve riyâ hırsı ve bunlara benzer helâke götüren şeylerden arınık olamaz. Bunların hepsi kalp pislikleri ve günahların kaynaklarıdır. Bunların her birini itidal derecesine getirip bu şehvetleri akla ve şeriate itaatli yapıncaya kadar bunlardan tevbe etmek farzdır. Bu mertebe, ciddi bir çalışma ve uzun bir mücahede ile elde edilir. Eğer bunların tamamından da arınık ise vesvese, nefis konuşması ve imkânsız fikirlerden boş olmaz. Bunların tamamından tevbe etmek farz olur. Eğer bunlardan da boş ise bazı hallerde Allah'ın zikrinden gafil kalmaktan boş olmaz. Bütün bu noksanların aslı bir an dahi olsa Allah'ı unutmaktır. O halde bundan da tevbe etmek farzdır. Eğer daima zikir ve fikirden boş kalmıyorsa da zikir de değişik dereceler vardır. O derecelerin her biri, bir üstüne göre noksandır. O halde daha yükseği mümkün iken eksik derece ile kanaat etmek aldanış ve hüsrandır. Ondan tevbe etmek de farzdır. Resulullah (s.a.s.)'ın: *"Ben bir günde yüz kere istiğfar ederim"*⁶⁷⁷ demesindeki maksat, şu mertebeyi haber vermektir ki Resulullah'ın işi daima terakki ve yükselmeydi. Bir dereceye erişti mi, eski dereceler onun nazarında basit görünürdü ve o dereceden tevbe ve istiğfar ederdi.⁶⁷⁸

Buradaki yorumumuzu taklidî iman ve tahkiki iman üzerine yapmaya ve konumuzla ilintisini daha berrak bir şekilde açıklamaya, özellikle günümüz insanı

⁶⁷⁶ Buhârî, Mezalim, 30, Eşribe, 1, Hudud, 1, 20; Müslim, İman, 100; Ebu Davud, Sünnet, 16; Tirmizî, İman, 11; Nesâî, Sarık 1.

⁶⁷⁷ Buhârî, Deavât, 3; Müslim, Zikir, 41; Tirmizî, Deavât, 38; Ebu Dâvûd, Vitir, 26.

⁶⁷⁸ Gazalî, **Kimyâ-yı Saâdet**, Çev. Ali Arslan, Hikmet Neşriyat, İstanbul, 2004, c. II, s. 706-708.

açısından kritik bir nokta oluşunu idrakimiz ölçüsünde belirtmeye çalışacağız. Gazalî'nin de ifade ettiği gibi ebeveyninden görmeye dayalı taklidi ve dille sınırlı olan iman, kalbin maneviyattan kopuk olmasından kaynaklı bir dinî yaşamı sonuç olarak doğurur. Kanaatimizce bu durumdaki insanlar hiçbir zaman Allah'ı gerçek anlamda anlayamazlar. Allah'ı gerçek anlamda anlamak, bilmek, O'nu anmak, emirlerini yapmak ve de nehiyelerinden kaçınmak için işin temeli olan imanın tahkiki olması gereklidir. Bunun için öncelikle kişinin Kur'an'daki vahyi bilgiye tam olarak vakıf olmasına (ki zaten imanın temeli budur) ve de bu edindiği bilgileri (ibadet konuları hariç) sorgulayarak, araştırarak, düşünerek özümsemesine ihtiyaç vardır. Çünkü kul, ayetleri bilimsel boyutundan tarihsel gerçeklik boyutuna kadar araştırıp bunlar üzerine tefekkür etmedikçe deruni olarak içine, kalbine sindirmedikçe Allah'ı anlaması ve O'na tabi olması beklenemez. Yani daldan dala konan kuş misali günahattan günaha dalınmasının, tevbedeki istikrarsızlığın ve de ciddiyetsizliğin temel sebebi Allah'ı ve dinini istenilen ölçüde bilmemek dolayısıyla da ayetlerde ve hadislerde ifade edildiği gibi kâmil manada imana sahip olmamakla alakalıdır. Söylediklerimizi ayetlerle desteklersek, *"İnsanlar içinden kimisi de vardır ki; 'Allah'a ve ahiret gününe iman ettik' derler. Hâlbuki iman etmiş değillerdir"*⁶⁷⁹ ve *"Bedeviler 'inandık' derler. De ki: 'Siz iman etmediniz ancak 'Müslüman' olduk deyin. İman sizin kalplerinize girmedir."*⁶⁸⁰

Yer verdiğimiz bu iki ayete baktığımızda Yüce Allah'ın sadece dille iman edenlerden bahsederken bunların bu imanlarını gerçek anlamda bir iman olarak kabul etmediğini, kemale ermiş bir imanın ancak kalple olacağını vurguladığını açıkça görürüz. Ayrıca Resulullah (s.a.s.)'in, Müminlerin bulunduğu bir ortamdaki şu sözüne dikkat edersek aynı şeyi fark ederiz. *"Sizden biriniz, kendisi için arzu edip istediği şeyi, din kardeşi için de arzu edip istemedikçe, iman etmiş olamaz."*⁶⁸¹ Yani zaten muhataplar mümin ve onlara yapılan ikaz sırasında 'iman etmiş olamaz' diyerek Resulullah, bir noktaya odaklıyor bizi. İşte o hassas çizgi gerçek anlamdaki kalben imandır.

Buradan hareketle şunu söyleyebiliriz. Rabbinin sonsuz ilmini, kudretini, azametini, yaratıştaki muhteşem sanatını belli bir ölçüde kavrayan ve bütün bunları

⁶⁷⁹ Bakara, 2/8.

⁶⁸⁰ Hucurat, 49/14.

⁶⁸¹ Buhârî, İman, 7; Müslim, İman, 71-72; Tirmizî, Kıyamet, 59; Nesâî, İman, 19, 33; İbn Mâce, Mukaddime, 9.

idrak etmede aklının yetersiz kaldığını gören ve bilen kulları, ayetin ifadesiyle “Allah’a karşı ancak kulları içinden âlim olanlar derin saygı duyarlar.”⁶⁸² Yani Allah’ı tanıyarak, bilerek, ilmî derinliğe sahip olarak kalben iman eden kimseler⁶⁸³ olabildiğince günahlardan sakınır, durması gereken sınırı çok iyi kestirirler. Şayet bir anlık bir gafletle günah işlemişler de Rablerini hatırlar ve derhal tevbe ederler.

2.5. Tevbe (Sufi) Psikolojisi

Psikoloji ilminde günah ve tevbe şu şekilde açıklanmaktadır:

“Tevbe olayından önce kişinin yaptığı dini değerlerine ters düşen bir davranış vardır. Şüphesiz, bu davranışın meydana gelmesinde değişik özellik ve kuvvette bazı motivler etkili olmuştur. Her motivden önce de kişide bir ihtiyaç oluşur ve insan bu ihtiyacı tatmine çalışırken işe kendi değerlendirme merkezi karışır.”⁶⁸⁴

“İnsandaki bu değerlendirme merkezini, ihtiyaçların tatmin olması ya da olmaması halinde ortaya çıkabilecek durumları ölçüp biçen ve tatminin gerçekleşmesi ya da gerçekleşmemesini onaylayan bir merkez gibi düşünebiliriz. Vicdanı da içine alan bu değerlendirme merkezinin oluşmasında ve işleyişinde kişinin temayülleri, aldığı eğitim, zekâsı, iradesi, toplumun baskısı, inançlar, emir ve yasak sistemleri rol oynarlar.

Bu merkezin normal işlemesi halinde bireyde meydana gelecek davranışın bir onaydan geçtiği ve ondan sonra gerçekleştiği söylenebilir. Bu durumda, yani davranış gerçekleştikten sonra herhangi bir sürtüşme veya çatışma söz konusu olmayacaktır.

Eğer belli bir motivasyondan sonra ortaya çıkan davranış, bireyde bazı sürtüşme ve çatışmalara sebep oluyorsa bu takdirde yukarıda sözünü ettiğimiz değerlendirme merkezinde bir aksama olmuş demektir. Böyle olunca, ya davranışı etkileyen motivler son derece kuvvetli olduğundan frenleyici merkez gerektiği gibi bunları sansür edememiştir veya bu frenleyici merkez görevini tam yapabilecek seviyeye ulaşamamıştır.

İşte tevbeden önce meydana gelen davranışın günah olarak değerlendirilebilmesi için bireyin değerlendirme merkezinin bir bölümünü oluşturan dini inançlarıyla bu davranışının çatışması söz konusudur. Şöyle ki davranış olup bittikten sonra bireyin bizzat kendisi tarafından bunun kritiği yapılmaktadır. Eğer davranış inancın gerektirdiği

⁶⁸² Fatır, 35/28.

⁶⁸³ Âl-i İmran, 3/7.

⁶⁸⁴ Peker, a.g.e. , s. 77.

değer ya da değerlere, yani kişinin inandığı dinin normlarına çarpmışsa yani dinin normlarına uymayan bir davranışsa birey bu davranışını günah olarak nitelendirir. Kişi bu durumda, kendi içinde bir uyumsuzluk, inandığı Varlık ile arasındaki ilişkilerinde bir kopukluk olduğunun farkına varır. Yani günahın idrakinde fert bir bakıma, var olan “ben” le olmak istenen “ideal ben” arasındaki farkın ortaya çıktığını görür. Böylece günah sayılan davranış, Allah’la insan arasındaki bağı koparan veya zedeleyen bir isyan olarak değerlendirilmektedir. Ancak bu noktaya hemen gelebilmek kolay değildir. Bu idrak seviyesine ulaşınca kadar psikolojik savunma mekanizmaları her zaman işin içine karışmaktadır. Davranışın günah olarak değerlendirilmesine kadar ferdin kendi kendini haklı görebilmesi için özellikle akla uydurma, bastırma gibi mekanizmalar işleyecektir. Bütün bunlara rağmen, dini normun birey içindeki değer kabul edilme derecesi baskın olduğu zaman, davranış günah olarak değerlendirilebilecektir.

Bu durumda, artık davranışın özelliğine göre hem Allah’la olan ilişkiler hem de varsa diğer insanlarla olan ilişkiler, değerın kuvvet derecesine paralel olarak kritik edilecektir.”⁶⁸⁵

“İşte bu düzeyde, yapılan davranıştan ötürü e üzüntü, hayıflanma, korku tarzında bir duygu ortaya çıkabilecektir. Buna nedamet, pişmanlık duygusu veya suçluluk duygusu denmektedir.

Buradaki pişmanlık duygusunun oluşması ve şiddetinde rol oynayan faktörler çeşitlidir. Bu faktörler, ceza korkusu, mükâfattan geri kalma sıkıntısı, sevgiden mahrum olma endişesi gibi sebepler olabilir. İnsanda bu seviyede yani günah olarak değerlendirdiği davranışının, değerlerinden neleri kaybettirdiğini idrak edince, bunu telafi etme ihtiyacı doğacaktır. İnancının gerektirdiği şekilde günden kurtulmak üzere çaba gösterecektir.

Burada şu hususu özellikle belirtmek gerekir: Davranışın günah olarak değerlendirilmesi ve pişmanlık duygusunun teşekkülünde en önemli unsur kişinin inanç sistemi olduğu gibi davranışının kötü sonuçlarının ortadan kaldırılması ve aynı hatanın tekrarlanmaması konusunda insana yön veren ve bunun gerçekleşmesini sağlayan, yine kişinin inanç sistemi olmaktadır.”⁶⁸⁶

⁶⁸⁵ Peker, a.g.e. , s. 78

⁶⁸⁶ Peker, a.g.e. , s. 79.

Tevbedeki en önemli nokta, Allah'ın istemediği bir hareketi yapmış olması nedeniyle kişinin, Allah'la arasının açıldığı şuuruna varması ve Allah'ın rızasını kazanmak için bu hareketten vazgeçmesi noktasıdır.⁶⁸⁷

“İnsanın bitip tükenmeyen anlam arayışı esnasında geçip giden zamanı ve hayatın akışını ‘dışarıdan’ izleme arzusu hep olmuştur ve olmaya devam edecektir. Çünkü insan, yaratılışı gereği ‘kabına sığmayan’ bir varlıktır.”⁶⁸⁸ “İnsan, hayat ırmağının akışında bilmeden, sezgisel olarak daha üstün bir hayatı veya varoluş mertebesini aradığı için duraklamayı kabul edemez, yerinde duramaz ve ‘yolculuğa’ çıkar. Fakat bilerek veya bilmeyerek tekrarlanan hatalar, hem kendi kendimize hem de çevreye yaptığımız kötülükler, bu yolculukta duraklamaya sebep olur ve girdaba kapılmışız gibi ilerlememizi engeller. Gerçek hayatın yaşandığı yeni alanlara ulaşmamız gecikir.”⁶⁸⁹

Tevbe ve insanın *sonsuz tekâmül potansiyelini* açıklayan en anlamlı menkıbelerden biri, Hz. Mevlana (ö.672/1273) ve Hz. Şems-i Tebrizî'nin (ö.645/1247) (k. s.) ilk karşılaşmalarında aralarında geçen şu diyalogdur:

Şems, 1244 tarihinin sıcak bir yaz gününde, pöstekinin üzerine oturmuş vaziyette Mevla'sına yalvarır. Dileği ilk bakışta biraz garip gibi görünür. “Allah'ım!” der. “Bana katlanabilecek birini çıkar karşıma! Çıkar ki benim gönlümü yakan ateş, onun da gönlünü tutuştursun. Ateşler birleşsin, tek bir ateş olsun ve bu ateş, asırlar sonra bile dünyaya nur saçmaya devam etsin.” Dervişin, birdenbire sanki yıldırım çarpmış gibi tüm bedeni titremeye başlar çünkü gönlüne bir ses gelir. Gaipten gelen bu ses, “Ne verirsin? Evet, seni o insanla karşılaştırırsam neyini verirsin!” diye sorar. Koca derviş, bir an bile tereddüt etmeden yanıt verir: “Canımı veririm.” “Öyleyse” der O ses, “Konya'ya git, Mevlana Celâleddin'i bul.”

Şems-i Tebrizî, Hz. Mevlana'nın gönlüne ulaşmak ve tüm bildiklerini O'nun gönlüyle birleştirmek için gözünü kırpmadan o mübarek canını, yüzyıllar boyunca insanlar feyz alsınlar diye feda etmek istiyordu.

Tarih 23 Ekim 1244, günlerden cumartesi, Konya'da Şekerciler Han'ının karşısındaki bir odaya kapanan Şems, odanın içinde yerde bir hasır ve üstünde yastık yerine kurutulmuş bir kil parçası ile kırık bir testi... Uzanıp tefekküre dalar, ikinci vaktini bekler... Aynı anda Hz. Mevlana'nın gönlünde o gün, nereden kaynaklandığını

⁶⁸⁷ Peker, a.g.e. , s. 76.

⁶⁸⁸ Merter, a.g.e. , s. 217.

⁶⁸⁹ Merter, a.g.e. , s. 218.

bilmediği bir heyecan vardır. İkinci vaktine doğru, atını eyerletip çarşıya çıkar. Şekerciler Hanı'na yaklaştığında, Hz. Şems de yüzünde gizemli bir gülümseme ile yavaşça yerinden kalkar, abdestini tazeler ve dışarı çıkar. Gönünde zerre kadar tereddüt yoktur. Emin adımlarla kavşağı döner ve karşısında atı üzerinde Hz. Mevlana... Şems-i Tebrizî, görenlerin şaşkın bakışları altında Mevlana'nın atının yularını tutar ve onu durdurur. Sonsuza kadar sürecekmış gibi geçen bir an, iki yüce ruh, göz göze gelir. Ağızlar susar ama iki gönül arasında akıl almaz bir iletişim başlar. Gönülden gönüle görüşürler. Bir süre sonra Şems, bir gülümseme eşliğinde Hz. Mevlana'ya şu meşhur sorusunu sorar: “Kim daha yücedir, Bâyezîd-i Bistâmî mi Hz. Muhammed mi?” Hz. Mevlana, “Bu nasıl soru?” der, “Tabii ki Hz. Muhammed (s.a.s.) daha yücedir.” Şems hazretleri, tebessüm ederek ekler: “Ama Bâyezîd-i Bistâmî –kendi cüppesini kastederek- ‘Bu cüppenin altında Allah’tan başka bir şey bulamadım’ demişti” der. Ve tabii beklenen yanıt gecikmeden gelir. Hz. Mevlana: “Evet doğrudur, Bâyezîd bu sözleri söylemiştir; ama O, o hâli geçememiş, oraya takılıp kalmıştır. Oysa Hz. Muhammed (s.a.s.), peygamber olduğu halde ve tüm günahlardan arınmış olmasına rağmen, günde yetmiş kez istiğfar (tevbe) ederek, her gün yetmiş yeni kademe aşmıştır”⁶⁹⁰ şeklinde cevap verir.

Böylece Mevlana, İslam dininin ve dolayısıyla tasavvufun evrensel özelliği olan “sonsuz gelişme potansiyeline” vâkıf olduğunu belirtir. Yani her gün bir şeyleri terk etmek, geride bırakmak demek oluyor; ama hemen akabinde her secde ve her tevbe, bir rota düzeltmek, her an yeniden doğmak demektir.

Şems'in, canını bile vermeyi göz kırpmadan kabullendiği ve Hz. Mevlana'yla paylaşmak istediği o (ilahi) aşk ateşi, insanlığın belki de en büyük sırrıdır.⁶⁹¹

“Tevbe gerçekliğe geri dönüştür. Cüneyd-i Bağdadî (ö.297/909) şöyle der: ‘Üç anlamı vardır tevbenin. İlki suçluluk ve pişmanlık, ikincisi alışkanlıklardan kurtulma, üçüncüsü kişinin kendisini haksızlık ve husumetten arındırması.’⁶⁹² Gazalî (ö. 505/1111) Kimya-ı Saadet'in bir bölümünü tevbeye ayırır. Ona göre insan tutku ve dürtülerine mağlup olabileceği için eksiktir. İnsan ancak akıl ve zekânın tutkulara gem vurmasıyla olgunlaşır.⁶⁹³ Sufilikte tevbe yeniden uyanış, cehalet ve amaçsızlıktan yola geri dönüş demektir. Tevbe geçmiş günahlar ya da psikoloji diliyle söylersek impulsif

⁶⁹⁰ Buharî, Deavat, 3; İbn Mace, Edeb, 57.

⁶⁹¹ Merter, a.g.e. , s. 218-220.

⁶⁹² Kuşeyrî, a.g.e. , s. 246.

⁶⁹³ Gazalî, **Kimyâ-yı Saâdet**, s. 591.

davranışlar ve yasaklanmış arzular için af dilemektir. Yolcu birden iç dünyasında bir boşluk hisseder, varoluş nedenini ve değerlerini sorguladığı bir iç arayışa girer. Sufi uyanışının çok bilinen örneklerinden biri İbrahim b. Ethem'in, Belh kralının (ö.161/778) hikâyesidir. Bir gün sarayında uyurken gece yarısı tavandan tıkırtılar geldi, sanki birisi damda yürüyordu. 'Kim var orada?' diye bağırdı. 'Bir dost' diye cevap geldi. 'Bir deve kaybettim ve onu bu damda arıyorum.' 'A ahmak, damda deve mi arıyorsun?' diye bağırdı İbrahim. 'A düşüncesiz' diye cevap verdi ses, 'sen Allah'ı ipek elbiseler içinde altın sedirde uyuklarken mi arıyorsun?'⁶⁹⁴ Tevbe veya yeniden uyanma aşaması psikanaliz veya dinamik psikoterapide hastanın kaygı, suçluluk veya eksikliklerinin farkına vardığı ilk aşamaya benzemektedir. Sûfiler kişilik bütünleşmesine doğru ilk adımın tabiattan ve Hakikat'ten ayrı düşmenin kaygılarıyla yüzleşmek olduğunu düşünürler. Anksiyete ve suçluluk yaşantısı etkili bir psikoterapi yaşantısı için şarttır. Cüneyd'in sözüne geri dönersek, tevbenin ilk düzeyi kişinin suçluluk ve pişmanlık duygularına izin vermesiydi. Psikoterapide de kişinin değişime motive edilebilmesi için yapıcı bir suçluluk duygusu ve anksiyete gereklidir. İkinci düzeyde kişinin geçmiş alışkanlıklardan ve yineleyici davranışlardan kurtulması söz konusudur. Psikoterapide de sıkıntı verici alışkanlıklar ve patolojik karakter yapılarından kurtulmak önemli bir hedeftir. Üçüncü düzey haksızlık ve husumetten kurtulmaktır. Önyargı, haksızlık ve bölücülüğün tahripkâr güçlerinden özgürleşmek bu gelişim aşamasının son hedefidir. Nefs-i hayvani'nin duyusal/gazabî kuvvetleri veya id'in seksüel ve agresif güdülere dikkatle izlenmeli ve yapıcı bir mecraya yönlendirilmelidirler. Psikodinamik bakış açısından, tevbe bir kendini gözleme ve inceleme sürecidir ve kararlı bir pratik gerektirir. Kendini gözleme, inceleme ve dürtüleri gözden geçirme etkin psikoterapinin önemli vecheleridir. Ayrıca tevbenin kendisiyle aşırı meşguliyet de kibir ve büyülenmeye yol açarak tekâmül yolunu tıkayabilir. O yüzden kimi sûfiler tevbenin nihai amacını 'tevbeden tevbe etmek' olarak görmüşlerdir.⁶⁹⁵

Sûfilerin (Ebu Muhammed Rüveyh, İbn Arabî vb.) '*tevbeden tevbe etmek*' derken tam olarak nasıl bir anlamsal çerçeve çizdiklerini anlamadan tevbe konusunun anlaşılmasının mümkün olamayacağı aşîkârdır. Dolayısıyla bu konunun inceliklerinin anlaşılması için Kaşanî'nin (ö.730/1330) şu bilgisel aktarımı çok önemlidir:

⁶⁹⁴ Mevlana, **Mesnevî**, c. IV, s. 471 (b.825-830).

⁶⁹⁵ Sayar, Kemal, **Sufi Psikolojisi**, İnsan Yay. , İstanbul, 2000, s. 20-21.

“Ebu Muhammed Rûveym’e (ö.303/915) tevbenin ne olduğu sorulunca, ‘Tevbe, yaptığın tevbeden de bir tevbe etmektir’⁶⁹⁶ Rûveym’in ifadesi çeşitli şekillerde yorumlanabilir:

1. Kul günah işlemeye tevbe eder, tevbesini bozar, tekrar tevbe eder. Bu durumda *tevbeye tevbe*, tevbeyi gerektiren günaha tevbe demektir.

2. Sûfiler *tevbeye tevbe* deyimiyle tevbeye eşlik eden sıkıntının zikredilmesini kastetmiş olabilirler. Çünkü mutluluk anında sıkıntının zikredilmesi başlı başına bir sıkıntıdır.

3. Kişi tevbesi nedeniyle nefesine bir değer atfederse gerçekte bir günah olan *beğenmişlik duygusu* tevbesine girmiş demektir. Bu durumda beğenmişlik duygusuna yol açan böyle bir *tevbeye tevbe* gerekir.

4. Tevbenin anlamı şimdiki zamanda günahı bırakmak, gelecekte yapmamaya niyetlenmektir. Hâlbuki gelecek zamana dönük böylesine bir kararlılık, muhakkik sûfilere göre edepsizliktir, çünkü insan Allah’ın ilminde tekrar günah işleyeceği belirlenmiş kimselerden olabilir. Bu durumda kararlılık, hükmü karşısında ezilmek yerine O’na karşı hükümrânlık iddiası taşıyabilir. Ardından kişi günah işleyeceği takdir edilmiş kimselerden birisi ise edepsizliği, günahının katmerleşmesine yol açar. Çünkü birinci günah edepsizliği, ikincisi Rabbiyle yaptığı sözleşmeyi bozmuş olmasıdır.

Bu nedenle muhakkiklere göre tevbe, *günah işlememeye karar vermek* değil, *dönmeye niyetlenmeyi terk* etmektir.

Böylece bilinir ki: Böyle bir tevbeye tevbe bu yorumu anlayan kimseye zorunludur.

Bu iki anlam arasındaki fark şudur: Kararlı kişi gelecekte günah işlemeye dönmekten nefsinin men edebileceği güce sahip olduğunu iddia eder; niyeti terk eden ise kendi adına bir iddiada bulunmaz, aksine, şimdiki zamanda günah işlemediği gibi gelecek zamanda da günah işleme gücünü kendisinde bulamaz.

5. “Onlar dönsünler diye Allah da onlara dönmüştür”⁶⁹⁷ ayetinden anlaşılan, Allah kendisine ‘dönmediği’ sürece kulun tevbesinin geçerli olamayacağıdır. Binaenaleyh bu anlamda ‘tevbeye tevbe’ kulun kendi başına tevbe edebileceği

⁶⁹⁶ Kuşeyrî, a.g.e. , s. 247.

⁶⁹⁷ Tevbe, 118.

iddiasından tevbe demektir. Bu kulun bütün fiillerinde yaygın genel bir hükümdür. Allah şöyle buyurmuştur: ‘Attığında sen atmadın, Allah attı.’⁶⁹⁸

Herhangi bir iş yapmak söz konusu olduğunda –tevbe veya başka bir şey- gerçekte fiilin sahibi Allah’tır. Bu gerçeği müşâhede eden kimse, tevbeyi kendisine nispet edemez çünkü kendisine dönenin Hak olduğunu görür: bu dönüş, kulda *Hakka dönüş* tarzında tezahür eder.

Bu anlamı kavrayan aynı şeyin bütün eylemlere nüfuz ettiğine de hükmeder. Şu halde ayetin yorumu şudur: ‘*Sen atmadın*’ yani kendi kendine atmadın; ‘*Attığında, fakat Allah atmıştır.*’ Çünkü Allah’tan başka bir şey yoktur.

6. Esas vatanlarından perdelenmiş kimseler bir fiil sahibi olduklarını iddia etmekle gerçekten habersiz oldukları için onlara şöyle denilmiştir: ‘*Allah’a dönünüz*’⁶⁹⁹ ve ‘*Allah dönenleri sever.*’⁷⁰⁰ ‘*Dönünüz*’, yani dönünüz ve sizden çıkan bu fiili nispet ettiğinizin kim olduğuna bakınız! Bu durumda fiilin kendinize değil, Allah’a nispet edildiğini anlarsınız. Binaenaleyh Allah sizin vesilenizle sizde fiilini icra edendir. ‘*Bütün iş ona dönecektir.*’⁷⁰¹

Bu nedenle kendisinden dönmenizin mümkün olduğu bağımsız bir fiile sahip olduğunuz iddianızdan vazgeçiniz!

Şu halde ‘*tevbeye tevbe*’ nin yorumlarından birisi bu olmaktadır.

7. İlke şudur: İnsanın kendisinden zaten ayrılmamış olana dönmesi gerekmez. Çünkü o her zaman kendisiyle beraberdir. Şu halde, nasıl dönebilir ki? Allah şöyle buyurmuştur: ‘*Her nerede olursanız olun, O sizinle beraberdir.*’⁷⁰², ‘*Biz ona şah damarından daha yakınız.*’⁷⁰³ ‘*Biz ona sizden daha yakınız, fakat siz görmezsiniz.*’⁷⁰⁴

Böylelikle basiret gözünden perde kalkıp, söz konusu yakınlık ve beraberlikten gafil kalmayanlara göre tevbe, insanın kendisinden ayrılmayan ve sürekli onunla beraber bir kimseye ‘*dönmek*’ demek değildir. Bu nedenle Hak kendisiyle değildir de ona dönmek gerekir şeklindeki bir inanç olan böyle bir ‘*tevbeye tevbe*’ eder. Çünkü kul bir işten veya durumdan diğerine yöneldiğinde Hak o fiil, fiilin faili ve edilgenidir.

⁶⁹⁸ Enfal, 8/17.

⁶⁹⁹ Nur, 24/31.

⁷⁰⁰ Bakara, 2/22.

⁷⁰¹ Hud, 11/123.

⁷⁰² Hadid, 57/4.

⁷⁰³ Kaf, 50/16.

⁷⁰⁴ Vakıa, 56/85.

İbn Eyyub şöyle demiştir: ‘Şayet nida ederse nida edendir çünkü duyan nida edebilir. O senin duymandır ve onun vasıtasıyla duyabilirsin. Onun nidasından önce kendisini yitirmiş değildir ki ona dönmen gereksin. Çünkü o şöyle buyurmuştur: *‘Her nerde olursanız olun, O sizinle beraberdir.’*⁷⁰⁵ Bu hitap sizin nidanızdan veya onun nidasına icabet etmenizden veya her ikisinden öncedir.”⁷⁰⁶

“Burada ‘tevbeye tevbe’ hakkında ortaya koyduğumuz farklı yorum ve tarzlarıyla dile getirilen düşünceler anlaşıldıysa sûfîlerin ‘Tevbe bütün müminlere farzdır’ ifadeleri de anlaşılır. Çünkü ‘Ey müminler hepiniz Allah’a dönünüz’⁷⁰⁷ ayetinde, kast edilenler bütün müminler değil de bazı müminlerdir şeklinde bir yoruma gerek olmaksızın genel bir anlam taşımaktadır.

İbnü’l-Arabî’nin (ö.638/1240) şu mısrası da bu bağlamda anlaşılabilir.

İnsanlar günaha tevbe etmişler
Tevbeye tevbe eden ise sadece benim
Gecenin gömleğini karartanın
Sabah aydınlığı rengiyle renklendirir

Yani: Sıradan insanlar, günaha tevbe ederler, ben ise kendi başıma tevbe ettiğim anlamındaki veya Allah’tan Allah’a dönmek vb. daha önce dile getirdiğimiz anlamlara gelen ‘tevbeye tevbe’ ederim.

Bazı sûfîlerin ‘Allah’a tevbe’ deyimini kullandıklarını belirtmiş ve bunun ya itaatsizlikten itaate dönmek veya başka bir anlama geldiğini belirtmiştik. İbnü’l-Arabî’nin (ö.638/1240):

İnsanlar gûnahtan tevbe etmişler
Tevbeye tevbe eden ise sadece benim

Mısrası, şu demektir: Bu anlamıyla tevbe edenler, günah ve isyanları işlemekten dönmüşlerdir. Ben ise bu anlamdaki tevbeye tevbeliyim. Çünkü ben günahlar işleyip sonra onlardan dönen birisi değilim.⁷⁰⁸

Kısaca toparlarsak, tevbenin anlamı müminin îmanî duyarlılık düzeyine ve manevî durumuna göre farklılık göstermektedir. Genel olarak tevbe, günah olan söz ve davranışlardan uzaklaşma manasını taşıırken; üstün derecelerdeki seçkin kullar içinse kemalâtlarına hâlel getirebilecek her şeyden uzaklaşma anlamına gelmektedir. Bize göre

⁷⁰⁵ Hadid, 57/4.

⁷⁰⁶ Kâşânî, a.g.e. , s. 157-159.

⁷⁰⁷ Nur, 24/31.

⁷⁰⁸ Kâşânî, a.g.e. , s. 159-160.

müminlerin, kendilerini maneviyatın zirvelerine ulaştıracak gerçek tevbe halini yaşamaları, en doğru tercih olacaktır. Ayrıca şuna da değinmek gerekir ki Şeytanın aldatmasıyla Allah'ın rahmetine güvenip⁷⁰⁹ ibadetleri yapmada gevşeklik göstermemeli ve rehavete düşülmemelidir. Tevbeden sonraki günahlardan arınmışlık halini,⁷¹⁰ yeniden günah kirleriyle karartmamalıdır.

2.6. Tasavvuf Felsefesinde Tevbe

“İslam dininde Allah ile kul arasındaki ilişkinin göstergelerinden biri olan tevbe, mutasavvıflar tarafından tasavvufi düşüncenin temeli kabul edilir. Bu sebeple tevbe, günahları siler ve örter.⁷¹¹ Nitekim Zünnûn Mısrî (ö.245/859) günahı kökünden söküp atmayan bir tevbenin, yalancılardan tevbesi olduğunu ifade ederek tevbede nedameti ve bir daha aynı günahı işlememeyi şart koşar.⁷¹² Yahya b. Muaz (ö.258/872) da: “Tevbeden sonra işlenen bir günah, tevbeden önce işlenen yetmiş günahdan daha çirkindir⁷¹³” sözüyle tevbenin bozulmasını ve tekrar günah işlenmesini hoş karşılamaz.”⁷¹⁴

“Tevbe, her makamın temeli, kıvamı ve her güzel hâlin anahtarıdır. O, makamların ilki olup binanın kurulacağı yer mesâbesindedir. Yeri olmayanın binası olmadığı gibi tevbesi olmayanın da herhangi bir hâli ve makamı yoktur.”⁷¹⁵ Bu meyanda Ebu Ya'kub Hamdân Sûsî (ö.?) de aynısını der: “Allah yoluna giren kimselerin ilk makamı tevbedir.”⁷¹⁶ “Bu makam Allah'la insan arasındaki hicapların kalkmasına vesile olur. Tevbe, iradeyle ilgilidir; bir şeye niyetlenmek diğerlerinden vazgeçmektir. İnsan, sadece tercih yapar. Yapılan tercihe göre de diğer alternatifler atılır. İşte bunun adı tevbedir.”⁷¹⁷ Bununla yetişkin Müslüman'ın dünyevî yaşamı terk ederek, kendisini Allah'ın hizmetine adanması kastedilmektedir.⁷¹⁸

“Mutasavvıfların terminolojisinde tevbe, yapılan günahı terk edip Allah'a dönmek, pişman olmak manalarına gelmektedir. Fakat tasavvufi düşüncede tevbenin

⁷⁰⁹ Fâtır, 35/5.

⁷¹⁰ İbn Mace, Zühd, 30.

⁷¹¹ Bardakçı, a.g.e. , s. 83.

⁷¹² Kuşeyrî, a.g.e. , s. 247.

⁷¹³ Kuşeyrî, a.g.e. , s. 249.

⁷¹⁴ Bardakçı, a.g.e. , s. 131.

⁷¹⁵ Sühreverdî, a.g.e. , s. 614.

⁷¹⁶ Serrâc, a.g.e. , s. 43.

⁷¹⁷ Kılıç, Mahmud Erol, a.g.e. , s. 34.

⁷¹⁸ Arberry, Arthur John, **Tasavvuf**, Çev. İbrahim Kapaklıkaya, Ağaç Kitapevi Yay. , İstanbul, 2008, 3. baskı, s. 70.

fonksiyonu daha geneldir. Tevbe, Allah'ı unutmamayı ifade eder.”⁷¹⁹ “Allah'ı unutanlar gibi olmayın...”⁷²⁰ Bu bağlamda Ebu Hüseyin Nûrî (ö.295/908) şöyle der: “Tevbe, yüce Allah'ın dışındaki her şeyden dönmen (ve kalbini Allah'a vermen)dir.”⁷²¹

Tevbe, tasavvufî vahdet hayatının kapısıdır.⁷²² “Bu sebeple ‘bâbü’l-ebvâb’ (ana kapı) diye adlandırılır. Tasavvufî hayata tevbe kapısından girilir; takva, zühd, fakr, sabır, tevekkül ve rızâ gibi makamlarda tevbenin önemi artar ve bu durum sâlik son nefesini verinceye kadar devam eder. Sahih ve muteber bir şekilde tevbe etmeyen sâlikin mânevî halleri sahîh ve muteber sayılmaz. Bu makamdaki zafiyet ve eksiklik ondan sonra gelen bütün hal ve makamları olumsuz yönde etkiler.”⁷²³ Bu sebepten Sehl b. Abdullah et-Tüsterî (ö.283/896) şöyle der: “Gerçek tevbe eden, bir an ve bir nefes de olsa taatlarındaki gafletine tevbe eden kimsedir.”⁷²⁴ Ruhun selameti için günahın zararlı olduğunu idrakten doğmuştur. Zira günah Mümini gayesinden, yani Allah'ından ayırır.

Tevbe rûhî bir hadisedir. Kulun kusurunu Hakk'a götürmesi, günahlarını itirafla, pişmanlığını beyan edip, O'na sığınması,⁷²⁵ bir irkilme, teyakkuz, cezbe ve Hakk canibine yöneliştir.⁷²⁶

Tevbe tarif edilirken “Geçmiş günahlardan dolayı insanın içinin erimesi” denilerek sadece çekilen acı ve soyut olarak elem ifade edilmiştir. Yine buna benzer bir söylemle: “O, kalpte yanan alevli bir ateş ve ciğerinde hiç kapanmayan bir yaradır” gibi bir beyanda bulunularak hataları terk etmenin gerekliliği anlatılmaya çalışılmıştır.⁷²⁷

Avn b. Abdillâh (ö.115/733) da der ki: “Tevbe edenlerin (tevvâbîn) işledikleri günahlar, pişmanlıkla beraber gözleri önünde dikili kalır. Hayatları boyunca ne zaman işledikleri bu günahlar akıllarına gelse rahatsızlık duyarlar.”⁷²⁸

Zünnûn-i Mısırî (ö.245/859) demiştir ki: “Hakiki tevbe, (abbine karşı işlediği günahların ruhunu sıkmasından dolayı) bütün genişliğine rağmen dünyanın sana dar

⁷¹⁹ Özarslan, Selim, **Kelamda Tevbe**, Bizim Büro Yay. , Ankara, 2003, 2. Baskı, s. 62.

⁷²⁰ Haşr, 59/19; Bkz. Gazalî, Ebu Hamid Muhammed, **Mükâşefetü'l Kulûb (Kalplerin Keşfi)**, Trc. Ömer Faruk Haznedaroğlu, Öztürk Yavşan, Selamet Akpınarlı, Medine Yay. , İstanbul, 2001, s. 35.

⁷²¹ Kuşeyri, a.g.e. , s. 247.

⁷²² Eraydın, a.g.e. , s. 156.

⁷²³ Uludağ, **İslam Ansiklopedisi**, s. 285.

⁷²⁴ Mekkî, a.g.e. , s. 185.

⁷²⁵ Eraydın, a.g.e. , s. 156.

⁷²⁶ Yılmaz, a.g.e. , s. 161.

⁷²⁷ İbnü'l Cevzî, Ebu'l-Ferec Abdurrahman b. Ali, **Minhâcü'l Kâsîdîn ve Müfîdü's-Sâdikîn**, Trc. Fatih Mehmet Albayrak, Tahlil Yay. , İstanbul, 2014, 1. baskı, c. II, s. 206; Gazalî, **Tevbe Risalesi**, s. 18.

⁷²⁸ İshbânî, Ebû Nuaym, **Hilyetu'l-Evliya ve Tabakâtu'l-Asfiyâ Muhtasarı**, Trc. Zekeriya Yıldız ve Hüseyin Yıldız, Ocak Yay. , İstanbul, 2010, 1. baskı, s. 1014.

gelmesi ve bir kararının kalmamasıdır. Sonra nefsinin de sana dar gelmesi gerekir.”⁷²⁹
Tıpkı yüce Allah’ın şu ayetinde haber verdiği kimselerin hali gibi:

*“Öyle ki bütün genişliğine rağmen yeryüzü onlara dar gelmiş, nefisleri de iyice daralmış, ruhları çıkacak gibi olmuştu. Böylece Allah’tan başka bir sığınacakları yerin olmadığını anlamışlardı. Sonra, eski hallerine dönmeleri için Allah onların tevbesini kabul etti.”*⁷³⁰

Sehl b. Abdullah et-Tüsterî (ö.283/896) : “Tevbe, övülmüş davranışlarla yerilmiş davranışların yer değiştirmesidir. Bu da günahlardan kaçmak, az konuşmak ve helal yemekle tamamlanır” der.⁷³¹

Cüneyd-i Bağdadî’ye (ö.297/909) göre tevbenin üç manası ve aşaması vardır: İlk olarak pişmanlık duymak; ikinci olarak yapılan kötü işi tekrar etmemeye kararlı olmak; üçüncü olarak yapılan haksızlıkları helal ettirip düşmanlıktan arınmaktır.⁷³²

Ebu Hasan Bûşencî (ö.348/959), tevbe hakkında şöyle demiştir: “Günahını hatırladığın vakit, hatırlamış olduğun günahın halâvetini(tatlılığını) bulamaz ve bu hatırlamadan bir haz almazsan, işte tevbe odur”.⁷³³ “Çünkü günah, esefle veya rağbetle hatırlanır. Bir kimse esefle ve nedametle günahını hatırlarsa, tevbekar olur. Arzu ve rağbetle günahını hatırlayan asi olur. Günah işlemedeki afet o günaha rağbet etmedeki afet kadar değildir. Çünkü günahın işlenmesi bir anlıktır. (Belli bir zaman içinde ve kısa bir sürede vukûa gelir. Mesela, zina fiilinin icra edildiği zaman az, ama arzu edildiği zaman uzundur). Hâlbuki günahı irade ve arzu etme daimidir. O halde bedeni ile bir an günahla beraber olan bir kimse, gece-gündüz kalbi günahla beraber olan kimse gibi değildir. (Biri kısa sürede zina gibi bir günah işlemekte, öbürü sürekli olarak aynı günahı kalbinde taşımaktadır).”⁷³⁴

Hücvirî’ye (ö.470/1077) göre: “Namaz kılmak üzere Allah’ın huzuruna çıkmak için abdest almak şart olduğu gibi tevbe ile ruhu ve kalbi de günah kirinden arındırmak şarttır. Hem bedenlerini hem de ruhlarını arı ve duru hale getiremeyenler namazın hakikatinden gafil kalır ve bir türlü mânasını idrak edemezler. Abdest tevbenin remzidir. Tevbe de abdestin sırrıdır. Remizden sırra intikal edemeyenler abdestin

⁷²⁹ Kuşeyrî, a.g.e. , s. 248.

⁷³⁰ Tevbe, 9/118.

⁷³¹ Gazalî, **Tevbe Risalesi**, s. 18.

⁷³² Attar, Feridüddin, **Tezkiretü’l-Evliya**, Çev. Süleyman Uludağ, Kabalcı Yay. , İstanbul, 2007, 1. Baskı, s. 411.

⁷³³ Kuşeyrî, a.g.e. s. 248; Hücvirî, a.g.e. , s. 361.

⁷³⁴ Hücvirî, a.g.e. , s. 361-362.

mânasını, mahiyetini, hikmetini ve gayesini kavrayamazlar. Namaza başlamak için daha önce abdest almak şart olduğu gibi tasavvufa girmek için de tevbe şarttır. Namaz abdestle; tasavvufî, manevî ve ahlakî hayat tevbe ile başlar. Tasavvuf yoluna yeni girenlere önce abdest aldırıldıktan sonra tevbe ettirilmeleri önce zahirî ve bedeni ondan sonra bâtını ve ruhî temizliğin mevcut olması gerektiğini anlatmak içindir.”⁷³⁵

Kuşeyrî, (ö.465/1072) tasavvuf makamlarının ilki olan tevbeyi, kalbin derin gaflet uykusundan uyanması ve kulun içinde bulunduğu kötü durumu fark etmesi olarak açıklar. Ona göre kul bunu, bedenine hükmeden kalbine Allah tarafından atılan uyarıyı ciddiye almakla gerçekleştirir. Bu tevbe için Allah’ın özel yardımı gereklidir. İnsan, günahları terk edip kalbinden günahı ısrar etme düğümünü silip atarsa ve bir daha bu tür işlere dönmeme kararlılığını gösterirse bu onun kalbinde samimi bir pişmanlık oluşturur, yaptıklarına üzülür ve kötü işleri için ah çeker. İnsanlardan özellikle de kötü arkadaşlardan uzaklaşır. Kusurlarını izale etmeye başlar. Tevbesini tamamlamak adına kul haklarını ödeyip helalleşir. Aksi halde yapılan tevbenin bir anlamı olmaz.⁷³⁶

Gazalî (ö.505/1111), tevbeyi günahın zararlarını bilip öğrendikten sonra pişmanlık duyup onları terk etmek şeklinde tanımlayıp; ilim, hal ve fiil gibi sırayla birbirini gerektiren üç şeyin birleşmesiyle meydana gelen ilâhî bir sünnet ekseninde ele alır. Günah işleyerek Allah’tan uzaklaşan kişinin tevbe etmesini farz olarak gören Gazalî, görüşünü bir kısım ayet ve hadislerle temellendirir. Günah işleyen kulun hemen günahından pişmanlık duyup tevbe etmesini sonra da günahı yok edecek bir iyilik yapmasını tavsiye eder. Tevbeyi Allah’ın hakları ve kul hakları olmak üzere iki kısımda inceler. Allah’ın emirlerine uymayan veya yasaklarını çiğneyenlerin pişmanlık duyup samimi bir şekilde yaptıkları tevbenin kabul edilebileceğini belirtir. Kul haklarını ihlal edenlerin tevbelerinin kabul olabilmesi için bu hakların ödenmesinin zorunlu olduğunu belirtir. Günah işlemeye yönelten bir kalbin tedavisi ise ancak ilim ve sabırla mümkündür.⁷³⁷

Abdülkadir Geylânî’ye (ö.561/1165) göre tevbe, şeriatta kötü sayılan bir şeyden, yine şeriatta iyi sayılan bir şeye dönmektir.⁷³⁸ Kul, acziyetini ve kusurlarını itiraf edip tevbe ederek Rabbiyle arasında barış imzalar. İnsan, kalbi kirli iken üzerindeki beden elbisesiyle uğraşmamalı önce kalbini sonra da elbisesini temizlemeli ve iki tarafını

⁷³⁵ Hücvirî, a.g.e. , s. 56.

⁷³⁶ Kuşeyrî, a.g.e. , s. 239 – 244.

⁷³⁷ Gazalî, *İhyâu Ulûmi’-d-Dîn*, c. IV, 9 - 66, 84 -104.

⁷³⁸ Geylânî, Abdülkâdir, *El-Ğunye*, Çev. Kâzım Ağcakaya, Medine Yay. , İstanbul, 2011, 1. Baskı, s. 355.

yıkayıp temizliğini birleştirmeli ve elbisesini pislikten, kalbini de günahlardan temizlemelidir. Bu kalp, içinde dünyadan, ahiretten ve de halktan zerrece bir şey kaldığı müddetçe salah bulamaz, düzelemez. Eğer Allah’a yakın olmak isteniyorsa dünya da ahiret de kalpten çıkarılmalıdır.⁷³⁹

Tevbede sebat etmek, Allah’a yakın olmanın anahtarıdır. Her aslî ve fer’î hayrın anahtarı ise tevbedir. Bu sebeple Salihler, hiçbir hallerinde tevbeden uzak kalamazlar. Tevbe, Cenab-ı Hakk’ın, yeryüzünü (toprağı) ölümünden sonra yağmur suyuyla tekrar dirilttiği “*hayat*” sıfatıdır. Cenab-ı Hak, kalpleri, öldükten sonra tekrar tevbe ve uyanıklık ile diriltir. Bu dirilme, Allah’ın rahmetinden ümit kesmeden, Allah’ı zikretme, O’nun Kitabını okuma, Nebisinin sünnetine uyma ve zikir meclislerinde bulunmaya devamla olur.⁷⁴⁰

İbn Arabî’ye (ö.638/1240) göre tevbe, bulunulan halde ezikliği (günahı) terk etmek, kaçmış olana pişmanlık duymak ve yüz çevirdiğine bir daha dönmemeye karar vermemektir. İbn Arabî, günaha dönmemeye azmetmede her bakımdan Allah’a karşı bir saygısızlık vardır, der ve bu üçüncü şart noktasında diğer sûfilerden farklı düşünür.⁷⁴¹ Allah’ın insanlara tevbeyi emretmesi; kullarının kendisine dönmesi için onlara dönmesi, onlara olan sevgisi sebebiyledir. Kulların tevbesi de Allah’ın sevgisine karşılık bir sevgidir. Tevbe eden kişinin Allah’tan hayâ ederek pişmanlık duyması gerekir. Aksi

⁷³⁹ Geylânî, Abdülkadir, **Cilâu’l-Hâtır (Yolun Esasları)**, Trc. Dilâver Gürer, Gelenek Yay. , İstanbul, 2007, 3. Baskı, s. 26-28.

⁷⁴⁰ Geylânî, a.e. , s. 28-30.

⁷⁴¹ İbn Arabî, bu söyleminin gerekçesini ise şöyle ifade eder: “Tevbe edilen şeye dönmemeye azmeden kişi, Allah’ın kendisinden günah meydana gelip gelmeyeceğiyle ilgili bilgisini ya biliyordur ya da bilmiyordur. Biliyorsa, dönmeyeceğini bildikten sonra dönmemeye niyetlenmenin bir yararı yoktur. Allah’ın bilgisini (takdirini) bilmiyor ve bu konuda söz veriyorsa, bu kişi –Allah’ın günaha dönmesini takdir ettiği kimselerden ise- Allah’a verdiği söz ve misakı bozar. Allah tekrar günaha gireceğini bildirmişse, onun döneceğini bildikten sonra bu niyeti, büyüklük taslamaktır. Öyleyse her halükarda, ne (Allah’ın kendisi hakkındaki takdirini) bilen ne de bilmeyen için günaha dönmemeye azmetmenin bir yararı yoktur. Dolayısıyla bu şart tam bir bilgisizliktir. Çünkü yüz çevirdiğin bir şeye bir daha dönmek imkânsızdır. Dönersen –ona değil- benzerine dönebilirsin. Allah varlıkta bir şeyi tekrarlamaz. Bunu bilen kimse, dönmemeye azmetmez. İlahi emri ve Rabbanî hakikatin genişliğini gören kişide belirli bir hal sürekli olmaz ve böyle bir şey uygun da değildir. Bu nedenle ‘O her gün bir iştedir’ (Rahman, 55/29) ve iş yinelenmez. Böyle birine göre tevbe geçerli değildir, çünkü tevbe dönüştür ve dönüş dönülen şeyden ayrılmadan kaynaklanır. Hak ise böyle değildir. Öyleyse ne tevbe ne de dönüş! Allah ‘Bütün işler O’na döner’ der. (Hud, 11/123)” Daha açık olarak şunu der: “Gerçekte tevbe eden Allah’tır. Kul ise niteliğin zuhur ettiği yerdur. Bu nedenle Allah ‘tevbe etmeleri için’ (Tevbe, 9/118) demiştir. Sonra şöyle buyurmuştur: ‘Allah tevvabtır’ (Tevbe, 9/118). Bu mübalağa bildiren bir ifadedir çünkü burada Allah için iki tevbe vardır: Birincisi ‘sonra onlara tevbe etti’ (Tevbe, 9/118), ikincisi ise ‘onların tevbe etmesi için’ (Tevbe, 9/118) ayetindedir. Her kulun iki tevbesi de Allah’a aittir ve tevbe eden O’dur, onlar değil! ‘Attığında sen atmadın, fakat Allah attı’(Enfal, 8/17). Bu hüküm kulların bütün fiillerine yayılır. Öyleyse tevbe eden, tevbe etmemiş, Allah tevbe etmiştir. Bu nedenle sûfiler ‘Tevbe, tevbenin terkidir’ ve ‘Tevbe, tevbeye tevbedir’ demiştir. Tevbenin terki, iddiadan uzaklaşmaktır. Meşru tevbe, itaatsizlikten Allah’ın emrine uyma haline dönmektir. Tevbeye tevbe ise Allah’tan Allah’a Allah ile dönmektir.” Bkz. İbn Arabî, **Fütûhat-ı Mekkiyye**, c. VII, s. 99-105.

takdirde kıyamet günü, Allah ona rahmet nazarıyla bakmaz. İbn Arabî, her nefeste Allah'ın kendisini sınadığını ve bundan dolayı tevbe makamının ölünceye kadar insana eşlik eden makamlardan olduğunu belirtir. Muhakkiklerin tevbelerinin ise dünyada ve ahirette kalkmayıp bir başlangıcı olduğunu fakat sonunun olmadığını söyler.⁷⁴²

“Tevbenin manası, sadece eski günahlardan kurtulmak ve istiğfar etmek değildir. Bilakis hedef ve amaçları açısından sâlikin önceki tecrübelerinden farklı yeni bir hayata samimiyetle girmesidir. Bunun için sûfiler, iki hayatı birbirinden ayırdığı için tevbeyle ‘ikinci doğum’ demişlerdir. Bu iki hayat, dünyevî hayat ve dünya için yaşamak; rabbanî hayat ve Allah için yaşamaktır.”⁷⁴³

“Ruhi tecrübe dediğimiz ve sûfinin manevî halini ortaya koyan bir ruhi etkinliğin varlığını kabul etmemiz ve bu tecrübenin bildiğimiz aklî faaliyetlerden farklı bir şey olduğunu itiraf etmemiz gerekmektedir. Aklî kavrayışın üzerinde olan bu faaliyete *semitik kavrayış* da denilebilir.

Bu idrak nefsin tabîî aklın davranışları dediğimiz alışkanlıklarından kurtularak, yakaza haline ulaşmasıyla başlar. Bu esnada, şuurun konsantrasyonu artarak üst mertebelere çıkar. Artık bilincin ilgisi benlikten, nefsin kendisine katılacağı ve vuslata ereceği yeni bir objeye yönelir. Ruhi hayattaki bu değişim tasavvuf erbabının ‘tevbe’ dediği şeydir. Fakat onlar, tevbe ile günahlardan kurtulmayı, akide değiştirmeyi veya ihtidayı kastetmezler. Onlar tevbe ile bütün bunların esasını teşkil edecek çok daha derin ve farklı bir şeyi kastederler. Onlara göre tevbe, bütün şehvânî ve bedenî arzuların ifadesi olan nefisten kurtulmak ve bütünüyle Allah’a yönelmek demektir.

İnsanın bu dünyaya gelişi, *tabîî doğum* olarak nitelendiği gibi semitik algılayışın egemen olduğu ruhi âlemdeki doğuşuna da *manevî doğum* denilir. Derin ve müessir bir vicdani duyarlılık, her türlü tevbenin en temel özelliği olduğu için sûfinin tevbesinin de bu özelliği içermesi gerekmektedir. Allah’a karşı duyulan iştîyak, derin bir dinî bilinç ve sağlam bir duyarlılık, bu tevbeyle eşlik eder.

Bir din içerisinde veya bir dinden bir diğerine akidevî durum değişikliği veya günahlardan ve hatalardan uzaklaşmaya dair samimi ve kat’î bir karar anlamındaki tevbe, sûfî için vuslatın vesikası ve ona doğru atılmış bir adımdır.

Gerek İslam tasavvufu ve gerekse diğer mistik düşüncelerin tarihlerinde manevî hayata intisab eden nice kadın erkek vardır ki, bunlar, önce birinci tevbe ile

⁷⁴² İbn Arabî, **Fütûhat-ı Mekkiyye**, c. VII, s. 92-102.

⁷⁴³ Afîfî, a.g.e. , s. 236.

neticelenecek şiddetli bir kriz dönemi yaşamışlar, daha sonra bu tevbe onları tasavvufi tevbeyle sevk etmiştir.”⁷⁴⁴

Tevbenin başlangıç halinde, kulu günahlardan sakındıran bir duygunun bulunması gerekir. Bu duygunun bulunması bir hâldir. Hâller ise Allah’ın bir lütfudur. Kulda sakınma hâlinin bulunması, tevbenin anahtarı ve başlangıcıdır.⁷⁴⁵ Bu hâl bazı sûfilerin tevbe makamından önce bahsettiği yakaza/intibah⁷⁴⁶ menzildir. Yakaza sâlikin içinden gelen bir etkiyle silkinerek gaflet ve gevşeklik haline son vermesi, kendine gelmesi, aklını başına toplaması, tevbe ve istiğfar etmesidir; yakaza makam değil haldir. İçten gelen bir kıpırdanma olmadan bir insanın ciddi ve samimi bir şekilde tevbe etmesi mümkün değildir. Sâlik bazen dış sebeplerden etkilenerek intibaha (kendine) gelebilir. Yakaza tevbenin temeli, tevbe yakaza halinin sürekli ve kalıcı bir duruma gelen şeklidir.⁷⁴⁷ Bu manevî süreç şöyledir:

“Adamın birisi, Bişr el-Hafî’ye (ö.227/841): ‘Seni kederli ve mahzun görüyorum niçin?’ diye sorduğunda; Bişr el-Hafî: ‘Ben yolunu kaybetmiş ve aynı zamanda aranan birisiyim. Hakiki yolumu ve maksadımı kaybettim ve onun tarafından da aranıyorum. Şayet maksadıma hangi yolla ulaşacağımı bilseydim; hemen ona sarılırdım. Fakat gaflet uykusu beni sardı ve benim için ondan bir kurtuluş yoktur. Ancak, Hakk tarafından bana bir sakınma duygusu verilirse, o zaman kendimi gûnahtan alabilirim’ demiştir.”⁷⁴⁸

Aynı anlamsal temelde Kuşeyri (ö.465/1072), şu diyalogu nakleder: “Bir adam Rabia’ya gelerek, ‘Ben pek çok kusur ve günah işledim. Tevbe etsem Allah tevbeni kabul eder mi?’ diye sordu. Rabia ona şu cevabı verdi: ‘Hayır, o sana tevbe etmeyi nasip ederse, sen ancak o zaman tevbe edebilirsin.’”⁷⁴⁹

“Esmâî (ö.?) ise bu bağlamda demiştir ki: ‘Basra’da iki gözünden rahatsız, ikisinden de su akan bir Arabı gördüm. Kendisine:

‘Gözlerini silmiyor musun?’ dediğimde, bana:

‘Hayır! Çünkü doktor beni bundan sakındırdı. Doktor sakındırdığı halde, sakınmayan kimsede hayır yoktur!’ dedi.

⁷⁴⁴ Afîfî, a.g.e. , s. 25-26.

⁷⁴⁵ Sühreverdî, a.g.e. , s. 615.

⁷⁴⁶ Yakaza, (Hakk’ın kalbindeki öğütçünün zorlaması anlamında) zorlayışında Allah’tan öğrenmek demektir. Allah’tan öğrendiğinde ise uyanırsın. Bkz. İbn Arabî, **Fütûhat-ı Mekkiyye**, c. VII, s. 59.

⁷⁴⁷ Uludağ, Süleyman, **“Tevbe”**, **TDV İslam Ansiklopedisi**, İstanbul, 2012, c. XLI, s. 285.

⁷⁴⁸ Sühreverdî, a.g.e. , s. 615.

⁷⁴⁹ Kuşeyrî, a.g.e. , s. 249.

Kalpte bulunan sakınma duygusu (zâcir); Allah Teâlâ'nın kuluna hibe ettiği bir hâldir. Samimi tevbe eden için bu hâlin mutlaka yaşanması gerekir. Kul sakınma hâlinden sonra kendine gelme (intibah) hâlini elde eder.

Bayezid-i Bestâmî'ye göre 'İntibahın (manevi uyanmanın) alâmeti beştir:

- 1-Kul nefsinı hatırlayınca boynunu bükür,
- 2-Günahını hatırlayınca istiğfar eder,
- 3-Dünyayı hatırlayınca düşünüp ibret alır,
- 4-Âhireti hatırlayınca sevinir,
- 5-Allah Teâlâ'yı hatırlayınca ürperir.'

Sûfilerden birisi de: 'Kendine gelme (intibâh) hayırlara götüren yolların başlangıcıdır. Kul gaflet uykusundan uyanınca bu hâl onu, tam uyanıklığa (yakazaya) götürür. Tam uyanış sahibine hidayet yolunu aratır ve o da onu arar. Kul, gerçek hidayet yolunu arayınca, kendisinin Hak yolunun dışında olduğunu görür ve hemen Hakk'ı isteyerek tevbe kapısına döner. Sonra bu intibah hâli sayesinde kendisine teyakkuz (tam uyanıklık) hâli verilir' demiştir.⁷⁵⁰ "Kul bütün bunlara Allah'ın özel yardımı ile ulaşır. Cenab-ı Hak tarafından kalbe atılan uyarıya kulak verebilmesi için Allah'ın tevfiği (özel yardımı) lazımdır."⁷⁵¹ Bu özel yardımı Hz. Peygamber (s.a.s.) biraz kapalı bir ifade tarzıyla şöyle belirtir:

*"Her müminin kalbinde Allah'ın bir vaizi (kendisini Hakk'a davet eden ilâhî bir davetçi) mevcuttur."*⁷⁵² Peygamberimiz burada kastedilen vaizin kim olduğunu diğer bir hadis-i şeriflerinde açık açık ifade eder:

*"Şüphesiz Âdemoğlunun kalbinde şeytanın bir lümmesi,⁷⁵³ meleğin de bir lümmesi vardır. Şeytanın lümmesi şerre yöneltmek ve hakkı tekziptir. Meleğin lümmesi ise hayra yöneltmek ve hakkı tasdiktir. Kim bu ikincisini kendisinde hissederse bilsin ki o Allah'tandır..."*⁷⁵⁴ Bu hadiste geçen bu lümme'l-melek ifadesinin dile getirdiği husus, insan kalbi için her an geçerlidir.

Meleklerin hayrı ve hakkı ilham ederek insandaki ruhî/kalbî kuvvetleri aktif hale getirmesi için insanın, irade ve kalbi ile kontak kurması ve de gönül saflığının bu

⁷⁵⁰ Sühreverdî, a.g.e. , s. 615-616.

⁷⁵¹ Kuşeyrî, a.g.e. , s. 241.

⁷⁵² Ebû Davud, Menâsik, 68; Tirmizî, Tefsîru Sûre, 2/22; İbn Mâce, Menâsik, 57; Dârimî, Menâsik, 54.

⁷⁵³ Lümme (Lemme): Şiddet; meşakkat, dokunma, dürtme, çarpma gibi anlamlarda kullanılır. Tasavvufta Şeytan veya melek tarafından insanın içine verilen his, dürtü. Şeytan'ın dürtüsü (lemme) insanı kötülüğe tahrik eder, meleğin dürtüsü ise hayra teşvik eder. Bkz. Uludağ, **Tasavvuf Terimleri Sözlüğü**, s. 228.

⁷⁵⁴ Tirmizî, Tefsir-i Sûre 2/35.

irtibata uygun olması, yani kalbin bozulmamış olması gerekir. Bu meyanda Peygamberimiz (s.a.s.) şöyle buyurmuştur:

*“Hiç şüphesiz bedende bir et parçası vardır ki, o güzel olunca bütün beden güzel olur; o bozulunca bütün beden bozulur. Dikkat edin o kalptir.”*⁷⁵⁵

İnsan, yaptıklarının kötü bir iş olduğunu kalbiyle düşündüğünde ve içinde bulunduğu kötü halleri gördüğünde, kalbinde tevbe isteği ve kötü işlerinden tamamen kendini çekme arzusu belirir.⁷⁵⁶ Bu durum manevi uyanıklık tamamlanıncaya kadar devam eder.

Kulun manevi uyanıklığı tamam olunca, tevbe makamına nakledilir. İşte, sırasıyla anlattığımız bu sakınma, kendine gelme ve uyanma halleri tevbeden önce bulunur. Sonra sahih bir tevbe için kulun muhâsebeye ihtiyacı vardır. Tevbe ancak iç âlemi muhasebe ile düzgün olur.⁷⁵⁷

O zaman Hak Teâlâ onu kararında sağlam ve samimi yaparak, güzel bir dönüş nasip ederek ve kendisine güzel tevbe sebeplerini hazırlayarak kendisini destekler.

Bu sebeplerden birincisi, kötü arkadaşları terk etmektir. Gerçekten kötü arkadaşlar, insanın tevbe kararından vazgeçmesine sebep olur ve onun bu yoldaki kararında kendisini şüpheye düşürür.

Kötü arkadaşı terk etmek yeterli değildir. Bunun yanında insanın tevbeye rağbetini artıracak, verdiği kararı tam olarak yerine getirmesine daha fazla yardımcı olacak, onun korku ve ümidini kuvvetlendirecek şeylerle birlikte bulunması ve buna devam etmesi gereklidir. O zaman, içinde bulunduğu kötü işlerde ısrar etme duygusu kalbinden silinir ve haram işlere bulaşmaktan kendini alı kor, nefsinin kötü arzularına uymaktan vazgeçer; artık hatalı işleri terk eder ve gelecekte bu tür işlere dönmemeye kesin karar verir.

İnsan verdiği karara göre devam eder ve onun gereğini yerine getirirse o, gerçekten hayırda muvaffak olmuş (ilâhî yardıma kavuşmuş) bir kimsedir.⁷⁵⁸

Sûfîler tevbeyi her zaman olumlu bir şekilde gûnahtan dönme ve yönünü Allah’a doğrultma olarak değerlendirmişlerdir. Büyük çoğunlukla tevbeye büyük önem

⁷⁵⁵ Buharî, İman, 39; Müslim, Müsâkât, 107; İbn Mâce, Fiten, 14; Dârimî, Büyû’, 1.

⁷⁵⁶ Kuşeyrî, a.g.e. , s. 242.

⁷⁵⁷ Sühreverdî, a.g.e. , s. 616.

⁷⁵⁸ Kuşeyrî, a.g.e. , s. 242.

atfederler ancak *‘pişmanlık içinde yüzmeyi’* veya pişmanlıktan zevk almayı da asla tasvip etmezler. Sûfî yolu, pişmanlığı ısrarlı ve ümitli bir duaya dönüştürür.⁷⁵⁹

Sûfilere bakıldığında; her birinin kendi bulunduğu manevi makamdaki kusurlarının farkına varıp bunları izale etmeye çalıştığını ve böylece seyri sülukuna (manevî yolculuğuna) devam ettiğini görürüz. Bize düşen de onları bu anlamda örnek almak; kararlılık göstererek güçlü bir iradeyle tıpkı evliyaların yaptığı gibi davranışlarımızın şeklini ve niteliğini değiştirmektir. Böylece Cenab-ı Hak istediği için edinmiş olduğumuz olumlu davranışlar, geçmiş hata ve günahlarımızın bir telafisi olacaktır.

2.7. Tevbenin Dereceleri

Tevbe, kalpteki kötülüklerde ısrar düğümünü çözüp Hakk’a dönmek ve Rabb’in hukukunu gözetmektir. Kötü ve günah işlere pişman olup Hakk’a yönelmektir. Küfürden imana dönmek kâfirlerin, kötü işlerden iyi işlere dönmek fâsıkların, kötü huylardan iyi ahlaka dönmek iyilerin (ebrâr), mâsivâdan Hakk’a dönmek nebi ve velilerin tevbesidir. Avâm gûnahtan, havâs gafletten tevbe eder. Cehennem korkusuyla yapılan tevbeye tevbe, cennete girme ümidiyle yapılan tevbeye inâbe, sırf Hak için yapılan tevbeye evbe denir. Kulun azaptan korkup tevbe etmesine inâbe tevbesi, Allah’ın kereminden utanıp tevbe etmesine isticâbe tevbesi denir.⁷⁶⁰

“Pişmanlığın ilk adımı tevbe, ikinci adımı inâbe, sonu evbedir diyen sûfiler de vardır. Bu bağlamda Allah’ın azabından korkanın hali tevbe, azabından korkmakla sevap umanın hali inâbe, sadece emrini gözetenin hali evbe terimiyle ifade edilir. Tevbe müminlerin, inâbe evliyanın, evbe peygamberlerin makamıdır.⁷⁶¹ Tevbe büyük günahlardan, inâbe küçük günahlardan, evbe nefisten Hakk’a dönüşür. Tevbe makamını sağlıklı bir şekilde gerçekleştiren sâlik inâbe menziline ulaşır. Allah sevgisi, Allah’a itaat, O’na yönelme ve O’ndan başkasından yüz çevirme inâbenin özünü oluşturur. Kul elest bezminde yaptığı ahde bağlı kalarak sözle Hakk’a döndüğünü ifade ettikten sonra buna göre davranıp inâbe sahibi olabilir. Kur’an’da, *‘Rabbimize inâbe*

⁷⁵⁹ Sayar, Kemal, **Sufi Psikoljisi**, Timaş Yay. , İstanbul, 2013, 9. Baskı, s. 105.

⁷⁶⁰ Tevbe hakkında geniş bilgi için bkz. Kuşeyrî, **Risale**, s. 245; Serrac, **Luma**’ s. 43; Hucvirî, **Keşfu’l-Mahcub**, s. 356-362; el-Mekkî, **Kûtu’l-Kulûb**, c. II, 185-237; Kelabâzî, **Taarruf**, s. 141, 142; Suhreverdî, **Avarif**, s. 613-619.

⁷⁶¹ Nur, 24/31; Sad, 38/30, 44; Kâf, 50/33.

*ediniz, dönünüz*⁷⁶² buyurulmuştur. İnâbe ‘sâlikin Hakk’a gönül vermesidir’ şeklinde de tarif edilmiştir. Bir mürşide gönülden bağlanmaya ve ondan el almaya da inâbe denir.”⁷⁶³

Zünnûn-i Mısırî (ö.245/859) tevbeyi, “Avamın tevbesi günahlardan; havassın (seçkin âriflerin) tevbesi ise gafletten⁷⁶⁴ olur” diyerek iki kısım olarak yorumlarken, Abdülkadir Geylanî (ö.561/1165) de aynı şekilde iki kısımda ele alır ve şöyle bir açıklamada bulunur:

“Avam Halkın Tevbesi: Zikirle, ciddi çalışma ile olur. Böylece isyandan itaate, kötülükten iyiliğe geçilir ve cehennemden cennete gidilir. Sonra tevbenin aslına, bedeninin rahatından geçip, nefsin güç işlere sokulması neticesinde varılır.

Has Kulların Tevbesi: O, bir başka durum arz eder. Onlar, iyi görünen kimselerin iyi hallerinden daha ileride bir marifet makamındadırlar. Dereceler onlar için yok olur, tam yakınlığa varmışlardır. Cismanî tatları bırakıp, ruhanî lezzete ererler. Bu lezzet Allah’ın zatından gayrı her şeyi bir yana atıp, onunla ünsiyet etmek ve ona yakın gözü ile nazar etmektir. Bu haldekilerin tevbesine tevbe değil, inabe denir.”⁷⁶⁵

Kuşeyrî (ö.465/1072) ise Ebû Ali Dekkak (ö.405/1014)’tan rivayetle tevbenin üç çeşit olduğunu kaydeder. “Tevbe, inâbe ve evbe.

- a) Tevbe: Ceza korkusundan dolayı yapılan tevbeye,
- b) İnâbe: Sevap tamahı ile yapılan tevbeye,
- c) Evbe: Sevap arzusu veya ceza korkusu ile alakalı olmaksızın, sırf emre riayet ederek yapılan tevbeye denir.”⁷⁶⁶

“İnsanların (sûfilerin) bulundukları manevî derecelere göre tevbeyi üç kısma ayırmak mümkündür:

1. Halkın Tevbesi: Günahlardan,
2. Seçkinlerin Tevbesi: Gaflet içinde geçen zamandan,
3. Seçkinlerin En Üstünlerinin Tevbesi: İyilikleri bir an terk etmekten dolayı yapılan tevbedir.”⁷⁶⁷

⁷⁶² Zümer, 39/54.

⁷⁶³ Uludağ, a.g.m. , s. 285.

⁷⁶⁴ Gaflet: Tasavvufta nefsin arzularına uymak, zamanı boşa geçirmek, önemli bir şeyin önemini kavrayamamak, değerli bir şeyin kıymetini takdir edememek. Kalbin Hak’tan gafil olması, O’nun zikrinden mahrum kalması işlenen bir günahın tevbesinden gâfil olmak o günahı işlemekten daha beterdur. Bkz. Uludağ, **Tasavvuf Terimleri Sözlüğü**, s. 141.

⁷⁶⁵ Geylânî, Abdülkadir, **Sırr’ül-Esrar (Ötelerden Haber)**, Çev. Abdülkadir Akçiçek, Kurtuba Kitap Yay. , İstanbul, 2014, s. 72-73.

⁷⁶⁶ Kuşeyri, a. g. e. , s. 245

Tevbe, bazı mutasavvıflarca Kur'an'dan alınan tabirlerle üç derecede incelenmiştir: Tevbe, inâbe, evbe.

Tevbe: Allah'ın azabından korkarak, günahı terk etmektir. Birinci basamaktır. *“Ey iman edenler! Allah'a, dönüşü olmayan bir tevbe ile tevbe edin!”*⁷⁶⁸

Înâbe: Zâhirde tevbe ile düzelmeye başlayan nefis ile birlikte, sırrın da salâha dönmesidir. İnâbe kulun Hakk'ın iradesine uyarak Hakk ile olması, fâniye bağlanmadan şevk ile Allah'a koşmasıdır. Allah'ın sevap ve mükâfatına bel bağlayarak O'na yönelmesidir. Tevbenin orta noktasıdır. Nitekim: *“Azap gelip çatmadan Rabbinize dönün (inâbe)”*⁷⁶⁹

Evbe: Hakk'ın rızasını kazanmak ve sadece O'na yönelmektir. Tevbenin en ileri derecesidir. Kur'an'da Dâvûd, Süleyman ve Eyyûb (a.s.)'in tevbedeki durumlarını evvâb kelimesiyle anlatan⁷⁷⁰ âyetler, buna işaretir.⁷⁷¹

İbni Kayyım El-Cevziyye daha şümullü olacak şekilde sûfilere makamlarına/derecelerine göre şu kısımlara ayırır:

“1. Avamın tevbesi; günahlardan tevbedir.

2. Evsatın tevbesi; günahlardan kurtulduğu düşüncesiyle yapılan tevbedir. Zira insanın günahlardan kurtulup, hiç günahsız olduğuna inanması günahdır. Arif, gözünde iyiliklerini küçük görüp günahını büyük bulandır.

3. Havassın tevbesi; gaflet içinde geçen zamandan dolayı yapılan tevbedir. Bu halde sûfî, günahla meşgul olmamışsa da bir iyilikle iştigal etmeyip, gaflet içinde bulunmasından dolayı tevbe etmektedir.

4. Hassu'l-Havassın tevbesi; iyiliği bir an terkten dolayı ihtiyaç duyulan tevbedir. Bu derecelendirmeden anlaşılan bir husus da şu olmaktadır. İnsanların bulundukları makamları ile orantılı olarak, tevbelerinin mahiyeti farklı olduğu gibi tevbelerinin şartları da değişiklik arz etmektedir.”⁷⁷²

⁷⁶⁷ Bardakçı, a. g. e. , s. 82.

⁷⁶⁸ Tahrîm, 66/8.

⁷⁶⁹ Zümer, 39/54.

⁷⁷⁰ Sâd, 38/17, 19 ve 44.

⁷⁷¹ Yılmaz, a.e. , s. 161.

⁷⁷² Cevziyye, İbn Kayyım, **Medâricu's-Sâlikîn**, c. I, s. 239-250.

2.8. Tasavvufî Tecrübeye Tevbenin Yeri

Tasavvufî hayata geçişin, Hakk’a yönelişin ilk adımı tevbe olduğundan, biz burada ilk sûfilerin tasavvuf yoluna sülûk etmelerine vesile olan, bu ‘hal’ veya ‘makam’a nasıl girdiklerine dair bilgiler sunacağız.

“Tasavvufî alan içerisinde üç ayrı tevbe tecrübesiyle karşılaşmaktayız. Bunlar;

1. Dini yaşayıştan oldukça uzak kalmış ve günah işleyerek yaşamayı alışkanlık haline getirmiş kişilerin aniden dini hayata dönüşü,

2. Genel manada dînî hayatın içinde olduğu halde bununla yetinmeyen ve dînî yaşayışta daha da derinleşmek isteyen kişilerin tasavvufî hayata geçişleri ve

3. Tasavvufî bir hayat tarzını benimsemiş ve dînî yaşayışta oldukça zenginleşmiş ve yoğunlaşmış bir sûfinin zaman zaman işlediği hatalarından ve ‘mâsivâ’ olarak kabul ettiği Allah’ın dışında kalan her şeyden vazgeçerek Allah’a itaatta daha fazla derinleşmeye yönelmesinden ibarettir.”⁷⁷³

Klasik tasavvufî eserlerde, popüler sûfilerin değişik tevbe tecrübeleri anlatılmaktadır. Bu tevbe tecrübelerinin yeterince tahlilini ve kritiğini yapmadan, bu zevatın tasavvufî hayata geçişleri ve bu geçişlerin bilinçaltı süreçlerinin açıklanması çok zordur. Dolayısıyla tasavvufî hayatta tevbeye nasıl bir yer verildiğini, bazı sûfilerin tevbe tecrübelerini inceleyerek belirlemek mümkündür. Bu yüzden biz burada yaşanmış bir kısım tevbe olayına yer vererek konunun bir nebze olsun anlaşılmasına vesile olmaya çalışacağız. Bunlardan birkaç örnek:

Hasan-ı Basrî (ö. 110/728), tasavvufî hayata dönüş yapmadan önce mücevherat ticaretiyle uğraşıyordu, kendisine Mücevheratçı Hasan (Hasan-ı Lü’lûî) diyorlardı. “Bir zamanlar Rum diyarına gitmiş ve vezirin yanına varmıştı, vezir ona, ‘Biz bugün bir yere gideceğiz, istersen sen de gel,’ dedi. O da olur dedi ve birlikte sahraya çıktılar. Hasan diyor ki, ipleri ibrişimden ve kazıkları altından ipek bir çadırın kurulduğunu gördüm. Muazzam bir askeri birlik vardı, hepsi savaş aletleriyle donatılmışlardı. Bir süre o çadırın çevresini tavaf ettiler, bir şeyler söylediler ve oradan gittiler. Sonra dört yüz kadar filozof ve âlim geldi. Bunlar da çadırın etrafında dolaştılar, bir şeyler söylediler ve gittiler. Sonra Kayser ve Vezir aynı tarzda çadıra girip çıktılar ve gittiler. Hasan diyor ki, bu manzara karşısında hayrete düşmüş ve ‘Bu hal ne böyle?’ diye vezirden sormuştum. Vezir anlattı:

⁷⁷³ Yapıcı, a.g.e. , s. 168-169.

“Kayserin güzel bir çocuğu vardı. Her çeşit ilimde kemal ve erdem sahibi olup savaş meydanında eşsizdi. Babası onun âşığıydı. Bir gün aniden hastalandı, uzman tabipler tedavisinde âciz kaldı, nihayet çocuk öldü, o çadırın içinde toprağa verdiler. Her yıl bir kere onu ziyaret ediyorlar. Gördüğün gibi ilk önce o muhteşem askerler geldiler ve:

‘Ey Şehzade, eğer başına gelen şu hali asker ve savaşla savmak mümkün olsaydı senin yaşaman için bizler tamamıyla canlarımızı feda ederdik. Ama ne yapalım ki, bu hal kendisiyle hiçbir şekilde savaşamayacak olan bir Zattan gelmektedir,’ dediler ve geri dönüp gittiler. Sonra filozoflar ve âlimler gelerek:

‘Ey Şehzade! Başına gelen bu hali eğer felsefe, marifet, ilim ve akılla savmak mümkün olsaydı savardık,’ dediler ve dönüp gittiler. Sonra saygıdeğer ak yüzlü ihtiyarlar gelerek:

‘Ey Şehzade! Eğer şefaathet ve yalvarmakla veya ilim ve irfanla bu hali savmak müyesser olsaydı gereğini yapardık. Ancak bu hal, yanında sızlanmak fayda vermeyen ve şefaathet dinlemeyen bir Zattandır,’ dediler. Sonra ay yüzlü cariyeler altın tepsilerle geldiler ve:

‘Eğer mal, makam ve güzellikle seni kurtarmak mümkün olsa bunları sana feda ederdik, ama mal ve güzelliğin burada bir kıymeti yok,’ dediler. Sonra Kayser Veziriyle çadıra girdi ve:

‘Ey ciğerparem! Canım! Yavrucuğum! Babanın elinde ne var ki? Senin için heybetli askerler, filozoflar, âlimler, ak yüzlü yaşlılar, şefaathetçiler, mala ve türlü türlü nimetlere sahip ay yüzlü güzeller getirdim, ayrıca kendim de geldim. (Derdine deva bulmak için) elimden bir şey gelse derhal yaparım. Ama bu hal öyle birinin elindedir ki, bütün ihtişamına rağmen baban onun huzurunda âciz kalmaktadır. Gelecek yıla kadar selam sana!’ dedi ve dönüp gitti.”⁷⁷⁴

Bu anlatılanlar Hasan-ı Basrî’nin (ö. 110/728) gönlünü oldukça derinden etkiler, derhal gerisin geri dönüp Basra’ya gider ve kendisini türlü türlü riyazet ve ibadete verir.⁷⁷⁵

İbrahim b. Edhem’in (ö. 161/778) tevbesi de oldukça ilgi çekicidir. Belh Emiri, olduğundan bahsedilmektedir.⁷⁷⁶ Sûfilerin hayat hikâyelerini anlatan kitaplarda onun tevbesi kendi anlatımıyla şöyledir: “Babam Belh ahalisindendi ve Horasan’ın

⁷⁷⁴ Attar, a.g.e. , s. 65-66.

⁷⁷⁵ Attar, a.g.e. , s. 66.

⁷⁷⁶ Attar, a.g.e. , s. 126; Hücvirî, a.g.e. , 169.

sultanlarından birisiydi. Kırlara çokça çıktığı için avcılığı da bize görev olarak vermişti. Bir defasında atıma bindim, köpeğimi de aldım ve ava çıktım. Gezinirken önümden bir tavşan veya tilki fırladı. Peşinden atımı harekete geçirince arkamdan: ‘Sen bunun için yaratılmadın ve senden istenen de bu değil!’ şeklinde bir ses işittim.⁷⁷⁷ Durup sağıma soluma baktım, ancak kimseleri göremedim. İçimden: ‘Allah, İblis’e lanet etsin!’ dedim ve tekrar atımı sürdüm. Ancak bu kez daha yüksek bir şekilde: ‘Ey İbrahim! Sen bunun için yaratılmadın ve senden istenen de bu değil!’ diye bir ses işittim. Yine durup sağıma soluma bakındım, ancak yine kimseleri göremedim. Tekrar: ‘Allah, İblis’e lanet etsin!’ dedim ve atımı sürdüm. Bu sefer eyerimin altından: ‘Ey İbrahim! Sen bunun için yaratılmadın ve senden istenen de bu değil!’ şeklinde bir ses işittim. Yine durdum.

Kendi kendime: ‘Bu bir uyarı! Uyarıldın! Âlemlerin Rabbinden bana bir uyarıcı geldi. Vallahi, Allah beni koruduktan sonra bu günden itibaren ona asla isyan etmeyeceğim!’ dedim ve evime geri döndüm. Atımı bırakıp babamın çobanlarından birine gittim. Ondan (yünden yapılmış) bir cübbe ile bir giysi aldım ve üzerimdeki giysileri de ona bıraktım...⁷⁷⁸

Abdullah b. Mübarek’in (ö. 181/797) tevbesine gelince: Bir cariyeye vurulur. Bir gece sarhoşların arasından kalkar ve sarhoşlardan biri kendisine arkadaşlık ettiği halde gider âşık olduğu kıza ait evin duvarının altında durur. Kız da dama çıkar. Sabah oluncaya kadar birbirini seyredip dururlar. Sabah ezanının okunduğunu işiten Abdullah, yatsı ezanı okunuyor zanneder. Fakat gündüz aydınlığı her tarafı aydınlatınca, bütün gece boyu sevgilisinin güzelliğine dalmış bir halde bulunduğunu anlar. Bu, onun için bir uyan olur. İç dünyasında bir sıkıntı ve pişmanlık hisseder. Kendi kendine, “Utan, utan! Bütün bir gece boyu, heva ve hevesine uyarak sevgilini seyretmek için ayakta kaldım, Şayet kendisine uyduğün bir imam namazda uzun bir sure okusaydı, buna tahammül

⁷⁷⁷ Bu olayın biraz farklı bir versiyonu ise şöyledir: “...Sahrada şaşkın şaşkın ve ne yapacağını bilemez bir halde dolaşıyordu. Bu hal içinde muhafızlardan ayrı düşüp uzaklaşmıştı. Bu sırada ‘Uyan!’ diye bir avaz işitti, ama duymazlıktan geldi. Bu sesi ikinci defa işitti. Üçüncü seferinde ise kendisini oradan uzaklaştırdı ve duymazlığa vurdu. Dördüncü seferinde, ‘Başkaları seni uyandırmadan önce kendin uyan!’ diye bir ses duydu. Bu hitabı işitince birden (iradesi) elden gitti. Aniden bir ceylan belirince bakakaldı. Ceylan dile geldi ve ‘Beni, seni avlamam için göndermişlerdir; beni avlaman için seni göndermiş değillerdir ha! Sen beni avlayamazsın. Seni bir biçareye ok atıp onu avlamak için mi yarattılar? Bundan başka bir işin yok mu?’ dedi. İbrahim, ‘Bu ne hal böyle’ deyip yüzünü ceylandan çevirdi ama ceylandan işittiği sözlerin aynısını bir kere de eyerinin kaşından işitti. İçinde bir üzüntü ve korku baş gösterdi. Keşfi daha da arttı. Hak Teâlâ onun işini tamamlamayı murat edince aynı sözleri bir kere de yakası, yani göğsü tarafından işitti. İşte keşfi (o zaman ve) orada tamamlandı. Artık melekût(un kapıları) ona açılmış oldu. Bu olay üzerine dünya malından tümüyle el etek çekti ve içten bir şekilde tevbe etti.” Bkz. Attar, a.g.e. , s. 127. Ayrıca bkz. Hücvirî, a.g.e. , s. 169-170

⁷⁷⁸ İsbahânî, a.g.e. , s. 1016-1017. Ayrıca bkz. Kuşeyrî, a.g.e. , s. 64-65.

etmezdin Nerde kaldı senin Müslümanlığın” diyerek kendisini sorgulamaya başlar. Böylece o tevbe etmeye karar verir ve tasavvufî hayata geçiş yapar.⁷⁷⁹

Fudayl b. İyaz’ın (ö. 187/803) tevbe gerekçesi daha da farklıdır. Başlangıç itibariyle durumu, Ebiverd ile Merv arasında yol kesen bir eşkıya idi.⁷⁸⁰ Nakledeleler ki,⁷⁸¹ “ilk zamanlarda bir kadına âşık olmuştu. Eşkiyalıktan her ne elde ederse ona gönderirdi. Kâh yanına gider tutkusundan ağlardı. Bir defasında yine bu şekilde akşama kadar gönül eğlemiş derken oradan geçen bir kervandaki birisi, uyuyan kalbinizi uyandırma vakti henüz gelmedi mi mealindeki *‘İnen hak aşkına ve Allah’ın zikri için iman edenlerin gönüllerinin huşu duymaları zamanı gelmedi mi?’*⁷⁸² ayetini okuyordu. Okunan bu ayet bir ok gibi Fudayl’ın yüreğine dokundu. Onu içinden yaraladı. ‘Geldi, geldi, hatta geçti bile!’ diye söylendi. Şaşkın ve mahcup, yerinde duramıyordu. Gitti bir harebeye sığındı. Kervandakilerden oluşan bir cemaat hazırlanmış, yola çıkmak istiyorlardı. İçlerinden biri, ‘Nasıl yola çıkabiliriz ki, şakî Fudayl yol üzerindedir,’ dedi. Bu sözü duyan Fudayl, ‘Size müjdelersun, artık yaptığına pişman olmuş ve tevbe etmiştir. Şimdiye kadar siz ondan nasıl kaçıyordusunuz, bundan böyle o da sizden kaçmakta ve sakınmakta!’ diye bağırdı. Bundan sonra ağlaya ağlaya diyar diyar gezip haksızlık yaptığı kişilerden af ve helallik diliyordu.”⁷⁸³

Şakîk-i Belhî’yi (ö. 194/809) etkileyip tevbeye sürükleyen olayşa şöyledir: “Ticaret için Türklerin ve gayri Müslimlerin bulunduğu bir beldeye gider. Orada bir puthaneye gider ve o ortamda putlara hizmet eden bir hizmetçiyi görür. Adam başını ve sakalını kökünden kazımış, kırmızı bir elbise giymiş, oranın hizmetiyle meşguldür. Şakîk-i Belhî adama,

‘Senin her şeyi yoktan yaratan, diri olan, her şeyi bilen, her şeye gücü yeten bir yaratıcın var; ona ibadet et. Sana bir fayda ve zarar verme gücüne sahip olmayan bu putlara ibadet etme’ dedi. Bunu işiten adam,

⁷⁷⁹ Hücvirî, a.g.e. , s. 163. Ayrıca bkz. Attar, a.g.e. , s. 210.

⁷⁸⁰ Hücvirî, a.g.e. , s. 164.

⁷⁸¹ Fudayl’in tevbesine dair bir nakilde şöyledir: “Ebiverd ve Merv şehirleri arasında yol kesen bir eşkıya iken ve hali böyle sürüp giderken, Merv şehrinden bir bezirgan yani tüccar yola çıktı. Tüccara, ‘yanına muhafız al, çünkü Fudayl yol üstündedir’ dediler. Tüccar, ‘Onun Allah’tan korkan basiretli bir adam olduğunu duydum, endişeye mahal yok’, dedi ve arkadaşlık yapması için yanına bir hafız aldı. Kervan, Fudayl’ın gizlendiği yere ulaşınca kadar gece gündüz Kur’an okusun diye hâfızı devenin sırtına bindirdi. Tevafuken hâfız: ‘İnananların gönüllerinin Allah’ı anması ve O’ndan inen gerçeğe içten bağlanması zamanı daha gelmedi mi?’ (Hadid, 57/16) mealindeki ayeti okuyordu. Bu sırada saklandığı yerden bu ayeti dinleyen Fudayl, derinden sarsılır. Yaptıklarına pişman olur ve tevbe eder.” Bkz. Hücvirî, a.g.e. , s. 164.

⁷⁸² Hadid, 57/16.

⁷⁸³ Attar, a.g.e. , s. 113. Ayrıca bkz. Kuşeyrî, a.g.e. , s. 69.

‘Eğer söylediğin gibi ise o Allah, sana kendi beldende de rızık vermeye gücü eter; öyleyse sen buraya kadar ticaret için niçin yoruldun’ dedi. Şakîk-i Belhî, bu sözden çok etkilenir ve manevî bir uyanışla kendine gelir, derhal memleketine döner; dünyadan gönlünü çekip itaat ve ibadet yolunu tutar.”⁷⁸⁴

Bişr Hafî’nin (ö. 227/842) tevbe etmesine sebep olan olay ise enteresandır: Bir gün sarhoşluktan sendeleye sendeleye yürürken yolda bir kâğıt parçası bulur. Onu hürmetle eline alır. Üzerinde, “Bismillahirrahmanirrahim” yazılıdır. Kâğıdı güzel kokulu hale getirdikten sonra temiz bir yere koyar. O gece rüyasında Cenab-ı Hak, kendisine şöyle seslenir: “Ey Bişr, sen benim ismimi hoş kokar hale getirdin. İzzetime and olsun ki, ben de senin ismini dünya ve ahirette misk gibi kokulu bir hale getireceğim. Senin ismini işiten hiçbir kimse yoktur ki, adını duyar duymaz ruhuna rahat sirayet etmesin!”. Bu rüya Bişr’i oldukça etkiler ve o önceki hayatına tevbe ederek tasavvuf yolunu tutar.⁷⁸⁵

Zünnûn-i Mısırî’nin (ö. 245/859) tevbe etmesine sebep olan olay ise daha da ilginçtir. Kendi anlatışıyla: “Mısır’dan çıkmış, etraftaki köylerden birine gidiyordum; yolda bir sahrada uyudum. Uyanıp gözümü açtığımda, gözleri kör bir tarla kuşunun yuvasından yere düştüğünü gördüm. Kuşun düştüğü yer yarıldı, içinden biri altından diğeri gümüşten iki tane yemek kabı çıktı. Birinde susam, diğesinde su vardı. Kuş, susamdan yemeye ve sudan içmeye başladı. Ben kendi kendime, bu gördüğüm şey, bana ibret olarak yeter dedim ve tevbe edip yüce Rabbime döndüm; O beni kabul edinceye kadar kapısından ayrılmadım.”⁷⁸⁶

Bunların dışında kalan sûfilerin de tasavvufî hayata dönüşleriyle ilgili daha farklı tevbe tecrübeleri anlatılmaktadır.⁷⁸⁷ Bütün tevbe olaylarını tahlil edecek olursak şu sonuçlara varmamız mümkündür.

Dînî bir anlam içeren bir söz, dînî içerikli bir cümle yazılı kâğıt parçası, Kur’an’dan bir ayet, bir rüya, bir olay, farklı inanışa sahip bir insanın sözü, bir Allah dostuyla karşılaşma insanın gönlünde birdenbire tevbe etme isteğinin uyanmasına sebep olabilmektedir.⁷⁸⁸ Ya da bazı olayların etkisiyle kişide ‘duygusal bir şok’ oluşmakta ve her insanda potansiyel olarak var olan dînî duygu aniden harekete geçmekte ve onu

⁷⁸⁴ Kuşeyrî, a.g.e. , s. 86.

⁷⁸⁵ Hücvirî, a.g.e. , s. 171. Ayrıca bkz. Attar, a.g.e. , s. 146-147; Kuşeyrî, a.g.e. , s. 77.

⁷⁸⁶ Kuşeyrî, a.g.e. , s. 68.

⁷⁸⁷ Bu konuda bkz. Hücvirî, **Keşfu’l-Mahcûb**, s. 155-199; Attar, **Evliya Tezkireleri**, s. 65-253;

Kuşeyrî, **Risâle**, s. 64-86.

⁷⁸⁸ Yapıcı, a.g.e. , s. 171.

tevbeye yönlendirmektedir.⁷⁸⁹ Bu tarz tevbenin en önemli örneğini bizzat Gazalî'nin kendisinde görmekteyiz.⁷⁹⁰

Çocukluk döneminden itibaren her şeyin iç yüzünü kavramayı kendinde huy haline getiren Gazalî, gençliğinin ilk yıllarında her türlü mezhep ve akımı, çeşitli fikir ve ideolojileri tanıyarak dînî anlamda doğruyu ve yanlış öğrenmek arzusuyla doludur. Ancak bu durum onda kararsızlık ve şüphe oluşturur. O araştırdığı konularda kalbinin huzur duyacağı kesin bir bilgiye ulaşamadığını fark eder. Bu süreçte kendisini bir 'safsatacı' olarak görür. Hakikati arama yolunda içindeki tatminsizliği, kuşkuları duyu organlarıyla ve temel akıl prensipleriyle elde edilen bilgilere dayanarak deliller üreterek çözmeye çalışır lakin çözemez.⁷⁹¹ Bundan dolayı itiraflarında tasavvufa intisaba karar vermeden önce ilim dünyasında belirgin yer sahibi bir insanın ıstırap, şaşkınlık ve büyük ruh krizini betimlemekte ve şöyle demektedir:⁷⁹²

"Bu konuda bir süre düşünmeye devam ettim. Karar verme durumundaydım. Bir gün Bağdat'tan çıkıp bulunduğum ortamı terk etmeye karar veriyor, ertesi gün bu kararı bozuyordum. Uhrevî hayata yönelip yönelmemede bocalıyordum. Uhrevî hayatı arzuladığım her sabahın akşamında şehvî duygular bu arzumu sarsıyordu. Dünyevî arzular kementlerini boynuma geçirmiş burada kal derken; iman dürtüsü git git, az bir

⁷⁸⁹ Hökelekli, a.g.e. , s. 323.

⁷⁹⁰ Gazalî, zamanının en büyük âlimlerindendir. Ama tasavvufu sevmeyen tasavvuf münkiri birisidir. Kardeşi ise tasavvuf ehli veli bir zattır. Gazalî'ye ilminden dolayı her müşkülü olan fetva almaya geldiği halde kardeşi Ebu'l-Fütûh Ahmed, arkasında namaz bile kılmaz. Arkasında namaz kılmadığı için kardeşini annesine şikâyet eder. Annesi, kardeşini camiye gidip abisinin arkasında cemaatle namaz kılması hususunda tembihler ve bunda ısrar eder. Gayesi Gazalî'nin gönlünü almaktır. Gazalî'nin kardeşi annesine: "Anne, onun arkasında benim namazım olmaz," der. Bunun üzerine annesi tekrar ısrar eder ve: "Bak oğlum, o senin büyüğün, sen cahilsin, ağabeyin âlim kişidir. Herkes ona geliyor, çözemediği sorularının cevabını ondan alıyor, herkesin namazı kabul oluyor da seninki neden kabul olmasın. Mutlaka gidip arkasında namaz kılacaksın" der. Kardeşi de camiye Gazalî'nin arkasında namaz kılmaya gider. Kardeşinin de camiye gittiği o gün Gazalî'ye namazdan önce bir kişi gelir ve kadınların hayız halleriyle ilgili bir soru sorar. Gazalî de, "Namazdan bittikten sonra gel, cevabını vereyim" der. Namaza başlayınca Gazalî, sürekli hayıza dair soruyu düşünür ve namazın tamamını cevap hazırlamakla geçirir. Bu arada safta bulunan kardeşi sürekli tekbir alıp durur sonunda namazı bozar ve tek başına kılar. Namaz sırasında kardeşinin ikide bir tekbir almasını ve namazı bozup, tekrar ve tek başına kılmasını cemaatten duyan Gazalî, bu duruma çok üzülür ve annesine şikâyetinde bulunur.

Annesi, "Oğlum, neden ağabeyini, cemaatin içinde mahcup duruma düşürecek hareketler yaptın, hani bana söz vermiştin, namazı kılıp gelecektin" deyince, Gazalî'nin kardeşi annesine: "Anne, bir insan göbeğine kadar kana bulanırsa onun arkasında kılınan namaz kabul olur mu? Diye sorar ve "bu soruyu abime de sor" der. Annesinin bu diyalogu olduğu gibi aktardığı Gazalî, namazdaki kendi durumunu hatırlar, namazı hayız sorusuyla uğraşmaktan huşu yönüyle tam olarak kıldırmadığını ve kardeşinin de keşif sahibi olduğu için haline vakıf olduğunu anlar. Böylece gerçekleri görür ve daha önce inkâr ettiği tasavvuf yoluna girer. Bkz. Kınacı, A. Selahaddin, **Seyyid Muhammed Raşid Erol'un Hayatı**, Sey-Tac Yay. , İstanbul, 2008, s. 168-170

⁷⁹¹ Gazalî, **El-Munkızu Mine'd-Dalâl**, s. 93-98.

⁷⁹² Afifî, a.g.e. , s. 27.

ömrün kaldı, uzun bir yolun var, sahip olduğun bütün ilim ve amelin riya ve aldanmadan ibarettir.”⁷⁹³

Yaklaşık olarak altı ay kadar bu manevî sıkıntılar, ruhî acılar, dünyevî ihtiraslarının çekimi ile ahirete dönük arzuları arasında devamlı gelgitler ve tereddütler yaşayan Gazalî, hem bedenî hem de ruhî açıdan çöker, iştahı kesilir, hazım faaliyeti bozulur ve konuşma melekesini kaybeder.⁷⁹⁴ Nihayet bu halden Allah’a sığınır ve yardım etmesi için O’na dua eder. Kendisini ruhen rahatsız eden yoğun duygu ve düşüncelerden Allah’ın kalbine akıtmış olduğu bir nur sayesinde (ilham) kurtulur.⁷⁹⁵

“Gazalî, ruhen tatmin olmak için dönemin bütün önemli fikrî ve dinî akımlarını kendi şahsında toplayıp İslam tarihince katedilen çeşitli ruhî/manevî merhaleleri kendi nefsinin derinliklerinde yeniden tecrübe etti.”⁷⁹⁶

“Esasen burada Gazalî’nin iki tevbe tecrübesinden söz etmek mümkündür. Birincisinde o, dine yönelik kararsızlık ve şüphelerden kurtularak doğru olarak inandığı dinî hayatı kabule ve onu yaşamaya dönüş yapmaktadır. İkincisinde ise Gazalî’nin, yaşadığı dinî hayatı yeniden değerlendirmeye tâbi tuttuğunu görmekteyiz. Ancak onun bu değerlendirmesi tasavvufî bir bakış açısıyla olmaktadır. Burada da onun tasavvufî hayata dönüşü söz konusudur. Şu halde Gazalî’nin bu iki tevbesinin de yavaş yavaş, uzun fikrî ve hissî hazırlıklardan sonra meydana gelmiş olduğunu söyleyebiliriz. Bu ise bizi, bilgi ve araştırmanın tevbenin oluşumunda çok önemli bir role sahip olduğu fikrine götürmektedir. Buna göre ferdin tevbe ile nasıl bir dinî hayata dönüş yapacağı, sahip olduğu bilgilerle orantılı olmaktadır. Ancak bilgi boyutunun işe karışmadığı kişilerde tevbe ile dönüş yapılan dinî hayat, toplumun genel temayüllerine uygun olmaktadır.”⁷⁹⁷

“Sûfî bilinçlenmenin ne zaman ve nasıl geleceğine dair herhangi bir kaide yoktur. Bazen derin bir kriz, şiddetli bir keder ve ağır bir bunalım sürecinin ardından geldiğini gördüğümüz bu bilinç hali, rûhî hayatın alışageldiği doğal akışını, yeni ve tanımadığı daha üst derecedeki bir hayata dönüştürür. Bazen de bu bilinç düzeyine herhangi bir psikolojik gerilim sürecine bağlı kalmaksızın, tam bir sükûnet haliyle ulaşılır. Bazı sûfîlerin durumu ise bu ikisinden farklıdır. Onların rûhî hayatlarında değişim, zıt hâllerin belirlediği süreçler olarak ortaya çıkar. Bazen lezzet, bazen elem

⁷⁹³ Gazalî, a.g.e. , s. 162.

⁷⁹⁴ Gazalî, a.g.e. , s. 162-163.

⁷⁹⁵ Gazalî, a.g.e. , s. 98.

⁷⁹⁶ Şerif, M. Muhammed, **Klasik İslam Filozofları ve Düşünceleri**, Çev. Mustafa Armağan, İnsan Yay. , İstanbul, 2000, 3. Baskı, s. 155.

⁷⁹⁷ Yapıcı, a.g.e. , s. 174-175.

duyarlar; şiddetli bir kabzdan basta; üzüntüden sevince; şiddetli korkudan ümide; insanlarla ünsiyet isteğinden, bundan daha kuvvetli bir duygu olan Allah’la ünsiyet isteğine ulaşırlar.”⁷⁹⁸

Konuyu toparlayarak özetle şunları söyleyebiliriz: Tasavvufta tevbenin iki yönü vardır. Birinci aşamada tevbe, ferдин gerek din dışı tavırlarından, gerekse farklı tonlardaki dinî yaşantısından vazgeçerek daha derin ve yoğun içsel tecrübelerle dayalı tasavvufî hayata geçiş yapması halidir. İkinci aşamada ise kişinin sûfilîğe adım atmasından başlayıp bu yolda mesafe kat ettiği uç noktalara kadar, herhangi bir zamanda ve herhangi bir sebeple, iç dünyasında yaşadığı ‘hicâb’ durumundan kurtulması ve yeniden sevgi ile bağlandığı Allah’a dönüş yapması tevbe kapsamına girmektedir.⁷⁹⁹

Burada şu hususu da ifade etmekte yarar var. Yaşamları daima dinî tecrübelerle dolu dolu olan sûfilerin tevbe olayı anında yaşadıklarını, hissettiklerini tam anlamıyla tahlil edebilmemiz mümkün değildir. Çünkü bu tasavvufî/manevî tecrübeler kişiden kişiye oldukça farklılık gösterdiği gibi ancak yaşanılarak, tadılarak bilinebilir. Onun içindir ki mutasavvıflar, “Tatmayan, yaşamayan bilmez” demiştir. Bu ifadeden de anlaşılacağı gibi bu haller, bilim kıstaslarıyla değerlendirme yapılabilecek bir boyuta sahip değildir. Dolayısıyla bu tür derunî tecrübeleri yaşayanların halleri ile ilgili süreçleri yaşamayanların, bu özel durumlara dair yapacakları yorumlar bilimsel olmaktan çok uzaktır. Bu alana dair diğer bir problem de şudur ki bu halleri ve süreçleri yaşamayanların⁸⁰⁰ bir başkasının yaşaması durumunda şahsen kendilerinin yaşamamalarından dolayı bu bir kısım hakikatleri kabullenmemeleri veya kabullenmekte çok zorlanmalarındır. Aslında bu alanla ilgili ön yargılardan arınmış olarak ciddi bir araştırma yaparlarsa hakikati tıpkı Gazalî’nin gördüğü gibi göreceklerdir. Bizim burada ağırlıklı olarak Gazalî’ye yer vermemizin bir sebebi de budur.

⁷⁹⁸ Affî, a.g.e. , s. 26.

⁷⁹⁹ Yapıcı, a.g.e. , s. 177.

⁸⁰⁰ Burada şunu da belirtelim ki, dinî hayatı çok yüzeysel yaşayan, böyle derken mesela namazı sadece fikhî boyutuna uyarak eda eden ama Kur’an’da ısrarla altı çizilen huşu boyutunu unutarak, manevî hazdan kopuk bir şekilde kılan bir kısım insanların dinî yaşamdaki daha birçok noktayı her yönüyle maneviyattan soyutlayarak anlamaya ve yaşamaya çalışmalarını gerçekten akıl tutulmasından başka bir şeyle izah etmek mümkün değildir. Hâlbuki âlemdaki her şeyde madde ve mana iç içedir birini diğerinden ayırarak bir anlam çıkarmaya çalışmak Allah’ın görmemizi ve idrak etmemizi istediği bir resmin tamamına değil de bir kısmına bakmak demektir. Resmin tamamına bakmayan verilmek istenen mesajların tamamını okuyamaz. Tamamını okuyamayan Allah’ı hakkıyla anlayamaz. Buna binaen maneviyat eksikliğinden kaynaklanan bir boşluk oluşur. Bu da kişiyi dini yaşamada isteksizlik ve beraberinde ibadetleri eksik yapmaya ya da hiç yapmamaya götürür.

2.9. Tevbede Zaman Unsuru

Günahlar Allah’a giden yolda birer engeldir. Günahkâr, zehirlenmiş bir insan gibidir. Zehirlenen kişi için vakit geçirmek ne derece tehlikeli ise günah işleyen de tevbede gecikmesi o derece risklidir.⁸⁰¹

Günah işleyen mümin, imanının bir belirtisi olarak rahatsızlık duyacak ve hemen ondan kurtulmanın yollarını arayacaktır.⁸⁰²

Günahın hemen ardından tevbe etmek farzdır,⁸⁰³ çünkü Allah, “*tevbe ediniz*”⁸⁰⁴ buyurmaktadır. Tevbesini geciktiren insan Allah’ın bu emrine uymadığı için günaha girmektedir.⁸⁰⁵ “Buna göre tevbede aslolan günahтан hemen sonra dönüşün gerçekleşmesidir. Ancak ferdin işlediği günahın ardından tevbe etmemesi, ona hayatı boyunca dönüş imkânını da kaybettirmemektedir. Başka bir deyişle onun ölmeden önce tevbe ederek dinî hayata dönüş yapabilmesi mümkündür. Buna göre kişi önceden işlemiş olduğu günahlara içinde bulunduğu anda tevbe edebileceği gibi henüz yeni işlemiş olduğu günahlara da daha sonraki bir zaman diliminde tevbe edebilir. Öyleyse onun yaşadığı sürece istediği zaman tevbe edebilmesi söz konusudur. Ancak ölüm olgusu realite olarak vardır ve bunun ne zaman geleceği de bilinmemektedir. Nitekim Hz. Peygamber bir hadisinde “*Ey İnsanlar! Ölmeden evvel tevbe etmede acele ediniz*”⁸⁰⁶ diyerek bu hususa temas etmektedir.”⁸⁰⁷

Hiçbir günah tevbe kapısını kapatacak yoğunluğa ulaşamaz. Tevbe kapısının kapanabileceğini kabul etmek, Allah’ın gazab ve azabının rahmet ve merhametinden fazla olduğunu kabule zorlar ki bunu söylemek kimsenin haddine değildir. Bu bağlamda Cenab-ı Hak şöyle buyurur: “*Azabımı dilediğime isabet ettiririm. Rahmetime gelince o, her şeyi çepeçevre kuşatmıştır.*”⁸⁰⁸

Gazalî’ye (ö. 505/1111) göre, kişi günah olduğunu anladığı an derhal nedamet duymalı ve onun tesirini iyi amel ile silmelidir. Aksi halde kötülükler kalbi istila eder ve bir daha izalesi mümkün olmaz.⁸⁰⁹

⁸⁰¹ Dalgın, a.g.e. , s. 76.

⁸⁰² Dalgın, a.g.e. , s. 76.

⁸⁰³ Gazalî, **Tevbe Risalesi**, s. 20; Cevziyye, **Medâricu’s-Sâlikîn**, c. I, s. 252.

⁸⁰⁴ Nur, 24/31.

⁸⁰⁵ Soysaldı, Mehmet, **Kur’an-ı Kerim’e Göre Allah Kimleri Sever Kimleri Sevmez**, Rağbet Yay. , İstanbul, 2015, s. 54.

⁸⁰⁶ İbn Mâce, İkame 78.

⁸⁰⁷ Yapıcı, a.g.e. , s. 197.

⁸⁰⁸ Araf, 7/156; Öztürk, Yaşar Nuri, a.g.e. , s. 150.

⁸⁰⁹ Gazalî, **İhyâu Ulûmi’d-Din**, c. IV, s. 21.

Konuyla ilgili hadiste; “*Mümin günah işlediğinde, kalbinde siyah bir leke olur. Tевbe eder, günahı terk eder ve istiğfar ederse bu siyahlıktan kurtulur, günah artarsa siyahlıkta artar...*”⁸¹⁰ buyurulmaktadır.

Tevbe için geçerli olan zamanın son sınırı hakkında şu hadis bize bir fikir vermektedir⁸¹¹: “*Allah kulunun tevbesini, can boğaza gelmedikçe kabul eder*”⁸¹² Ölüm kesinleşip, can boğaza geldiğinde ise tevbe kabul edilmeyecektir.⁸¹³

Son nefeste tevbenin kabul edilmeme sebepleri şunlardır:

1-İnsan o anda ümitsizlik halindedir. Hâlbuki tevbe, kişinin yaşamdan ümidini kesmediği bir ortamda olmalıdır.⁸¹⁴

2-Öteki âlemle yüz yüze gelip dünyadan alakanın kesildiğini anladıktan sonra tevbenin anlamı kalmadığından, ölüm döşegindeki tevbenin kabul edilmeyeceğini Kur'an bildirmiştir. Buna İslam geleneğinde ‘Firavun tevbesi’ denmiştir ki kabul edilmesi tevbenin hikmetine aykırıdır. Bilindiği gibi Firavun denizin suları üstüne çullanınca “Mûsâ’nın Rabbine inandım” demişti de bu tevbe kabul edilmemişti.⁸¹⁵

3-Kur'an’da, son nefeste tevbe edenin durumu anlatılırken “tevbe ettim dedi”⁸¹⁶ şeklinde ifade edilmiş ve kabul edilmeyeceği belirtilmiştir.⁸¹⁷ Yani onun tevbesinden, “tevbe etti” şeklinde dahi bahsedilmeyerek, bu andaki dönüşün tevbe olmadığı vurgulanmıştır.⁸¹⁸

Diğer bir açıdan, son nefesine kadar kötülüklerine pişmanlık duymayarak son nefes heyecanı ile tevbe etmek isteyen ile tevbe etmeksizin ölen kâfirler birbirine benzetilerek, son nefeste tevbenin kabul edilip edilmeyeceği hususundaki şüpheler tamamen izale edilmiştir. Yani son nefeste yapılan tevbe kabul edilmediği gibi o bir yok hükmündedir ve sonuç olarak hiçbir şey ifade etmemektedir.⁸¹⁹

Meseleyi toparlarsak, tevbe için zamansal süreç, günahı işler işlemez başlamakta ileriki günlerde herhangi bir vakte bağlı kalmadan devam etmekte ve ölüm emareleri başlayınca son bulmaktadır. Yani ölüm döşeginde olup son demleri yaşamak ve son nefesleri vermek üzereyken yapılan tevbe; gafletle, zulümlerle, isyanlarla ve haramlara

⁸¹⁰ İbn Mâce, Zühd, 29.

⁸¹¹ Dalgın, a.g.e. , s. 77.

⁸¹² Tirmizî, Deavât, 100; İbn Mâce, Zühd, 30.

⁸¹³ Nisa, 4/17-18;

⁸¹⁴ Dalgın, a.g.e. , s. 77.

⁸¹⁵ Yunus, 11/90-91; Nisa, 4/17-18; Öztürk, Yaşar Nuri, a.g.e. , s. 150.

⁸¹⁶ Nisa, 4/17.

⁸¹⁷ Nisa, 4/18.

⁸¹⁸ Dalgın, a.g.e. , s. 78.

⁸¹⁹ Nisa, 4/18.

dalarak geçen bir ömrü temizlemez. O halde ölümden bir süre önce yapılan tevbelere makbuldür. Bu durumda unutulmaması gereken en önemli nokta şu ki ölümün bizi nerede, ne zaman ve nasıl yakalayacağı bilinmediğinden, kul olarak bize düşen, bir an önce tevbe etmektir.

2.10. Tevbede Mekân Unsuru

Tevbenin tanım, şart ve özelliklerine bakıldığında tevbe için bir mekânın şart olmadığı görülmektedir.

İslam dininde Cuma namazı ve hac gibi bazı ibadetler için özel bir mekân şartı vardır ancak tevbe için herhangi bir mekân şartı yoktur. Hata ve günah işleyen bir insan, işlediği günahın farkına vardığında ve günahından arınmak istediğinde nerede olursa olsun Cenab-ı Hakk'a yönelip tevbesini yapabilir. İşçi işinin başında, çiftçi tarlasında, ev hanımı evinde bu kararı verebilir ve tevbe sürecini başlatabilir.⁸²⁰

Hiz. Âdem (a.s.) ve Havva cennette yasaklanan meyveden yiyip Allah'ın emrine karşı geldiklerinde cennetten çıkarılmışlar ve dünyaya gönderilmişlerdir. Dünyada belirli bir süre dolaştıktan sonra Mekke civarındaki Arafat meydanında Rahmet Tepesi'nde buluşmuşlar ve hatalarını anlayarak; *“Rabbimiz! Biz kendimize zulmettik. Eğer bizi bağışlamaz ve bize acımazsan mutlaka hüsrana uğrayanlardan oluruz”*⁸²¹ diyerek Yüce Mevla'ya yalvarmışlar ve ondan af dilemişler, Cenab-ı Hakk da onları affetmiştir.⁸²²

Yine Allah'tan izin almadan halkının arasından ayrılıp giden⁸²³ Hiz. Yunus'u (a.s.) Allah'ın emriyle bir balık yutmuştu.⁸²⁴ Yunus (a.s.) da balığın içindeki ve onun dışındaki denizin karanlıkları içinde hatasını anlamış⁸²⁵ ve: *“...Senden başka ilah yoktur, Sen noksan sıfatlardan münezzehsin. Ben gerçekten (nefsine) zulmedenlerden oldum”* deyip bunu itiraf ederek Allah'tan af dilemiştir.⁸²⁶ Bunun üzerine Yüce Rabbi de onun niyazına zaman geçirmeden cevap verdi ve içinde bulunduğu sıkıntıdan onu kurtardı...⁸²⁷

⁸²⁰ Soysaldı, a.g.e. , s. 55.

⁸²¹ Araf, 7/23.

⁸²² Soysaldı, a.g.e. , s. 55.

⁸²³ Duman, a.g.e. , c. II, 2. Baskı, s. 442.

⁸²⁴ Saffat, 37/142.

⁸²⁵ Mevdûdî, a.g.e. , c. III, s. 327.

⁸²⁶ Enbiya, 21/87.

⁸²⁷ Enbiya, 21/88.

Diğer bir yönüyle tevbe, çok yönlü bir eylem olduğu için yalnız bir mekânda başlayıp sona ermemektedir. Bu sebeple tevbe edebilmek için şahsın camide bulunması, tekke veya zaviyede olması şeklinde bir şart yoktur. Ayrıca tevbe edebilmek için Allah dostlarının evine gitmek, onların dizinin dibinde oturmak mecburiyeti de yoktur. Diğer taraftan; cemaat halinde toplanarak, koro halinde tevbe etmek de şart değildir.⁸²⁸ Kanaatimizce bu sadece bir tercihtir. Önemli olan herhangi bir şekilde tevbe olayını başlatmaktır.

Bize göre tevbeye giden yolun açılması, günahlardan kurtulmaya dönük kalbimizin kesin kararı ile başlamaktadır. Bu kararı verdiğimiz her mekânda tevbe edebiliriz. Yoksa Kur'an ve Sünnet perspektifinden bakıldığında tevbeyi sadece belli bir yerle sınırlayıp, tevbe etmek için özel ve kutsal bir mekân arayışına girmek, tevbe konusunu anlamamak demektir.

⁸²⁸ Dalgın, a.g.e. , s. 78.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

3. GAZALÎ'NİN TEVBENİN FARKLI BOYUTLARINA BAKIŞI

3.1. Tevbenin Hakikati

İnsan hayatında tevbenin önemini ziyadesiyle benimseyen, İslam'ın pratik hayata aktarılmasında kendilerine has metot ve yaşam tarzlarıyla bir ekol oluşturan mutasavvıfların tevbe konusundaki değerlendirmelerinin, çalışmamız açısından önemi büyüktür. Bunun için biz burada tasavvuf ehlinin tevbenin hakikati konusundaki değerlendirmelerine yer vereceğiz.

Hücvirî'ye (ö.470/1077) göre tevbenin hakikati, Allah'ın menettiği şeylerden Allah Teâlâ'nın hoş ve güzel olan emirlerine dönmektir.⁸²⁹ Müminin, kötü huylardan İslâm'ın ruhuna zıt davranışlardan sıyrılmasına, samîmiyetle güzel huylara rücu' etmesine tevbe denilmiştir.⁸³⁰ Yani tevbe, kulun bir vicdan muhasebesi neticesinde duyduğu pişmanlığın ardından inkâr ve isyandan, her türlü kötülükten gönüllü bir vazgeçiş ve ona bir daha dönmeme kararlılığını ifade eder.⁸³¹

Gazalî (ö.505/1111), Kimyay-ı Saadet'te şu açıklamayı yapar: “Tevbe, zuhûr eden mârifet ve îmân nûrudur. Günahların, öldürücü zehir olduğu bu nûr ile görülür. Kendine bakıp bu zehirden çok yuttuğunu ve ölmeye yaklaştığını gören, zarûrî olarak pişman olur ve içine bir korku düşer. Tıpkı bir kimsenin zehir yediğini bilmesi ve ister istemez pişman olması, üzülmesi ve korkması gibi olur. Bu korku sebebiyle ilâç ve tedâvi yoluna başvurur. İşte bunun gibi şehvetle yaptığı işleri, içinde zehir olan bal gibi görünür. Çünkü o anda tatlıdır. Sonunda ise ne olduğu anlaşılır. Böyle olunca, yaptığına pişman olur ve içine bir korku ateşi düşer. Kendisinde ölüm tehlikesi görür ve bu korku ve pişmanlık ateşinde şehvetlerine karşı kuvvetli meyli ve günahı, içinde yanar ve şehvet, hasret (korku) şeklini alır. Başından geçeni düzeltmeye ve gelecekte bir daha yapmamaya azmeder. Cefa, zulüm elbisesini çıkarıp vefa yaygısını yayar. Bütün hareket ve sekanâtını kontrol eder. Bundan önce, oyun, neşe ve gaflet içindeydi. Şimdi daima gözü yaşlı, üzüntülü ve korkuludur. Bundan önce gâfil olanları severdi. Şimdi marifet sahipleri ile beraberdir. O halde tevbe demek pişmanlıktır ve aslı marifet ve iman

⁸²⁹ Hücvirî, a.g.e. , s. 357.

⁸³⁰ Eraydın, a.g.e. , s.156.

⁸³¹ Karaman, Hayrettin...(Tefsir Heyeti), **Kur'an Yolu Türkçe Meal ve Tefsir**, c. IV, s.139.

nurudur. Neticesi hallerini kontrol etmek ve değiştirmek, azalarını günah ve şeriata uymayan şeyleri yapmaktan, iyi işlere ve itaate getirmektir.”⁸³²

Gazalî (ö.505/1111), *Tevbe Risalesi*’nde ise şöyle der: “Tevbe birbirini takip eden üç manadan ibarettir: İlim, hal ve fiil. Bilgi hali doğurur, hal fiil üzerinde etkili olur. Tıpkı Allah’ın mülk ve melekût âlemine koyduğu kanunlar gibi biri diğerini gerekli kılar. Bilgi, günahların verdiği zararın büyüklüğünü anlamakla başlar. Kişi günahların sevdikleriyle arasında kesin bir perde olduğunu anladığında bu bilgi kalbe tesir eder. Sevdiklerini kaybeden kalp, elem (üzüntü) içinde kalır. Sevdiğini kaybettiğini her hatırlayışında bu elem tekrarlanır. Onu sevdiğinden ayıran hareketine karşı bir pişmanlık duyar. Sevdiğini kaybettiren hareketleri için kendini suçlar. Bu suçluluk kalbini kaplar, bütün duygularını istila eder. Âdeta geçmiş ve geleceğini kuşatan bir pişmanlık içine düşer. Bu durumdaki bir insan kendisini sevgilisinden ayıran günahı terk etmekle içinde bulunduğu halden kurtulabilir. Hatasını ömrünün sonuna kadar kesin olarak terk etme kararı alır. Geçmiş ömrünü düşünür, eğer mümkünse kaçırdığı hayırları kaza etme fırsatı arar. Bu noktada şahsın özel bir bilgiye ihtiyacı vardır. Bu bilgi bütün hayırların kaynağıdır. Bilgiden kasıt yakîn derecesinde bir imandır. Yani günahların öldürücü bir zehir olduğunun kesin olarak bilinmesidir. Yakîn, kalbin bilgiyi kesin olarak tasdik etmesi ve bütün şüphelerin sona ermesidir. Böylece pişmanlık ateşi kalbi aydınlatır. Kalbi kaplayan iman nurları meyve vermeye başlar. Kalp iman nurunun aydınlığında sevgiliyle arasında bir perdenin bulunduğunu görür, elemle dolar. Sanki o bir karanlığın içindedir ve üzerine aniden bir güneş doğmuştur. Güneşin aydınlığında kara bulutlar dağılır ya da perdeler aralanır, sevdiğini kaybetmek üzere olduğunu görür, kalbinde sevgi ateşi tutuşur. Bu ateş onu kurtuluş çareleri aramaya sevk eder.”⁸³³

“Bu sülûkun sonucunda nefis; ahvalini değiştirir; vaktiyle nefret ettiği, hatta tiksindiği şeyleri şimdi kabullenmiş olur ve vaktiyle çok arzuladığı şeyleri terk eder. Artık kalbi yakîne ulaşmış, ahirete müteallik gayb hakikatlerini müşahade eder olmuş, bütün kalbiyle Allah’ı tazim etmeye başlamış, Allah’ın azabından korkusu ve O’nun rahmetine yönelik ümidi artmış, Allah’a karşı hissettiği hayâ duygusu onu titretecek kadar artmış ve kendisini Rabbine yakınlaşmaktan alıkoyacak her şeyden ürker hale gelmiştir. Allah da ona ümit, sebat ve gayret bahşetmiştir. Artık Rabbi ile münacat ve

⁸³² Gazalî, *Kimyâ-yı Saâdet*, c. II, s. 593.

⁸³³ Gazalî, *Tevbe Risalesi*, s. 17-18.

O'na yakınlaşma hali onu heyecanlandırmakta, O'ndan başka şeyler (masiva) ise onu ürpertmektedir.”⁸³⁴

“İlim, pişmanlık ve irade, şimdiki halde ve gelecekte hataları terk etme ve geçmişi telafi etme kararı doğurur. Bu üç mana tevbeyle ilgilidir. Ya da kısaca tevbeyle pişmanlık diyebiliriz. Bilgiyle başlayan hal, hataları terk etme meyvesini verir. Bu itibarla Hz. Peygamber (s.a.s.), “*Tevbe pişmanlıktır*”⁸³⁵ buyurmuştur. Pişmanlık onu doğuran zorunlu bir ilmin meyvesi ve kesin bir kararlılığın neticesidir.”⁸³⁶ “Bu hal üzere Rabbine uzun uzun münacat eder, Allah da onun tevbelerini kabul buyurur, kalbini nurlandırır ve içerisinde ilahî zikri perçinler, içindeki Allah sevgisini ve Allah ile arasında herhangi bir şeyin engel teşkil etmesine dair korkuyu artırır. Böylece onun Rabbine olan iştiağı giderek artar. Bu iştiağı nedeniyle kendisini kaplayan hüznün hali uzadıkça uzar. İlahî heybetin celal ve azameti ve gözünün nuru olan bu muhabbetullah halinden uzaklaşmanın korku ve endişesi onun aklını büsbütün kuşatır ve dünyadan tamamen yüz çevirmesine neden olur.”⁸³⁷

İbnü'l-Cevzî'ye (ö.751/1350) göre tevbenin hakikati: “Allah’a, O’nun sevdiğini yapmaya, sevmediğini terk etmeye bağlı kalarak dönmektir. O, seilmeyenden sevilene dönüşür. Sevilene dönüş, O’nun isimlendirmesinin bir bölümü, seilmeyenden dönüş ise diğer bölümüdür.”⁸³⁸

“Tevbe; kulun Allah’a yönelmesi ve ilâhî gazaba uğrayan kimseler ile sapıkların yolunu terk etmesidir. Bu ise ancak Allah’ın o kulu doğru yola (sırat-ı müstakime) hidayet etmesiyle gerçekleşir. O’nun hidayeti ise ancak ve ancak yine O’nun yardımı ve iman nasip etmesi ile mümkün olur. Fatiha Suresi bunu en güzel şekilde sıralamakta ve en mükemmel bir biçimde ihtiva etmektedir. İlim, müşahede, hâl ve marifet açısından Fatiha Suresi’nin hakkını veren ve gereği gibi kavrayan kimse, Allah’a kulluk konusunda bu surenin ancak samimi bir tevbe ile okunduğu zaman fayda vereceğini anlar. Kulun, işlediği günahlardan habersiz ve günahlar üzerinde ısrar ederken sırat-ı müstakime iletilmesi gerçekleşmez: Birincisi, (günahları tanınması), hidayeti tanınmasına mâni’ bir cehalet; ikincisi ise (günahlar üzerinde ısrar etmesi), o kimsenin maksada ve iradesine aykırı bir sapıklıktır. Bundan dolayı tevbe ancak şu hallerden sonra geçerli olur:

⁸³⁴ Muhâsibî, a.g.e. , s. 31.

⁸³⁵ İbn Mâce, Zühd, 30; Ahmed b. Hanbel, VI, 264.

⁸³⁶ Gazalî, **Tevbe Risalesi**, s. 18.

⁸³⁷ Muhâsibî, a.g.e. , s. 31.

⁸³⁸ Cevziyye, **Medâricu’s-Sâlikîn**, c. I, s. 281.

1-Günahı bilip tanımak,

2-Günahını itiraf etmek,

3-Dünya ve ahirette o günahın kötü neticelerinden kurtulmayı arzulamak.”⁸³⁹

Salih el-Müneccid ise bu konuda şöyle der: Tevbe, gönülden hissederek yapılandan –meydana gelenden- pişman olmaktır. Ömrünün kalan kısmında Allah Teâlâ’ya yönelmek, gûnahtan sakınmak, salih amelde bulunmak, tevbe fiili olarak gerçekleştirir. Gûnahtan sakınmak, terk etmeyi gerçekleştirdiği gibi tevbe var olma (varlık) eylemidir. Tevbe edenin Rabbine dönüşünü içerir. Allah Teâlâ’nın emirlerini ısrarla eda etmeye tutunmaktır. Kişi, günahı mücerret olarak terk edip Allah Teâlâ’nın sevdiği amellere dönmemişse, tevbe etmiş sayılmaz. Ancak Allah Teâlâ’ya yönelip döner, ısrar düğümünü çözüp tevbenin gerçek manasını diliyle söylemeden, kalbiyle kabul edip Allah Teâlâ’nın geniş olarak beyan ettiği; Cennet –ki itaat edenlere vaad edilmiş- ve Cehennemi –ki isyan edenlere vaad edilmiş- düşünerek, korku ve ümit kuvvet buluncaya kadar gayret sarf etmeli, Allah Teâlâ’ya korku ve ümit arasında tevbesini kabul etmesi için dua etmelidir. Günahını, kusurunu yıkasın, hatasını gidersin. Böylece tevbeden elde edilmesi gerekeni, Allah Teâlâ’nın kerih gördüğünden sevdiği ve razı olduğu amellere dönerek elde etmelidir. Kalbiyle pişman olmalı, diliyle istiğfar etmeli ve bedenini o kötü fiillerden korumuş olmalıdır. Böylece Allah Teâlâ’dan gelen nur ile sevabını O’ndan umarak ve azabından korkarak O’na itaat etmelidir.⁸⁴⁰

Bize göre tevbenin hakikatini tam olarak kavrayan bir kul, Rabbi’nin sevmediği ve O’nunla arasına giren her şeyi terk eder. Zihnen ve bedenen sadece O’nu memnun edecek davranışlara odaklanır.

3.2. Tevbenin Lüzumu

“İnsan beşer fitratında yaratılmıştır. Günah işlemek, insanı meleklerden ayıran bir özelliktir. İnsan, gûnahtan tamamen uzak kalamayacağına göre tevbeden de uzak duramayacaktır.

Hiç günah işlememek, insanlar için bir fazilet değildir. Asıl fazilet, kişinin işlediği gûnahtan pişmanlık duyarak, tevbe edebilmesidir. Nitekim bir hadiste; ‘*Bütün*

⁸³⁹ Cevziyye, a.g.e. , s. 166.

⁸⁴⁰ Müneccid, a.g.e. , s. 10.

*Âdemoğulları günahkârdır, günahkârların en hayırlısı ise tevbe edenlerdir*⁸⁴¹ buyurulmuştur.”⁸⁴²

“İslam fitrat dinidir. Günah ve sevap işleme özelliğinde yaratılan insanın, günah işleyeceği kabul edilmiş ve bundan kurtulma ve etkisini azaltma yollarına dikkat çekilmiştir. İnsan fitratını en güzel şekilde belirten bir hadiste; *‘Eğer siz günah işlemeseydiniz, Allah sizi helak eder ve yerinize, günah işleyip, peşinden tevbe eden kullar yarattı’*⁸⁴³ buyurulmuştur.”⁸⁴⁴

“İnsan azalarıyla günah işlemekten uzak değildir çünkü peygamberler bile ondan kaçınmamıştır. Kur’an’da ve hadislerde peygamberlerin hataları, tevbeleri ve hataları için döktükleri gözyaşları anlatılmıştır.

İnsan azalarıyla günah işlemekten uzak kalsa da bazı hallerde kalbiyle günaha yönelmekten uzak kalamayacaktır. Bu halden kurtulsa Allah’ın zikrini unutturan şeytanın farklı vesveselerinden kurtulamaz. Şeytandan yakasını sıyırsa, Allah’ın ilmi, sıfatları ve fiilleri hakkında gafletten kurtulamaz. Bütün bunlar insan için bir eksiklikler.

İnsanların bu kusurlardan her zaman uzak kalması tasavvur edilemez. Her şahıs için farklı derecelerde olsa da işin özünde kusursuz insan olamaz.”⁸⁴⁵

“Günah Allah’tan yüz çevirmektir. Allah’ın zatından uzaklaştırdığı düşmanı, şeytanın sevdiği şeye tabi olmaktır. Allah’tan uzaklaşmanın ve araya perde çekilmesinin asıl sebebi budur. Bu durumda Allah’tan uzaklaştıran yolu bırakıp O’na ulaştıran yola girmek farz olur. Azim ve kararlılık, ilim ve pişmanlıkla mümkündür. Günahların sevgiliden uzaklık sebebi olduğu bilinmezse pişmanlık doğmaz. Kendini sevgiliden uzaklaştıran yolda yürümek ona acı vermez. Acı duymayan ise geri dönebilir. Geri dönmek terk etmeyi ve kararlılığı gerektirir. Yani, sevgiliye kavuşmak için bu üç mana gereklidir.”⁸⁴⁶

Herevî (396/1006-481/1089), Menâzil’de şöyle der: “Günah işlediğinde şu üç şeyi düşünmelisin:

1. Günah işlediğinde Allah’ın korumasından çıkmışsındır,
2. Günahı işlediğinde sevinmişsindir.

⁸⁴¹ İbn Mace, Zühd, 30.

⁸⁴² Dalgın, a.g.e. , s. 39.

⁸⁴³ Müslim, Tevbe, 9, 10, 11.

⁸⁴⁴ Dalgın, a.g.e. , s. 39.

⁸⁴⁵ Gazalî, **Tevbe Risalesi**, s. 37.

⁸⁴⁶ Gazalî, a.g.e. , s. 22.

3. Cenab-ı Hakk'ın seni gördüğüne kesin olarak inandığın halde o günahı telâfi etmek yerine işlemeye devam etmişsindir.”⁸⁴⁷

İnsan, bütünüyle günah ve benzerleri diğer fiillerden uzak kalamayacağına göre tevbeden de uzak kalamayacaktır. Dünya ve ahiret saadetine ulaşmak isteyenlerin yüce Allah'a iltica etmesi, günahlarından pişman olması ve onlardan devamlı surette uzak kalması zorunludur. İnsanın yaratılışı hatırlandığı zaman, her fert için tevbenin gerekli olduğu kendiliğinden ortaya çıkacaktır. İnsan günden soyutlanamayacağı için tevbeyle olan gereksinimi de daima var olacaktır. Bu şekilde tevbenin inanan için gerekliliği ortaya çıkmış olmaktadır.⁸⁴⁸

3.3. Tevbenin Kabulü

“Bütün insanların günah işleyebileceğini ancak faziletin ve hayrın tevbede olduğunu⁸⁴⁹ biliyoruz. Yüce Allah:

*‘O, kullarının tevbesini kabul eden, kötülükleri bağışlayan ve yaptıklarınızı bilendir’⁸⁵⁰; ‘...günahını bağışlayan, tevbeyle kabul eden... Allah’tandır...’⁸⁵¹ diyerek kendisini kullarına tanıtırken, tevbeleri kabul edici özelliğini belirtir.*⁸⁵²

Gazalî’ye göre: “Tevbe şartlarına uygun olarak yapılırsa mutlaka kabul edilir. Tevbenin kabul olmasında şüphe yoktur. Şartlarının yerine getirilip getirilmediğinde şüphe olabilir.”⁸⁵³ Basiret nuru ile Kur’an-ı Kerim’e bakanlar bilir ki her temiz kalpten çıkan tevbe makbuldür. Niçin o kalbin tevbesi kabul olunmasın, o kalbin sahibi bâki, ebedî bir gözle Hakk’ın zatına nazar etmektedir.”⁸⁵⁴

“Öncelikle şunu bilmek gerekir ki kalp selim (temiz) olarak yaratılır. İnsanlar temiz bir yaratılış üzere doğarlar. Günahların kirli tozları ve zulümlü karanlıkları, kalplerdeki selameti alır gider. Ancak pişmanlık ateşi bu tozları yakabilir (kiri-pası siler, götürür). İyiliklerin ışığı (nuru), sabun köpüklerinin kirleri yok ettiği gibi kalbin yüzünden kötülüklerin karanlığını siler. Tıpkı gece karanlığının, güneşin nuruyla aynı

⁸⁴⁷ Cevziyye, *Medâricu’s-Sâlikîn*, c. I, s. 166.

⁸⁴⁸ Özarslan, a.g.e. , s. 73.

⁸⁴⁹ İbn Mâce, *Zühd*, 30, Ahmed b. Hanbel, III, 198.

⁸⁵⁰ Şura, 42/25.

⁸⁵¹ Mümin, 40/3; Bakara, 2/37; Nisa, 4/17; Maide, 5/34; Tevbe, 9/117, 118; Taha, 20/82.

⁸⁵² Dalgın, a.g.e. , s. 40.

⁸⁵³ Gazalî, *Kimyâ-yı Saâdet*, c. II, s. 710.

⁸⁵⁴ Gazalî, *El-Mürşidü’l-Emîn ‘ilâ Mev’izeti’l-Mü’minîn*, Trc. Abdülkadir Akçiçek, Bedir Yay. , İstanbul, 1998, s. 278.

yerde bulunamayacağı gibi günahların zulmeti de iyiliklerin ışıyla aynı kalpte barınmaya güç yetiremez.

Kirli bir elbiseyle devlet başkanının huzuruna çıkılmadığı gibi karanlık bir kalbi de Allah huzuruna kabul etmez.⁸⁵⁵ Kirli işlerle meşgul olmak yüzünden kirlenen elbise, sıcak su ve sabun ile yıkanırse temizlenir. Aynı şekilde şehvet peşinde kirletilen bir kalp, pişmanlık ateşiyle kaynayan gözyaşlarıyla yıkanarak temizlenir. Temiz bir elbise nasıl sevilirse, arınmış temiz bir kalp de aynı şekilde sevilir.

Kalbini arındırıp temizlemek kişiye farz olduğu gibi pişmanlıkla tevbenin kabul edilmesi Allah'ın ezeli takdiri olarak kesinleşmiş bir hükümdür. Bunun aksi mümkün değildir. Allah Teâlâ'nın '*Onu (nefsi) temizleyen kurtulmuştur*'⁸⁵⁶ fermanı bu kurtuluş hükmünü ilan eder.

Her şahıs tahkik yoluyla gözle görmekten daha parlak ve kuvvetli bir şekilde şu esasları anlamalıdır: Kalp günahlarla müteessir olur, iyilikler ona zıt bir tesir yapar. Cehalet zulmet için, nur kelimesi ilim için mecaz olarak kullanılır. İlim ile cehalet, nur ile zulmet bir arada bulunmaz. Bu idrak seviyesine ulaşmamış kişi, dinin özünü kaybetmiş, ona ancak kabuğu kalmış demektir. Onun dinle ilgisi ancak kuru bir isimden ibarettir. Dinin hakikatlerine karşı kalbinin üzerinde kalın bir örtü vardır. Nefsinin sıfatından ve hakikatinden de gafildir. Nefsi hakkında cahil olan elbette başkaları hakkında daha cahildir. Kalp kalbi tanır derler ama kendi kalbini tanımayan başkasını nasıl tanıyabilir?"⁸⁵⁷

İnsan kalbinin hakikatini, kalbin bedenle olan ilgisini bilen, Allah Teâlâ ile olan münasebetini, onu Allah'tan ayıran sebebi kesinlikle bilen kimsenin, günahın Allah'tan ayıran perde olduğuna, tevbenin ise kabul sebebi olduğuna şüphesi kalmaz. Zira insanın kalbi, aslında meleklerin cevherinin cinsinden yaratılan temiz bir cevherdir. Eğer kalp, pas tutmadan temiz olarak dünyadan götürülebilirse, Allah'ın cemâlinin görüldüğü bir aynadır. İşlediği her günden dolayı o aynanın yüzünde bir karartı meydana gelir. Yaptığı her itaatten dolayı ise o aynaya bir nur peyda olur, günah karartısını ondan uzaklaştırır. Daima itaatlerin nurları ve günahların karartıları birbirleri ardınca kalp aynası üzerinde tesirlerini gösterirler. Günahların karartıları çok olup tevbe edildiği zaman, itaatlerin nurları o karartıyı bastırır ve kalp kendi saflık ve temizliğiyle kalır.

⁸⁵⁵ İlgili ayette belirtildiği gibi “ *O gün ki ne mal ne evlat fayda vermez ancak Allah'a kalb-i selim (temiz bir kalp) ile gelenler...* ” dışındakiler İlâhî huzura kabul edilmez ve kurtuluşa da eremezler. Bkz. Şuarâ, 26/88-89.

⁸⁵⁶ Şems, 91/9.

⁸⁵⁷ Gazalî, **Tevbe Risalesi**, s. 45 - 46.

Ancak pas onun cevherine işleyip küllî bir tesir yapıncaya kadar günahlara ısrar edenler müstesnadır. Onlar bu dereceye geldikten sonra tedavi mümkün olmaz.⁸⁵⁸ Tıpkı pas, içine işlemiş ayna gibi olur. Zira böyle olan kalp, ancak dilin ucu ile tevbe eder. Çeşitli pisliklerle kirlenen elbise, sabunla yıkanıp temizlendiği gibi kalp de günah karartısından itaat nuruyla öylece temizlenir. Bunun için Resulullah (s.a.s.): *‘Her kötülüğün arkasından iyilik yap ki onu silsin’*⁸⁵⁹ ve *‘Eğer işlediğiniz hatalar göğe ulaşsa, sonra pişman olsanız Allah tevbenizi kabul eder’*⁸⁶⁰ demiştir.

“Sahih bir tevbenin kabul edilmeyeceğini düşünen kişi, güneş doğduğu halde karanlığın kaybolmadığını iddia eden kimse gibidir veya sabunla yıkanan bir elbisede kirlerin eriyip gitmediğini sanan kimse gibidir. Ancak kir birikir, yoğunlaşır, elbisenin kıvrımları arasına işlerse, sabun o kiri sökmeye güç yetiremez. Günahların kalp üzerinde pas tutup tabiat haline gelmesi durumunda aynı şekilde kalbin dönüş yapması ve pişmanlık duyması imkânsız hale gelir. Kişi, dille ‘tevbe ettim’ der, bu tıpkı çamaşırcı kadının kirli çamaşır için sadece diliyle ‘Ben onu yıkadım’ demesi gibidir. Bu durumdaki bir elbise asla temizlenmiş olmaz.

Gerçek tevbeden kaçınanın durumu da böyledir. Yani, dünya hayatında Allah’tan uzak yaşayan çoğu insanın hali de bu şekildedir.”⁸⁶¹

Tevbenin kabulü konusunda, *‘O Allah ki kullarının tevbesini kabul ediyor, günahlarını affediyor’*⁸⁶² buyuran Rabbimiz, kendisini *‘Günahı affeden, tevbeyi kabul eden’*⁸⁶³ olarak tanıtır.

Peygamber (s.a.s.) de: *‘Allah sizden birinizin tevbesiyle çok sevinir’*⁸⁶⁴ diyerek bu sevincin, tevbenin kabulüyle ortaya çıktığını ve böylece hem tevbenin kabul edildiğine delil olduğunu hem de daha fazlasını ifade ettiğini belirtmiştir.

Yine Âlemin Efendisi (s.a.s.) şöyle buyurur: *‘Allah azze ve celle rahmet elini gece günah işleyenler için sabaha kadar, gündüz günah işleyenler için geceye kadar*

⁸⁵⁸ Kalbin tedavisinin imkânsızlığı günahların tamamen kalbi ifsat etmesiyledir ki bu devamlı, (ısrarla) peş peşe işlenen günahlar sonrasında olur. Bu hal, Hakkı inkâr eden kâfir ve münafık zümresinde görülür. Allah Teâlâ onların bu durumlarını şöyle anlatır: “Hayır, öyle değil, onların kalpleri, işledikleri günahlar sebebiyle pas tutmuştur.” (Mutaffîfîn, 83/14). “Allah da kalplerini mühürledi.” (Tevbe, 9/93). Bkz. Gazalî, *El-Mürşidü’l-Emîn ‘ilâ Mev’izeti’l-Mü’minîn*, s. 278.

⁸⁵⁹ Tirmizî, Birr, 55; Dârimî, Rikak, 74; Ahmed b. Hanbel, V,153.

⁸⁶⁰ İbn Mace, Zühd, 10/4248.

⁸⁶¹ Gazalî, *Tevbe Risalesi*, s. 46 - 47.

⁸⁶² Şura, 42/25.

⁸⁶³ Mü’min, 40/3.

⁸⁶⁴ Müslim, Tevbe, 49.

*açık tutar. Bu hal güneş batıdan doğana kadar devam eder.*⁸⁶⁵ Hadiste ‘elin açık tutulması’ tabiri, tevbe edilmesini istemekten kinayedir. Tevbe istemek kabul etme kararının arkasından gelir. (İsteyen ve kabul eden arasında bir mertebe farkı vardır. İsteyen kabul edenden sonra gelir.) Rabbimiz, hem kabul eden hem de talep edendir.⁸⁶⁶

Bu konuyla ilgili Sahabenin yaklaşımı şöyledir;

Abdullah b. Ömer (ö.73/693) (r.a.) der ki: “Kim günahını hatırlar, acı duyar ve kalbine korku dolarsa levh-i mahfuzdan o günah silinir.”

Bir adam Abdullah İbn Mesud’a (ö.32/652) (r.a.) geldi. “Ben falan günden tevbe edebilir miyim?” diye sordu. Adamın sözünden rahatsız olan İbn Mesud (r.a.) yüzünü çevirdi. Sonra gördü ki adam iki gözü iki çeşme... Ona, “Cennetin sekiz kapısı vardır. Hepsisi açılır kapanır, tevbe kapısı hariç. O kapıda görevli bir melek vardır; hiç kapanmaz. Amel yap, ümitsiz olma!” dedi.⁸⁶⁷

Abdullah b. Selam (ö.43/664) (r.a.) ise: “Ben size ancak bir nebinin ya da indirilmiş bir kitabın bilgisiyle konuşuyorum. Kul bir günah işler de hemen peşinden pişman olursa ondan daha kısa bir sürede günahı silinir” demiştir.⁸⁶⁸

Tevbenin kabulüne dair mutasavvıfların bazılarının sözlerini de nakletmeyi yerinde buluyoruz.

Fudayl b. İyaz (ö.187/803) der ki: “Allah Teâlâ Peygamberlerden birine buyurdu ki: “Günahkâr kullarıma müjde ver! Tevbe ederlerse tevbelerini kabul ederim. Sıddıklarına da korku ver; eğer onlara adaletimle muamele edersem azap ederim.”⁸⁶⁹

Talk b. Habib (ö.?) de şu gerçeği dillendirir: “Allah’ın hakları uhdesinden gelemeyeceğiniz kadar büyüktür. Hepiniz sabahleyin tevbe ile kalkınız ve akşam tevbe ile yatınız.”

Habib b. Sabit (ö.119/737) ise daha farklı bir noktaya işaret eder: “Kıyamet gününde kula günahlarını gösterdiklerinde, kendisine bir günah gösterilince, ah ben her zaman bu günden korkardım, der. Ondan korktuğu için o günahı bağışlanır.”⁸⁷⁰

Zünnun-u Mısırî (ö.245/859), sahih tevbenin kabul edileceğini mecazî bir söylemle şöyle dile getirir: “Allah’ın öyle kulları vardır ki günah ağaçlarını kalplerinin önüne diktiler. Tevbe suyuyla suladılar, üzüntü ve pişmanlık meyvesini verdi. Deli

⁸⁶⁵ Müslim, Tevbe, 32.

⁸⁶⁶ Gazalî, a.g.e. , s. 47.

⁸⁶⁷ Gazalî, a.g.e. , s. 49.

⁸⁶⁸ Gazalî, a.g.e. , s. 50.

⁸⁶⁹ Gazalî, **Kimyâ-yı Saâdet**, c. II, s. 711; Gazalî, **Tevbe Risalesi**, s. 49.

⁸⁷⁰ Gazalî, **Kimyâ-yı Saâdet**, c. II, s. 712; Gazalî, **Tevbe Risalesi**, s. 49.

olmadıkları halde deli gibi oldular, dilsiz ve kekeme olmadıkları halde tutulup kaldılar, konuşamadılar. Hâlbuki onlar beliğ, fasih konuşan; Allah ve Resulünü bilen kişilerdi. Sonra safâ kadehinden içtiler, bela devam ettikçe sabra sarıldılar. Kalpleri melekût âleminde hayret içinde kaldı, fikirleri karıştı. Ceberut makamı karşlarına çıktı. Pişmanlık çadırının altında gölgelendiler. Günah sayfalarını okudular. Endişeyi miras edindiler. Şüpheli şeylerden kaçınma merdiveniyle zühdün en üst mertebesine ulaştılar. Dünyayı terk etmenin acı tadını arzu ettiler, sert yatakları yumuşak saydılar, sonunda selamet ve kurtuluş halatları onları zafere ulaştırdı. Ruhlarını yüce makamlara saldı, cennet bahçelerinde ikamet ettiler, hayat denizine daldılar. Korku çukurlarını kapadılar, heva köprülerini geçtiler, sonunda ilim sahasına indiler. Hikmet nehrinden su içtiler, zekâ gemisine bindiler. Kurtuluş rüzgârıyla selamet denizinde yelken açtılar. Sonunda izzet ve keramet kaynağına ve rahat bahçesine ulaştılar.”⁸⁷¹

Abdurrahim b. Yahya ed-Dimeşkî el-Esved (r.h.), kâfirin tevbesi hakkında,⁸⁷² *“Eğer peygambere düşmanlıktan vazgeçerlerse geçmişteki günahları bağışlanır”*⁸⁷³ ayetini okudu ve buyurdu ki: “Umuyorum ki en güzel hal, Müslüman’ın Allah katındaki halidir. Bana ulaşan bilgiye göre tevbe eden Müslüman, yeni Müslüman olmuş gibidir.”⁸⁷⁴

Allah katında makbul olan tevbenin alametlerini İbn Kayyım El-Cevziyye şu maddelerle açıklar:

1- Kişinin tevbe ettikten sonraki halinin tevbe etmeden önceki halinden daha hayırlı olması,

2- Devamlı bir korku duyması ve bir an bile Allah’ın mekrinden⁸⁷⁵ emin olmaması gerekir. Onun bu korkusu, ruhunu kabzetmeye gelen meleklerin, *“Korkmayın, mahzun olmayın! Va’d olunduğunuz cennetle neşelenin!”*⁸⁷⁶ sözünü duyuncaya kadar devam etmelidir. Bu korku ancak bunu duyduğunda sona erer.

3- Ruhun gûnahtan uzaklaşması ve kalbinin pişmanlık ve korkudan parça parça olması. Bu hâl, işlediği günahın büyüklük ve küçüklüğüyle orantılıdır. Bu, İbn

⁸⁷¹ Gazalî, **Tevbe Risalesi**, s. 50-51.

⁸⁷² Gazalî, **Tevbe Risalesi**, s. 49-50.

⁸⁷³ Enfal, 8/38.

⁸⁷⁴ Gazalî, **Tevbe Risalesi**, s. 49-50.

⁸⁷⁵ Mekk: Hile (tuzak) ile kendisinin neyi kastettiğini bir başkasından saklamaktır. (Bu kelimenin tuzak bağlamı iki anlamını burada vermedik. Sadece konumuzla ilintili kısmını vermeyi ve böylece zihinsel dağınıklığa ve karışıklığa yol açmamayı uygun gördük.) Yüce Allah’ın kuluna zaman tanıması ve ona dünya nimetlerini sunması da onun tuzaklarından biridir. Bkz. İsfahanî, Müfredât, s. 1007.

⁸⁷⁶ Fussilet, 41/30.

Uyeyne'nin şu ayeti tefsir ederken yaptığı te'vîl'dir: *"Yaptıkları bina, kalpleri parçalanana kadar yüreklerinde bir şüpheli ve ıstırap kaynağı olmaya devam edecektir."*⁸⁷⁷ İbn Uyeyne bunu, *"kalpleri tevbe ile parçalanmak"* şeklinde te'vîl etmiştir. Şüphesiz büyük bir cezadan şiddetli korku duymak neredeyse insanın kalbini çatlatır. İşte bu da kalbin parçalanmasıdır ve tevbenin hakikati de budur. Çünkü inanan bir insanın kalbi işlediği günahın üzüntüsünden ve kötü akıbetten korkarak parça parça olur. Kimin de bu dünyada işlediği günahın üzüntü ve korkusundan kalbi parçalanmazsa bütün hakikatlerin tahakkuk edeceği, itaatkâr kimselerin sevap, asilerin de azap tattığını göreceği ahirette parçalanır. Kalbin bu dünyada veya ahirette parçalanması gerekir.⁸⁷⁸

Özetlemek gerekirse, kalbimizde tahribata yol açan, onun dengesini bozan her türlü günahın izlerini ancak Allah'a isyandan uzaklaşıp emirlerine uymakla ve de vicdanen daima nedametten kaynaklı bir sızı hissederek silebiliriz. Bununla birlikte ihlasla yapılan ve şartları tam anlamıyla yerine getirilen tevbenin kabul edilmemesi için hiçbir sebep yoktur.

3.4. Tevbede Acele Etmenin Şart Olması

Tevbede acele etmenin zorunluluk olduğunu dile getiren Gazalî, günahların imanının özünü tehlikeye düşürdüğünün fark edilmesi halinde tevbenin öncelikli olması gerektiğini belirtir. Ona göre, zorlamayı mekruh bilen, bunu şart olarak görmez. Bu bilgi çalışmakla kazanılmayan keşif bilgisi değil, davranış ilimleriyle alakalıdır.

Her ilim bir amele sevk etsin diye istenilir. Ancak bu ilim, derinliğine araştırılıp nelere sebep olduğu anlaşılamaz ise herhangi bir amele sevk etmez. Günahların zararını bilmek, o günahı terk etme iradesini doğurmalıdır. O günahı terk etmeyen insan, imanının o günahla ilgili cüz'ünü kaybeder. Efendimizin (s.a.s.): *"Zina eden, zina ederken Mümin olmaz..."*⁸⁷⁹ hadisi bu duruma işaret eder. Bu hadisle yokluğu ileri sürülen iman, Allah'ın varlığı, birliği, sıfatları, kitapları ve peygamberleriyle ilgili değildir. Zira

⁸⁷⁷ Tevbe, 9/110.

⁸⁷⁸ Cevziyye, **Medaricu's- Sâlikîn**, c. I, s. 172-173.

⁸⁷⁹ "Zani bir kimse, zina yaptığı sırada mümin olarak zina yapmaz; hırsız da çaldığı sırada mümin olarak hırsızlık yapmaz; içkici, içki içtiği sırada mümin olduğu halde içki içmez; insanların, onun yüzünden gözlerini kendine kaldıracakları kadar nazarlarında kıymetli olan bir şeyi mümin olarak yağmalamaz." Bkz. Buharî, Mezalim, 30, Eşribe, 1, Hudud 1, 20; Müslim, İman, 100; Ebu Davud, Sünnet, 16; Tirmizî, İman, 11; Nesâî, Sarık, 1.

bunlara imanı, zina ve diğer günahlar yok edemez. Bu hadisle zinanın Allah'tan uzaklaştıran ve O'nun nefretine yol açan bir amel olduğuna dikkat çekilmiştir.⁸⁸⁰

“Doktor, bir şahsa ‘Bu zehirlidir, bunu yeme!’ dese, o şahıs doktoru dinlemeyip o zehiri yese, ‘O doktora inanmadı’ deriz. Bu sözle, o doktorun varlığını ya da doktor olduğunu inkâr ettiği kastedilmez. Belki doktorun ‘Bu öldürücü bir zehirdir’ sözüne inanmadı deriz. Gerçekten onun zehirli olduğunu bilen asla yemez. Asinin imanı bu yüzden zorunlu olarak eksiktir.

İman sadece bir kapıdan ibaret değildir. Yetmiş küsur kapısı vardır. En yüce mertebesi ‘La ilahe illallah’, en düşük seviyesi ‘Eziyet veren bir şeyi yoldan uzaklaştırmaktır.’ Şöyle bir söz söylenir: ‘İnsan tek bir varlık değildir. Bilakis yetmiş küsur varlıktır. En yücesi kalp ve ruh, en ednası (düşüğü) deride eza veren şeyleri gidermektir; bıyıkları, tırnakları kesip deriyi kirlerden temizlemektir. Ta ki pençeleri ve tırnakları uzamış, çirkin, başıboş hayvanlardan ayrılsın.’

Düşünülürse bunun uygun bir örnek olduğu görülür. Şöyle ki: İman insan gibidir. Tevhit inancının kaybolması, ruhunu kaybeden insanın ölmesi gibi bütünüyle inkârı gerektirir. Sadece Allah'ın birliğine ve Peygambere inanan insan; organları kesilmiş, gözleri kör olmuş, bütün iç ve dış uzuvlarını kaybetmiş, geriye sadece ruhun aslı kalmış insan gibidir. Böyle bir şahsın ölümü yakındır. Ruh kendisine kuvvet ve medet veren organlardan ayrılıp yalnız kaldığında kaybedilmesi yakındır. Aynı şekilde imanın sadece zayıf bir aslına sahip olan, amelden geri kalır. Şiddetli esen bir rüzgârın, onun iman ağacını kökünden koparması yakındır. Böyle bir iman ancak ölüm meleği geldiğinde harekete geçer.”⁸⁸¹

“Ölüm meleği kula gözüktüğü zaman ona, ömründen çok az bir zaman kaldığını ve artık ölümün bir göz yumup açma müddeti kadar bile gecikmeyeceğini bildirir. O zaman kulda bir esef ve hasret meydana gelir. Öyle ki eğer bir baştan öbür başa bütün dünya kendisinin olsa, bu son saatine bir saat daha katıp tevbe etmek veya o andaki hükmü değiştirmek için hepsini elinden çıkarıp verirdi. Fakat buna imkân yoktur. Bu duruma şu ayet-i kerimede işaret edilmektedir:

*‘Kendileriyle istedikleri şeyler arasına engel çekilir.’*⁸⁸²

Burada istenen şeyin, tevbe etmek olduğu söylenmiştir. Ayrıca ömrün uzamasını veya güzel bir ölüm istemek olduğu da söylenmiştir. Ancak onlardan önceki benzeri

⁸⁸⁰ Gazalî, **Tevbe Risalesi**, s. 30, 31.

⁸⁸¹ Gazalî, a.g.e. , s. 31.

⁸⁸² Sebe, 34/54.

kimselere yapıldığı gibi onların bu arzularına engel olunur. Aslında kulun geçirmiş olduğu her saat bu son saat gibi kıymetlidir. Sahibi anlayacak olsa, her saati bütün dünyadan kıymetlidir. Bunun için denilmiştir ki: ‘Kul, Allah Teâlâ’nın kullarına dilediği şekilde tecelli ettiğini ve bunun bir hikmetle gerçekleştiğini yakinen bilince artık kalan ömrünün hiçbir kıymeti kalmaz.’⁸⁸³

“Allah Teâlâ’nın:

*“Herhangi birinize ölüm gelip de ‘Rabbim! Beni yakın bir süreye kadar geciktirsen de sadaka verip iyilerden olsaydım!’ demesinden önce, size verdiğimiz rızıktan harcayın”*⁸⁸⁴ ayetinde geçen yakın süre hakkında şöyle denmiştir:

Kul gözünden perde kalkıp ahiret ahvalini görünce, ölüm meleğine: ‘Ölümü bir gün olsun tehir et de, o günde Rabbime kulluk edeyim, günahıma yanayım ve nefsim için salih bir amel hazırlayayım,’ der. Melek kendisine: ‘Bütün günlerini tükettin, artık sana hiçbir gün yok!’ der. Kul: ‘Bir saat olsun mühlet ver!’ der. Melek de: ‘Bütün saatlerini harcadın, artık bir saat olsun vakit yok’ der.⁸⁸⁵ Ruh boğaza ulaşır, gırtlığa gelince hançerede tutulur. Artık tevbe kapısı kapanır, kulun dünya ile irtibatı kesilir, ameller son bulur. Vakitler gitmiş ve bitmiş olur. Nefesler yükselir, ahiret perdesinin açılmasıyla o tarafı müşahade başlar. Bundan sonra kulun gözü iyice keskindir. (Gerçekleri ve başına gelenleri net bir şekilde görür.)⁸⁸⁶

Artık en son nefesine sıra gelince nefesi zorla çıkar. Kul, saadet ehline, önceden kendisine takdir edilen saadet hükmü üzerinde tecelli eder ve ruhu tevhit üzere çıkar. İşte bu, güzel sondur. Yahut kula ezeldeki şekavet hükmü tecelli eder ve ruhu şek ve şüphe içinde çıkar. Bu kimsenin hâli ayet-i kerimede şöyle anlatılmıştır:

*“Kötü işleri yapıp dururken, kendisine ölüm gelince: ‘Ben şimdi tevbe ettim’ diyen kimsenin tevbesi makbul değildir.”*⁸⁸⁷

İşte bu durum, kötü akıbetir. Bu halde ölen kimsenin münafık olduğu söylenmiştir. Ayette anlatılanın günahı devam ve ısrar eden kimse olduğu da söylenmiştir.⁸⁸⁸

⁸⁸³ Mekki, a.g.e. s. 188-189.

⁸⁸⁴ Münafikun, 63/10.

⁸⁸⁵ Burada Mekki’nin aktardığı bu açıklamalar, Allah Teâlâ’nın: “Ecelleri gelince ne bir saat geri kalabilirler, ne bir saat ileri gidebilirler” Nahl, 16/61 ve “Allah eceli gelen bir kimseyi geri bırakmaz...” Münafikun, 63/11 ayetleriyle aynı anlamsal çerçevededir.

⁸⁸⁶ Kanaatimizce can boğaza geldiğinde yapılan tevbenin kabul edilmemesinin sebebi, gözünden perdenin kalkmasıyla kişinin, artık ahiret âlemine dair bir kısım gerçekleri ayan beyan çok net görmesi ve de bu gördüklerinin (melekler vs.) imtihan sırrına aykırı olmasıdır.

⁸⁸⁷ Nisa, 4/18.

“Kökü yakîn ile sabit olmamış, dalları amellerle yayılmamış bir iman, ölüm meleğinin yüzü görülünce korku fırtınalarına karşı dik duramaz, onun için kötü sondan korkulur. Kökleşinceye kadar her gün saatlerce itaat ve ibadet suyu ile sulanan iman ağacı ise böyle değildir.”⁸⁸⁹

“Asi bir günahkârın, ibadet ehli birine ‘Senin gibi ben de Müminim’ demesi, kavak ağacının çam ağacına ‘Sen ağaçsan ben de ağacım’ demesi gibidir. Çam ağacı şöyle dese ne güzel cevap vermiş olur: ‘Sonbahar rüzgârları estiğinde ne kadar aldandığını anlayacaksın. Kökün kesilecek, yaprakların dağılacak, ağaçların sabit kalma sebeplerini görmezden gelerek kendini ağaç saymanın cezasını çekeceksin.’

Toz duman ortadan kalktığında,

Altındaki at mı eşek mi görürsün

Mısrasında denildiği gibi hakikat işin sonunda ortaya çıkar.”⁸⁹⁰

“Ölümün korkunç başlangıcı ve çağrışımları ariflerin kalp damarlarını çatlatırken –ki bu dehşete çok az insan dayanabilir- asi insan günahları sebebiyle ebedî ateşte kalmaktan korkmaz. Şehvetine düşkün insanın, sağlığına güvenip ölümden korkmadığı gibi... Oysa ölüm çoğunlukla aniden gelir.

Sağlam kişi hastalıktan, hasta ölümden korkar. Aynı şekilde asi insan da kötü sonuçtan korkar. Hayatını kötü bir şekilde sonlandıran insanın ebedî ateşte kalması kesinleşir.

İman için günahlar, vücut için zararlı yiyecekler gibidir. Nasıl ki vücut içinde toplanan zararlı yiyecekler, zamanla mizaç değiştirerek farkında olmadan insanın sağlığını bozar, insan aniden hastalanır ve ölür. Günahlar da bunun gibidir.

Dünyada ölümden korkan insana zehirli yiyecekleri terk etmesi ne kadar gerekli ise ebedî helakten korkan bir insan için ebedî hayatını zehirleyen günahları terk etmesi öylece gereklidir. Zehirli bir şeyi yiyen pişmanlıkla nasıl kusuyor, aceleyle onu midesinden atıyor, geçici dünya hayatı elden gitmesin diye vücudunu helakten kurtarıyorsa, dini zehirleyen günahları işleyen insan da mümkün olan en kısa sürede bu günahlardan kurtulmalıdır. Hayat devam ettiği sürece bu imkân insanın elindedir. Zira bu korkunç zehir, ebedî bir saadeti kaybettirir. Muazzam bir mülk içinde nimetlerle dolu bir hayatı kaybettirmekle kalmaz, cehennem ateşi içinde bir azaba düşürür. Bu azabın süresini anlamak için misal vermek gerekirse şu söylenebilir: Dünyada yaşanan

⁸⁸⁸ Mekkî, a.g.e. , s. 189.

⁸⁸⁹ Gazalî, **Tevbe Risalesi**, s. 31.

⁸⁹⁰ Gazalî, a.e. , s. 32.

hayatların tamamı uç uca eklense, o azabın binde birine ulaşamaz. Zira –cennette de cehennemde de- ebedî hayatın sonu yoktur.”⁸⁹¹

Günahtan hemen tevbe edilmesinin vacip olduğunu belirten Salih el-Müneccid, şöyle der: “Eğer insanların çoğu tevbeye muhtaç iseler o zaman her an ve fırsatta onunla meşgul olmaları kaçınılmazdır. Günahtan hemen tevbe etme ve geciktirilmemesi gerektiği, Kur’an ve Sünnetten anlaşılıyor ve aynı zamanda geciktirilmesi de caiz değildir. Tevbe (son anda) deneme esnasında fayda vermez. Zira böyle bir tevbe, bir tercih değil, bir mecburiyettir. Hemencecik ümitler tükenmeden ve ecel gelip çatmadan, ruhlar sürülüp savrulmadan kişi nefesine galip gelip bilmeden işlediği kötülüklerden tevbe ederse, tevbesinin kabul edilmesi Allah’ın üzerinde kulun bir hakkı olur. Allah Teâlâ buyuruyor ki: *“Allah’ın kabul edeceği tevbe, ancak bilmeden kötülük edip de sonra tez elden tevbe edenlerin tevbesidir; işte Allah bunların tevbesini kabul eder. Allah her şeyi bilendir, hikmet sahibidir. Yoksa kötülükleri yapıp da içlerinden birine ölüm gelip çatınca: ‘Ben şimdi tevbe ettim’ diyen ve kâfir olarak ölenler için (kabul edilecek) tevbe yoktur. Onlar için acı bir azap hazırlanmıştır.*”⁸⁹²

“Ne zaman günahkâr ciddi, kararlı ve takva ile salih amel tohumları ekerek, yaptığından dolayı pişman olduğunu ve Rabbinin rahmetini ümit ettiğini samimi bir şekilde ifade ederse, Allah (c.c.) da onun tevbesini kabul eder. Kovulmuş ve şaşkın olarak terk edilmez. Bilakis, onu doğru yola koyar ve elinden tutar, adımlarını destekler ve ona yolu aydınlatır. Bu durumda kul için şu iki seçenekten başka seçenek yoktur.

1-Tevbede acele etmesi, tâ ki günah silinmeyi kabul etmeyen huy halini alıp kalbe hâkim olmasın.

2-Tevbeyi hastalık ve ölüm gelmeden önce yapması. Tevbeyi ağırdan alan, günah işlemekte ısrar eden ve kötülük işleyen aldatılmışlar, ölüm geldiği zaman, ben işte şimdi tevbe etmeliyim (tevbe zamanı şu andır) demekten sakınmalıdırlar. Günah kalbinde tam olarak kök salmış, kendini unutmuş, öyle ki kendisine adet haline gelmiş, onu söküp atması nefesine zor gelip imkânsız hale gelmiş, hatalarla kuşatılmış, günahlara karşı bitkin düşmüş ve bu esnada ecel gelip çatmış, günah işleme kudreti ve gücü kalmamış ve böylece tevbe etmeye mecbur kalmış, işte bu tevbeyi Allah (c.c.) kabul etmez. Çünkü böyle bir tevbe ihtiyari değil zorunludur. Bundan dolayı hayata hiçbir

⁸⁹¹ Gazalî, **Tevbe Risalesi**, s. 32, 33.

⁸⁹² Nisa, 4/17-18.

çeki düzen vermez ve kalpte hiçbir güzel amel doğurmaz. O, güneş batıdan doğduktan sonra, kıyamet günü Allah (c.c.)'ın azabı gelip çattıktan sonra yapılmış bir tevbe gibidir.

Ecel gelip çatmadan, ümitler tükenmeden, pişmanlığın fayda vermeyeceği gün gelmeden mümin Allah Teâlâ'ya tevbeyle acele etmelidir.⁸⁹³

3.5. Tevbeyi Geciktirmenin Zararları

Tevbeyi geciktirmenin insana yansıyan bir kısım olumsuz yansımaları vardır. Bunlar kalbi, davranışları ve ebedî yaşama dair boyutları olan hususlardır.

Tevbeyi geciktirmenin son derece ürkütücü zararlarından; günahların başlangıçta kalp kasveti ve kararmasına, sonuç itibarıyla ise uğursuzluk ve bedbahtlığa sebep olacağının altını çizen Gazalî (ö.505/1111), böylesi bir sonuca ulaşacak olan İblis ile Bel'am b. Bâûrâ'nın durumlarının asla unutulmaması⁸⁹⁴ gerektiğini belirtir. Sözlerine devamla şöyle der: "İkisi de günah ile başladılar, sonları küfür ile neticelendi ve ebedi helâke uğrayanlarla birlikte helâk oldular. Kula düşen uyanık olmak ve gayret göstermektir. Belki böylelikle Cenab-ı Hak, bu zararlı hali kalbinden söküp atar, kulunu günahlara esir olmaktan kurtarır. Kalbinin katılaşmayacağından kul emin olmamalı ve halini iyice tefekkür etmelidir."⁸⁹⁵

Salihlerden biri şöyle der⁸⁹⁶:

'Kalplerin kararmasının sebebi işlenen günahlardır.'⁸⁹⁷

Gazalî'ye göre kalbin kararmasının belirtisi, günahlardan endişe duymamak, ibadete yer ve değer vermemek, vaaz ve nasihatlerden şifa bulmamaktır. Dolayısıyla o, hiçbir günahı küçümseyerek, bundan da ne olur dememeye; sanki büyük günahlarda ısrar ediyormuş gibi nefsinin hesaba çekmenin ve tevbe etmenin çok önemli olduğuna dikkatimizi çeker ve bu kapsamda bir şairin şu dizelerine yer verir:

Günahların en azını bile küçük görme,

Muhakkak ki az, devam etmekle çok olur.⁸⁹⁸

⁸⁹³ Müneccid, a.g.e. , s. 15, 16.

⁸⁹⁴ Bu ikisine aynı akibete uğrayan bir üçüncü şahıs olarak Rahip Barsısa'yı ekleyebiliriz. Bkz. Celâleddin-i Rumî, Mevlana, *Mecâlis-i Seb'a*, Haz. Dilaver Gürer, Konya Büyükşehir Belediyesi Yay. , Konya, 2008, s. 68-70.

⁸⁹⁵ Gazalî, *Minhâcû'l-Âbidin*, s. 61.

⁸⁹⁶ Gazalî, a.g.e. , s. 61.

⁸⁹⁷ Ebu Hureyre (r.a.)'ın Rasulullah (s.a.s.)'den rivayet ettiği şu hadis bu sözü doğrular niteliktedir: "Mümin bir günah işlediği zaman kalbinde siyah bir nokta oluşur. Eğer tevbe eder, onu kalbinden söküp atar ve istiğfar eder ise kalbi tekrar parlar. Günah işlemeye devam eder ise kalbindeki kararma da artar." Tirmizî, *Tefsîru'l-Kur'ân*, 83; İbn Mâce, *Zühd*, 29.

⁸⁹⁸ Gazalî, a.g.e. , s. 61.

Birçok insanın günah olacağını aklına bile getirmedeği ve hiç önemsemediği bazı kritik noktalar, bazı insanlar için hatırlandıkça derin bir keder sebebidir. Bu bağlamda Gazalî, Kehmes b. el-Hasen'in (ö.149/766) şöyle dediğini aktarır:

“-Ben bir günah işledim, kırk yıldır onun için ağlıyorum.

-Bu günah nedir ey Ebu Abdullah, dediler. Dedi ki:

-Bir din kardeşim ziyaretime gelmişti, onun için balık satın aldım ve yedirdim. Sonra komşunun bahçesine gittim, oradan bir miktar toprak aldım ve arkadaşım onunla elini temizledi.”⁸⁹⁹

“Kul, bu hususları göz önüne alarak nefsiyle müzakere etmeli, onu hesaba çekmeli, tevbe için çabuk olmalı ve geç kalmadan hemen tevbeyle sarılmalı. Çünkü ecel gizli, dünya ise aldatıcıdır. Cenab-ı Hakk’a tazarru ve niyazda bulunmalı. Allah Teâlâ’nın kendi kudretiyle yarattığı, ona kendi ruhundan üflediği ve meleklerin omuzunda cennete taşıdığı Âdem (a.s.)’ın durumunu hep hatırlamalıdır.”⁹⁰⁰ Sadece tek bir günah⁹⁰¹ işlemiştir ve o bir günah bulunduğu makamdan inmesine sebep oldu. Hatta Cenab-ı Hakk’ın kendisine şöyle hitap etmiştir:

-‘Ey Âdem! Ben sana nasıl bir komşu idim?’

-‘Ne güzel komşu idin, ya Rab!’ diye cevap verir:

-‘Ey Âdem, komşuluğumdan çık, başındaki şeref tacını da çıkar. Zira bana asi olanlar, komşum olamazlar!’ buyrulur.

Hatta rivayetlere göre, Âdem (a.s.), işlediği günah sebebiyle iki yüz sene ağlamış ve nihayet işlediği bir tek günah mağfiret olunmuştur.”⁹⁰²

“Safiyullah olan bir peygamberin işlediği bir günahdan dolayı hali bu olursa, sayısız günahlar işleyen diğer insanların durumu acaba nasıl olur? Bu tevbe ederek tazarru ve niyazda bulunan kişinin durumudur. Acaba günahlarda ısrar eden, hak yoldan sapmış kimselerin hali nasıldır?

Sözün sahibi ne güzel söylemiş:

Tevbe eden kişi nefsi için korkarken,

⁸⁹⁹ Gazalî, a.g.e. , s. 61.

⁹⁰⁰ Burada şu önemli noktaya dikkat edilmelidir. Hz. Âdem (a.s.) cennette iken peygamberlik sıfatına sahip değildi. Dolayısıyla bu konuyu peygamberlik makamıyla ilintilemektense, bir insan olmanın doğal gereği olarak günah işleyebileceği şeklinde düşünmek daha yerinde olacaktır.

⁹⁰¹ Bu noktada şunu da belirtmeden geçemeyeceğiz. Bir zamanlar Allah’a en yakın kullardan biriyken sadece ve sadece O’nun bir tek emrine karşı geldiği için İlahî Huzur’dan kovulan İblis’i de asla unutmamak ve daima her türlü günahattan olabildiğince uzak durmak gerekir.

⁹⁰² Gazalî, a.g.e. , s. 62.

Acaba tevbe etmeyen kimse hakkında ne demeli?

Eğer kul tevbe eder, sonra tevbeyi bozar tekrar ikinci defa günaha dönerse; hemen hiç durmadan tekrar tevbeye yönelmeli ve nefesine şöyle demelidir: Belki günaha dönmeden tevbe üzere ölürüm. Üçüncü, dördüncü defa da yine böyle yapmalı.

Kul, nasıl günah işlemeyi bir alışkanlık haline getirdiyse, tevbe etmeyi ve tekrar tekrar tevbeye yönelmeyi de alışkanlık haline getirmeli. Günahlara karşı tevbe etmekte aciz kalmamalı, ümidi yitirmemeli. Bu sebeple şeytanın tevbe etmekten alıkoymasına her insan dikkat etmelidir, çünkü tevbe hayra götürür.”⁹⁰³ Nitekim bu konuda Rasulullah (s.a.s.) şöyle der: “*Sizin hayırlılarınız, günaha düşünce tevbe edenlerinizdir.*”⁹⁰⁴

Yani günahı çok olduğu halde tevbesi de çok olan, günahlardan dönüp pişmanlık ve istiğfarla Allah’a yönelenleri Allah sever.⁹⁰⁵ Şu ayet-i kerime, bu durumu teyit eder: “*Kim bir kötülük yapar yahut nefesine zulmeder de sonra Allah’tan mağfiret dilerse, Allah’ı çok bağışlayıcı ve çok merhametli bulacaktır.*”⁹⁰⁶

Mevlana (ö.672/1273), Resulullah’ın: “*Gerçekten de Allah, inanmış kulunun tevbe edişini sever, ondan razı olur*”⁹⁰⁷ sözünü değerlendirirken: “Ne rahmettir ki o rahmet, kullarını gayretiyle/kıskançlığıyla zatından uzaklaştırır, kendine adeta yabancı eder onları. Sonra yine rahmetiyle avlar, kendine mal eder onları”⁹⁰⁸ şeklindeki ifadeleriyle kulun gerek günahlar ve gerekse isteklerin etkisiyle Allah’tan uzaklaşmasını açıklar. Ancak bunu da “rahmet” temasıyla işleyip sebebi hikmetini “rahmet” olarak gören de yine kendisidir.⁹⁰⁹

Mevlana: “Yapılan hata ve günahlardan tevbe ve istiğfar etmek de elde değildir. Çünkü tevbe zevki, her sarhoşun mezesi olmaz. Yaptıklarının çirkinliği ve inkârın uğursuzluğu, böylesi kimselerin gönlüne tevbe ve nedamet gelmesine mani olur ve tevbe yolunu bağlar.”⁹¹⁰ “Sakın! Tevbe ederim, sığınırım fikrine dayanıp suç ve günah işleme. Tevbe için yanış ve gözyaşı gerekir; tevbeye için şimşek ve bulut şarttır.”⁹¹¹

⁹⁰³ Gazalî, a.g.e. , s. 62.

⁹⁰⁴ Ahmed b. Hanbel, I, 80-103.

⁹⁰⁵ Gazalî, a.g.e. , s. 62.

⁹⁰⁶ Nisâ, 4/110.

⁹⁰⁷ Buhârî, Daavât, 4; Müslim, Tevbe, 1-8.

⁹⁰⁸ Mevlana, **Mecâlis-i Seb’a**, s. 113-114.

⁹⁰⁹ Mevlana, **Mesnevî**, II, 218 (b. 1642).

⁹¹⁰ Mevlana, **Mesnevî**, II, 218 (b. 1634-35).

⁹¹¹ Mevlana, **Mesnevî**, II, 218 (b.1643-44).

“Gönül şimşegi ve iki göz bulutu olmadıkça tehdit ve öfke ateşi nasıl söner”⁹¹² diyerek, tevbe ve pişmanlığın; ahiret endişesi ve Allah korkusunun, güneşin doğmasıyla buzları ve karları erittiği gibi tevbenin de günah karlarını öylece eriteceğini belirtmektedir.⁹¹³ İnsan beşerî zaafı ve yaratılışı îcâbı günah işlemişse günahattan sonra tevbe ve istiğfar etmelidir. Fakat tevbe de isyan sarhoşlarının ağzına meze olamaz. Günahlar toplanı toplanı kalpte kasvet (katılık) tabakaları meydana getirip orasını bel, çapa işlemez sert ve çorak araziye benzetir.”⁹¹⁴

Gazalî (ö.505/1111), bir kısım insanların “Sonra tevbe ederim, henüz gencim, önümde geniş bir zaman var. Yaşım şimdi çok fazla değil. Nasıl olsa tevbe yapmak elimde, istediğim zaman tevbe ederim” dediğini hatırlattıktan sonra sözlerine devamla şöyle der: “Fakat böyle düşünen kişilerin çoğunu ölüm, günahlarında ısrarlı oldukları halde gafil avlar. Kendilerini düzeltip ıslah edemeden ecel onları kapıverir!”⁹¹⁵ Oysaki hiç beklemedikleri bir anda ölümün yakaladığı akranlarının ve arkadaşlarının hallerini ve belki de kendi halinin de onlar gibi olabileceğini düşünürse ölüme ne kadar yakın olduğunu görür ve bu düşünceden kurtulur.⁹¹⁶ Bu meyanda Hz. İsa (a.s.) şu unutulmaz cümleleri söyler:

“Dünya üç günden ibarettir:

1. Dün; artık geçmiştir, ondan elinde bir şey kalmamıştır.
2. Yarın; ona erişip erişemeyeceğini bilmiyorsun.
3. Bugün; içinde bulunduğun zaman, onu ganimet bil, değerlendir!”

Ebu Zer de aynı minval üzere şöyle demektedir:

“Dünya hayatı üç saatten ibarettir.

1. Geçen saat,
2. İçinde bulunduğun saat,
3. Yetişip yetişemeyeceğini bilmediğin gelecek saat.

Senin gerçekte sahip olduğun sadece içinde bulunduğun saattir. Zira bir sonraki saate ulaşmadan ölmek mümkündür.”

Ebu Bekir el-Verrâk (ö.280/893) benzer ifadelerle:

“Dünya hayatı üç nefesten ibarettir:

⁹¹² Mevlana, **Mesnevî**, II, 218 (b.1646).

⁹¹³ Mevlana, **Fîhi Mâ Fîh**, Trc. Ahmed Avni Konuk, Haz. Selçuk Eraydın, İz Yay. , İstanbul, 2009, 8. Baskı, s. 62.

⁹¹⁴ Arpaguş, a.g.e. , s. 547.

⁹¹⁵ Gazalî, a.g.e. , s. 132.

⁹¹⁶ Gazalî, a.g.e. , s. 133.

1. Geçmişte kalmış, ne amel işledinse işlemiş olduğu nefes.
2. Hala yaşamakta olduğu nefes.
3. Erişip erişemeyeceğini bilmediğin nefes” der.⁹¹⁷

Hiz. Ali ise aynı bağlamda şöyle söyler: “İnsanı ilgilendiren, geçmiş bir zamanda işlenmiş günaha dair pişmanlık veya gelecek zamanda yapılabilecek bir günahla ilgilenmeyi bırakmaktır. Çünkü sûfî ‘içinde bulunduğru halin oğludur’, yani ‘İbnü’l-vakt’tir. Dolayısıyla onun ilgisi, geçmiş veya gelecek zamanında olmayıp bütünüyle şimdiki zamanın gereğiyle ilgilidir.” Vakit ona göre şöyledir:

Dün geçmiş, geçenle ilgilenilmez
Yarında ise hangi hükmün bulunduğru bilinmez
Şimdiki halini Hakkın hoşnut olacağı işlerle süsle
Çünkü vaktin keskin bir kılıçtır.⁹¹⁸

Sonuç olarak, nice nefes alanlar vardır ki aldıkları son nefesi geri veremediler veya verdiği son nefesten sonra yenisini alamadan ölüm ansızın onları yakalayivermiştir. Ayrıca insanın Allah ile ne kadar yaşayacağına dair bir anlaşması olmadığı gibi; insan, ne kadar yaşayacağını da bilemez. Yani bu insan açısından gaybi bir konudur. Öyleyse gerçekte insanın sahip olduğu sadece bir nefesten ibarettir; ne bir gün ve ne de bir saat! O halde, bir nefesi bile boşa geçirmeden Allah’a itaate ve tevbe yönelmek gerekir. Belki de ikinci bir nefese erişmeden ölüm onu yakalar ve tevbe etme fırsatı elden gider ve böylelikle de durumuna göre ebedî veya belirli zaman dilimi süresince azaba duçar olabilir diyebiliriz.

3.6. Tevbeye Duyulan İhtiyaç

İnsan denilen varlık acizdir, zayıftır, acelecidir, nakıstır; her konu hakkında yeterince bilgi sahibi olmayıp kusursuz değildir. Dolayısıyla günaha, hata ve kusurlara bulaşmadan hiçbir insanın yaşamını tamamlaması mümkün değildir. Bu sebeple insanoğlunun her daim tevbeye ihtiyacı vardır.

“Sûfîler nefis tezkiyesine ve kalp tasfiyesine verdikleri öneme paralel olarak tevbe üzerinde çokça durmuşlar, herkesi ve bütün hayatı kapsayan bir tevbe anlayışı oluşturmuşlardır. Onlara göre herkesin tevbe etmesi için bir sebep vardır.”⁹¹⁹

⁹¹⁷ Gazalî, a.g.e. , s. 134.

⁹¹⁸ Kâşânî, a.g.e. , s. 160.

⁹¹⁹ Konur, Himmet, **Sûfî Ahlakı**, Ensar Neşr. , İstanbul, 2007, 1. Baskı, s. 31-32.

“Kur’an’ın tevbe çağrısı umumidir. Cenab-ı Hak şöyle buyurur: *‘Ey Müminler! Allah’a topluca tevbe edin ki kurtuluşa eresiniz.*”⁹²⁰ İşin hakikatini anlayan bir bakış bunu görmekte zorlanmaz. Pişmanlık, insanın Allah’tan uzaklaştırıp şeytana yaklaştıran yoldan geri dönmesidir. Bu dönüşü ancak akıllı kişi⁹²¹ düşünebilir. Aklın heveslere esir olması, şehvet ve öfke gibi kötü sıfatların insanı yutmasından sonra gerçekleşir. Bu sıfatlar şeytanın insanı yoldan çıkarmak için kullandığı araçlardır.

Yedi yaşlarında belirginleşen ve ergenlik çağıyla esası tamamlanan insan aklı, kırklı yıllarda olgunluk kazanır.

Şehvetler şeytanın askerleri, akıllar Allah’ın askerleridir. İkisi bir araya gelince harp kaçınılmaz olur. Gece ile gündüz, nur ile zulmetten biri diğerini kovduğu gibi bu iki zıt kuvvetten biri diğerinin yanında duramaz.”⁹²² “Biri galip geldiğinde diğeri rahatsız olur. Çocukluk ve gençlik dönemlerinde henüz akıl kemale ermeden şehvetler tahrik edilir, güçlendirilirse şeytanın askeri öne geçmiş olur, meydan ona kalır. Kalp haram lezzetlerle tanışır, aralarında alışkanlık –tıryakilik- oluşur. Şehvetlerin tabiatı insanı istila eder, onları kalpten çekip çıkarmak zorlaşır.

Allah’ın askeri olan akıl,⁹²³ belirginleşmeye başlar ve Allah, dostlarını akıl vasıtasıyla tedrici olarak düşmanlarının ellerinden kurtarır. Eğer akıl olgun ve kuvvetli olmazsa kalp şeytana teslim olur. Rahmetten mahrum şeytanın, *‘Onun soyunu çok azı hariç hükmüm altına alacağım*”⁹²⁴ sözü gerçekleşmiş olur.

Akıl kuvvetli ve olgun olursa, ilk işi, şehvetleri kırarak şeytanın askerlerini kökten temizlemek olacaktır. Kötü âdetlerden ayrılacak, ibadet yolunu zorlaştıran tabiatı reddedecektir. Pişmanlık ancak böyle anlam kazanır.

Tevbe; rehberi şehvet, muhafızı şeytan olan yoldan, Allah Teâlâ’nın yoluna dönmektir. Varlık âleminde hiçbir insan yoktur ki şehveti aklının önüne geçmiş olmasın, şeytanın etkilediği tabiatı, meleklerle ait olan tabiatın önünde olmasın. O halde her insan için şehvetlerin yardımıyla yürünen bu yoldan geri dönmek zorunludur. Bu tevbenin yalnız Âdem (a.s.)’a mahsus olduğu sanılmamalıdır.

⁹²⁰ Nur,24/31.

⁹²¹ Bu konuda bkz. Resûlullah (s.a.s.): “Akıllı kişi; nefsinı hesaba çekip ona hâkim olan, ölümden sonrasını nazar-ı dikkate alarak ahiret için amel edendir. Âciz, zavallı insan ise nefsinı beşeri arzu ve zevklerinin esiri edip, bunun yanı sıra Allah’tan kuru kuru dilek ve temennide bulunan, bunların gerçekleşmesini bekleyendir.” (Tirmizî, Kıyamet 25; İbn Mace, Zühd 31)

⁹²² Gazalî, **Tevbe Risalesi**, s. 35.

⁹²³ Allah Teâlâ, Kur’an-ı Kerim’de 275 yerde “Düşünmüyor musunuz? Akıl erdirmiyor musunuz?” diye sormakta; 200 yerde ise “düşünme ve tefekkür”ü emretmektedir. Bkz. Fığlalı, Ethem Ruhi, **Çağımızda İtikadî İslam Mezhepleri**, Birleşik Yay. , İstanbul, 1999, 10. Baskı, s. 14.

⁹²⁴ İsrâ, 17/62.

Buluğ çağına giren her kâfir ve cahil için de küfrü ve cehli için tevbe şarttır.”⁹²⁵ “Hakiki İslam’dan gafil ana-babasına tabi olarak buluğ çağına giren her Müslüman, İslam’ın manasını anlamak için gafletinden tevbe etmelidir. Zira ana-babasının Müslümanlığı kendisi bizzat teslim olmadıkça ona fayda vermez. Bu hakikati anlayan şahsın, eski âdetlerini, alışkanlıklarını, çaba sarf etmeden peşine koşup gittiği şehvetini terk etmesi gerekecektir. Böyle bir şahsın kendini sınırlaması, alışkanlıklarını terk etmesi, Allah’ın çizdiği hududa geri dönmesi, tevbenin en zor kapısıdır. Çoğunluk bundan aciz kalır ve helak olur. Ancak tevbe budur ve her şahıs için farzdır. Âdem (a.s.)’in müstağni kalamadığı bu tevbeden cihanda hiçbir insan müstağni kalamaz. Çünkü babanın tabiatının içermediği bir şeyi evladının tabiatı içeremez.”⁹²⁶

3.7. Tevbenin Devamlı Tekrar Edilmesi

“İnsan günah işlemekten uzak değildir. Çünkü peygamberler bile ondan kaçınamamıştır. Kur’an’da ve hadislerde peygamberlerin hataları, tevbeleri ve hataları için döktükleri gözyaşları anlatılmıştır.

İnsan azalarıyla günah işlemekten uzak kalsa da bazı hallerde kalbiyle günaha yönelmekten uzak kalamaz. Bu halden kurtulsa Allah’ın zikrini unutturan şeytanın farklı vesveselerinden kurtulamaz. Şeytandan yakasını sıyırsa, Allah’ın ilmi, sıfatları ve fiilleri hakkında gafletten kurtulamaz. Bütün bunlar insan için bir eksikliktir.

Her şeyin bir sebebi vardır. Bir şeyin sebeplerini terk etmek ve zıddıyla meşgul olmak, gidiş yolunu tersine çevirmek demektir. Tevbeden murat da budur. (Kişiyi günah yoluna sevk eden sebepleri terk edip zıddıyla meşgul olmak, yolunu değiştirmek tevbe için şarttır.) İnsanların bu kusurlardan her zaman uzak kalması tasavvur edilemez. Her şahıs için farklı derecelerde olsa da işin özünde kusursuz insan olmaz.

Onun için Efendimiz (s.a.s.), *‘Kalbimi bir şey kaplar da bir günde ve gecede yetmiş defa istiğfar ederim’*⁹²⁷ buyurmuştur.”⁹²⁸ “Belki bu sebeple Allah, O’nu (s.a.s.) şöyle taltif etti: *‘Allah’ın senin geçmiş ve gelecek günahlarını bağışlaması için...’*⁹²⁹ Hz. Peygamber (s.a.s.)’in durumu böyle olursa başka insanların durumu nasıl olur.

⁹²⁵ Gazalî, a.e. , s. 36.

⁹²⁶ Gazalî, a.g.e. , s. 37.

⁹²⁷ Buhari, Deavât, 3; İbn Mâce, Edep, 57.

⁹²⁸ Gazalî, a.g.e. , s. 37.

⁹²⁹ Fetih, 48/2.

İnsan, yaratılışının gereği şehvetlerine uymaktan asla kurtulamaz. Tevbenin anlamı ise sadece şehvetleri terk etmek değildir. Bilakis tevbe, geçmişteki kayıpların telafisiyle tamamlanır. İnsanın peşinden gittiği her haram lezzetin ardından kalbindeki karanlık, bir derece daha yükselir. Aynanın parlak yüzünde lekelerin çoğalması gibi insanın nefsinde zulmet (karanlık) artar. Haram lezzetlerin karanlıkları üst üste yığılır, kalp paslanmaya başlar. Bunun için Allah şöyle buyurmuştur: *‘Hayır! Onların yaptıkları sebebiyle (kazandıkları yüzünden) kalpleri paslanmıştır.’*⁹³⁰ Tamamen pas ile kaplanan bir kalbin tabiatı değişir ve mühürlenir. Aynanın yüzeyinde biriken pas, zamanla içine işler ve onu çürütür, artık cila kabul etmez bir hale gelir. Sanki ayna kirle mühürlenmiştir.”⁹³¹ “Bu durumda sadece gelecek için haram lezzetleri terk etme hazırlıkları (niyeti) yeterli olmaz. Aksine kalpte tabiat haline gelmiş haramların paslarını silmek gerekir. Paslarla çürümüş bir aynanın yüzünden sadece nefesin buharını silmekle eşyanın suretleri görünür hale gelmez.

Günahların ve haram lezzetlerin karanlığı kalpten sökülüp atılırsa, itaat nuru kalbe ışık vermeye başlar. Günahların karanlıklarını siler. Peygamberimizin (s.a.s.), *‘Günahların ardından sevabı işle. Bu sevap günahı siler’*⁹³² hadisi bu manayı anlatır.”⁹³³ Lokman (a.s.), oğluna: ‘Oğlum! Tevbeyi geciktirme çünkü ölüm ansızın gelir’⁹³⁴ demesi aynı manaya işaret eder.

Daha sonra yaparım diyerek tevbeyi erteleyen kimse, iki büyük tehlike arasında kalır. Öncelikle günahların zulmeti kalpte birikir ve pas tutmaya başlar. Bu hal kalbin tabiatı haline geldikten sonra silinmesi mümkün olmaz.⁹³⁵ İkincisi bir hastalık veya acil bir ölüm onu karşılar, kalbini temizlemeye vakit bulamaz. ‘Ateş (cehennem) ehlinin feryatları ekseriyetle sonraya bırakılan işlerdendir’ denilmiştir. Helak olanlar ancak yarın yaparım diyenlerdir.

Kalp peşinen karartılır, ibadet ve itaatle parlatma unutulur, ölüm de ansızın ona çarparsa selim olmayan bir kalple Allah’a gelinmiş olunur. Oysa selim bir kalple Allah’a gelmeyen için kurtuluş yoktur. Kalp, diğer kulluk vasıtaları gibi Allah’ın kulun

⁹³⁰ Mutaffifin, 83/14.

⁹³¹ Gazalî, a.g.e. , s. 38.

⁹³² Tirmizî, Birr, 55.

⁹³³ Gazalî, a.g.e. , s. 39.

⁹³⁴ Muhâsibî, a.g.e. , s. 51; Rabbanî, a.g.e. , s. 1149; Gazalî, **Tevbe Risalesi**, s. 43.

⁹³⁵ “Günahlar çoğaldıkça kalp mühürlenir ve bu sırada kalp, hakkı görmekten, dinin iyiliklerini anlamaktan körleşir, ahirete kıymet vermez, dünyaya ehemmiyet verir ve tamamen dünyaya bağlanır. Ahiretle alakalı sözler bir kulağından girer, diğer kulağından çıkar. Bu sözler kalbinde yerleşmez, kendisini tevbeye ve noksanlarını telafi etmeye yönlendirmez. İşte bunlar ahiretten ümitsiz kimselerdir.” Bkz. Gazalî, **İhyâu Ulûmi’-d-Dîn**, s. 27.

yanında bıraktığı bir emanettir. Emanete hıyanet eden onu tedarik etmez ise tehlikededir.

Ariflerden birinin şöyle dediği anlatılır: Allah ilham yoluyla kuluna iki sır fısıldar. Biri, annesinden doğduğunda ona şöyle der: “Kulum, seni dünyaya temiz olarak çıkardım, ömrünü sana emanet verdim. Onun hakkında sana güvendim. İyi bak, emaneti koruyabilecek misin? Dikkat et, bana nasıl kavuşacaksın?” İkinci kez, ruhu çıkarken şöyle der: ‘Kulum, yanındaki emanetime ne yaptın? Sözüm üzere Bana kavuşuncaya kadar muhafaza ettin mi? Ben de sana vefalı davranayım. Yok, zayi ettinse onun hakkını senden alayım, cezayı vereyim!’ *‘Sözümü (anlaşmamı) yerine getirin, Ben de size verdiğim sözümü tutayım.*⁹³⁶ *‘Onlar (Müminler) emanetlerine ve sözleşmelerine riayet ederler’*⁹³⁷ buyuran Rabbimiz bu manalara işaret eder.”⁹³⁸

“Görüldüğü gibi insan her halinde kalbinden günahların izlerini silmek zorundadır. Hayırlı amellere ve sevaplara başladığında zamanla tesiri görülmeye başlar, kalpte safa ve cila hâsıl olur; ancak günahlar onu yeniden karartır. Pişmanlıktan sonra kalbi ilk cilalama işi uzun sürebilir. Aynadan pasları sökmek, tozları silmek gibi değildir. Bu kesintisiz uzun bir uğraşıdır. Tevbenin gereği budur.”⁹³⁹

Bize göre insan, manen hangi makamda veya durumda olursa olsun hata, kusur ve günahlardan uzak olamaz. Her an tevbe etmelidir çünkü bazen Rabbinin beğenmediği şeyleri yaptığının farkındadır, bazense gafleti sebebiyle değildir. Öyleyse her halükarda sık sık tevbe etmelidir.

⁹³⁶ Bakara, 2/40.

⁹³⁷ Mü’minun, 23/8.

⁹³⁸ Gazalî, **Tevbe Risalesi**, s. 43 - 44.

⁹³⁹ Gazalî, a.e. , s. 39.

3.8. Tevbenin İlacı ve Tevbe Açısından İnsanların Kısımları

“Tevbenin şifası ancak ilacıyla elde edilir. Hastalığını bilmeyenin tedavisi olmaz, hastalık sebeplerine zıt olmadıkça deva tesir etmez. Her hastalığın bir sebebi vardır, tedavi bu sebebi ortadan kaldırmaktır.”⁹⁴⁰

Kulların tevbeye yaklaşımlarına baktığımızda pozisyon itibarıyla diğer bir ifadeyle dinî duruş olarak herkesin aynı olmadığını algılarız. Ruhlar âlemindeki misaklarına bağlılıkları temelinde Allah’a inanan insanları Gazalî iki kısımda ele alır:

3.8.1. Günahlardan Kaçınanlar (Gençler)

“Gençlik çılgınlığına kapılmayan hayır üzere yetişmiş ve şerden kaçınmış gençler ki, onlar hakkında Resulullah (a.s.m.) şöyle buyurmuştur: *‘Rabbin gençlik çılgınlığı (nefsinin arzularına meyli) olmayan bir gencin durumuna hayret etmiştir.’*⁹⁴¹ Böyle gençler çok azdır, nadir bulunur.”⁹⁴² “Bunun için Allah Teâlâ, Hz. Yahya’ya (a.s.) ‘Seyyid’ ismini vermiştir. Çünkü o, hiçbir günaha niyetlenmemiştir. Şu halde seyyidliğin (gerçek efendiliğin) alameti, günaha niyetlenmemektir. Herkesin şerefi günahlara karşı gönlünün durumuyla ölçülür. Demek ki günahlara niyetlenmeyen kimse gerçek efendidir.”⁹⁴³

“Hz. Musa (a.s.) ile ilgili kıssalardan birisinde, Musa (a.s.) Hızır’a (a.s.): ‘Allah Teâlâ, hangi şey sebebiyle seni gayb ilmine muttali kıldı?’ diye sorunca: Hızır (a.s.): ‘Allah için günahları terk etmem sebebiyle,’ demiştir.”⁹⁴⁴

3.8.2. Günahlardan Uzak Kalmayanlar

Günahlardan uzak kalmayan insanları Gazalî (ö.505/1111), günahıta ısrar edenler ve tevbe edenler olarak ikiye ayırır ve der ki: “Bizim maksadımız günahıta ısrar düğümünün çözülmesi ve ilacının gösterilmesidir. Bir olgu ancak zıddıyla iptal edilir. Günah hastalığının sebebi gaflet ve şehvettir. Gafletin zıddı ilim, şehvetin zıddı sabır ve

⁹⁴⁰ Gazalî, a.e. , s. 153.

⁹⁴¹ Ahmed b. Hanbel, Müsned, 17371; Tabarânî, Kebîr, 17/853; İbni Ebî Âsım, Sünne, 571; Ebû Ya’lâ, Müsned, 1749.

⁹⁴² Gazalî, a.g.e. , s. 153.

⁹⁴³ Mekkî, a.g.e. , s. 203.

⁹⁴⁴ Mekkî, a.g.e. , s. 214.

şehveti harekete geçiren sebeplerden uzak durulmasıdır. Hataların başı gaflet (günahın akibetini görmemek)tir.”⁹⁴⁵

Bu noktada biz tevbeyle ilgili olarak sırasıyla günah hastalığının sebebi olan ‘gaflet ve şehvet’ kavramlarına temas etmenin çok yerinde olacağını düşünüyoruz, çünkü bunlar hakkında bilgi sahibi olmak meselenin kavranıp pratik yaşama aksettirilmesinde hayati öneme sahiptirler.

3.8.2.1. Gaflet

Gaflet, kelimesi masdar olarak sözlükte, terk etmek, önemsememek; isim olarak da dikkatsizlik, dalgınlık ve ihmal gibi anlamlara gelir. Kavram manasıyla ‘gaflet’; bir şeyin gerekliliği ortada iken bunun idrak edilmemesi ya da yeterince dikkatli ve uyanık hareket edilmediği için insana gelen yanılğı durumudur. Bir gerçek ortada iken ondan bile bile habersiz olmak, ona karşı unutkan bir tavır takınmak ya da ona karşı kulağı, gözü, anlayışı kapalı tutmaktır.⁹⁴⁶ Gaflet, ezberde az tutmaktan ve az dikkatten dolayı insanda meydana gelen sehiv/yanılmadır.⁹⁴⁷ Nefsin arzularına uymak, zamanı boşa geçirmek, önemli bir şeyin önemini kavrayamamak, değerli bir şeyin kıymetini takdir edememektir. Kalbin Hak’tan gafil olması, O’nun zikrinden mahrum kalması,⁹⁴⁸ kul ibadet ederken kalbinin bunları duymamasıdır.⁹⁴⁹

“Gaflet, ahiret hallerinin tehlikesinden habersiz olmaktır, şayet kullar haberdar olsalardı günahları işlemezlerdi. Zira insan, yaratılışı gereği tehlike gördüğü yerden birçok sıkıntılara katlanmasına rağmen uzaklaşır. Fakat bu tehlikeyi görmek, ya insanları dine davet eden peygamberlerdeki nübüvvet nuru ile ya da peygamberlerin varisleri olan âlimlerin ilmiyle mümkün olur.

Bütün peygamberler, gaflet uykusunda olanları uyarmak için gönderilmişlerdir. Nitekim Hak Teâlâ buyurur ki: ‘*Babaları uyarılmamış, gaflette olan bir kavmi uyarman için seni gönderdik*’⁹⁵⁰ ve ‘*Ancak Rabbinden bir rahmet olarak senden önce kendilerine bir uyarıcı gelmemiş olan bir kavmi uyarman için seni gönderdik*’.⁹⁵¹ Yani ya Muhammed, insanları gaflet uykusundan uyandırman ve ‘insan elbette zarardadır’ demen için seni gönderdik.”⁹⁵²

⁹⁴⁵ Gazalî, a.g.e. , s. 153.

⁹⁴⁶ Ece, a.g.e. , s. 214.

⁹⁴⁷ İsfahani, a.g.e. , s. 758.

⁹⁴⁸ Uludağ, **Tasavvuf Terimleri Sözlüğü**, s. 141.

⁹⁴⁹ Cerrahî, a.g.e. , s. 115.

⁹⁵⁰ Yasin, 36/6.

⁹⁵¹ Kasas, 28/46.

⁹⁵² Gazalî, **Kimya-yı Saadet**, c. II, s. 681.

“Kula, içine düştüğü gafletten tevbe etmesi gerekir. Bunun gereğini iyice anlayınca asla tevbeyi terk etmez.”⁹⁵³ Allah Teâlâ, dünyada gaflet ehli olanların, ahirette helake düşeceğini bildirerek şöyle buyurmuştur: *“Onlar gafillerin ta kendileridir. Şüphesiz onlar ahirette hüsrana (kayba) uğrayacaklardır”*⁹⁵⁴

“Kulun gafletinin uzaması, kalbinin Allah tarafından mühürlenmesinden ve kalbinin bozuk karakterinden kaynaklanır. Zahirde gaflet, batında kalbin örtülmesi ve kilitlenmesidir.

Kalbin mühürlenmesi ve olumsuz bir yapı kazanması, devamlı günah işlemekten meydana gelir. Nihayet günahlar, kalbe hâkim olur ve ardından yapılan şeyler, onun için bir ceza sebebi olur.”⁹⁵⁵ Bu konuda Yüce Allah şöyle buyurmuştur: *“Hayır, aksine onların işlemekte olduğu günahlar, kalplerine hâkim olmuş ve kalplerini kirletmiştir.”*⁹⁵⁶

“Şu unutulmamalıdır ki, gaflet farklı derecelerde olduğu gibi, hüsrana/zarar da bir değildir. Öyleyse gaflet asla küçük görülmemelidir. Çünkü o, günahların başlangıcıdır. Yakîn ehline göre büyük günahların kaynağı gaflettir.

Hz. Ali bir konuşmasında gafleti küfrün bir başlangıcı görmüş ve onu kalp körlüğü ve şüphe ile bir arada zikrederek sahibinin haktan kayıp hüsrana düştüğünü belirtmiştir.

Ehl-i beyt yoluyla gelen bir haberde şu anlatılmaktadır: Bir gün Ammar b. Yâsir, Hz. Ali’ye: ‘Ey müminlerin emiri! Bana küfrün hangi temele dayandığını bildirir misin?’ diye sorunca, Hz. Ali şöyle demiştir: ‘Küfür dört temel işe dayalıdır:

- 1-Cefa (zulüm),
- 2-(Kalp ve basiret) körlüğü,
- 3-Gaflet,
- 4-Şüphe.’

Kim zulüm yaparsa, hakkı küçük görür, batılı yayar ve âlimlere kızar. Kalbi kör olan Allah’ın zikrini unuttur. Gafil olan kimse, haktan sapar, boş emellere aldanır, hasret ve pişmanlığa düşer, Allah’ın huzurunda hiç hesap etmediği şeyler (hesap ve azap) karşısına çıkar. Şüpheye düşen de şaşkın bir halde sapıklık içinde yuvarlanıp gider.”⁹⁵⁷

⁹⁵³ Mekkî, a.g.e. , c. II, s. 215.

⁹⁵⁴ Nahl, 16/108, 109.

⁹⁵⁵ Mekkî, a.g.e. , c. I, s. 355.

⁹⁵⁶ Mutaaffin, 83/14.

⁹⁵⁷ Mekkî, a.g.e. , c. II, s. 215.

“Herevî’ye (ö. 481/1089) göre ‘Hakk’ın dışındakilerden tevbe etme derecesine gelmeden tevbe makamı tamam olmaz. Sonra tevbenin kusurunu görme, bundan sonra da bu kusuru görmekten tevbe etme derecesi gelir.’

Allah dışındakilerden tevbe etmek, kulun kalbiyle mâsivânın iradesinden kurtulması demektir. Kul yalnız, iş ve yardımında ortağı bulunmayan Allah’a kulluk eder, bütünüyle kendisini O’na verir ve O’nunla olur. Bu ise ancak sevginin otoritesine boyun eğmiş, kalbi Allah sevgisi, hürmet ve saygısıyla dolmuş, O’nun huzurunda zillet, tevâzu ve hüznün içinde eğilmiş, O’na olan muhtaçlığını itiraf etmiş kimseler için mümkündür.”⁹⁵⁸

Diğer bir yönden yani gaflet-teyakkuz açısından meseleye bakarsak, “gaflet her şerrin kaynağı olduğu gibi teyakkuz da her hayrın aslıdır. Kendine göre müteyakkız (uyanık ve dikkatli) olan çoğu kimse aslında gafildir. Ona en sevimli gelen şey teyakkuzdan gafil olmaktır. Onun ünsiyeti gafletledir. Teyakkuzun en açık alametleri düşünce, kaygı ve hüznüdür. Sonra ihtimam ve hüznünden dolayı güzel bir şekilde ölüme hazırlık gelir. Gafletin en açık alametleri ise kibir ve neşeli olmadır. Zira her ikisi de teyakkuzu unutturur. Teyakkuzun terkinde ise ölümden sonraki hayata hazırlığın terki söz vardır.”⁹⁵⁹

Gafletin ne olduğunu hakkıyla kavrayan ve samimi olan bir insan, artık ona düşmemek için gerekli çabayı gösterip tevbesini istikrarlı bir boyuta taşıyacaktır. Böylece Rabbinin istediği istikametten ayrılmamış ve O’nun sevdiği kullar arasına girmiş olacaktır.

3.8.2.2. Şehvet

Şehvet, sözlükte bedeni arzular, canın isteği, nefsin hoşlandığı şey, nefsin eğilimi⁹⁶⁰ ve nefsin istediği bir şeye meyletmesi⁹⁶¹ anlamındadır. Bedenî ve süfli arzular; yeme, içme ve cinsî hayatla ilgili ölçüyü aşan isteklerdir.⁹⁶² “Bir başka deyişle şiddetli arzu ve arzulanan şey için ileri atılmak demektir.

⁹⁵⁸ Cevziyye, a.g.e. , c. I, s. 249-250.

⁹⁵⁹ Erginli, ... (Tercüme Heyeti), **Metinlerle Tasavvuf Terimleri Sözlüğü**, s. 279.

⁹⁶⁰ Uludağ, **Tasavvuf Terimleri Sözlüğü**, s. 331.

⁹⁶¹ İsfahanî, **Müfredat**, s. 569; Ece, a.g.e. , s. 635.

⁹⁶² Uludağ, a.e. , s. 331.

Şehvet geniş anlamda, istek, arzu, aşırı sevgi, nefsin değer verdiği istekler, cinsel arzular demektir. Şehvet, nefsin arzuladığı, elde etmek istediği şeyleri kapsar. Ancak konuşma dilinde daha çok cinsel arzuları ifade etmek üzere kullanılır.

Kur'an, şehveti olumlu ve olumsuz anlamlarda kullanmaktadır. İnsandaki 'şehvet' kuvveti tümüyle kötü duygu değildir. Kişinin kendi çıkarının peşinde koşması, arzu ve emeller peşinde gitmesi, bazı isteklerini karşılamak istemesi onun özelliğidir. Hayatın ve neslin devamı için bu şehvet (arzu ve istek) duygusuna ihtiyaç vardır.

Yalnız İslam, insanda bulunan bu duygunun ve bu arzunun yerinde ve helal olarak kullanılmasını, kontrol altına alınmasını istemektedir.

Kur'an, kadınlara, oğullara, bol altınlara (paralara), dünya malına karşı insanda bir 'şehvet' meydana getirildiğini haber verdikten sonra bu 'arzular' karşısında Müslümanın takınacağı tavrı ortaya koymaktadır: *'...Bütün bunlar dünya hayatının geçimliğidir. Ancak varılacak güzel yer Allah'ın huzurudur. De ki: size bunlardan daha iyisini bildireyim mi? Takva sahipleri için Rableri yanında, içinde ırmaklar akan, ebediyyen kalacakları cennetler, tertemiz eşler ve Allah'ın hoşnutluğu vardır...'*⁹⁶³

Demek ki dünya ve onun içindeki geçimliklere karşı meyletmek, onları istemek tümüyle kötü değil, onlara aşırı derecede bağlanıp yahut onları aşırı şekilde sevip de Allah'ı unutmak, O'na kulluğu terk etmektir kötü olan.

Kur'an, şehvetlerine (ölçsüz isteklerine) uyanları kınamaktadır: *"Allah, tevbelerinizi kabul etmek ister; şehvetlerinin (aşırı isteklerinin) peşinden gidenler ise sizin büyük bir sapma ile sapmanızı isterler."*⁹⁶⁴

Şehvetlerinin, yani sınır tanımaz iştahlarının peşinde gidenler, zevklerinden başka yol bilmeyenler, arzu ettikleri şeye kavuşmayı dava ve hayat felsefesi haline getirenler; müminleri ve bütün insanları kendileri gibi yapmak isterler. Onları da helal haram demeden mal peşinden koşturmayı, zevklerinin arkasında olmaya davet ederler. Böyleleri İslam'ı şehvetlerinin (ölçsüz isteklerinin) önünde bir engel görürler ve bundan dolayı ona karşı çıkarlar.⁹⁶⁵

Şehvet bağlamında Ebu Muhammed Sehl'e (ö.283/896), bir günahattan tevbe edip onu terk eden, sonra kalbiyle onu hatırlayıp veya görüp veyahut işitip içinde ona karşı bir tat bulan kimsenin durumu sorulunca Sehl şöyle demiştir:

⁹⁶³ Âl-i İmran, 3/14-15.

⁹⁶⁴ Nisa, 4/27.

⁹⁶⁵ Ece, a.g.e. , s. 635-636.

“Tat almak insanın tabiatıdır. Bu tabiatın bulunması gerekir. Böyle bir durumda çare olarak kulun yapabileceği ancak şudur: Kalbiyle şikâyetini Mevlâ’sına arz eder, gelen düşünceyi kötü görür ve nefsinin de devamlı onu kötü görmeye zorlar ve onu hep bu halde tutar. Ayrıca Allah Teâlâ’ya, günahı kendisine unutturup, zikir ve itaatıyla meşgul etmesi için dua eder. Eğer kalbe gelen günah arzusunu bir an inkârdan gafil olsa, ondan kurtulamamasından ve günah tadının kalbinde yer etmesinden korkulur. Fakat bu tadı bulmakla birlikte kalbiyle onu reddederek devamlı üzüntü içinde olsa bu ona zarar vermez.”⁹⁶⁶

Mekkî’ye göre de durum (ve hüküm) böyledir çünkü kalpte şehvî arzular kaldığı müddetçe tevbe sahih (ve sağlam) olmaz ve kuldan onları temizlemek ve kalbinden gidermek için mücahede istenir. Bu müritlerin hâlidir. Şehvetlerin kalpten silinmesi ariflerin hâl ve ahlakına sarılmakla mümkün olur.⁹⁶⁷

3.9. Tevbe Edenlerin Dereceleri

Kur’an’daki nefsin sıfatlarıyla ilgili ayetlere ve nefisteki hâkim olan özelliklere göre tasavvufta nefsin halleri ya da sıfatları belirlenmiştir. Bunlara nefsin mertebeleri de denilmektedir. Aslında bunlar, insanın düşünce, istek ve arzularında, eğilimlerinde görülen özelliklerin yoğunlaşmış hallerini ifade etmektedir.⁹⁶⁸

Tevbe edenlerin dereceleri, bu nefis hallerindeki değişiklik ve amellerindeki farklılığa bağlı olarak değişiklik gösterir. Hayatının sonuna kadar tevbelerinde doğru yolu takip edenlerin, bağlılıklarının derecesini Gazâlî (ö.505/1111) dört kategoriye ayırır:

3.9.1. Nefs-i Mutmainne Sahiplerinin Tevbesi

“Doyuma, huzura, rahata kavuşmuş nefis anlamında Arapça bir ifadedir.”⁹⁶⁹
 “Huzura kavuşmanın hakikati ise sakinleşip, rahatlama ve bir kararda durulmadır. Nefis, Allah’la sükûn bulup, rahatladığı, O’nun zikriyle huzur bulduğu, O’na yönelip bağlandığı ve O’na kavuşmayı özlediği zaman huzura kavuşmuş olur. Bu nefse vefatı

⁹⁶⁶ Mekkî, a.g.e. , s. 198-199.

⁹⁶⁷ Mekkî, a.g.e. , s. 199.

⁹⁶⁸ Peker, a.g.e. , s. 119.

⁹⁶⁹ Cebecioğlu, Ethem, **Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü**, Rehber Yay. , Ankara, 1997, s. 548.

anında şöyle denilir⁹⁷⁰: “*Ey huzura kavuşmuş nefis! Sen O’ndan hoşnut, O da senden hoşnut olarak Rabbine dön.*”⁹⁷¹ Bu nefis, Cenab-ı Hakk’ın tevfiğ ve inayetiyle sekînet ve yakîne mazhar olarak ıstıraplardan kurtulur.⁹⁷²

“Ölümlerine kadar istikametlerini koruyan günahkârların tevbesidir. Geçmişte eksik bıraktığı işleri tamamlar, eski günahlarına dönmek için nefsinde bir arzu bulunmaz. İnsan olmanın zorunlu âdetleri olan bazı alışkanlıklardan doğan hatalar ayırdır. Bu hatalardan ancak peygamberler masum kalırlar. Geçmiş hayırlara sahip olur, kötülükleri iyiliklere dönüşür. ‘Tevbe-i Nasuh’ buna denir. Bu halde nefse, ‘sükûnete ermiş’ manasına gelen ‘nefs-i mutmainne’ adı verilir. Rabbi ondan razı olmuş, o da razı olarak Rabbine dönmüştür.”⁹⁷³

“O yüce ruhlara Hz. Peygamber (a.s.m.) şöyle işaret etmektedir: ‘Allah’ı zikretmekte aşırı derecede gayret gösterenler öne geçtiler. Zikir onların yüklerini aldı ve kıyamete hafıflemiş olarak vardılar.’⁹⁷⁴ Hadiste onların ağır yüklerine ve zikrin bu yükü aldığına işaret vardır.

Şehvetten uzaklaşma konusunda dereceleri farklıdır. Öyleleri vardır ki Allah’a ait bilgileri altında şehvetleri sükûnet bulmuş, günahla mücadele işleri azalmıştır. Günahla cedelleşme onları yollarından geri koyamaz. Kimileri nefisleriyle cedelleşmeye devam ederler ancak her zaman mücahede ve reddetme azmiyle dolu dolu yaşarlar.

Şehvetle mücadele azlık-çokluk, uzunluk-kısalık açısından farklılık gösterdiği gibi şehvet türleri açısından da çeşitlilik gösterir. İnsan ömrünün farklılığı da buna eklenir. Kimi tevbesinin hemen akabinde ölür. Tevbeye herhangi bir leke getirmeden insanı selamete götüren böyle bir ölüme gıpta edilir. Kimi uzun yaşar, nefsiyle cihadı ve sabrı uzun sürer. İstikameti devam etmiş, iyilikleri çoğalmıştır. Bunun hali daha yüce ve daha faziletlidir.

Böyle bir şey düşünülse elbette tevbenin tesirinin büyüklüğü inkâr edilemez fakat böyle bir şart koşturmak hakikatten uzaklaşmak olur. İradesi zayıf birinin bu yola girmesi gerekmez çünkü şehveti kabırır, sebepler hazır olursa tekrar günaha düşme ihtimali ortaya çıkar. Şehvetin dizginlerini elinden kaçırabilir. Kaçınmak isterken günah üzerine gelir, tevbesini bozar. Günahı kolaylaştıracak sebeplerden kaçınma ve günah

⁹⁷⁰ Cevziyye, İbn Kayyim, **Tıbbü’l-Kulûb (Nefis Terbiyesi)**, Trc. Osman Arpaçukuru, Mehmet Ali Kara, Alim Yücer, Karınca ve Polen Yay. , İstanbul, 2015, s. 97-98.

⁹⁷¹ Fecr, 89/27-28.

⁹⁷² Yılmaz, **Anahatlarıyla Tasavvuf ve Tarikatlar**, s. 235.

⁹⁷³ Gazalî, a.g.e. , s. 135.

⁹⁷⁴ Müslim, Zikir, 4; Tirmizî, Dua, 128; Ahmed b. Hanbel, II, 323.

yollarını nefisine kapama daha emin bir yoldur. Gücü yettiğinde şehvetini kırmak için çalışan, tevbesini korumak için daha güvenli bir yol tutmuş olur.”⁹⁷⁵

İtaatlere devam etmekle tatmin olmuş olan nefis artık ne itaatleri terk, ne de günah işlemek için bir meyil duymaz.⁹⁷⁶ “Nefis, Allah Teâlâ’yı anmakla, saflığını bulur, pak olur ve şehvet izleri silinirse, o zaman Mutmainne vasfını alır. Bu nefis; kötü sıfatlardan sıyrılmış, güzel ahlâk ile ahlaklanmıştır.”⁹⁷⁷ Allah'a doğru giden bu nefis sahibinin kalbi, tam ve gerçek bir inanişaya sahiptir. Şeriatın bazı sırlarını elde etmiş, cömertlik, doğruluk, yumuşak gönüllülük, güler yüzlülük, tatlı dillilik gibi güzel sıfatları kazanmıştır. Daima tevekkül, tefviz, teslim, sabır, rıza halleri içindedir. Kalbi, her an huzur ve sükûn içinde, şükür ve sena eder, kusurları örter, hataları bağışlar, İslam’ın emirlerinden zerre kadar ayrılmaz. Hz. Peygamberin ahlâkını güzel bir şekilde yaşar ve bundan zevk alır. Allah'ın izniyle, bir takım keşif ve ilhamlara sahiptir.⁹⁷⁸ Bu tevbe edenlerin en yüksek derecesidir.⁹⁷⁹

3.9.2. Nefs-i Levvame Sahiplerinin Tevbesi

Kınayıcı nefis anlamında, arapça bir ifadedir.⁹⁸⁰ Adını Kur'an'daki: “*Kendini kınayan nefse yemin ederim*”⁹⁸¹ ayetinden almaktadır. Nefis, Levvame halinde, kötülüğe düşmez; sevmez, kötülüğü benimsemez. Levvame şerre yaklaşamaz. Bununla beraber, tam manası ile kendini hayra da veremez. Buradaki hayırdan kasıt, Allah Teâlâ’yı devamlı anmaktır.⁹⁸² Tasavvufi olarak, bir parça kalbin nuru ile nurlanmış, o nur ölçüsünde uyanıklık kazanmış nefistir. Levvâme sıfatını alan nefis, yaptığı kötü işlerin farkındadır, yani, gafletten bir parça sıyrılmıştır. Bu yüzden kendisini kınar, onları yapmak istemez. Ancak yeterince olgunlaşmadığı için onları yapmaya devam eder. Bununla birlikte, bir takım iyileşmeler mevcuttur.⁹⁸³ Tevbeye temayül gösterir.⁹⁸⁴ Bu nefis, istikrarsız ve kararsızlığından dolayı bir şeyi yapar ve sonra yaptığından pişman olup kendini paylar. Hasan Basrî: “Vallahi, Mümini her halinde kendini ayıplarken görürsün. Yaptığı iyilikleri az ve yetersiz bulur; bundan dolayı pişmanlık

⁹⁷⁵ Gazalî, a.g.e. , s. 135-136.

⁹⁷⁶ Kâşânî, *Letaifu'l-A'lâm fî sarâtı Ehli'l-İlhâm, Tasavvuf Sözlüğü*, s. 558.

⁹⁷⁷ Gazalî, *El-Mürşidü'l-Emin 'ilâ Mev'izeti'l-Mü'minin*, s. 169.

⁹⁷⁸ Cebecioğlu, a.g.e. , s. 548.

⁹⁷⁹ Münecid, a.g.e. , s. 45.

⁹⁸⁰ Kâşânî, a.g.e. , 558; Cebecioğlu, a.g.e. , s. 547.

⁹⁸¹ Kıyâme, 75/2.

⁹⁸² Gazalî, a.e. , s. 169-170.

⁹⁸³ Cebecioğlu, a.g.e. , s. 547.

⁹⁸⁴ Yılmaz, a.g.e. , s. 235.

duyar ve kendini paylar. Günaha batmış kimse ise hiçbir şekilde kendini eleştirmeksizin günah işlemeyi sürdürür” der.⁹⁸⁵ Yine Hasan Basrî’nin benzer bir sözü de şöyledir: “Mümin sürekli nefisini kınar, kâfir ise bildiğini okur.”⁹⁸⁶

“İtaat ve ibadetlerin en temellerini yaparak istikamet yolunda yürüyen, büyük günahların tamamını terk eden kişinin tevbesidir ancak kasıt dışı niyetsiz arız olan bazı günahlardan uzak kalmaz. Hallerinin tabii akışı içinde o günahlarla imtihan edilir. Kasıtlı olarak o günahları işleme azmi yoktur. Günah, üzerine her geldiğinde nefisini kınar, pişman olur ve üzülür. Her defasında bu günahları önüne çıkaran sebeplerden sakınmak için gayret gösterir, niyetini yeniler. Bu nefis, levvame ismine uygundur; zira samimi niyet, tahmin, fikir ve kasıt olmaksızın kötü hedeflere yönelen sahibini kınar. Nefsin bu derecesi her ne kadar birinci tabakadan aşağı ise de yüksek bir mertebe sayılır. Tevbe edenlerin genel halleri böyledir çünkü âdemoğlunun hamuru şerle yoğrulmuştur, ondan ayrılması nadirdir. Üstün bir çabayla iyilikleri kötülüklerine galip gelir, mizanı ağır basar. Terazinin iyilik kefesini üstün gelir. Kötülük kefesinin tamamen boşaltılması uzak bir ihtimaldir.

Nefs-i levvame sahiplerine Allah-u Teâlâ tarafından güzel bir söz verilmiştir: ‘Onlar büyük günahlardan ve çirkin işlerden kaçınan ancak (bazen) küçük hatalara düşen kimselerdir. Hiç şüphesiz Rabbin geniş mağfiret sahibidir (kendisine) yönelen kulunu affeder.’⁹⁸⁷ Küçük günahlar eğer nefiste iyice yerleşmemiş ise affedilmiş olması mümkündür. Cenab-ı Hak şöyle buyurur: ‘Onlar çirkin bir günah işlediklerinde veya nefislerine zulmettiklerinde Allah’ı hatırlarlar ve günahları için istiğfar ederler.’⁹⁸⁸ Allah onları nefislerine zulmetmelerine rağmen övmektedir çünkü onlar pişmanlık duymuşlar ve nefislerini kınamışlardır.”⁹⁸⁹ Hz. Peygamber (s.a.s.)’in: “Kişi kötülük yapar da bu ona rahatsızlık verirse işte o Mümin’dir”⁹⁹⁰ ve “Mümin bazen kendini koruyup ayakta duran, bazen de (sağa sola) meyleden buğday başağı gibidir”⁹⁹¹ gibi sözleri de aynı manayı işaret eder.

⁹⁸⁵ Cevziyye, a.g.e. , c. I, s. 100.

⁹⁸⁶ Uludağ, **Hayata Sûfi Gözüyle Bakmak**, s. 277.

⁹⁸⁷ Necm,53/ 32.

⁹⁸⁸ Al-i İmran, 3/135.

⁹⁸⁹ Gazalî, a.g.e. , s. 137.

⁹⁹⁰ Buharî, Deavât, 4; Tirmizî, Kıyamet, 49; Ahmed b. Hanbel, IV, 12.

⁹⁹¹ Buharî, Tarih-i Kebir, VI, 4; Aynı konudaki hadisler için bkz: Buharî, Merda, 1; Müslim, Kıyame, 55-60, Ahmed b. Hanbel, III, 349, 395.

“Bu bilgiler küçük günahların tevbeyle bozmayacağını gösterir. Sahibini günaha ısrar edenlerin derekesine düşürmez.”⁹⁹² “Nefsine karşı kuvvetli olması ona kızması, onu yakinen tanımasından, ondan nazarını kesmesinden ve hayırlara dalıp onlarla sükûn bulmasından kaynaklanmaktadır. Ona karşı başarısı günahlarına kefarettir. Çünkü o, şu ayetin manasını çok iyi düşünenlerdendir”⁹⁹³:

*“O halde kendinizi temize çıkarmayın. O, sizi en iyi bilendir.”*⁹⁹⁴

3.9.3. Nefs-i Müsevvile Sahiplerinin Tevbesi

“Kişi tevbe eder, bir süre istikamet üzere yürür sonra bazı günahlar için şehvet ona üstün gelir, şehvetini yenmekten aciz kalır, bilerek şehvetine uyar. Bir yandan da ibadetlerine bağlıdır. Kudret ve şehveti yerinde olduğu halde bir kısım günahları terk eder. Ne var ki bir-iki şehvet ona galip gelmektedir. Onları nefisinden söküp atmak ve onunla mücadele etmek için Allah’ın kendisine güç vermesini ister. Şehvetini yerine getirirken bile bunu temenni eder. Arzusu geçtikten sonra pişman olur ‘Keşke yapmasaydım! Bu günahı tevbe edeceğim! Kurtulmak için nefsimle mücadele edeceğim’ der.”⁹⁹⁵ Ancak tevbeyle erteler durur. İleride tam tevbe yapacağını söyler, istikamet sahibi olacağını düşünür.⁹⁹⁶ Her defasında nefsi onu kandırır, tevbesini başka bir zamana erteletir. Günden güne geciktirir. İşte bu nefis, müsevvile (kolaylaştırıcı, süslendirici) diye adlandırılan nefistir. Allah böylesi nefis sahipleri için şöyle buyurur⁹⁹⁷: *“Onlardan bir kısmı günahlarını itiraf ettiler ve salih ameli diğer kötü amelle karıştırdılar.”*⁹⁹⁸

“Nefs-i Müsevvile sahibi kimse tevbe ehlinin güzel hallerini, yüksek derecelerini sever, kalbi, sıddıkların makamlarıyla hoş olur, huzur bulur. Bununla birlikte, onun bu hâline tevbe denmez. Çünkü o, kendisinden fiilen istenen hâli ortaya koyamamaktadır. Çünkü hevası kendisini günahlara sevk etmekte, alışkanlıkları kötülüğe çekmekte, gaflet önünü perdelemektedir. Ancak o, günahları arasında tevbe istiğfarı elden bırakmamakta, fakat alışkanlıklarından da kurtulamamakta, dönüp yine günaha dalmaktadır. Böylece asıl tevbe, devamlı ileriki vakitlere tehir edilip durmaktadır. Böyle bir kimsenin güzel

⁹⁹² Gazalî, a.g.e. , s. 13.

⁹⁹³ Mekkî, a.g.e. , s. 235-236.

⁹⁹⁴ Necm, 53/32.

⁹⁹⁵ Gazalî, a.g.e. , s. 138-139.

⁹⁹⁶ Mekkî, a.g.e. , s. 236.

⁹⁹⁷ Gazalî, a.g.e. , s. 139.

⁹⁹⁸ Tevbe, 9/102.

amelleri ve geçmişteki iyi hallerinin kötülüklerine keffaret olması sebebiyle istikamet hâlini bulması ümit edilir. Bununla birlikte bozuk hâlinin devamlı oluşundan dolayı vaziyetin kötüye gideceğinden de korkulur. Bu kimsenin nefsi, kötülüğe teşvik ve sevk eden bir nefistir. Sahibi de iyilikle kötülüğü birbirine karıştıran (bazen iyiliğe bazen kötülüğe dalan) ve Allah Teâlâ'nın tevbesini kabul etmesi umulan bir kimsedir. O zaman kul, iki hâl arasındadır. Yani ya nefsin sıfatları kendisine galip gelir ve hakkında ezelde takdir edilen (azap) tahakkuk eder. Ya da Yüce Mevlâ'sı kendisine rahmet nazarıyla nazar buyurur, hata ve kusurlarını tamir eder ve bütün sıkıntılarını gidererek ona ezelde takdir ettiği ihsanını ulaştırıp kendisini mukarrabûn makamında bulunan kimselerin derecelerine kavuşturur. Çünkü kul, Allah'ın rahmet ve fazlıyla onların yoluna girmiştir ve niyeti de ahirettir.”⁹⁹⁹

“Ahiret mülkü ve nimetleri ile Rabbü'l-Âlemine yakınlık ancak uzun bir süre '*nefsini temizlemek*' için çalışmış, temiz selim kalplerin hakkıdır. Ezelde Allah'ın takdiri böyle geçmiştir. Allah şöyle buyurur: '*Nefse ve onu düzenleyene, ona kötülüğü ve takvayı ilham edene yemin olsun ki nefsini temizleyen kurtuluşa ermiştir; onu kirleten kaybetmiştir.*'”¹⁰⁰⁰

İnsanın günahı peşin işleyip tevbeeyi geciktirmesi davayı kaybetmenin alametidir. Korkulması gereken şey tevbe etmeden önce ölmektir. Her nefes bir öncekinin sonudur çünkü ölümün o nefesle beraber olması mümkündür. O halde nefesler gözetilmeli. Yoksa korkulan olur. Pişmanlığın fayda vermediği bir anda sonu gelmeyecek zararlar insanı kuşatır.”¹⁰⁰¹

3.9.4. Nefs-i Emmâre Sahiplerinin Tevbesi

“Kötülükleri yapmayı emreden nefis anlamında arapça bir ifadedir.”¹⁰⁰²
 “Münker ve günah olan şeyleri işlemeyi teşvik ve emreden nefistir. Kur'an'daki: '*Muhakkak ki nefis daima kötülüğü emreder*'”¹⁰⁰³ ayeti kerimesi nefsin bu makamına işaret eder.”¹⁰⁰⁴ “Kalbi, ulvî değil, süflî (aşağılık, alçak) şeylere celbeden şeye nefis-i

⁹⁹⁹ Mekkî, a.g.e. , s. 236.

¹⁰⁰⁰ Şems, 91/7-10.

¹⁰⁰¹ Gazalî, a.g.e. , s. 140.

¹⁰⁰² Kâşânî, a.g.e. , s. 558.

¹⁰⁰³ Yusuf, 12/53.

¹⁰⁰⁴ Yılmaz, a.g.e. , s. 234.

emmâre denir.”¹⁰⁰⁵ Diğer bir ifadeyle “sahibini daima şehvete davet eder ve kötülüğü güzel gösterir.”¹⁰⁰⁶

“Nefs-i emmâre, fâsıklarda, münafıklarda ve kâfirlerde bulunur.”¹⁰⁰⁷ Üzeri yoğun ve kalın perdelerle örtülü¹⁰⁰⁸ olan nefs-i emmâre şer yuvası, kötü fiillerin, yerilmiş ahlakın da kaynağıdır.¹⁰⁰⁹

“Cüneyd-i Bağdâdî şöyle demiştir: ‘Nef-i emmâre (sürekli kötülüğü emreden nefis), kulu helake çağıran, (şeytan ve dünya) düşmanlarına yardım eden, hevâsına uyan ve her çeşit kötülükleri yapmaya hazır olan nefistir.’”¹⁰¹⁰ “Böyle bir nefsin sahibi insan, çağırdığı şeylerde ona boyun eğerek ve itaat ederse, onu her çeşit kötülüğün ve çirkinliğin içine sürer.

Allah, ondan bahsederken, kötülüğe çokça çağırdığından, kötülük onun alışkanlığı ve yaşam biçimi olduğundan ‘*emmâre*’ demiş, ‘*âmire*’ dememiştir. Allah ona acır ve onu kötülüğünden arındırırsa, o zaman sahibini iyiliklere çağırır ve yönlendirir. Bu ise onun merhametinden değil; Allah’ın rahmetindendir. Kuşkusuz bu nefis, kendinden kötülüğe çağırıcıdır. Çünkü asıl olarak, cahil ve zalim olarak yaratılmıştır. Adalet ve ilim, Rabbinin ilhamıyla ona sonradan gelen arızî şeylerdir. Allah ona doğru yolunu ilham etmezse, cahillik ve zalimliği üzere kalabilir. Bu halinin gereği olan şeylere çağırabilir.”¹⁰¹¹

“Nefs-i Emmâre sahibi, tevbe eder bir süre istikamet üzere hayatına devam eder. Sonra nefsinde hiçbir pişmanlık duymadan günahlara geri döner. Gafil bir insanın düşkünlüğüyle şehvetine tabi olur. Bunlar günahıta ısrar eden taifedendir. Hayırdan kaçıp kötülüğü emreden bir nefsin imansız gitmesinden korkulur.

İş Allah’ın dilemesine kalır. İmansız giderse sonu gelmeyen bir belaya düşer. Akıbeti güzel olur, tevhit üzere ölürse, bir süre gecikse de ateşten kurtulması beklenir. Bizce bilinmeyen gizli bir sebeple umumi affa uğraması uzak bir ihtimal değildir. Aynen bir harabeye sığınan bir insanın hazine bulması ya da öğrenme zahmeti çekmeden evinde oturan bir insanı, Allah Teâlâ’nın âlim yapması gibi –nitekim peygamberler böyledir- bir ihsana nail olmaları mümkündür.

¹⁰⁰⁵ Cebecioğlu, a.g.e. , s. 546-547.

¹⁰⁰⁶ Vehbi, Mehmed, **Ahkâm-ı Kur’aniye**, Üç Dal Neşr. , İstanbul, 1971, 4. Baskı, s. 84.

¹⁰⁰⁷ Eşrefioğlu Rûmî, a.g.e. , s. 26.

¹⁰⁰⁸ Uludağ, **Tasavvuf Terimleri Sözlüğü**, s. 274.

¹⁰⁰⁹ Cebecioğlu, a.g.e. , s. 547.

¹⁰¹⁰ Kuşeyrî, a.g.e. , s. 330.

¹⁰¹¹ Cevziyye, a.g.e. , c. I, s. 98.

İbadet ve itaatle mağfiret istemek, gayret ve tekrarla çalışıp ilim istemeye, gemilere binip denizler aşarak ticaret yapıp mal istemeye benzer. Harap olmuş amellerle gelip ümide dayanarak mağfiret talep etmek, harabelerden hazine ve meleklerden ilim talep etmek gibidir. Keşke her çalışan öğrenseydi. Keşke ticaretle uğraşan herkes zengin olsaydı! Keşke oruç tutan, namaz kılan affedilseydi! Âlimlerin dışında bütün insanlar mahrumdur. Amel edenler dışında bütün âlimler mahrumdur. İhlâs sahipleri dışında bütün amel edenler mahrumdur. İhlâslı olanları da büyük tehlikeler beklemektedir.

Dünyada evini harap edip malını kaybeden, kendini ve ailesini aç açık terk edip ‘Ben evimin harabesi altında Allah’ın bana bir hazine ihsan etmesini bekliyorum’ diyen bir insan –onun beklentisi Allah’ın kudreti ve fazlına göre imkânsız olmasa da- basiret ehlince mağrur ahmaklardan biri sayılır. Bunun gibi bağışlananların yoluna girmemiş, günahlarda ısrar etmiş, itaati eksik bırakmış, Allah’ın fazlından mağfiret bekleyen insan, kalp ehli yanında şaşkınlardan sayılır.

Ahmaklığını güzel sözlerle öven bir mecnunun aklına şaşmalı. Şöyle der: ‘Gerçekten Allah Kerim’dir. Cenneti benim gibilere dar gelmez. Günahım O’na bir zarar vermez.’ Sonra para sevdasıyla gemilere bindiğini, sarp yokuşlara daldığını görürsün. Kendisine ‘Allah Kerim’dir. O’nun hazinesindeki altınlar senin fakirliğini önlemekten aciz değildir. Ticareti terk etmen sana zarar vermez. Evinde otur. Ummadığın bir yerden Allah senin rızkını gönderir’ diyeni hemen ahmak sayar ve alaylı bir şekilde ‘Bu hevese nereden kapıldın? Gök, altın ve gümüş yağdırmıyor. Servet ancak çalışmakla elde edilir. Sebepleri yaratan Allah böyle takdir etmiştir. O’nun sünneti böyle yürür. Allah’ın kanunu değişmez’ cevabını verir.”¹⁰¹²

“Bu mağrur, dünyanın Rabbi ile ahiretin Rabbinin aynı olduğunu bilmiyor. Her iki âlemde aynı kanunların yürürlükte olduğundan habersizdir. Oysa Allah Teâlâ şöyle haber verdi: *‘İnsan için ancak çalışmasının karşılığı vardır.’* ¹⁰¹³ Allah’ın dünyada Kerim olduğuna inanmayan insan, ahirette Kerim olduğuna nasıl inanır? Dünyada Kerim olanın mal kazanmaktan geri kalması hatadır diyen insan, daimî saadet yurdu ve baki memleket için nasıl tembellik gösterir? Dünyada birçok işte hırsla çalıştığı halde ulaşamadığı şeylerin, hiç çalışmadan kerem kanunuyla ahirette kendisine ihsan

¹⁰¹² Gazalî, a.g.e. , s. 140-141.

¹⁰¹³ Necm, 53/39.

edileceğini nasıl söyler? ‘Sizin rızkınız ve size vaat edilenler göktedir’¹⁰¹⁴ ayetini nasıl unuttur?’¹⁰¹⁵

“Dalaletten ve körlükten Allah’a sığınırız. Bu hal tepetaklak olmak, cehalet karanlıklarına dalmaktır. Böyle bir kişinin durumu Allah’ın şu hükmüne uygundur: ‘Suçluların ahirette Rablerinin huzurunda başlarını eğdiklerini görürsün. (Şöyle derler:) Rabbimiz! Biz gördük, işittik, bizi dünyaya döndür de güzel işler yapalım.’¹⁰¹⁶ Yani şöyle derler: “Ey Rabbimiz, bize gösterdin, ‘İnsan için ancak çalışmasının karşılığı vardır’ derken doğru söylemişsin. Bizi geri döndür, gayret edelim.”

Oysa azabı hak ettikten sonra hakikatin aksine dönmesi mümkün değildir.”¹⁰¹⁷

3.10. Tevbe Etmenin Sonuçları

Tevbe daha önce de farklı boyutlarıyla sunduğumuz gibi derin bir rûhî dönüşümdür.

“Tevbe, bir dinî tecrübe olarak, pişmanlık, sığınma, teslimiyet, mutluluk ve ruhsal huzur gibi dinî nitelikli duygularla ilişkilidir. Tevbe tecrübesini yaşayan birey ilâhî otoriteye karşı gelmiş olmanın verdiği pişmanlık duygusunu yaşar. İlâhî otorite tarafından bağışlanmayı umarak yeniden ruhsal huzur ve mutluluk arayışı içerisine girer. Suçluluğun ve otoriteye karşı gelmenin etkisiyle kendisini dışlanmış ve yalnız hisseder. Tevbe yoluyla bağışlanmayı ve böylece tekrar Allah’a sığınmayı, bağlanmayı ister.

Tevbe tecrübesi, dindar kişinin sadece bozulan ruh dünyasını yeniden dengelemekle kalmaz, onun tutum ve davranışları üzerinde ahlâkî bir etki yapar. Tevbe tecrübesi bozulan ya da bozulmayla karşı karşıya kalan ahlâkî karakteri tamir edip olgunlaştırır. Böylece tevbe tecrübesi, yararlı sonuçlar doğurur, iyilik ve mutlulukta artışa yol açar.”¹⁰¹⁸

Allah ile kul arasındaki ilişkinin göstergelerinden biri olan tevbenin Gazalî’ye göre iki faydalı sonucu vardır:

1. Geçmiş Günahların Affedilmesi (Günahlara Keffaret Olması),

¹⁰¹⁴ Zariyat, 51/22.

¹⁰¹⁵ Gazalî, a.g.e. , s. 142.

¹⁰¹⁶ Secde, 32/12.

¹⁰¹⁷ Gazalî, a.g.e. , s. 142.

¹⁰¹⁸ Kasapoğlu, Abdurrahman, “Kur’an’da ‘İnâbe’ Kavramı: Dinî Tecrübe Açısından Bir Yaklaşım” Tasavvuf (İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi), yıl: 9 [2008], sayı:22, s. 154.

Keffaretin (günahlardan affedilmenin) de kendi içinde dereceleri vardır. Keffaret bazen günahın kökünü kazır, yok eder; bazen de günahı hafifletir. Kalple yapılan istiğfar ve iyiliklerle kötülükleri gidermek, işin başında gūnahta ısrar düğümünü çözmesine de faydadan asla uzak değildir. Varlığı ile yokluğu aynı sayılmamalıdır.

Müşahede ehli kalp erbabı, “*Kim zerre kadar hayır işlemişse onu görür*”¹⁰¹⁹ ayetinin tecellisini doğru anlamıştır. Terazinin bir gözüne konulan arpa tanesi tesirsiz olmadığı gibi hayrın bir zerresi de tesirsiz değildir. Eğer ilk arpa tanesi tesir etmeseydi, ikincisi de onun gibi olurdu. Terazi tanelerle dolar ancak ağır basmazdı. Açıktır ki bu akıl dışıdır. Terazinin iyilik kefesi, hayır zerreleriyle ağır basar ve günah kefesi havaya kalkar. İbadet ve itaat zerrelerini küçümseyip yapmaktan kaçınılmamalı, günah zerrelerini de yok saymamalıdır.

Allah’a yalvarmak, kalp ile günahın affını istemek, Allah katında asla zayı olmayacak bir sevaptır. Dille yapılan istiğfar da aynı şekilde bir hasenedir. Gafletle de olsa dilin istiğfar için kıpırdaması, bir Müslüman’ın gıybetini yapmaktan, boş konuşmaktan veya suskun kalmasından daha hayırlıdır. Susmakla karşılaştırılınca istiğfarın hayırlı olduğu açıktır. Ancak kalp istiğfarına göre dille yapılan istiğfar noksandır.”¹⁰²⁰

“Biri, Ebu Osman el-Mağribî’ye, ‘Bazen dilime Kur’an ve zikir gelip gidiyor fakat kalbim gafil oluyor’ der. Osman da: ‘Organlarından birini hayırda kullandırtan Allah’a şükret. Dilini zikre alıştırıp şerde kullandırtmamış ve gereksiz şeylere döndürtmemiştir’ der.”¹⁰²¹

“Ebu Osman el-Mağribî’nin sözü hakikattir. Şayet kişi organlarını hayırla meşgul ederse hayır yapmak onların tabiatı haline gelir. Günahlarını bir çırpıda defeder. Dilini istiğfara alıştırıran, başka birinden bir yalan işittiğinde alıştığı üzere dili estağfirullah der. Boş konuşmalarla meşgul olanın dili hemen, ‘Sen ne ahmaksın, senin yalanın ne çirkindir!’ demeye başlar. Allah’a sığınmayı dilinden düşürmeyen kişi birinin kötü bir işe başladığını görse, ‘Allah’a sığınırım’ der. Boş konuşmalara dalan biri aynı şahsı görse, ‘Allah lanet etsin’ der. İki cümle sahibinden biri isyan etmiş diğeri selamette kalmıştır. Bu selametin sebebi kişinin dilini güzel söze alıştırmasıdır. ‘Allah, Muhsinlerin ecrini zayı etmez’¹⁰²² ayeti bu cümledeki iyilikleri de içine alır. Diğer bir

¹⁰¹⁹ Zilzal, 99/7.

¹⁰²⁰ Gazalî, *Tevbe Risalesi*, s. 147; *Kimyay-ı Saadet*, s. 720.

¹⁰²¹ Gazalî, *Tevbe Risalesi*, s. 148; *Kimyay-ı Saadet*, s. 721.

¹⁰²² *Tevbe*, 9/120.

ayetin manası buna kuvvet verir: *‘Tek bir hasene de olsa Allah onun kat kat karşılığını verir. Katından büyük bir ecir verir.’*¹⁰²³

Gaflet halinde dilini istiğfara alıştıran insana Allah, daha dünyadayken isyan, gıybet, lanet ve boş konuşmadan uzaklaşma gibi nasıl da kat kat karşılık veriyor. Düşük bir amelin dünyadaki karşılığı bu; ahiretteki karşılığı çok daha büyük olacaktır.

Bazı ibadetlere hayalî afetler atfedip ibadetten geri kalmaktan sakınılmalıdır. Bu bazı aldanmışlar için şeytanın lanetiyle kurduğu bir tuzaktır. Onlara basiret ehli, zeki ve gizli sırlara aşina oldukları hayalini vermiştir. Onlar kalp gafilken yalnız dille yapılan zikirlerimizde hangi hayır vardır derler. Bu hileyle üç kısma ayrılmıştır: Nefsine zulmeden, orta yolu izleyen, hayırda öne geçen.”¹⁰²⁴

“Zalim mağrur, nefsinde zekâ pırıltısı hisseder, kalbi ihlâstan aciz kalır, dili zikre alıştırmayı terk eder. Şeytan hemen yardımına koşar, gurur ipini ona uzatır, aralarında ortaklık ve uzlaşma gerçekleşir.

Orta yolu izleyen, dilindeki zikre kalbini ortak ederek şeytanın burnunu kırmaya güç yetiremez, kalbin amelini kıyasla dilin amelindeki eksikliği anlar. Sessiz kalan veya boş konuşana nispetle kemale doğru yolculuğuna devam eder. Hayra alışma ve dilin amelini kalbin ortak edilmesi için Allah’a dua etmeye devam eder.

Hayırda öne geçen, şeytana ‘Doğru söyledin ey mel’un! Sen hak sözle batılı murat ettin. Senin rağmına sana iki kere azap edeceğim. Dilin hareketine kalbin hareketini ekleyeceğim’ der, şeytanın açtığı yaraya tuz serperek tedavi eder.

Rabiatü’l-Adeviyye (ö.185/801), ‘İstiğfarımız çok istiğfara muhtaçtır’¹⁰²⁵ derken Allah’ın dildeki zikrini kınamamış, kalbin zikirden gafil kalmasını kınamıştır. İnsan kalbin gafletinden istiğfara muhtaçtır, yoksa dilindeki zikirden değil. Şayet hali gibi dili de istiğfardan uzak kalırsa, o halde bir değil iki kere istiğfara muhtaç olur.

Övenin niçin övdüğünü, kötöleyenin niçin kötülediğini anlamak gerekir, yoksa cahil olunur. İşlerin çoğu göreceli olarak gerçekleşir, başkasına nispet etmeksizin değerlendirilemez. İsyanın ve itaatin bir zerresini dahi az görmemelidir.”¹⁰²⁶

“Cafer-i Sadık ise bu bağlamda: ‘Allah üç şeyi üç şeyde gizledi: Rızasını taatinde gizledi; itaatten hiçbir şey küçük görülmemeli, belki rızası ondadır. Öfkesini günahlarda gizledi; günahattan hiçbir şeyi küçük görmemeli, belki öfkesi ondadır.

¹⁰²³ Nisa, 4/40.

¹⁰²⁴ Gazalî, **Tevbe Risalesi**, s. 148.

¹⁰²⁵ Şârânî, **Tabakatü’l-Kübrâ (Evliyalar Ansiklopedisi)**, Çev. Abdülkadir Akççek, Bedir Yay. , İstanbul, 2014, c. I, s. 215; Mekkî, a.g.e. , s. 222; Gazalî, a.g.e. , s. 149.

¹⁰²⁶ Gazalî, a.g.e. , s. 149.

Velayetini kullar arasında gizledi; kullarından hiçbirini hakir görmemeli, belki Allah'ın velisi odur. (Bir madde daha ekledi:) Cevap vermeyi kulun duasında gizledi; duayı terk etmemeli, belki de cevap o duaya verilir' der.”¹⁰²⁷

2. Allah'ın Sevgili Kulları Arasına Girilmesidir.¹⁰²⁸

Tevbe edenin Allah'ın sevgisine layık olacağı, Kur'an ve hadiste ısrarla belirtilmiştir. Bu tevbenin büyük bir nimet olduğunun göstergesidir.¹⁰²⁹

*“Doğrusu, Allah pişmanlıkla kendisine yönelenleri ve özlerini temiz tutanları sever.”*¹⁰³⁰

Bu konuda Hz. Peygamber ise şöyle demiştir: *“Allah Teâlâ'nın mümin kulunun tevbesinden duyduğu sevinç tasvir edeceğim şu kişinin sevincinden çok daha fazladır: Adam tek başına tehlikeli bir yolda yiyeceğini ve içeceğini taşıyan bineğiyle yolculuk yapmaktadır. Bir yerde durup dinlenirken kısa bir süre uyur. Uyanınca bineğinin ortadan kaybolduğunu görür. Uzun zaman ararsa da bulamaz. Bu sırada aşırı derecede bunalmış ve susamıştır. Nihayet, 'Dinlendiğim yere gideyim de orada öleyim' der. Bu yerde kısa bir ara uykuya dalıp uyanınca bineğini karşısında görür. O kadar sevinir ki, 'Allah'ım! Sen benim Rabbim, ben de senin kulunum' diyecek yerde, 'Sen benim kulum, ben de senin rabbinim!' der.”*¹⁰³¹

“Ebu Muhammed Sehl'e (ö.283/896): ‘Tevbe eden kul ne zaman Allah'ın sevgilisi olabilir?’ diye sorulunca O: ‘Allah Teâlâ'nın şu ayetindeki sıfatlara sahip olunca’ diyerek, aşağıdaki ayeti okumuştur:

*“Tevbe eden, ibadet eden, hamd eden, seyahat eden, rükû eden, secde eden, iyiliği emredip kötülüğü meneden ve Allah'ın sınırlarını koruyan (onları çiğnemeyen) kimselerdir. Bu müminleri müjdele.”*¹⁰³²

Sehl, sonra şöyle demiştir: “Sevgili, dostunun sevmediği şeye girmez. Kul, iyiliklerindeki kusurlarından da tevbe etmedikçe tevbesi sahih (ve sağlam) olmaz.”¹⁰³³

“Gerçekten O, kulunu sevmektedir. Dünyada ve ahirette günahını yüzüne vurmamaktadır. Başkalarının, hatta meleklerin yanında bile kulunun kötü eylem ve davranışlarını gizlemektedir.”¹⁰³⁴

¹⁰²⁷ Gazalî, a.g.e. , s. 150.

¹⁰²⁸ Gazalî, a.g.e. , s. 147.

¹⁰²⁹ Öztürk, Yaşar Nuri, **Kur'an ve Sünnete Göre Tasavvuf**, Yeni Boyut Yay. , İstanbul, 1995, 6. Baskı, s. 149.

¹⁰³⁰ Bakara, 2/222. Ayrıca bkz: Sad, 38/30, 44.

¹⁰³¹ Buharî, Da'avât, 4; Müslim, Tevbe, 1-8.

¹⁰³² Tevbe, 9/112.

¹⁰³³ Mekkî, a.g.e. , s. 219; Gazalî, a.g.e. , s. 146.

Bu anlamsal çerçevede Cafer-i Sadık, şöyle demektedir: “Kul bir daha işlememek üzere tam bir içtenlikle ve pişmanlık duyarak tevbe ettiğinde Allah onu sever, dünyada ve ahirette onun günahını gizler. Yani günahları yazmakla görevli iki melek o kulun sayfasına yazdıkları günahları unuturlar. Allah o kulun bütün organlarına günahları gizlemelerini emreder, yeryüzünde bulunanlara ‘Sana karşı işlediği günahları gizle ve benimle görüşmesi sırasında işlediği günahlar için hiçbir delil getirme’ diye buyurur.”¹⁰³⁵

Kanaatimizce tevbe; kişinin, Allah’ın ve insanların nefret etmesine sebebiyet veren günahlardan arınmasına ve O’nun sevgisini kazanmaya vesile olur. Gönlü pişmanlık ateşiyle yanmaya başlayınca, kalpteki lekeleri yakıp nura çevirirken, akan gözyaşları günahları temizleyerek ilâhî nazarın kalbimize celbine zemin hazırlar. Böylece ayrılık yakınlığa, yakınlık İlâhî aşka dönüşür. Allah’a ulaşmanın önündeki engeller bir bir kalkar, seyr-i ilallah’a doğru yolculuk başlar. Günahlarından sıyrıldıkça olgunlaşan kişi, Allah’ın da insanların da takdirini, sevgi ve saygısını kazanır.¹⁰³⁶ Bozulan ilişkileri zaman içerisinde yeniden normalleşir.

¹⁰³⁴ Hakîkî, a.g.e. , s. 88.

¹⁰³⁵ Hakîkî, a.g.e. , s. 88.

¹⁰³⁶ Bu konuda Resulullah (s.a.s.) : “Allah Teâlâ bir kulu sevdiği zaman Cebrail’e: ‘Allah filanı seviyor, onu sen de sev!’ diye emreder. Cebrail de o kulu sever, sonra gök halkına: -Allah filanı gerçekten seviyor; onu siz de seviniz! diye hitap eder. Göktekiler de o kimseyi severler. Sonra da yeryüzündekilerin gönlünde o kimseye karşı bir sevgi uyanır.” Bkz: Buhari, Bedü’l-halk 6, Edep 41, Tevhid 33; Müslim, Birr 157. Ayrıca Müslim’in rivayetinde şöyle bir ziyade vardır: “Allah Teâlâ bir kula buğzettiği zaman, Cebrail’e: -Ben, filanı sevmiyorum, onu sen de sevmel!” diye emreder. Cebrail de onu sevmez. Sonra Cebrail gök halkına: -Allah filan kişiyi sevmiyor, onu siz de sevmeyin, der. Göktekiler de o kimseyi sevmezler. Sonra da yeryüzündekilerde o kimseye karşı bir kin ve nefret uyanır.”

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

4. GAZALÎ'NİN GÜNAH-TEVBE İLİŞKİSİNE YAKLAŞIMI

4.1. Kulun Sıfatlarına Nispetle Günahların Kısımları

Tevbenin günahı terk etmek anlamına geldiğini söyleyen Gazalî (ö.505/1111), bir şeyi terk etmenin ancak onu tanıdıktan sonra mümkün olabileceğini belirtir. Ona göre, tevbe farz olduğuna göre tevbeye ulaştıran şeyler de farzdır. O halde günahların tanınması da farz olur. Günah bütün şekilleriyle –bir emrin terki ya da bir yasağın işlenmesi gibi- Allah'ın emrine aykırı hareketten ibarettir.¹⁰³⁷

Ebu Talip el-Mekkî (ö.386/996), günahları yedi kısma ayırır. Bazısı diğerinden daha büyüktür. Her kısım kendi arasında birçok dereceye ayrılır. Her derecede günahkârlar bulunur.

1. Bir takım günahlar vardır ki ona düşen Rububiyet/Rablık sıfatlarından birisiyle imtihan olmaktır. Mesela kibir, övünme, zorlama, methi ve övülmeyi sevmek, yücelik ve zenginlik vasfı gibi. Bunlar insanı helak eden sıfatlardır. Bunlar herkeste derece derece mevcuttur.

2. Bazı günahlar vardır ki şeytana ait ahlakları temsil eder. Haset, taşkınlık, hile, aldatma, kötülüğü emir gibi. Bunlar da kişiyi azaba düşürür. Bu vasıflar, dünya ehlinde değişik derecelerde mevcuttur.

3. Bir kısım günahlar, sünnetin zıddı ona, dine ters şeylerdir. Bunlar; bidat ve yeni icat edilip dine sokulmuş şeylerdir. Bu tür işler büyük günahlara dâhildir. Onların bir kısmı imanı ortadan kaldırır, nifakı ortaya çıkarır.

4. Bazı günahlar halkla ilgilidir. Bunlar, dinde zulüm, insanları müminlerin yolundan alıkoyup dinsizliğe sevk etmek, hidayet yolundan sapıtmak, sünnetlerden alıkoymak, Kitabı tahrif ve sünneti yanlış yorumlayarak farklı bir fikir ortaya koymak, sonra da insanları bu bozuk düşüncelerine davet etmek gibi yollarla meydana gelir. İnsanlar onun bu fikirlerini kabul edip kendisine uyarlar.

5. Günahların bu kısmı dünyevî işlerde kullara zulümle ilgilidir. Mesela insanı haksız yere dövmek, namusuna dil uzatmak, malını gasp etmek, yalan ve iftira gibi günahlar bu kısma girer. Bunlar cezayı gerektiren suçlardır. Âdil bir hâkim önünde kısas uygulanır. Ancak bazısı ahirete kalır ve Allah Teâlâ dilerse lütuf ve keremiyle bu

¹⁰³⁷ Gazalî, *Tevbe Risalesi*, s. 55.

günah sahiplerini affeder, zulmettiği kimselere de kendi katından (affettiği kimsenin hatasına karşılık) bol bol rahmet ihsan eder.

6. Bu kısım günahlar, kul ile Mevla'sı arasında olan ve kalan günahlardır. Bunlar nefsin şehvî arzuları ve normal adetleriyle alakalı şeylerdir. Bunlar günahların en hafifi ve affa en yakın olanlarıdır. Büyük ve küçük günahlar olarak iki kısma ayrılırlar. Büyük günahlar, hakkında ilâhî tehdit ve had/ceza bulunan günahlardır. Küçük günahlar ise bunların gerisinde kalan, harama nazar etmek ve kalpten geçen düşünceler gibi günahlardır.

7. Ezelde hakkında azap hükmü verilen kimselerin durumu da aynıdır. Onlar da kötü akıbetle giderler ve yetmiş defa tevbe etseler tevbeleri kendilerini ateşten kurtaramaz.¹⁰³⁸

Gazalî (ö.505/1111) ise insana ait birçok özelliklerin bulunduğunu ifade ederek, insanı günaha sevk eden sıfatları dört gruba ayırır: Rububiyet sıfatı, Şeytanî sıfat, Hayvanî sıfat ve Yırtıcı sıfat.

1-Rububiyet Sıfatı: Kibir, övünme, zor kullanma, övünmeyi sevmek, övülmeden hoşlanma, zenginlik, aziz olma, sonsuzluk sevgisi, herkesten üstün görünme arzusu, insanda rububiyet sıfatından doğan eğilimlerdir. Bu sıfatların etkisindeki insan adeta *"Ben sizin en büyük rabbinizim"*¹⁰³⁹ demek ister. Bütün büyük günahlar bu sıfattan çıkıp dal budak salar. Bu noktadan gafil olan insanlar bunları günah saymazlar. Oysa bunlar helak edici büyük günahlardır ve bütün günahların anası hükmündedirler.

2-Şeytanî Sıfat: Kıskançlık, isyan, hile, aldatma, bozgunculuk, isyanı emretme, dolandırıcılık, ayrılıkları kışkırtmak, bidatlere ve inkârcı fikirlere davet bu sıfattan kaynaklanır.

3-Hayvanî Sıfat: Oburluk, hırs ile saldırma (köpeklik sıfatı), saldırganlık, mide ve cinsel şehvetin tatmininde aşırı gayret bu sıfattan doğar. Aynı şekilde zina, livata, hırsızlık, yetim malı yeme, şehvetin her türlüünü takip etme bu sıfattan kaynaklanır.

4-Yırtıcı Sıfat: Öfke, kin, nefret, insanlara küfrederek saldırma, adam öldürme, malları helak etme gibi günahlar bu sıfattan kaynaklanır.

Bu sıfatlar insan fitratında tedricî olarak gelişir. Önce hayvanî sıfatlar baskın gelir ve yırtıcı sıfatlar onu takip eder. Sonra ikisi birlikte aklı, aldatma, hile ve kandırma gibi şeytanî sıfatlar için kullanmaya başlarlar. Ardından rububiyet sıfatı galip gelir.

¹⁰³⁸ Mekkî, a.g.e. , s. 229-232.

¹⁰³⁹ Nâziat, 79/24.

Övünme, izzet, yücelik, büyük sayılma beklentisiyle bütün yaratılmışları istila etmek ister.

Günahların kaynakları olan bu sıfatlardan doğan küfür, bidat, nifak, insanlar hakkında kötü düşünce gibi sıfatlar organlara akar ve kalbe yerleşir. Bazısı gözde ve kulakta, bazısı dilde, bazısı mide ve şehvet organında, bir kısmı eller ve ayaklarda yerleşir. Bir kısmı da bütün bedeni istila eder.¹⁰⁴⁰

Kanaatimizce önemli olan, Mekkî'nin ve Gazalî'nin günahlara dair yaptıkları bu tespitleri bilmek, dikkate almak ve ona göre davranmaktır, çünkü onların açıklamaları bizlerde belirli bir bilincin oluşmasına katkıda bulunmaktadır. Bu şuur düzeyine ulaşan kişi davranışlarını sergilerken daha hassas davranır. Bu hassasiyet de insanı ilahi iradenin istediği kulluk çizgisine çeker.

4.2. Günahların Tasnifi

Burada günahların sınıflandırılması konusunu ele alarak meselenin daha iyi anlaşılmasına vesile olmaya çalışacağız.

Gazalî'ye (ö.505/1111) göre günahlar Allah'a karşı işlenen günahlar ve kullara karşı işlenen günahlar olmak üzere iki kısma ayrılır. Allah'a karşı işlenen suçlar özellikle namaz ve oruç başta olarak bir kısım farzların terk edilmesidir. Kul haklarıyla ilgili günahlar zekâtın terki, insan öldürme, mallarını gasp etme, namuslarına dil uzatma gibi günahlardır. Başkasının hakkına el uzatma ister cana, organa, mala, ırza, dine, makama olsun, isterse kandırarak borç yeme, bir bidate çağırma, isyana teşvik etme, Allah'a karşı cürrete yol açan bir heyecan uyandırma olsun –bazı vaizlerin ümitli olmayı korkunun üstünde göstermesi gibi- kul hakkıyla ilgili günahlardır.

Şirk olmadığı sürece kulun Allah'a karşı işlediği suçlarda af ümidi daha çoktur ve daha yakındır. Bir hadiste: *'Haşirde davaların görülmesi için üç divan kurulur. Biri mağfiret olunur, biri mağfiret olunmaz, biri terk olunmaz. Kulların Allah'a karşı işlediği suçlar için kurulan divanda kulların günahları affa uğrar. Allah'a şirk koşma suçu için kurulan divanda af yoktur. Zulme uğrayan kulların şikâyetleri için kurulan divan terk edilmez.'*¹⁰⁴¹

Günahlar küçük günahlar ve büyük günahlar olarak ikiye ayrılır. Bu taksimde ihtilaf edilmiş, "Günahın büyüğü küçüğü olmaz, Allah'a karşı her muhalefet büyük

¹⁰⁴⁰ Gazalî, a.g.e. , s. 55-56.

¹⁰⁴¹ Ahmed b. Hanbel, Müsned, VI, 26073.

günahdır” denilmişse de bu görüş zayıftır. Zira Cenab-ı Hak şöyle buyurur: *‘Eğer size yasaklanan büyük günahlardan sakınırsanız biz de sizin kusurlarınızı örter, sizi şerefli bir yere girdiririz.’*¹⁰⁴²

Yine Allah Teâlâ: *‘Küçükler hariç büyük günahlar ve cürümlerden çekinenler...’*¹⁰⁴³ buyurur.

Peygamberimiz (s.a.s.), *‘Beş vakit namazın aralarında ve iki Cuma arasında şayet kebairden (büyük günahlardan) çekinilirse bu namazlar, aralarındaki (küçük günahlara) kefarettir olur’*¹⁰⁴⁴ buyurur. Hadisin diğer bir rivayeti, *‘Büyük günahlar hariç aradakilere keffarettir’* şeklindedir. Abdullah b. Amr b. As’ın (r.a.) rivayetinde ise Peygamberimiz (a.s.m.), *‘Kebair; Allah’a ortak koşmak, insan öldürmek, ana-babaya zulmetmek ve yalan konuşmaktır (veya yalancı şahitlik yapmaktır)’*¹⁰⁴⁵ demiştir.”¹⁰⁴⁶

4.3. Büyük Ve Küçük Günah Ayrımı

“Sahabiler ve Tabiin âlimleri arasında büyük günahların sayısı hakkında ihtilaf vardır. Dört ile yedi arasında, yedi ile dokuz arasında rakam verenler olduğu gibi on bir ve daha fazla rakamlar verenler de olmuştur.

Sahabe âlimlerinden İbn Mesud (r.a.): ‘Büyük günahlar dörttür’ derken İbn Ömer (r.a.) yedi, Abdullah b. Amr (r.a.) dokuz rakamını vermiştir. İbn Ömer’in büyük günahlar yedidir görüşü, İbn Abbas’a (r.a.) ulaşınca şöyle demiştir: ‘Büyük günahlar yetmiştir. Bu yetmiş yediye daha yakındır.’ Bir defasında ise şöyle buyurmuştur: ‘Allah’ın yasakladığı her şey büyük günahdır.’

Bir diğeri de şöyle dedi: ‘Allah’ın ateşle tehdit ettiği her günah büyüktür.’ Seleften bazıları, ‘Dünyada had cezası gerektiren her günah büyüktür’ demişlerdir.

Bu konu Kadir Gecesi ve Cuma günü duaların kabul edileceği saat gibi gizli kalmıştır, büyük günahların sayısı bilinemez diyenler de olmuştur. İbn Mesud’a büyük günahlar sorulduğunda, ‘Nisa Suresi’nin başından *‘Size yasaklanan büyük günahlardan sakınırsanız...’* ayetine kadar otuz ayet oku. Allah’ın bu otuz ayette yasakladığı günahlar büyük günahlardır’ buyurmuştur.”¹⁰⁴⁷

¹⁰⁴² Nisa, 4/31.

¹⁰⁴³ Necm, 53/32.

¹⁰⁴⁴ Müslim, Tahâre, 14-15; Ahmed b. Hanbel, II, 229.

¹⁰⁴⁵ Buhârî, Şahadet, 10; Müslim, İman, 144.

¹⁰⁴⁶ Gazalî, a.g.e. , s. 57-58.

¹⁰⁴⁷ Gazalî, a.g.e. , s. 58-59.

Ebu Talip el-Mekkî (ö.386/996), “ ‘Büyük günahlar on yedidir’ dedikten sonra İbn Abbas (r.a.), İbn Mesud (r.a.), Abdullah b. Amr (r.a.), İbn Ömer (r.a.) ile diğer Sahabî ve Tabiûn’un sözlerini şöyle özetlemiştir:

Büyük günahların dördü kalptedir:

1. Allah Teâlâ’ya şirk koşturmak,
2. Allah Teâlâ’ya isyanda, günah işlemekte ısrar etmek,
3. Allah Teâlâ’nın rahmetinden ümit kesmek,
4. Allah Teâlâ’nın gazap ve azabından kendisini emniyette görmektir.

Büyük günahların şu dördü dildedir:

1. Yalancı şahitlik,
2. Hür, buluğa ermiş, Müslüman ve namuslu kadına zina iftirası atmak,
3. Yalan yere yemin; buna yemin-i ğamus denir. Yani bir hakkı iptal etmek ve hakkı olmayan birine hak temin etmek için yapılan yemindir.
4. Sihir: Bir şeyin maddi varlığını değiştirmek, insanı başka bir duruma sokmak ve manaları konuldukları manaların dışına intikal ettirmek için söz ve fiille yapılan müdahaleye sihir denir.

Büyük günahlardan şu üçü mide ile ilgilidir:

1. İçki içmek,
2. Haksız yere yetimin malını yemek,
3. Bile bile faiz yemek.

Büyük günahların şu ikisi cinsel organla ilgilidir:

1. Zina,
2. Livata yani erkek erkeğe ilişki.

İkisi el ile ilgilidir. Bunlar:

1. Adam öldürmek,
2. Hırsızlık yapmaktır.

Büyük günahlardan biri ayaklarla ilgili olup bu komutanın yanına dönmek, daha iyi bir mevzi tutmak ya da tekrar saldırmak gayesi olmadan savaş meydanından kaçmaktır.

Büyük günahlardan biri de bütün vücutla ilgili olup bu ana-babaya isyan etmektir. Özetle ana-babaya isyan; onların yemin ettiği bir konuda yeminlerine aykırı davranmak, ana-babası kendisinden bir ihtiyacını gidermesini istediklerinde onu yerine

getirmemek, onların kendisine verdiği emanete hıyanet etmek, onlar aç oldukları halde kendisi tok olup onları doyurmamak, onlara sövmek ve onları dövmek gibi işlerdir.”¹⁰⁴⁸

Gazalî (ö.505/1111), Mekkî'nin aktardığı bilgilerin gerçeğe yakın olduğunu fakat yeterince tatminkâr olmadığını belirterek, bunlara yeni şeyler eklenebileceğini ve de bir kısmının ise çıkarılabileceğinin mümkün olduğunu söyler ve bunu şöylece özetler: ‘Mekkî (ö.386/996), faizi ve yetim malını büyük günahlardan saymış, bunlar malla yapılan cinayetlerdir. Canlılara karşı işlenen büyük günahlardan sadece öldürmeyi zikretmiş. Ama göz çıkarma, el kesme ve bunlardan ayrı olarak dayak atma gibi farklı işkence çeşitleriyle Müslümanlara eziyet etmek gibi diğer günahları saymamıştır. Yetimi dövmek ve işkence etmek, organlarını kesmek, şüphesiz malını yemekten daha büyük günahlardır.’¹⁰⁴⁹

“Bir hadis rivayetinde: ‘Bir kimsenin, Müslüman kardeşinin namusuna haksız yere dil uzatması büyük günahlardandır. Bir defa söven/kötü söyleyen kişiye iki defa söverek karşılık vermek de büyük günahlardandır.’¹⁰⁵⁰

Diğer bir grup, ‘Bilerek planlı yapılan her kötü amel, büyük günahdır. Allah’ın yasakladığı her şey büyük günahdır’ demişlerdir.

Büyük günah kavramı, üstü kapalı bir lafızdır. Şeriatta ve sözlükte özel bir tarif ve ona ayrılan bir bahis yoktur. Büyük ve küçük kavramları göreceli, izafi kavramlardır. Hiçbir günah yoktur ki kendinden daha küçük bir günaha göre büyük olmasın ve kendinden daha büyüğüne göre küçük olmasın.

Yabancı bir kadınla kucaklaşmak, ona gözle bakmaya kıyasla büyük günah olduğu gibi onunla zina etmeye göre küçük günah sayılır.

Bir Müslüman’ın elini kesmek onu dövmeye göre büyük, öldürmeye göre küçük bir günahdır. İnsan için özellikle yapılması durumunda ateşle tehdit edilen hareketler büyük günah diye isimlendirilir. Yani bir suçun büyük günah sayılması, ahirette verilecek cezanın büyük bir ateş olması yüzündendir. Aynı şekilde dünyada acil olarak büyük bir had cezasını gerektiren bir hareket büyük günah olarak nitelenir. Kur’an’da açıkça hakkında yasaklayıcı bir emir bulunan hareketler bu gruba dâhil edilir. Kur’an’da hususi olarak zikredilmesi bu hareketin büyük günah olduğuna delildir. Kur’an’da verilen emirlerin kesinlik dereceleri farklı olduğu için bu günahlar da birbirine kıyasla küçük ya da büyük olarak ifade edilir. Bu tür genellemelerde bir sakınca yoktur.

¹⁰⁴⁸ Mekkî, a.g.e. , c. IV, s. 15-17.

¹⁰⁴⁹ Gazalî, **Tevbe Risalesi**, s. 60.

¹⁰⁵⁰ Ahmed b. Hanbel, II, 229; Heysemî, Mecmau’z- Zevâid, 5/403.

Sahabilerden nakledilen bir kısım görüşler bu tarifler arasında gider gelir. Bu ihtimallerden birini kabul etmek gerçeğe uzak olmaz. Önemli olan Allah'ın şu ayetine ve takip eden hadise ait mananın bilinmesidir: *‘Eğer siz, yasaklandığınız büyük günahlardan sakınırsanız, diğer kusurlarınızı (küçük günahlarınızı) örter, sizi güzel bir makama koyarız.’*¹⁰⁵¹ Resulullah (s.a.s.): *‘Beş vakit namaz ve Cuma namazı diğer Cuma namazına kadar büyük günahlardan kaçınıldığı sürece aralarında işlenen küçük günahlara kefarettir.’*¹⁰⁵² Bu açıklamalarla büyük günah kavramı ispat edilmiştir.”¹⁰⁵³

“Ayrıca bilmek gerekir ki her ne kadar farzlar küçük günahları yok ediyor ise de küçük günahlarda ısrar etmek de büyük günahlardandır. Yine şunu da bilmek gerekir ki hiç şüphesiz insan haklarından bir kırmızı pul boynunda kalırsa onu sahibine iade etmeden asla kefareti yoktur. Hülasa Allah'ın hakkıyla ilgili olan günahlar, insanların haklarıyla ilgili olan günahlardan daha çok af olmaya yakındır.”¹⁰⁵⁴

4.4. Büyük Ve Küçük Günah Arasındaki Fark

“Günahlar şariat nazarında kısımlara ayrılmıştır. Bu yalnızca önemli sayılanların bilinmesi için yapılmıştır. Aynı şekilde büyük günahların küçük günahlar içinde az miktarda olduğunun bilinmesi içindir. Bunlar için kesin bir sınır koymak ya da diğerlerini dışarıda tutan bir rakam vermek mümkün değildir. Bir şahsın Resulullah'tan (s.a.s.) işitmeden büyük günahları beştir, ondur diye sınıflara ayırması mümkün değildir. Böyle bir rivayet yoktur. Bazı üç büyük günah,¹⁰⁵⁵ yedi büyük günah¹⁰⁵⁶ gibi hadis lafızları rivayet edilmiştir. Ancak *‘Bir defa küfredene iki defa küfretmek (hakaret) büyük günah’tır’*¹⁰⁵⁷ gibi hadisler bu sayıların dışında gelmiştir. Demek ki bu rakamlar büyük günahları sınırlamak için verilmemiştir. Şariat bu günahlar için sayı vermediği halde buna kalkışmak doğru değildir.

Allah'ın büyük günahları açıkça beyan etmemekten muradı, kulların büyük günaha düşme korkusuyla devamlı dikkatli olmalarını istemiş olmasıdır. Tıpkı Kadir Gecesi'ni gizli tutup insanların onu bulmak için ciddi gayret göstermelerini istemesi gibi. Bizim için büyük günahların çeşitlerini ve sayılarını tanıyabilmek için genel bir

¹⁰⁵¹ Nisa, 4/31.

¹⁰⁵² Müslim, Tahâret, 14; Tirmizî, Mevâkît, 46; İbn Mâce, İkâmet, 79; Ahmed b. Hanbel, II, 229.

¹⁰⁵³ Gazalî, a.g.e. , s. 60-61.

¹⁰⁵⁴ Gazalî, *Kimyâ-yı Saâdet*, c. II, s. 713-714.

¹⁰⁵⁵ Buhârî, Şahadet, 10; Müslim, İman, 143.

¹⁰⁵⁶ Müslim, İman, 145.

¹⁰⁵⁷ Ahmed b. Hanbel, II, 229; Heysemî, Mecmau'z-Zevâid, V, 403.

araştırma yolu vardır. Ancak bizzat teker teker bunların neler oldukları yine tahmin ve zan yoluyla bilinebilir. Büyük günahların en büyüklerini bilebiliriz. Ancak küçük günahların en küçüğü şudur demeyi öğrenmenin bir yolu mevcut değildir.”¹⁰⁵⁸

“Dünyada ahiretle ilgili iki şey vardır: Canlar ve mallar. Allah’ı tanımaya engel olan her şey büyük günahların en büyüğüdür. Sonra canların hayatına engel olan günahlar onu takip eder. Canlıların hayat ve geçim kapılarını kapatan günahlar ise üçüncü sırada yer alır. Büyük günahlar için bu üç merteye vardır. Öyleyse kalplerde Allah’ın marifetini, bedenlerde canı, şahısların ellerinde malı korumak, şeriatın esas maksadıdır.

Allah bir peygamber göndersin ve onunla halkın din ve dünyasını ıslah etmek istesin de sonra onlara kendini ve peygamberini tanımalarına engel olacak emirler versin, bu mümkün değildir. Aynı şekilde malları ve canları yok edici emirler vermesi de caiz değildir.”¹⁰⁵⁹

4.5. Büyük Günah Grupları

Yukarıda yaptığı açıklamalardan sonra Gazalî (ö.505/1111), büyük günahları üç guruba ayırır:

4.5.1. Birinci Guruba Giren Büyük Günahlar

İlk mertebede küfür yer alır. Allah’ı ve peygamberlerini tanımaya engel olan şeyler küfürdür. Bu küfrün üstünde büyük günah yoktur. Allah ile kul arasındaki perde cehalettir. Kulu Allah’a yaklaştıran vesile ilim ve marifettir. İnsan marifeti miktarınca Allah’a yakın, cehaleti miktarınca O’ndan uzaktır. İnkârın diğer adı olan cehaleti, zaman içinde Allah’ın kendisini sınamasından emin olma ve rahmetinden ümit kesme takip eder. Bu hal tam bir cehalettir. Allah’ı tanıyan kişinin akıbetinden emin olması ya da ümitsiz yaşaması tasavvur edilemez.

Bu günahları büyüklük açısından Allah’ın zatı, sıfatları ve fiilleriyle alakalı bidatler (sahih itikada sokulmuş yanlış inançlar) takip eder. Bunların bir kısmı diğerlerinden daha tehlikelidir. Bu fark yine cehaletin dereceleriyle alakalıdır. Allah’ın zatı, fiilleri, emirleri ve yasaklarıyla ilgili bağlantılarına göre farklılık gösterirler.

¹⁰⁵⁸ Gazalî, *Tevbe Risalesi*, s. 62.

¹⁰⁵⁹ Gazalî, a.e. , s. 63-64.

Bidatlerin mertebeleri de sınırlandırılmaz. Kur'an'da zikredilen büyük günahlara dâhil olduğu bilinenler ve bilinmeyenler diye iki kısma ayrılabilir. Bu iki grubun arasında şüpheliler yer alır.

4.5.2. İkinci Gruba Giren Büyük Günahlar

“a-Adam Öldürmek: Adam öldürmek ilk sırada yer alır. Allah'ın tanınmasından sonra varlığın ikinci önemli gayesi insan hayatını korumaktır çünkü canların devamı ve korunmasıyla hayat devam eder. Allah'ı tanımak hayat ile mümkün olur. Bir cana kıymak Allah'ı inkârdan küçük olmakla birlikte şüphesiz büyük bir günahdır. Allah'ı inkâr asıl maksadı yok ederken insanı öldürmek Allah'a imanın vesilesi olan hayatı yok eder. Dünya hayatı ancak ahiret hayatına vesile olduğu için istenir. Zira dünya hayatı Allah'ı tanımaya vesiledir.

b-Organları Kesmek: Katilden sonra gelen büyük günah insanların organlarını kesmektir. Dayak atmak dâhil insanı ölüme götüren her işkence bu gruba girer. Verdiği zarara göre biri diğerinden daha büyük olabilir.

c-Zina ve Livata: İnsanlar şehvet ihtiyacını giderme konusunda erkeklerle yetinirlerse nesil kesilir. Vücuda gelecek olanı engelleme, mevcut olanı yok etmeye yakın bir suçtur.

Zina, vücudun aslını ortadan kaldırmaz. Ancak nesillerin neseplerini karıştırır. Miras hakları ve yardımlaşma düzeni gibi hayatın bütün nizamlarını bozar. Zina serbest kalınca hayat nizamının tamamlanması mümkün olmaz.

Temel hedefi ıslah etmek olan ilahî kanunların zinayı serbest bırakması düşünülemez. Büyük günah sıralamasında zina, cinayetten hemen sonra gelmelidir çünkü zina vücudun devamını ortadan kaldırmıyor. Fakat soyların ayırt edilmesini engellemekle, insanların birbirlerini öldürmesine yol açacak sebepleri tahrik eder (hayatı tehdit eder). Sıralamada livatadan daha büyük bir günah olması gerekir çünkü şehvet, kadın ve erkeği birbirine cezbediği için zinanın çoğalma ve yayılma tehlikesi vardır. Yayıldığı ölçüde zararları da büyük olur.

4.5.3. Üçüncü Gruba Giren Büyük Günahlar

Üçüncü gruba giren büyük günahlar mallarla ilgilidir. Mallar insanların geçimlerini sağladığı için hayatın kaynağıdır. İnsanların zorla el koyma, çalma ve diğer şekillerle her istediğini yapmak tarzında mala musallat olması caiz değildir. Hayatın

devamını sağlayan malların korunması gerekir. Gasp edilen bir malın geri alınması, yenilen bir malın borç sayılarak iadesi mümkün olduğundan bu fiillerin büyük günah sayılmaması gerekir. Ancak şu dört yoldan biriyle bir mala el konulduğuunda bunu büyük günahlardan saymak gerekir:

a-Hırsızlık: Hırsızlık gizli yapılır. İnsan, çoğu zaman onun farkına varmaz.

b-Yetim Malı Yemek: Yetim malı yemek aynı şekilde gizli günahlardandır. Gizlilik yetimin bakımını üstlenen veli ve kayyım ile ilgilidir. Yetimin malı emanet edilen veli hakkında, yetimden başkası dava açamaz. O da küçük olduğu için bir şey bilmez. Bu konuya gereken önemi vermek vaciptir. Zorla el koymaktan farklıdır. Zira gasp açıkça yapıldığu için bilinir. Emanete hıyanetten de farklıdır, aynı şekilde emanet bırakan dava açıp hakkını alabilir.

c-Yalancı Şahitlik: Yalancı şahitlikle bir mala el koymaktır.

d-Yalan Yemin: Emanet bırakılan bir malı ya da diğerlerini yalan yeminle almaktır. Bu yolla alınan malın geri dönmesi mümkün değıldir. Şartların değışmesiyle haramlığu konusunda verilen hükmün değışmesi mümkün değıldir. Büyük günah olma konusunda yalan yeminler, biri diğerinden farklı olsa da hepsi de hayata karşı işlenen suçlardan daha hafiftir.

Bu dört yolun büyük günahlardan sayılmaları uygundur. Şeriat bunlardan bazılarına had cezası koymamış olsa da birçoğu ahirette büyük bir azapla tehdit edilmiştir. Dünya işlerindeki tesirleri her zaman büyük olmuştur.

Faiz Yemek: Faiz yemek şeriatın koyduğu şartı ihlal etmekle birlikte, karşılıklı rızayla başkasının malını yeme işlemidir. Şeriatların faizin tanımını konusunda ihtilaf etmeleri uzak bir ihtimal değıldir.

Sahibinin ve şeriatın rızası olmadığı halde başkalarının malına el koyarak yeme büyük günah sayılmamıştır. Faiz, sahibinin rızasıyla alındığu halde şeriat sahibinin rızası olmadığı için büyük günah sayılmıştır.

Şeriat, insanları uzaklaştırmak gayesiyle faizi büyük göstermiş ise aynı şekilde zorla el koymayı, hıyaneti ve benzerlerini de büyük göstermiştir. Sonuçta hıyanet veya gasp ederek yenilen bir kuruşun büyük günah sayılması üzerinde düşünmek gerekir. Bu konuda şüphe vardır ve büyük günah sınıfına girmediğu konusunda zann-ı galip vardır.

Dinin kesin bir emri olması için büyük günah tanımını, şeriatın üzerinde ihtilaf etmediği suçlarla sınırlamak gerekir.¹⁰⁶⁰

Geriye Ebu Talip el-Mekkî'nin (ö.386/996) saydığı içki, iftira, sihir, savaşta cepheden kaçmak ve ana-babaya isyan günahları kalıyor:

Şarap İçmek: Şarap içmek akıllı giderdiği için büyük günah sayılması yerinde olur. Şeriatın şiddetli emirleri ve akıl yürütmeye varılacak sonuçlar bu sınıflamanın doğruluğuna delildir. Hayat nasıl hazz ve mutluluğa mazhar ise akıl da aynı şekildedir. Belki akıl olmadan hayatın bir kıymeti yoktur. Bu yüzden akıllı gidermek büyük günahlardan sayılmıştır. Fakat şarabın bir damlası için bu hüküm verilemez. Şüphe yok ki kişi içinde bir damla şarap bulunan bir suyu içerse büyük günah işlemiş olmaz. Ancak pis bir su içmiş olur. Damla tek başına şüphelidir. Şeriatın bunda had cezasını gerekli görmesi içki yasağına büyük önem verildiğini göstermek içindir. Aynı sebeple bir damla şarap içmek şeriatta büyük günah sayılmıştır. İnsan akıllı şeriatın bütün inceliklerini kavrayamaz. Bir damla şarap içmenin büyük günah olduğu konusunda âlimlerin ittifakı (icma) sağlandı ise uymak gerekir. Aksi takdirde bu konuda susmak tercih edilir.

Masum Kadınlara İftira: Masum kadınlara iftirada ancak haysiyet ve onura saldırı vardır. Şahsiyete yapılan saldırı, mertebe olarak mala yapılan saldırıdan sonra gelir. Haysiyete yapılan saldırıların da dereceleri vardır. En büyüğü zina yakıştımasıyla iftira atmaktır. Şeriat bu iftirayı büyük olay olarak görmüştür.

Kuvvetli zannıma göre Sahabiler, Kur'an'da had cezası uygulanan günahları büyük günahlardan sayarlardı. Bu itibarla beş vakit namaz böyle bir günahın üzerini örtemez, kastettiğimiz büyük günahlardır.

Sihir: Sihir ve büyücülük içerisinde insanı küfre düşüren söz ya da davranış varsa büyük günahlardandır. Aksi takdirde kişiye verdiği zararın büyüklüğü nispetinde büyük ya da küçük günah sayılır. Ölüm, hastalık vb. zararların derecesine göre hükmü değişir.

Cepheden Kaçmak ve Ana-Babaya İsyan: Cepheden kaçmak ve ana-babaya isyan kıyas açısından ele alınıp üzerinde düşünülmesi gerekir.¹⁰⁶¹

“Şurası kesindir ki zina dışında insanlara çeşitli şekillerde küfretme, vatanlarından sürme, evlerinden çıkarma, mallarını zorla alma, dövme daha önce

¹⁰⁶⁰ Gazalî, a.g.e. , s. 64, 65, 66.

¹⁰⁶¹ Gazalî, a.g.e. , s. 67-68.

sayılan on yedi büyük günah arasında geçmediği için büyük günah sayılmaması usul açısından mümkündür. Ancak bu konu üzerinde düşünmek gerekir. Zira farklı farklı hadisler bunları büyük günah diye isimlendirdiği için büyük sayılmalıdır.

Hülasa büyük günahtan kasıt, şeriatın hükmüyle beş vakit namazın silmeyeceği (keffaret olmayacağı) günahlardır.

Bunları üç kısımda ele almak mümkündür:

- 1- Beş vakit namazla asla silinmeyecek olanlar.
- 2- Beş vakit namazla silinmesi mümkün olanlar.
- 3- Silinip silinmeyeceği konusunda üzerinde tartışılanlar.

Bunların bir kısmının silinip silinmeyeceği ispat edilebilir. Bazısı üzerinde şüphe vardır. Bu öyle bir şüphedir ki onu ancak Kur'an ve sünnetten açık bir delil yok edebilir. Bunlar üzerindeki şüpheyi birtakım yorumlarla gidermeye çalışmak boşuna bir uğraş olur.

Beş vakit namazın kefaret olamayacağı büyük günahların hükümlerine gelince, bu ahiretle ilgili bir iştir. Bunlar hakkında bir tarifi yapılmaması (örtülü kalması) daha uygundur. Ta ki insanlar büyük günaha düşmekten korksun, titiz davransın. Beş vakit namaza güvenerek küçük günahlara cesaret etmesin. Böylece büyük günahlardan çekinmek, küçük günahlara da kefaret olsun. *'Eğer yasaklandığınız büyük günahlardan çekinirseniz küçük günahlarınızı affederiz'*¹⁰⁶² ayeti bunu ifade eder."¹⁰⁶³

"Büyük günahtan kaçınmak irade ve iktidar dairesinde olursa küçük günahlara kefaret olur. Bir kadını dost edinip onunla zina etmeye gücü yeten kimse, nefsini cinsî münasebetten alıkoyup sadece bakmakla ya da dokunmakla yetinse, büyük günah olan zinadan kaçınması, bakmak veya temas etmekle kazandığı günaha kefaret olur. Bu durumdaki bir şahsın nefsini zinadan alıkoymak için yaptığı mücadelenin kalbinde meydana getirdiği nur, kadına bakmaktan meydana gelen karanlıktan daha şiddetlidir.

İktidarsız ve aciz bir şahsın mecburen zinadan çekinmesi veya güçlü olduğu halde başka bir korkudan dolayı yapmaması bakmaktan ya da temas etmekten kazandığı günahlara kefaret olamaz.

Tabiatı icabı şarabı sevmeyen kişinin şarap içmemesi, şarap meclislerinde dinlediği harama teşvik eden müzik ve çalgı aletlerini dinlemekten kazandığı küçük günahlara kefaret olamaz. Şarap içmeye ve harama teşvik eden çalgıları dinlemeye

¹⁰⁶² Nisa, 4/31.

¹⁰⁶³ Gazalî, a.g.e. , s. 68-69.

iştahlı birinin, kendini şarap içmekten alıkoyup, çalgı dinlemede serbest bırakması ihtimal onun kalbinden çalgı dinlemekle çoğalan günahın zulmetini siler.

Bunların hepsi ahirete ait hükümlerdir. Bazı hükümlerin tam bilinmemesi caizdir. Hakikati ancak Allah'ın bildirmesiyle bilinebilen dinin ince esrarına ait hükümlere “müteşabihat” denilir. İncelikleri ayet ve hadis tarifiyle bilinir. Bu konularda kapsayıcı bir sınır çizmeye elverişli ayet ve hadis bulunmamaktadır.”¹⁰⁶⁴

4.6. Sevap ve Günahların Ahiretteki Karşılıkları

Dünya ve ahirette insanlara günahlarının karşılığının yansıması birbirinden farklıdır. Biz burada bu yönüyle konuya değineceğiz.

“Dünya hayatında olayların ve varlıkların dış yüzü görünür. Ahirette ise olayların iç yüzü ve varlıkların hakiki anlamları bilinir. Yani dünya ölümden önceki hal, ahiret ise ölümden sonraki haldir. İnsanın dünya ve ahireti kendi sıfatları ve ahvalidir. İnsana yakın ve değersiz olanına dünya, uzak ve değerli olanına da ahiret ismi verilir.

Dünya hayatında ahiret âleminden bahsetmek ancak temsiller aracılığıyla mümkün olabilir. Allah Teâlâ temsil getirme konusunda şöyle buyurur¹⁰⁶⁵: “*Biz bu örnekleri (misalleri) insanlar için ortaya koyarız. Ancak onlar üzerinde âlimler dışında akıl yürüten olmaz.*”¹⁰⁶⁶

“Hedefimiz cennet makamlarını ve cehennem çukurlarını dünya hayatındaki iyilikler ve kötülöklere göre sınıflandırmaktır. Bunu misal getirmeden yapmamız mümkün değildir. Ancak verdiğimiz örneklerin sureti değil manaları anlaşılın istiyoruz.

İnsanlar ahirette sınıflara ayrılırlar, ehl-i saadetin kavuşacağı makamlar sayılamayacak kadar çok ve birbirinden farklı olduğu gibi isyankâr olanların düşecekleri azap çukurları da sayılamayacak kadar çok ve birbirinden farklıdır. Aynen dünya hayatındaki saadet makamları ve sapkınlıkların çokluğu gibi ahiret dünyadan farklı değildir.

Gözle görülebilen varlık âlemini de varlığın esaslarını ve hakikatini içeren ebediyet âlemini de idare eden kudret birdir. O'nun ortağı yoktur. Ezeli iradesiyle tayin ettiği kanunlar (sünnetullah) düzenli olarak birbirine bağlıdır, değişme olmaz.”¹⁰⁶⁷

¹⁰⁶⁴ Gazalî, a.g.e. , s. 70.

¹⁰⁶⁵ Gazalî, a.g.e. , s. 74.

¹⁰⁶⁶ Ankebut, 29/43.

¹⁰⁶⁷ Gazalî, a.g.e. , s. 78.

4.7. Ahiretteki Derece ve Derekelerin Dünyadaki İyiliklere ve Kötülöklere Göre Dağıtılması

İnsanlar dünyada derece, dereke ve konum bakımından birbirlerinden farklı oldukları gibi ahirette de farklı olacaktır. Bunları Gazalî (ö.505/1111), dört kısma ayırmaktadır: Helak olanlar, azap görenler, kurtulanlar ve kazanç elde edenler.

“Helak edileceklerin öldürölmeleri inkârdaki derecelerine göre ibretlik bir tarzda olur. Azap görenler kusurlarına göre derecelere ayrılır. Azabın hafif ya da şiddetli olması, uzunluğu kısalığı, suçların birbirine benzerliği veya zıtlığına ve suçların derecelerine göre belirlenir. Bu mertebeler kendi aralarında sınırsız derecelere ayrılır. İşte insanlar ahirette birbirinden çok farklı hallerde olur. Kimi helak olur, kimi bir müddet azap görür, kimi kurtulur, kimi selamet yurdu cennete girer. Kazananlar Adn, Me’va ve Firdevs Cennetlerine taksim edilir.

Sayılan dereceler günahların ve sevapların farklılıkları derecesinde değışiklik gösterir.¹⁰⁶⁸ Derecelerin taksimine gelince”:

4.7.1. Helak Olanlar

“Ahiret ehlinin birinci grubunda helak olanlar yer alır. Öncüleri Allah’ın rahmetinden ümit kesenlerdir. Bu mertebe ancak inkâr edip haktan yüz çevirenler, sadece dünya hayatı için çalışıp Allah’ı, peygamberlerini ve kitaplarını yalanlayanlar içindir. Ahiret saadeti ancak Allah’ın yakınlığını kazanmakla mümkündür. Bu yakınlık mahlûkata O’nun marifetini arttıracak bir gözle bakmakla elde edilir. İman ve tasdik adı verilen marifeti elde etmenin başka bir yolu yoktur.

Allah’ı bildikleri halde inkâr edip O’nu yalanlamak ve gönderdiği peygamberleri inkâr etmek için gayret edenler, sonsuza kadar Allah’ın rahmetinden uzak kalacaktır. Kıyamet günü Rablerini görmelerine bir perdeyle engel olunacaktır. Sevdığıyle arasına perde çekilen insanın gönlünün arzuladığı şeylere kavuşma imkânı yoktur. (Perdelenme Allah’ın rahmetine hiçbir şekilde ulaşamayacaklarını ifade etmek içindir.) Ayrılık ateş i o gün, cehennem ateşinden daha şiddetli olacaktır.

Arifler bu ateş i şöyle ifade etmişler: ‘Biz ne cehennem ateşinden korkar ne kara gözlü hurileri arzularız. Bizim isteğ iimiz Allah’a kavuşmaktır, korkumuz O’nunla aramıza perde çekilmesidir.’

¹⁰⁶⁸ Gazalî, a.g.e. , s. 79.

Yine demişlerdir ki: ‘Cehennem korkusu ve cennet arzusu gibi bir karşılık bekleyerek Allah’a kulluk edenler kınanmıştır.’

Arif olanlar sadece Allah’a zatı için kulluk eder, rızasından başka bir şeyi talep etmezler. Ceylan gözlü huriler ve cennet meyvelerini arzulamazlar. Ateşe gelince ondan korkmazlar çünkü ayrılık ateşi vücudu kaplarsa vücudu yakan cehennem ateşini söndürür. Ayrılık ateşi kalplerin derinliğinde Allah’ın yaktığı bir ateştir. Oysa cehennem ateşi cisimler olmadan ateş almaz.”¹⁰⁶⁹

“Bedenlerin çektiği acı, kalplerin çektiği acıya göre daha basittir. Şair şöyle demiştir:

Âşığın kalbindeki ayrılık ateşi
Cehennem ateşini soğuk bırakır.

Bu halin ahiret âleminde gerçekleşeceğini inkâr etmek gerekmez. Zira örneği dünyada görülmektedir. Vecd hali galebe eden bir insan ateşe girer, keskin kamış köklerine basar, kalbindeki duygunun aşırılığı ona hiçbir şey hissettirmez. Savaşta öfkesi galeyana gelen bir şahsı da aynı şekilde görürsün. O halde yaralansa da bir şey hissetmez çünkü gazap kalpte yanan bir ateştir. Allah Resulü (s.a.s.), ‘*Öfke bir kor parçasıdır*’¹⁰⁷⁰ buyurmuştur. Kalpleri yakan ateş, bedeni yakan ateşten daha şiddetlidir. Buna göre daha şiddetli olan ateşin, zayıf ateşin uyardığı hisleri iptal edeceği aşikârdır.

Kılıç ve ateşle helak olmak ancak iki parçanın birbirinden ayrılmasıyla meydana gelir. Ayrılan parçaların her birinin cisimlerde tekrar birleşmeleri mümkündür. Kalp ile sevgilinin arasındaki bağ koptuğunda bu bağın kaynaşması cesedin parçalarının birbiri ile kaynaşmasından daha zordur. Kişi kalp ehli ise ve basireti açık ise bunu anlaması zor olmaz.

Kalp ehli olmayan –kalbi açılmamış bir çekirdek gibi kalan- insanın, bu elemin şiddetini idrak edememesi, bedeninin acısından daha hafif görmesi uzak bir ihtimal değildir. Bir çocuğa ‘Çelik çomak oyunundan mahrum kalmak mı daha çok acı verir yoksa padişahlıktan mahrum kalmak mı?’ diye sorulsa, o çocuk padişahlıktan mahrum kalma acısını asla hissetmeyecektir. Bu onun nazarında asla bir elem sayılmadığı için ‘Meydanda çelik çomak oynamak bana sultanın tahtından ve padişah olmaktan bin defa daha sevimlidir’ diyecektir.

¹⁰⁶⁹ Gazalî, a.g.e. , s. 79-80.

¹⁰⁷⁰ Tirmizî, Fiten, 26.

Hayvanî ve yırtıcı sıfatların esiri olan insanda, kendisine uymayan ve lezzet vermeyen melekî sıfatlar ortaya çıkmaz.”¹⁰⁷¹ “Allah’a yakınlık kazanan insanlar ayrıdır. Allah’tan uzak kalma ve araya perdelerin girmesi dışında hiçbir şey onlara elem veremez.

Tat alma dilde, duyma kulakta, görme gözde olduğu gibi ayrılık elemi de ancak kalpte olur. Kalbi uyanık olmayan bu hissi bilmez. Görmesi ve işitmesi olmayan için renklerin ve suretlerin güzelliği olmadığı gibi şarkıların da lezzeti yoktur. Her insanda – ayrılık elemi hissedilen- bir kalp bulunmaz. Eğer olsaydı şu ayet doğru anlaşılamazdı: ‘Gerçek şu ki bunda kalbi olanlar için bir öğüt vardır.’¹⁰⁷² Allah Teâlâ Kur’an’dan ibret almayan insanı kalpsiz saymıştır.

Kastedilen göğüs kafesleri arasında bulunan kalp değildir. Bilakis âlem-i emirden bir sır olan (her insanda maddî organların idaresi için var edilen, hayat ve ruh gibi manevî varlıklara kılıf olan) kalptir. Yaratılmış bir et parçası olan maddî kalp onun arşıdır, göğüs kürsüsüdür. Diğer organlar onun âlemi ve memleketidir. Yaratılışlar ve onların tabi olduğu kanunların hepsi Allah’a aittir. Kalpteki sır için Allah Teâlâ, ‘De ki ruh Rabbimin emrindendir’¹⁰⁷³ buyurur. Emir ve Melik olan O’dur. Emir ve halk âlemi arasında düzenli bir ilişki vardır. Emir âlemi, yaratılış âlemi üzerine amirdir. O kalp öyle bir latifedir ki düzgün olunca bütün vücut düzgün olur. Onu tanıyan kendini tanır, kendini bilen Rabbini bilir.

Sözün özü helak olanlar grubunun, Allah’ı bildikleri halde inkâr edip O’nu yalanlayan ve gönderdiği peygamberleri inkâr etmek için gayret eden yalancı cahiller olduğu ortaya çıkmıştır.”¹⁰⁷⁴

4.7.2. Azap Görenler

“Ahiret ehlinin ikinci grubunda azap görenler yer alır. Bunlar imanın esaslarıyla süslenmişler ancak vefalarını eksik bırakmışlardır. Hakikaten imanın başı tevhitir. O da Allah’tan başkasına kulluk etmemektir. Kim Allah’ın emirlerini bırakıp nefsinin istediği gibi yaşarsa Allah’a değil nefsine kulluk etmiş olur. Böyle bir şahıs sözde Allah’a inanmış görünse de hakikatte değildir. Oysa ‘La ilâhe illallah’ demenin manası şu ayette anlatıldığı gibidir: ‘Allah de! Sonra bırak onları, daldıkları bataklıkta oynaya

¹⁰⁷¹ Gazalî, a.g.e. , s. 80-81.

¹⁰⁷² Kaf, 50/ 37.

¹⁰⁷³ İsra, 17/85.

¹⁰⁷⁴ Gazalî, a.g.e. , s. 82-83.

dursunlar. ¹⁰⁷⁵ Bu ayet, Allah'tan başka her şeyin terk edilmesini istemektedir. Allah'ın birliğine inanmayı tarif eden diğer bir ayet şöyle der: *“Onlar ‘Rabbimiz Allah’tır’ deyip istikametten ayrılmadılar.”* ¹⁰⁷⁶ Allah'ın emrettiği tevhit üzere yaşama, Kur'an ve Sünnet'in çizdiği yoldan ayrılmamakla tamamlanır. Bu yol ‘kıldan ince kılıçtan keskince’ diye tarif edilir. ¹⁰⁷⁷

“İnsan yaratılışı gereği basit işlerde bile doğruluktan ayrılma meyli taşır. Çok küçük işlerde nefsin arzusuna karşı duramaz. Kur'an ve Sünnet'in çizdiği yoldan uzaklaştığı ölçüde tevhidin, kalbinde kökleşmesine zarar verir. Allah'a yakınlaşmasını zorlaştırır. Ayrıca kaybettiği her merteye için iki ateş vardır: Kaybedilen mertebeden ayrı düşmenin ateşi ve terk edilen amelin cezası olarak Kur'an'ın tehdit ettiği cehennem ateşi.

Kur'an ve Sünnet'in çizdiği yoldan sapan herkes iki yönlü bir azap görür. Bu azabın şiddeti ve süresi, imanın kuvvetli ve zayıf olmasıyla nefsin arzusuna uymanın derecesine göre belirlenir.

İnsanların çok defa bu iki hataya düşmeleri yolun sonunu cehenneme düşürmüştür. Kur'an şöyle der: *‘Sizden her biriniz ona (cehenneme) uğrayacaktır. Bu, Rabbinin yanında kesin bir hükümdür. Sonra Biz, takva ehlini kurtaracağız, zalimleri de orada diz çökmüş olarak bırakacağız.’* ¹⁰⁷⁸

Hadislerde ateşten en son çıkanın yedi bin yıl sonra çıkacağına işaret eden ifadeler vardır. Bu süre bir an ile yedi bin yıl arasında farklılık gösterecektir. Bir kısmı cehennem üzerinden şimşek gibi geçecektir. Onlar için orada kalmak yoktur. Cehennemde kalma süresinin gün, hafta, ay ve sair zaman dilimlerinden yedi bin yıla kadar farklılık göstereceği âlimler arasında kabul görmüştür. ¹⁰⁷⁹

“Cehennem azabının üst sınırı yoktur. En azı ise hesaba çekilme sırasındaki azarlamadır.

Azabın süresi ve şiddeti dışında ihtilaflı üçüncü bir bahis, uygulanacak azabın ne tür bir azap olduğudur. Nasıl ki dünyada malları müsadere edilen kişinin çektiği azap, malı elinden alınan kişinin çektiği azapla aynı değildir. Çocuğu öldürülen, ırzına el uzatılan, akrabalarına eziyet edilen, dövülen; dili, eli, burnu, kulakları kesilen bir insanın çektiği acılar da farklı farklıdır. Dünya azabındaki bu farklılıklar ahiret azabında

¹⁰⁷⁵ Enam, 6/91.

¹⁰⁷⁶ Fussilet, 41/30.

¹⁰⁷⁷ Gazalî, a.g.e. , s. 83

¹⁰⁷⁸ Meryem, 19/71, 72.

¹⁰⁷⁹ Gazalî, a.g.e. , s. 84.

da vardır. Şeriatın kesin hükümleri buna delildir. İmanın kuvveti ve zayıflığı, günahların çokluğu ve azlığı, itaatın az veya çok oluşuna göre farklı azap türleri ortaya çıkar.

Azabın şiddeti, çirkin işlerin şiddeti ve çokluğuyla aynı orantıdadır. Kötülük ve günahlar çok olursa azap da çok olur. Azap türlerinin çeşitli olması, kalpleri diri olan – aklı ve kalbi, şehveti ve midesine esir olmayan- insanlar iman nuru ve Kur'an'ın ışığıyla bu hakikati görürler. Allah, *'Rabbin, asla kullarına zulmedici değildir,*¹⁰⁸⁰ *'O gün her nefise kazandığının karşılığı verilecektir,*¹⁰⁸¹ *'İnsan için ancak çalışmasının karşılığı vardır,*¹⁰⁸² *'Kim zerre kadar hayır işlerse onun karşılığını, kim de zerre kadar şer işlerse onun karşılığını görür'*¹⁰⁸³ ayetleriyle bu hakikati anlatır. Kur'an ve Sünnet, sevap ve cezanın amelle aynı cinsten –cezanın amelin tam karşılığı- olduğunu belirtmektedirler.”¹⁰⁸⁴

“Bu uygulamalar tam adalettir ve zulme yer yoktur. Bütün bunların yanında af ve merhamet her zaman galiptir. Hz. Peygamber (s.a.s.)'in bir kutsî hadisinde, *'Rahmetim öfkemi geçmiştir'*¹⁰⁸⁵ diyerek rahmetinin baskınlığını tarif eden Allah, bunun bir yansıması olarak Kur'an'da, *'Zerre miktarı bir iyilik olsa onu kat kat yapar ve kendi katından da büyük mükâfat verir'*¹⁰⁸⁶ buyurmaktadır.”¹⁰⁸⁷

“Ahirette verilecek yüksek derecelerin, sevaplara; düşülecek çukurların, günahlara bağlı olduğunu bildiren genel hükümler, Kur'an ve Sünnet'in delilleriyle kesinlik kazanmıştır. Ayrıntılar hakkında bir kısım hadislerin zahirinden ve ibretle bakmanın verdiği nurdan yararlanarak zandan öteye geçmeyen bilgiler verilebilir.

Genel olarak diyoruz ki iman esaslarına sağlam inanan, büyük günahlardan kaçınan, bütün farzları (İslam'ın beş farzını) güzelce yapan, zaman zaman küçük günah işlese de onlarda ısrarcı olmayan bir kimsenin azabı, sadece hesap sırasında çekeceği zorluk olmalıdır. Zira o, hesaba çekildiğinde iyilikleri kötülüklerine galip gelmiştir. Hadisler beş vakit namazın, Cuma namazlarının ve Ramazan oruçlarının kendi aralarında işlenen küçük günahlara keffaret olduğunu bildirmektedir. Aynı şekilde büyük günahlardan kaçınmak, Kur'an'ın müjdesiyle küçük günahlara keffarettir. Keffaretin en azı, hesabı kaldıramasa da azabı kaldırmaktır.

¹⁰⁸⁰ Fussilet, 41/46.

¹⁰⁸¹ Mü'min, 40/17.

¹⁰⁸² Necm, 53/39.

¹⁰⁸³ Zilzal, 99/7, 8.

¹⁰⁸⁴ Gazalî, a.g.e. , s. 85.

¹⁰⁸⁵ Buhârî, Tevhid 15, 22, 28, 55, Bedi'ül'-Halk 1; Müslim, Tevbe 14; Tirmizî, Daavat 109.

¹⁰⁸⁶ Nisa, 4/40.

¹⁰⁸⁷ Gazalî, a.g.e. , s. 86.

Sevapları günahlarına galip gelen ve mizanda sevaplarının fazlalığı ortaya çıkan her bir şahıs, sorgu sual tamamlandıktan sonra razı olacağı bir hayata kavuşur. Böyle kişiler hesap defterleri sağlarından verilen gruba dâhil olurlar. Mukarreblerle birlikte Adn veya Firdevs Cennetlerinde konaklarlar.”¹⁰⁸⁸

“Her şahıs imanının keyfiyetine tabi olur, çünkü iman iki kısımdır:

1) Taklidî İman: Halkın imanı. Bunlar dinlediklerini tasdik ederler ve bu tasdik üzere devam ederler.

2) Keşfe Dayalı (Tahkiki) İman: Allah’ın nuruyla göğüslerin açılması sonucu hâsıl olur. Varlıkların hakikati ona açılır ve görür ki her şey Allah’tan gelmiştir ve O’na dönecektir. Vücut âleminde Allah’ın sıfatları ve fiillerinden başka bir varlık yoktur. Bu iman Firdevs-i A’lâ’da konaklayan mukarreblerin imanıdır. Onlar Mele-i A’lâ’da mümkün olan en yakın mertebeye Allah’a yakınlık kazanmışlardır.

Allah’ı bilmedeki mertebelerine göre mukarrebler de derecelere ayrılır. Öncülerine Sabikun (öne geçenler) adı verilir. Ariflerin Allah’ı bilme konusundaki dereceleri sınırsızdır. Allah’ın celal sıfatının hakikatini ihata edip kavramak mümkün değildir. Marifet denizinin sahili ve dibi yoktur. Bu denize dalan dalgıçlar kendi güçleri oranında dalarlar. Bu güç Allah’ın kendilerine ezelde takdir ettiğinden fazla değildir. Allah’a giden yolların son menzili olmadığı gibi bu yola girenler için ulaşılabilecek son hudut da çizilmemiştir.

Amel defteri sağından verilen ancak taklidî iman sahibi olan müminler, mukarreblerle göre daha aşağı bir derecededirler. Kendi aralarında derecelere ayrılırlar. Bunların en yükseği mukarreblerin en düşüğünün bulunduğu dereceye kadar yükselir. Bu hal büyük günahların tamamından kaçınıp farzların tamamını yerine getiren için mümkündür. Farzların tamamından kasıt kelime-i şهادeti dil ile söyleme, namaz, oruç, hac ve zekâtı içine alan İslam’ın beş farzıdır.

Büyük günahlardan birini veya birkaçını işleyip İslam’ın bazı erkânını ihmal edenlere gelince, bunlar ecel yaklaşmadan önce tevbe-i nasuh ederlerse büyük günah işlemeyenlerin arasına girerler çünkü günahattan pişmanlık duyup tevbe eden şahıs, o günahı işlememiş gibidir. Zira yıkanmış elbise, kirlenmemiş elbise gibidir. Bu kişi tevbe etmeden ölürse, ölüm anında durumu tehlikelidir çünkü günahdaki ısrarı ölüm anında imanının sarsılmasına sebep olabilir. Hayatını kötü bir şekilde tamamlamış olur.”¹⁰⁸⁹

¹⁰⁸⁸ Gazalî, a.g.e. , s. 86.

¹⁰⁸⁹ Gazalî, a.g.e. , s. 87.

“Özellikle imanı taklidî bir iman ise! Çünkü taklidî iman, her ne kadar kesin ise de en küçük bir şüphe ve hayal karşısında kırılma eğilimi gösterir. Oysa kavrayışı açık bir arif, benzer bir kötü sona uğramaktan en uzak kişidir.

Arif ile tevbe etmeyen günahkâr, ölüm sırasında imanlarını kaybetmezler ise azaba uğrarlar. Allah affederse sadece hesap günündeki sorgunun dışında bir azap görmezler. Cezanın süresi, günahıta ısrar etme süresine göredir. Şiddeti ise büyük günahın çirkinliğine oranla verilir. Yine cezanın türleri, günahların çeşitleri derecesinde farklılık gösterir. Azap müddeti bittikten sonra taklidî iman sahipleri, amel defterleri sağ taraflarından verilen müminlerin makamına çıkarlar. Kavrayışı açık arifler, cezalarını çektikten sonra a'lâ-yı illiyine alınırlar.”¹⁰⁹⁰

“Ebedî saadeti kazanma veya ebedî azaba düşmede kulların farklı dereceleri hakkında yapılan izahlar, görünen sebeplere göre verilen hükümlerdir. Bu tıpkı doktorun, bir hastaya ‘Elbette ölecek, tedavi kabul etmez’; başka bir hastaya da ‘Hastalığı hafiftir, tedavisi kolaydır’ demesine benzer. Bu teşhisler birçok durumda doğru çıkar. Fakat bazen görünüşte ölümü yaklaştırmış bir kimse, doktorun idrak etmeyeceği bir sebepten iyileşir. Bazen de hastalığı hafif olan hasta, doktorun bilmediği bir sebepten ölür. Bu Allah’ın canlıların ruhları hakkında gizlediği sırlardandır. Bütün sebepleri yaratan Allah, ezelde gizli sebepler tertip etmiştir. İnsan bu hükümleri anlama gücüne sahip değildir. Aynı şekilde ahirette affa ve kurtuluşa fetva veren gizli sebepler vardır. Beşerin bunu bilmesi mümkün değildir.

Af, rıza ve necat tabir edilen gizli sebepler insanı kurtardığı gibi gazap ve intikam sebepleri de helake götürür. Daha ötesi kulların bilmesi mümkün olmayan, Allah’ın dilemesiyle ilgili ezeli sırlardır.”¹⁰⁹¹ “Görünüşteki günahları ne kadar çok olursa olsun asilerin affedilmesinin mümkün olduğunu bilmek farzdır. Aynı şekilde itaatkâr bir insanın görünüşteki ibadetleri ne kadar fazla olursa olsun gazaba uğrayabileceğini de bilmek gerekir.”¹⁰⁹²

¹⁰⁹⁰ Gazalî, a.g.e. , s. 88.

¹⁰⁹¹ Gazalî, a.g.e. , s. 93.

¹⁰⁹² Gazalî, a.g.e. , s. 94.

4.7.3. Kurtulanlar

“Ahiret ehlinin üçüncü grubunda ‘kurtulanlar’ yer alır. Bununla yalnızca selamet, güvende olma kast edilir; saadet ve başarı kazanma değil. Bu grup hizmet etmedikleri için taltif edilmezler, azaba sebep olacak bir kusurları da yoktur.

Mecnunlar, kâfirlerin çocukları, bunamış olanlar, uzak ülkelerde dinî daveti işitmeyip cahilce yaşamış insanların bu gruba dâhil olmaları mümkündür. Onların ne bilgileri ne inkârları, ne itaatleri ve ne de günahları vardır. Onları Allah’a yaklaştıran bir vesile olmadığı gibi uzaklaştıran bir günahları da yoktur. Onlar ne cennet ehli ne de cehennem ehlidir. Cennet ile cehennem arası bir yerde bulunurlar. Şeriatta bu makama ‘a’raf’ denilir.

İnsanlardan bir taifenin a’rafa gideceği ayet ve hadislerle kesinlik kazanmıştır. Bu hüküm görünüşte böyledir. Sözelimi çocukların bu gruptan sayılması zan ile verilmiş bir hükümdür. Peygamberlik âleminin dışında bunun hakikatini kesin olarak bilmenin imkânı yoktur. Âlimlerin ve evliyanın bunu anlayacak bir makama çıkmaları uzak bir ihtimaldir. Kâfirlere ait çocukların durumu hakkındaki rivayetler de aynı şekilde çelişkilidir.

Hadisin rivayetine göre bir çocuk ölünce Hz. Aîşe (r.anha)’nın ‘Cennet kuşlarından bir kuş!’ demesi üzerine Hz. Peygamber (a.s.m.) ise ‘Sen Allah’ın cenneti de cehennemi de yarattığını, beriki için de öteki için de ahali yarattığını bilmiyor musun?’¹⁰⁹³ deyip onun sözünü kesmesi bu konuda bir zorluk ve karışıklık olduğunu gösterir.¹⁰⁹⁴

Kanaatimizce Gazalî’nin “Bu konuda bir zorluk ve karışıklık vardır” demesinin temel sebebi Hz. Peygamber (s.a.s.)’in şu hadisiyle alakalıdır: “*Allah onları yarattığı zaman ne yapacaklarını iyi biliyordu!*”¹⁰⁹⁵ ve Hz. Hızır ve Hz. Musa kıssasının anlatıldığı Kehf Suresine bakıldığında bu bilmeye binaen, Yüce Allah’ın Hz. Hızır’a çocuğu öldürtmesi¹⁰⁹⁶ söz konusudur. Ezeli ilmine dayalı olarak çocuğun ileride zalim biri olacağını, temiz birer mümin olan ebeveynine karşı azgınlık ve nankörlük göstereceğini yahut onları saptırarak azgınlık ve inkârcılığa boğacağını önceden biliyordu.¹⁰⁹⁷ Dolayısıyla Cenab-ı Hak, onun öldürülmesini emretti. Netice itibariyle

¹⁰⁹³ Müslim, Kader, 30; Nesâî, Cenaiz, 58; Ebu Davud, Sünnet, 18.

¹⁰⁹⁴ Gazalî, a.g.e. , s. 94-95.

¹⁰⁹⁵ Buhârî, Kader, 3, Cenaiz 93; Müslim, Kader, 28; Ebu Davud, Sünnet, 18; Nesâî, Cenaiz, 60.

¹⁰⁹⁶ Kehf, 18/74.

¹⁰⁹⁷ Kehf, 18/80.

şöyle diyebiliriz, böyle küçük yaşlarda ölen çocukların şayet yaşasalardı her birinin tercihi ne yönde olurdu (?), bunu biz bilemeyiz. Diğer bir nokta ise Cennete girmek için iman ve salih amel; Cehenneme girmek içinse imansızlık hali ve günah işlemiş olmak gereklidir. Daha buluş çağına ulaşmadan vefat etmiş bir çocuk içinse bu manada cennetlik olmayı veya cehennemlik olmayı düşünemeyiz. Bunun için böylesi kritik konular “İlm-i Ledün” kapsamında olması ve de insanoğlunun ilmininse sadece Allah’ın bildirdikleriyle sınırlı oluşu sebebiyle ‘Allah bilir’ deyip İlahî iradenin alanı olan bir noktaya gelindiğinde durmak ve haddi zorlamamak gerekir. Öyle anlaşıyor ki Resulullah (s.a.s.), yukarıdaki sözleriyle Hz. Aişe’nin şahsında bize bu mesajı veriyor.

Bu etraflıca ele alınması gereken bir konudur. Biz burada konumuzun sınırlarını zorlayıp daha fazla bu meseleye girmek istemiyoruz.

4.7.4. Kazananlar

“Ahiret ehlinin dördüncü grubunda ‘kazananlar’, zafere erenler yer alır. Kazananlar imanları taklidî olmayan ariflerdir. Allah’a yakınlık kazanan öncüler bunlardır. İmanı taklidî olan bir şahıs her ne kadar cennette bir makam kazanmış olsa da hesap defteri sağından verilen ashab-ı yeminden sayılır. Oysa kendilerine Allah’ın huzurunda bir yakınlık verilmiş ‘mukarrebun’ sınıfının karşılaştığı nimetleri ifade etmek mümkün değildir. Mümkün olan kısmı Kur’an’da açıklanmıştır. Allah’ın beyanından sonra yorum yapılmaz.¹⁰⁹⁸ Bu âlemde cennet nimetlerinin gerçek manada ifade edilmesi mümkün değildir.

Cenab-ı Hak, Kur’an’da bu cennet nimetlerini ‘Hiçbir nefis onlar için hangi göz aydınlığı nimetler sakladığını bilmez’¹⁰⁹⁹ şeklinde özetlemiş ve yine hadis-i kutsîde ise ‘Salih kullarım için öyle nimetler hazırladım ki ne göz görmüş, ne kulak işitmiş, ne de insanın kalbine hayali düşmüştür’¹¹⁰⁰ buyurmuştur. Arifler, ‘dünya hayatında insanın kalbine hayali düşmeyen’ nimetin peşindeler. Hurilerin, köşklerin, meyve, süt, bal, şarap gibi yiyeceklerin, süslerin, bileziklerin peşinde koşmazlar. Bunlar verilse de bunlarla yetinmezler. Onlar ancak kerim olan Rablerinin cemaline bakmanın lezzetine taliptirler. Saadetin son sınırı ve lezzetin nihayet hududu budur.

¹⁰⁹⁸ Ahzab, 33/36.

¹⁰⁹⁹ Secde, 32/17.

¹¹⁰⁰ Buharî, Bed’ül-Halk 8, Tefsîru Sûre (32), 1, Tevhid 35; Müslim, Cennet 2-5; Tirmizî, Tefsîru’l-Kur’an 33, 57; İbn Mâce, Zühd 39.

Rabiatü'l-Adeviyye'ye: 'Cenneti arzu ediyor musun?' diye sorulunca, bu sebeple: 'Önce komşu, sonra ev!' karşılığını vermiştir.

Ev sahibinin sevgisi, onlara ne ev ile ne de evin süsüyle ilgilenecek vakit bırakmıştır. O'nun dışında her şeyi hatta nefislerini unutmuşlardır. Onlar sevgililerinde kaybolan çılgın âşıklara benzerler. Gözler sevgilinin yüzünde, akıl sevgilinin fikrinde, kendilerini unuturlar. Vücutlarına dokunan eleme hissetmezler. Buna sevgilinin vücudunda fani olmak denilir. Bütün varlığıyla sevgilisine yönelenin bir tek isteği vardır: Sevgili!

Onun dünyasında ne kendisi ne de bir başkası için yer kalır. Bu halet âşığı ahirette "dünya hayatında insanın kalbine hayali düşmeyen" nimete kavuşturur. Nasıl sağır ve körlerin kalplerine renkler ve seslerin hayali düşmez ise! (İnsan ahirete nispetle dünyada sağır ve kör gibidir. O büyük nimet ancak ölümden sonra açılacak olan kulaklar ve gözlerle görülür.)

Gözler ve kulaklar, üzerinden perde kalkınca kendi halini görür. O suretlerin tahayyül edilemeyeceğini kesin olarak anlar. Dünya hayatı, gerçek üzerine örtülmüş bir perdedir. Aradan çıkınca perde açılır. O zaman hayat-ı tayyibenin (cennet hayatının) güzelliğini idrak eder. Ahiret hayatı bütün varlıklarıyla canlı bir hayattır."¹¹⁰¹

4.8. Küçük Günahları Büyüten Sebepler

4.8.1. Küçük Günahlara Israrla Devam Etmek

"Küçük günahları büyük günaha dönüştüren sebeplerin başında günahı ısrar edip devam etmek gelir. Onun için şöyle denilmiştir: 'Israr edilen günah küçük kalmaz; istiğfar edilen günah büyük olmaz, kökü kesilir.'

Pişmanlık duyulup istiğfar edilen büyük günahın devamı gelmez, bir daha işlenmezse, kulun işlemekte ısrarla devam ettiği küçük günahı önce affedilmesi umulur. Sözelimi, taşın üzerine birbiri ardına sürekli düşen su damlaları taşta iz bırakırlar. Şayet o damlalar topluca bir anda taşın üzerine dökülselerdi, iz bırakıp tesir etmezdi. Onun için Allah'ın Resülü (s.a.s.), '*...Allah'ın en sevdiği ameller, az da olsa devamlı olanıdır*'¹¹⁰² buyurmuştur.

¹¹⁰¹ Gazalî, a.g.e. , s. 95 - 97.

¹¹⁰² Buhârî, Rikak 18; Müslim, Kıyâmet 78.

Her şey zıddıyla bilinir. Faydalı amel az da olsa devamlı olmalıdır. Çok olup ancak arkası gelmeyen bir amelin, kalbin temizlenmesi ve nurlanmasında faydası azdır.¹¹⁰³ Aynı şekilde küçük günahlar devamlı işlenirse kalbi karartmada tesiri büyük olur. Önceden birtakım küçük günahlar ile yolu yapılmadan ve bir başlangıcı olmadan aniden kişinin büyük günaha yönelmesi nadiren yaşanır. Sözelimi işin bir ön hazırlığı, nefislerin birbirine karşılıklı meyli olmasa bir anda zina suçu işlenmez. Önceden bir düşmanlık ve öfke yaşanmadan ansızın birini öldürme olayı yaşanmaz. Her bir büyük günah, öncesinde ve sonrasında küçük günahlarla sarılmıştır. Tekrarlanmasına etki eden küçük günahlarla beslenmeyen bir büyük günaha ikinci defa dönülmez ise onun affı, insanın hayatı boyunca devam ettiği küçük bir günahın affına göre daha çok ümit edilir.”¹¹⁰⁴

4.8.2. Günahları Küçük Görmek

“Küçük günahların büyüme sebeplerinden biri de günahın küçümsemesidir. İnsan işlediği günahı ne kadar büyük görürse, Allah katında hatasını küçültmüş olur. Vereceği zararların idraki halinde kalbinde günahı büyük görme ölçüsünde günaha karşı bir nefret doğar ve çirkin görür. Bu nefret günahın kalbe tesir etmesine mani olur.

Günahı küçük görmek, kalpte ona karşı bir alışkanlık doğurur, kalpte şiddetli tesir bırakır. Kalbin ibadetlerle nurlandırılması beklenirken günahlarla kirletilmesi oldukça sakıncalıdır.

İnsan, istemeden kalbine gelen düşüncelerden sorumlu tutulmaz çünkü kalp, kasıtsız düşünce ve fiillerden etkilenmez.”¹¹⁰⁵

“Günahı küçük görmek ve onu basite almak, onu işlemekten daha büyüktür. Bunlarla birlikte kulun, Allah Teâlâ’nın işlediği kusuru örtmesini basit bir şey görmesi ve Mevlâ’nın ona karşı hilimle muamelesini hafife alması; onun için bir aldanma ve kendisini emniyette görme olur ki, bunlar da büyük günahlardandır. Yahut kulun, Allah Teâlâ’nın günahını örtmesi ve yaptığı kötü işin karşılığı olan ceza yerine onun tam zıddı olan iyi muamelede bulunma nimetini bilmemesi de, işlenen gınahtan daha büyük bir gınahtır.”¹¹⁰⁶ Nitekim Allah Teâlâ’nın övüldüğü bir duada Hz. Peygamber (s.a.s.) şöyle demiştir:

¹¹⁰³ Gazalî, a.g.e. , s. 98.

¹¹⁰⁴ Gazalî, a.g.e. , s. 99.

¹¹⁰⁵ Gazalî, a.g.e. , s. 99.

¹¹⁰⁶ Mekkî, a.g.e. , s. 199.

“Ey güzeli (güzelliği) ortaya koyan, çirkinini (çirkinliği) örten, günah işleyeni hemen yakalayıp hesaba çekmeyen ve kulun kusurlarını açıp perdeyi yırtmayan Allah’ım!”¹¹⁰⁷

Müminin günaha bakışını ise Resulullah şu ifadeleriyle belirtir:

“Mümin, günahını üzerine kaldırılan bir dağ gibi görür. O dağın üzerine düşmesinden korkar. Münafık ise günahını burnunun ucundan geçen bir karasinek gibi görür.”¹¹⁰⁸

Affedilmeyen günah, kulun ‘Her işlediğim günah keşke böyle olsaydı’ deyip hafife aldığı günahıdır.¹¹⁰⁹ Bu konuda Bilal b. Sa’d şöyle demiştir:

‘İşlediğin günahın küçüklüğüne değil, kime karşı isyan ettiğine bak.’¹¹¹⁰

“Günahlar ancak, onlar sebebiyle karşısında hesaba durulacak zatın azametini bilmekle (gözde) büyük olur ve kibriya sahibi zatın müşahedesinden sonra emrine muhalefet etmek, kalplerde büyük bir etki yapar. (Kul asi olduğu Zat’ın büyüklüğüne bakınca küçük günahı büyük görür.) Bu durumda hiçbir günah küçük görülmez. Gerçekten Allah’tan korkanlar yanında küçük günahlar, büyük günah gibi değerlendirilir. Bu hâle şu ayet-i kerimelerde bir işaret vardır”¹¹¹¹:

“...Kim, Allah’ın korunmasını emrettiği şeyleri büyük görürse, bu Rabbi katında onun için çok daha hayırlıdır.”¹¹¹²

“Kim, Allah’ın şeâirini/dinine ait hüküm ve alametleri büyük tanır (saygı gösterirse), şüphe yok ki bu, kalplerin takvasındandır.”¹¹¹³

“Allah’ın haram kıldığı şeyler (takva sahibi kulun) kalbinde büyük gözükür ve onları işlemekten çekinir.

Sahabeden Enes (r.a.)’ın Tabiûn’a söylediği şu söz de bu durumla ilgilidir:

‘Sizler, kıldan daha ince (yani çok basit) gördüğünüz öyle ameller işliyorsunuz ki, bizler Rasulullah (s.a.s.) zamanında onları, insanı helake götüren büyük günahlardan sayardık.’¹¹¹⁴

Onlar bu sözle, Rasulullah (s.a.s.) zamanında büyük günah olan şeylerin daha sonra küçük günah gibi değerlendirildiğini kastetmişlerdir. Çünkü Sahabe kalplerindeki

¹¹⁰⁷ Hâkim, Müstedrek, I, 544.

¹¹⁰⁸ Buharî, Deavat, 4; Tirmizî, Kıyamet, 49; Ahmet b. Hanbel, I, 313.

¹¹⁰⁹ Gazalî, a.g.e. , s. 99.

¹¹¹⁰ Mekkî, a.g.e. , s. 194.

¹¹¹¹ Mekkî, a.g.e. , s. 194.

¹¹¹² Hac, 22/30.

¹¹¹³ Hac, 22/32.

¹¹¹⁴ Buharî, Rikak 32.

iman nurunun büyüklüğünden kaynaklanan Allah Teâlâ'nın azametini idrakten dolayı küçük günahları bile büyük görüyorlardı. Onlardan sonra gelenlerin kalbinde ise bu (nur ve anlayış) oluşmamıştır.”¹¹¹⁵

“Bu hakikati dikkate alan bazı arifler şöyle dediler: ‘Küçük günah yoktur. Belki Allah’ın huzurunda yapılan her isyan büyük günahdır.’ Yani cahillerin küçük görerek işledikleri bazı hatalar, âlimler tarafından yapılsa büyük günah sayılır. Cahilin yaptığı davranışlar ariflerde görülmez çünkü günah ve isyan, onu işleyenin bilgisine göre takdir edilir.”¹¹¹⁶

4.8.3. Küçük Günaha Sevinmek

Mekkî, işlenen günahın açıklanmasını, onunla övünülmesini ve böbürlenilmesini daha büyük bir günah olarak kabul eder.¹¹¹⁷ Gazalî de aynı şekilde küçük günahı büyüten sebeplerden bir diğerinin günaha sevinmek, ondan övünerek ve sevinçle bahsetmek olduğunu belirtir. Ona göre: “O günaha güç yetirmeyi niyet saymak, onun kişiyi azdırdığından gafil olmaktır. İnsan küçük günahın tadına alışır o günah büyüdüğü gibi kalbin kararısında da büyük tesiri olur.

Günahıyla övünen ve sevinç duyan günahkârların bir kısmı, onu anlatırken daha çok zevk alır ve ‘Onun ırzını çiğnerken beni görmeliydin’ der.

Tartışmayı seven biri, ‘Onu nasıl rezil ettiğimi bir görseydin, öyle şeylerini anlattım ki onu yerin dibine soktum! Onu nasıl hafife aldım! Ortalığı nasıl da karıştırdım!’ diye övünür.

Ticaret yapan biri, ‘Bir görseydin çürük malı ona nasıl sağlam gösterdim! Nasıl kandırdım, resmen aptal yerine koydum!’ diye sevinir.

Bu ve benzeri sözler, küçük günahları büyütür, helak edici hale getirir.”¹¹¹⁸

Gazalî, insanın kendisini Allah’tan uzaklaştırıp çeşitli günahlara sürükleyen şeytana mağlup olduğu zaman, can düşmanı karşısında aldığı bu yenilgi ve musibet için üzülmesi gerektiğini ve böyle birinin iyi olmayı beklememesini söyler.¹¹¹⁹

¹¹¹⁵ Mekkî, a.g.e. , s. 195.

¹¹¹⁶ Gazalî, a.g.e. , s. 100.

¹¹¹⁷ Mekkî, a.g.e. , s. 200.

¹¹¹⁸ Gazalî, a.g.e. , s. 100-101.

¹¹¹⁹ Gazalî, a.g.e. , s. 101.

4.8.4. Allah'ın Günahları Örtmesi ve Cezalandırmakta Acele Etmemesi

“Küçük günahları büyüten sebeplerden bir diğeri Allah'ın günahları örtmesine, ceza vermekte acele etmemesine güvenip günahlara devam etmektir. Bilinemez belki de Allah'ın ona süre vermesi, günahlarını iyice arttırmak içindir. O bu günahla iç içe yaşamayı Allah'ın kendisine bir lütfu zanneder. Allah'ın sınamasından emin bir halde, Allah hakkındaki yanlış zannının hazırladığı tuzaklardan kendini güvencede zanneder. Allah Teâlâ: *“Kendi kendilerine derler ki: ‘Allah bize söylediklerimizden dolayı azap etse ya!’ Onlara cehennem yeter, oraya gireceklerdir. Ne kötü yerdir o!”*¹¹²⁰ ayetiyle onlara gafil oldukları azabı hatırlatır.”¹¹²¹

4.8.5. Günahın İlan Edilmesi

“Küçük günahları büyüten sebeplerden bir diğeri kişinin işlediği günahı açıklaması, yaptıktan sonra onu başkalarının yanında anlatmasıdır veya başka birisinin gözünün önünde o günahı işlemesidir.”¹¹²²

“Allah günahın üzerini örtmüşken onu açığa çıkarmak bir cinayet olur. Günahını anlattığı kişiyi kötülüğe teşvik etmek ya da onu işlediği günaha şahit kılmak gibi davranışlar işlediği cinayete eklenir, suçunu büyütür. O şahsı günaha teşvik etme ve ona günah işleme sebeplerini hazırlama ile işlediği günah dört kat artmış olur, vaziyet iyice çirkinleşir.”¹¹²³

“Bu konuda Resulullah (s.a.s.): *‘Ümmetimin hepsi affedilmiştir ancak günahı açıktan işleyenler hariç! Onlardan biri gece günah işler, Allah onu örter; sabah olur, o Allah'ın örtüsünü kaldırır ve günahını anlatır’*¹¹²⁴ der.

Güzel olan şeyleri ortaya çıkarıp çirkinlikleri örtmesi ve üzerindeki perdeyi yırtmaması Allah'ın sıfatlarından ve nimetlerindendir. Gizli günahı açıklayıp anlatmak Allah'ın bu nimetine karşı nankörlüktür.

Bazıları şöyle derler: ‘Günah işleme! Şayet işlemişsen başkasını o günaha teşvik etme! Yoksa günahın ikiye katlanır.’ Bu anlamda Cenab-ı Hak şöyle buyurur: *‘Münafık erkekler ve münafık kadınlar (sizden değil) birbirlerindendir. Çünkü onlar kötülüğü*

¹¹²⁰ Mücadele, 58/8.

¹¹²¹ Gazalî, a.g.e. , s. 101

¹¹²² Gazalî, a.g.e. , s. 101.

¹¹²³ Gazalî, a.g.e. , s. 102.

¹¹²⁴ Buharî, Edep 60; Müslim, Zühd 52.

*emreder, iyilikten alıkoyarlar.*¹¹²⁵ Resulullah ise ‘Çoğu zaman bir günahkâr, başkalarının da uyduğu bir günah çığırı açar onunla amel edildiği müddetçe o günahın getireceği kötülükler kendisine yazılmaya devam eder.’¹¹²⁶ Seleften bir âlim de şöyle der: ‘Kişinin arkadaşına karşı yaptığı en büyük hürmetsizlik, onun günah işlemesine yardım etmesi, günah işlemeyi ona kolaylaştırmasıdır.’¹¹²⁷

4.8.6. Âlimin Açıkça Günah İşlemesi

“Günah işleyenin kendine tabi olunan bir âlim olması, küçük günahları büyüten sebeplerden bir diğeridir. Bir âlimin görülen bir yerde açıkça günah işlemesi günahını büyütür. Sözgelimi ipek elbise giymesi, altın süslü bineklere binmesi, sık sık devlet başkanlarının huzuruna gidip gelerek onların şüpheli mallarını alması, itirazı terk edip kötülüklerine yardımcı olması, başkalarının gıybetinde dilini serbest bırakması, münazarada ileri gitmesi, başkalarını hafife alması, dünyada makam ve mevki kazanmak niyetiyle cedel ve münazara ilmiyle meşgul olması bunlardandır.”¹¹²⁸

“Bu günahlarda başkaları âlimlere tabi olurlar. Âlim ölür, uzun bir süre şerleri âlemde baki kalır.”¹¹²⁹ “Bazen bir kul, kırk sene ömür yaşar, sonra ölür. Fakat kendisinden sonra günahlar yüz sene devam eder. Onlar yüzünden kabrinde azap görür. Bu, kötü bir çığır açtığı ve ona tabi olunduğu zaman olup o şey ortadan kalkıncaya yahut onunla amel edenler (tamamıyla) ölüp bitinceye kadar devam eder, sonra günahın vebali üzerinden düşer ve ondan rahat eder. Şu ayet-i kerimede de buna işaret edilmektedir:

*‘Onların önden gönderdiklerini ve (geride bıraktıkları) eserlerini yazarız.’*¹¹³⁰

Ayetteki eserlerden maksadın, hayatlarından sonraya bıraktıkları kendileriyle amel edilen (iyi veya kötü) şeyler olduğu söylenmiştir. Onun içindir ki bu meyanda Resulullah (s.a.s.) de: ‘Kim kötü bir çığır açar da kendisinden sonra onunla amel edilirse, onunla amel edenlerin kazandığı günahın bir misli de ona yazılır. Onların günahlarından da hiçbir şey eksiltilmez’¹¹³¹ buyurur.”¹¹³²

¹¹²⁵ Tevbe, 9/67.

¹¹²⁶ Müslim, İlim 15; Zekât 69; Nesaî, Zekât 64; İbn Mâce, Mukaddime 14; Darimî, 14; Ahmed b. Hanbel, IV, 352, 359, 360, 362.

¹¹²⁷ Gazalî, a.g.e. , s. 102.

¹¹²⁸ Gazalî, a.g.e. , s. 102.

¹¹²⁹ Gazalî, a.g.e. , s. 103.

¹¹³⁰ Yasin, 36/12.

¹¹³¹ Müslim, İlim, 15; Zekât, 69; Nesaî, Zekât, 64; İbn Mâce, Mukaddime, 14; Darimî, Mukaddime, 44; Ahmed b. Hanbel, IV, 357, 359, 360, 362.

“İbn Abbas da bu bağlamda: ‘Kendisine uyanlar yüzünden âlimlere yazık oldu. Âlim bir defa hata eder, hatasından döner. Fakat halk o hatayı yüklenir ve onu yeryüzünün çeşitli bölgelerine (dört bir yana) götürürler’ der.

Birisi şöyle söylemiştir: ‘Âlimin hatası geminin delinmesine benzer. Hem kendisi, hem de içindekiler batar.’”¹¹³³

“Âlimlerin günahı terk etmek ve onu gizlemek gibi iki vazifeleri vardır. Günah işlediklerinde sorumlulukları iki kat arttığı gibi işledikleri Salih ameller taklit edildiği zaman da sevapları iki kat artar.”¹¹³⁴

“Âlim her şeyin iyisini kullanmayı ve dünya hayatına meyletmeyi terk etmelidir. Yiyecek içeceğin kolay ele geçene ve halkın giydiklerine kanaat etmelidir. İnsanlar ve âlimler onun bu hareketlerini taklit ettikleri zaman onların aldığı sevabın bir mislini de o alır. Aksine her şeyin en güzelini aradığı zaman, ona tabi olanlar da ona benzemeye çalışırlar. Buna güçleri yetmeyince helal-haram demeden mal toplamaya çalışırlar. Bu işlere kendisine uyulan âlim sebep olmuştur. Âlimlerin bir işi eksik bırakmaları veya fazla yapmaları kâr ya da zarar açısından daha çok tesir eder.”¹¹³⁵

4.9. Geçmiş Zamanda İşlenen Günahların Telafisi

Geçmiş günahları telafi etme iradesinin, kişiye öncelikle yapmakta olduğu bütün hatalı davranışları terk etme ve kendisinin sorumlu olduğu her türlü farzları yerine getirme mecburiyeti doğuracağını belirten Gazalî (ö.505/1111) bunu şöyle anlatır: “Geçmişe yönelik olarak kaybettiklerini kazanma, istikbal için itaate devam etme ve ölünceye kadar isyanı terk etme sorumluluğu yükler.

Geçmişin telafisi için kişi, akıl baliğ olduğu yaşa kadar nazarını geri götürür. Yıl yıl, ay ay, gün gün, nefes be nefes mazisinde neler yaptığını araştırır, eksik bıraktığı ibadetleri, işlemiş olduğu günahları gözden geçirir.”¹¹³⁶

Gazalî, ibadetler açısından yapılması gereken tevbeği dört başlık altında açıklar:

¹¹³² Mekkî, a.g.e. , s. 201.

¹¹³³ Gazalî, a.g.e. , s. 103; Mekkî, a.g.e. , s. 201.

¹¹³⁴ Gazalî, a.g.e. , s. 103.

¹¹³⁵ Gazalî, a.g.e. , s. 104.

¹¹³⁶ Gazalî, **Tevbe Risalesi**, s. 110.

4.9.1. Namazın Tevbesi

Terk edilen namazlar, temizlik şartını bozan pis bir elbise içinde kılınanlar, bilgisizlik yüzünden yanlış bir niyetle kılınan namazların kazası gerekmektedir. Kaçırılan namazların sayısında şüphe edilmesi durumunda, bulug çağından itibaren geçen yıllar hesap edilir, kıldığına emin olduğu yılların sayısı ondan düşülür ve geri kalanı kaza edilir. Gayretli bir şekilde araştırma sonucu elde edilen tahmini rakama itimat etmelidir.

4.9.2. Orucun Tevbesi

Yolculukta terk edilip daha sonra tutulmayan oruçlar, bilinçli bir şekilde yenilen oruçlar, geceden niyeti unutilan ve sonra kaza edilmeyenler, dikkatli bir şekilde araştırılıp sayısı tespit edildikten sonra kaza etmek için çalışılır.

4.9.3. Zekâtın Tevbesi

Geçmiş yılların zekâtı, bulug çağından itibaren değil, mala sahip olduğu yıldan itibaren hesaplanır. Sahip olduğu malın ayrı ayrı yıllık olarak zekâtı hesaplanır. Çocuğun malına da zekât verilmesi gerekir. Malın çocuğun zimmetine geçiş yılı baz alınarak zekat hesaplanır. Zekâtın verilme şekli mezhep imamının içtihadına uygun olmalıdır.

4.9.4. Haccın Tevbesi

Kişi ömrünün bazı yıllarında hacca gitmeye gücü yettiği halde, hacca gitmeyip sonra iflas etmişse hac onun üzerine farz olarak kalır. Böyle bir şahıs helalinden yol parası kazanmalı, hac borcunu kaza etmelidir. Bu parayı kazanma imkânı bulamaz ise hac için ihtiyaç duyduğu parayı sadaka veya zekâtlarına saymaları karşılığında insanlardan istemelidir. Eğer hac yapmadan ölürse asi olarak ölür. Peygamber (a.s.m.) buyurmuştur ki: *“Kim (hacca gitmeye gücü yettiği halde) hac yapmadan ölürse ister Yahudi ister Hristiyan olarak ölsün! Hiç fark etmez.”*¹¹³⁷ Hacca gücü yeterken aniden aciz duruma düşmesi kişiden hac borcunu düşürmez. Haccın telafisi için gereken budur.

Tevbe edilecek günahlara gelince; ergenlik çağının başından itibaren kişi ömrünün bütün gün ve saatlerinde göz, kulak, dil, mide, el, ayak ve cinsel organlarıyla

¹¹³⁷ Tirmizî, Hacc, 3.

işlediği günahları araştırmalı, günah defterini ayrıntılı olarak hesaplamalıdır. Küçük günahlarını, büyük günahlarını gözü önüne alıp –pişmanlıkla- üzerinde düşünmelidir.¹¹³⁸

4.10. Günahları Telafi Etmenin Yolları

Kul ile Allah ve kul ile insanlar arasında olmak üzere günahların iki çeşit telafi yolu vardır.

4.10.1. Kul İle Allah Arasında Olan Günahların Telafisi

Allah ile kul arasında olan günahların, kullara zulmetmekle ilgisi olmayan günahlar olduğunu belirten Gazalî (ö.505/1111), bunu şöyle anlatmaktadır: “(Nikâhı helal) yabancı kadınlara bakmak, cünüpken mescitte oturmak, abdestsiz Kur’an’a dokunmak, İslam’ın özünde olmayan itikat taşımak, şehveti okşayan şarkılar dinlemek, şarap içmek gibi kullara zulmetmekle ilgili olmayan günahlardır. Bu günahların tevbesi, pişmanlık duyma ve üzülmektir. Bu günahlar büyüklük ve süre açısından ayrı ayrı hesap edilmeli, her bir günah için ona uygun bir iyilik yapılmalıdır. Böylece tevbekar şahıs günahları sayısınca iyiliklerle gelir. Bu anlamlar *‘İyilik kötülükleri giderir’*¹¹³⁹ ayetiyle *‘Nerede olursan ol, Allah’tan sakın. Günahın peşinden onu silecek bir iyilik yap’*¹¹⁴⁰ hadis-i şerifinden çıkarılmıştır.”¹¹⁴¹

“Haram şarkıları dinlemenin tevbesi, Kur’an dinlemek ve zikir meclislerinde bulunmakla yapılır. Mescitte ibadet ve kulluk için oturmak, mescitte cünüp olarak oturmanın keffaretidir. Kur’an’a saygı göstermek, çok okumak, hürmetle öpmek, Kur’an’ı yazıp vakfetmek, ona abdestsiz dokunmanın günahlarını giderir. Şarap içmekten kaynaklanan günahlara, ondan daha temiz ve sevimli olan helal içeceklerden sadaka vererek hayır yapmak keffaret olur.”¹¹⁴²

“Günahların tamamını saymak mümkün değildir. Amaç, günahların tersine giden bir yol izlemektir. Hastalık onun zıddı olan bir ilaçla tedavi edilir. Her günah kalbi biraz daha karartır. O karanlığı silmek, o günahın zıddı olan bir sevabın nuruyla mümkün olur. Her karanlık kendine munasip bir aydınlıkla giderilir. Bu sebeple her

¹¹³⁸ Gazalî, a.g.e. , s. 110-111-112.

¹¹³⁹ Hud, 11/114.

¹¹⁴⁰ Tirmizî, Birr 55; Dârimî, Rikâk 74.

¹¹⁴¹ Gazalî, a.g.e. , s. 113.

¹¹⁴² Gazalî, a.g.e. , s. 114.

günahın, kendi cinsinden onun zıddı olan bir iyilikle silinmesi gerekir. Zira beyaz siyahla zail olur, soğuk ve sıcakla değil.

Günahların tesirini kalpten silme konusunda acele etmeden araştırma yapılmalı ancak affedilme umudu taşınmalıdır. Günahı silme konusunda bir ibadete devam etmek etkili bir yoldur ancak bağışlanma umudu taşımak, ibadet cinslerinden birine devam etmekten daha doğru ve güvenilir bir yoldur. Bu Allah ile kul arasında bir sözleşmedir.

Günahların kendi zıddı bir sevapla silineceğine delil, *‘Dünya sevgisi her çeşit hatalı davranışın başıdır. Bir şeye olan sevgin seni kör ve sağır yapar’*¹¹⁴³ hadisidir. Dünyaya tabi olmanın eseri, kalpte ona karşı bir sevginin ve ünsiyetin bulunmasıdır. Müslüman’a isabet eden her musibet (eziyet) onun kalbine dünyaya karşı bir soğukluk verir, günahlarına keffaret olur. Kalp, üzüntü ve sıkıntılar sebebiyle bu gam diyarı olan dünya sevgisinden uzaklaşır.”¹¹⁴⁴

“İnsanın çektiği üzüntüler, kul hakkını ilgilendirmeyen günahlar için keffaret olur. Bu Allah ile kul arasında bir hükümdür.”¹¹⁴⁵

Hz. Peygamber (a.s.m.), *“Yorgunluk, sürekli hastalık, tasa, keder, sıkıntı ve gamdan, ayağına batan dikene varıncaya kadar Müslümanın başına gelen her şeyi Allah, onun hatalarını bağışlamaya vesile kılar”*¹¹⁴⁶ ve yine benzer bir hadislerinde: *“...Allah, ayağına batan bir diken veya başına gelen daha büyük bir sıkıntıdan dolayı Müslümanın günahlarını bağışlar. O Müslümanın günahları ağaç yaprakları gibi dökülür”*¹¹⁴⁷ der. Bu iki hadis-i şerif bağlamında diyebiliriz ki Allah Teâlâ, kulun küçük günahlarını silmek için zaman zaman, o kuluna sıkıntılar vererek üzüntülere sevk eder. Bunlar günahlarına keffaret olur. Kulun farkında olmadan kalbinde beliren üzüntü, sıkıntı ve daralma günahların etkisiyledir. Kalp hesaba çekileceğini hisseder ve böylece kederi, üzüntüsü arttıkça artar. Kuldaki huzursuzluğun kaynağı budur. İşte kişi, bu duruma son vermek için kendisini Hakk’ın razı olmayacağı günahlardan soyutladıkça ferahlar ve içindeki karanlık bulutlar gün geçtikçe dağılmaya ve kaybolmaya başlar. Yeter ki sağlam ve iradeli bir kulluk duruşu sergilesin.

¹¹⁴³ Rezin ilavesidir. Beyhakî, Şuabu’l-İman’da kaydetmiştir. Hadisin ikinci yarısı Ebû Dâvud’da tahrir edilmiştir. [Ebû Dâvud, Edep 125, (5150)], 1969 nolu hadis. Bkz: Canan, **Kütüb-i Sitte**, c. VI, s. 255.

¹¹⁴⁴ Gazalî, a.g.e. , s. 114.

¹¹⁴⁵ Gazalî, a.g.e. , s. 115.

¹¹⁴⁶ Buhârî, Merdâ, 1, 3; Müslim, Birr, 49.

¹¹⁴⁷ Buhârî, Merdâ, 13, 16; Müslim, Birr, 45.

4.10.2. İnsanlara Karşı İşlenen Günahların Telafisi

“Kul haklarıyla ilgili işlenen günahlarda ve cinayetlerde, hem Allah’ın hukukuna hem insanların hukukuna tecavüz vardır. Zira Allah Teâlâ kullara zulmetmeyi yasaklamıştır. Allah’ın hukukuna karşı işlenmiş günahlar, pişman olmakla, üzülmeyle, bir daha tekrarlamamakla, o günahların zıddı olan iyilikleri yapmakla telafi edilebilirler.”¹¹⁴⁸

“İnsanlara eziyet etmenin karşılığı onlara ihsanda bulunmaktır. Gasp edilen mallar için helal yoldan kazandığı mallardan sadaka vermek ona keffaret olur. Gıybet ve tenkitle onurlarına iliştiği insanları diyanet ehli yanında övmek, onların güzel ahlaklarını anlatmak, bu yolda kazandığı günahlara keffaret olur.

Adam öldürmenin bedeli, köle azat etmektir. (Bahse konu olan hata ile adam öldürmedir.) Köleyi azat etmek, onu diriltmek demektir çünkü köle kendi adına değil, efendisi adına yaşar. Köle azadı insanın daha fazlasına güç yetiremediği bir iyiliktir. Yok etmeye, bir anlamda var etmekle karşılık verilmiş olur.”¹¹⁴⁹

Günahların zıtlarıyla silinmesi babında anlattıklarımızın şeriatla birer karşılığı vardır.

İnsan günahları imha eden bütün iyilikleri yapsa da insanlardan zulüm yoluyla aldıklarını geri ödemedikçe kurtulamaz. Kullara zulüm, katletme, mallarını gasp etme, irza tecavüz ve işkence yollarından biriyle olur.

İnsanlardan birini hata ile öldürmenin tevbesi, katilin ya da yakınlarının malından ölenin varislerine diyetin ulaştırılmasıyla mümkündür. Diyet teslim edilmedikçe sorumluluk devam eder. Öldürmede kısas gerektiren bir kasıt varsa o zaman kısas yapılır. Cinayette kasıt olup olmadığı bilinmediği zaman, karar ölenin varisine bırakılır. Varis kalbinde yaptığı muhakeme sonucunda kısas isteme ya da affetme şıklarından birini tercih eder. Öldürmenin sorumluluğu ancak bu şekilde düşer. Gizlemek asla caiz değildir.

Adam öldürme; zina etmeye, içki içmeye, hırsızlık yapıp yol kesmeye, Allah’ın çizdiği sınırlara tecavüz etmeye benzemez. Bu günahlardan tevbe edenin nefsinin rezil edip gizlilik perdesini yırtması gerekmez. Aksine Allah’ın örttüğü şeyi örtmeli,

¹¹⁴⁸ Gazalî, a.g.e. , s. 115.

¹¹⁴⁹ Bize göre günümüz şartlarında kölelik olmadığından bunun yerine şu yapılabilir: Böbrek nakline ihtiyaç duyduğu halde ekonomik imkânsızlıktan dolayı bunu gerçekleştiremeyen bir hastaya bu sorununu çözecek parayı vererek sağlığına kavuşmasına vesile olarak. Bu çıkarımımız için “Her kim bir canı kurtarırsa bütün insanları kurtarmış gibi olur” (Maide, 5/32) ayeti dayanağımızdır.

gizlemelidir. Allah'ın tayin ettiği hudutlar dâhilinde nefsinı cezalandırmalı ve ıslah etmek için gayret etmelidir. Allah'a ait hakların ihlal edilmesinde pişmanlıkla tevbe edilmesi bağışlanmaya daha yakındır. İnsan bu günahlardan birini işleyip gider, kendini şikâyet ederek had cezası uygulanmasını isterse bu da uygundur. Kendisine had cezası uygulanırsa tevbesi Allah katında sahîh ve makbul olur.”¹¹⁵⁰ Bunun delili Mâiz b. Malik'le (r.a.) ilgili hadistir: “Mâiz (r.a.) Resulullah'a (a.s.m.) geldi ve 'Ey Allah'ın Resulü! Ben nefsimi zulmettim, zina ettim, beni temizlemeni istiyorum' dedi. Hz. Peygamber (a.s.m.) onu reddetti (geri çevirip meselenin üzerine gitmedi). Ancak ertesi gün Mâiz geri geldi. Yine: 'Ey Allah'ın Resulü! Ben zina ettim' diye ikinci sefer itirafta bulundu. Adamı ikinci sefer geri çeviren Resulullah (s.a.s.) adamın kavmine birisini yollayarak: 'Onun aklında bir noksanlık biliyor musunuz, normal bulmadığınız bir davranışına rastladınız mı?' diye tahkik etti. Ancak hep beraber: 'Biz onu gördüğümüz kadarıyla, aramızdaki sâlih kişilere denk akıl (ve feraset) sahibi biliyoruz' dediler. Mâiz üçüncü sefer tekrar gelip suçunu ikrar etti. Hz. Peygamber (s.a.s.) onlara yine birini göndererek adam hakkında sordurdu. Yine ne kendinde, ne aklında bir kusur olmadığını söylediler. Mâiz dördüncü kez gelip tekrar suçunu ikrar edince, bir çukur kazılması emredildi ve orada recmedildi. İnsanlar Maiz (r.a.) hakkında iki gruba ayrıldı. Kimi 'Maiz helak oldu, günahı onu kapladı' derken, bir kısmı 'Onun tevbesinden daha doğru bir tevbe yoktur' demeye başladı. Bunun üzerine Hz. Peygamber (a.s.m.), 'O öyle bir tevbe etti ki onun tevbesi bir ümmet arasında taksim edilse hepsine yeterdi' buyurdu.

Gamidiye kabilesinden bir kadın geldi, 'Ya Resulullah! Zina ettim, beni temizle' dedi. Hz. Peygamber (a.s.m.) onu geri çevirdi, ertesi gün kadın geri geldi, 'Niçin beni geri çeviriyorsun? Maiz'i geri çevirdiğin gibi beni de mi geri çevirmek istiyorsun? Allah'a yemin olsun ki ben hamileyim!' dedi. Hz. Peygamber (a.s.m.), 'O zaman git, doğurunca gel!' buyurdu. Kadın doğum yaptı ve çocuğunu bir bez içinde getirdi. 'İşte çocuğu doğurup getirdim!' dedi. Hz. Peygamber (a.s.m.), 'Git, çocuk süttten kesilinceye kadar emzir' buyurdu. Emzirme süresinin sonunda kadın çocuğu elinde bir ekmek parçasıyla getirdi. 'Ey Allah'ın Resulü! Onu süttten kestim, yemek yemeye başladı!'

Çocuk Müslümanlardan birine verildi. Kadın kendisi için kazılan çukura göğüs hizasına kadar gömülüp recmedildi. Halid b. Velid (r.a.) kadının başına taş atarken yüzüne kan sıçradı ve kadına sövmeye başladı. Allah Resulü (a.s.m.) onu işitince,

¹¹⁵⁰ Gazalî, a.g.e. , s. 116-117.

‘Yavaş ol Halid! Nefsim yed-i kudretinde olan Allah’a yemin ederim, o öyle bir tevbe etmiştir ki hilekâr bir tacir bile bu tevbeyi yapsa kabul edilirdi!’

Sonra Resulullah (tekfin) emretti. Kadının üzerine cenaze namazı kıldırıldı ve defnedildi.”¹¹⁵¹

“Kıyas ve masum kadınlara iftira atma günahlarının affedilmesi için hak sahiplerinden helallik alınması gerekir.

Kişinin, kazandığı malları da gözden geçirmesi gerekir. Sahip olduğu maldan gasp etme, emanete hıyanet, kandırma, alım-satımda çürük malı övme, satılan malın ayıbını örtme, çalışanların ücretlerini kısıma, ödememe gibi yollarla elde edilenler belirlenmelidir. Bu inceleme buluş çağından itibaren değil, mala sahip olduğu yıldan itibaren yapılmalıdır.

Çocuğun malından bu türden hakları velisi çıkarmamış ise çocuk akıl balığ olduktan sonra bu işlemi yapmak zorundadır. Yoksa hak sahiplerine zulmetmiş olur. Zira malî haklarda çocuk ve yetişkin arasında fark yoktur. Kıyamette hesaba çekilmeden önce hayatının ilk günlerinden tevbe gününe kadar paraların hesabını yapması gerekir.

Kendisini dünyada hesaba çekmeyen kişinin ahiretteki hesabı uzun olur. Yaptığı inceleme ve araştırma sonucunda haksız yollardan elde ettiği toplam malın tahmini miktarını bir kenara yazar, karşısına da hakkını zulmen gasp ettiği insanların isimlerini yazar, yeryüzünün dört bir yanını dolaşıp nerede yaşıyorlarsa onları bulur, haklarını iade eder, helallik ister. Bu şekilde bir tevbe zalimler ve tüccar taifesi için zor bir yoldur. Bunlar kendileriyle alışveriş yaptıkları insanları veya varislerini bulmakta zorlanırlar. Buna rağmen elden gelen çabanın ortaya konması gerekir. Hak sahiplerini bulmakta aciz kalanlar için iyiliklerini çoğaltmaktan başka çare kalmaz. Ta ki kıyamet gününde sevapları fazla olsun. Zira hesap sırasında sevapları alınıp zulmen haksızlık yaptığı insanların terazisine konacaktır. Sevapları günahları kadar çok olsun ki sevapları zulümlerini karşılamadığı zaman mazlumların günahları alınıp onun terazisine konulmasın. Başkalarının işlediği günahlarla helak olmasın.”¹¹⁵²

“Tevbe edenler için daha önce işledikleri zulümlerin bedelini ödeme yolu budur. Kişi zulüm içinde geçirdiği yıllar kadar ömrü kalmış ise günlerini hasenatla dolu olarak geçirmek zorundadır. Çoğu zaman ecel yakın olur. Geniş zamanlarda dalınan günahları

¹¹⁵¹ Buhârî, Hudud 22; Müslim, Hudud 22; Ebû Davud, Hudud 24, 25; Tirmizî, Hudud 8; Gazalî, a.g.e. , s. 117-118.

¹¹⁵² Gazalî, a.g.e. , s. 118-119.

karşılama için dar vakitte sevaplara dalmak daha şiddetli olmalıdır. Bu zimmetinde kayıtlı olan zulmün zorunlu bir sonucudur.

Kişinin elindeki hazır malda başkalarının hakkı varsa, sahipleri biliniyorsa onu hemen iade etmelidir. Sahipleri bilinmiyorsa o malı sadaka olarak verir. Malda helal-haram birbirine karışmış ise haram kısmı tahminle ayrılmalı, sadaka olarak verilmelidir.

Kalp kırmakla ilgili cinayetler ise insanları kötölemek, ayıplamak, gıybet etmek gibi günahlardır. Diliyle kime sataşmışsa, yaptığı hareketlerle her kimin kalbini kırmışsa tek tek onlardan helallik istemesi gerekir. Kimi ölür, kimi kaybolur, fırsat elden gider. Bu durumda da kişiye iyiliklerini çoğaltmaktan başka çare kalmaz çünkü onlar kıyamet gününde haklarını alacaklardır.

Onlardan birini bulduğunda kalbini hoşnut ederek helallik alması kefarettir. Ancak ona karşı işlediği cinayeti ve saldırıyı açıkça bildirmelidir yoksa kapalı bir şekilde helallik alması yeterli değildir. Belki de kendisine yapılan haksızlığın büyüklüğünü öğrenen şahıs, kalbini helalleşmeye ikna edemeyecek, onun iyiliklerinden kıyamet azığı olarak almak üzere hakkını saklı tutmak ve günahlarını ona yüklemek isteyecektir.

O kötülükler arasında öyleleri vardır ki mazlum onu iştirmekle ezaya uğrar. Sözelimi kişiye eşiyile zina ettiğini söylemek ya da gizli ayıplarını sayıp döktüğünü haber vermek, mazlumun acısını artırır, helalleşme yolu kapanır. Bu durumlarda kapalı bir şekilde helallik istenmelidir. Geri kalan bir kısım zulümler, fazlaca işlenen sevaplarla telafi edilmelidir.

Günahı söylemek ve tarif etmek yeni bir günahdır, ayrıca tevbesi gerekir. Kişi yaptığı kötülüğü hatırlıyor, mazlum da kendine karşı işlenen kötülüğü biliyorsa bu mazlumdaki helallik istemek farzdır. Nefis helallik istemeye yanaşmazsa o zulüm, kötülük işleyen üzerinde kalır. Kendisinden özür dilenmesi mazlumun hakkıdır. Mazlum kişiye yumuşak davranmak, önemli işlerinde yardımına koşmak, kalbini razı edecek tarzda şefkat edip sevdiğini göstermek zalimin vazifesidir.

İnsan iyiliğin kulu ve kölesidir. Kötülükle uzaklaştırılmış bir mazlumun kalbini, iyilik yaparak kazanmak mümkündür. Kalbinde bir sevgi ve yumuşaklık hisseden mazlum, nefsinin helal etmeye ikna eder. Gördüğü bütün iyiliklere karşı mazlumun hakkını helal etmemesi de mümkündür. Bu davranışların sevapları, ahiret için zalimin sevaplarına eklenir. Bu sevaplarla bir kısım kötülüklerin kapatılma imkânı vardır. Suçlunun mazlumu sevindirmek için çalışması, sevgisini göstermesi ve yumuşak

davranarak sevindirmesi, yaptığı zulme eşit olmalıdır. İyilikler yaptığı zulümle eşitlenir veya üstün gelirse Allah o fazlalığın karşılığını ahirette zalime verir.

Dünyada bir malı telef eden, o malın aynısını mal sahibine geri getirirse, mal sahibi razı olmasa da hâkim bu malın kabul edilmesi hükmünü verebilir. Mutlak adalet sahibi olan Allah'ın kıyametteki hükmü böyledir.”¹¹⁵³

“Geçmiş günahlar böylece telafi edildikten sonra istikbal için Allah ile kuvvetli bir akit yapmalıdır. Meyve yemenin hastalığına zarar verdiğini bilen ve hastalığı iyileşmedikçe meyve yememeye söz veren insan gibi terk edilen günahlara ve onların benzerlerine bir daha geri dönmeyeceğine dair söz vermelidir. Her ne kadar iştahına yenilen hastanın tekrar meyve yeme ihtimali varsa da azmini sürekli yenilemesi, hastalığın zararlarını hatırlaması sayesinde iradesini güçlendirmelidir.

Günahlardan kaçma azmi güçlü olmayan insan tevbe etmiş olmaz. Azmi güçlendirmek için başlangıçta uzlete çekilmek, az konuşmak, az uyumak ve helal gıdadan az yemekle yetinmek gerekir. Babasından kalan helal bir malı varsa veya helal yoldan rızkını kazanacak bir sanatı varsa bunlarla yetinmelidir. Zira günahların başı haram yemektir. Haram yemekte ısrar eden bir kimse tevbe etmiş olabilir mi? Giyiminde ve yiyeceklerinde şehvetine esir olan, haram olma şüphesi bulunan şeyleri terk etmeye güç yetiremeyen bir insan helallerle yetinebilir mi?

Tevbe eden âlim biri değilse gelecekte istikametini koruyabilmesi için helal ve haramların neler olduğunu öğrenmesi önemlidir. Uzlete çekilmezse tam anlamıyla istikameti koruması zorlaşır. İçki, zina, gazap gibi bazı günahlardan tevbe etmiş olur, ancak bu tam bir tevbe sayılmaz.”¹¹⁵⁴

4.11. Günahların Bir Kısımından Tevbe Etmek, Bir Kısımından Etmemek

“Bazı insanlar böyle bir tevbenin sahih olmayacağını söylerken bazıları sahihtir demişlerdir. Sahih sözünden kastedilen anlamın açıklanması gerekir. ‘Sahih değildir’ diyenler, bazı günahların terk edilmesi asla fayda vermez, varlığı ile yokluğu eşittir demek istemişlerse bu söz büyük bir hatadır. Biz biliyoruz ki günahların çokluğu cezanın çokluğuna sebeptir, azlığı da cezanın azlığına sebeptir.

¹¹⁵³ Gazalî, a.g.e. , s. 119-120.

¹¹⁵⁴ Gazalî, a.g.e. , s. 122.

‘*Sahih olur*’ diyenler, bu sözle bazı günahlardan tevbe edenin tevbesi kabul olur, kişiyi kurtuluşa götürür demek istemişlerse de bu söz de aynı şekilde hatalıdır çünkü kurtuluş ve zafer bütün günahları terk etmekle mümkündür. Bu zahirî bir hükümdür. Biz zaten Allah’ın affının gizli sırları konusunda konuşamayız.

‘Günahların bir kısmından tevbe etmek caiz değildir’ diyen görüşünü şöyle savunabilir: Tevbe pişmanlıktan ibarettir. Sözgelimi hırsızlıktan hırsızlık olduğu için değil de günah olduğu için pişman olan kimsenin –şayet günah ona elem veriyorsa- zinadan pişman olmaması düşünülemez. Pişmanlığın sebebi her iki günah için de aynıdır. Evladı kılıçla katledilen baba, aynı acıyı evladı bıçakla katledildiği zaman da çeker. Bu örnekte acının sebebi sevgilinin kaybedilmesidir. Öldürme ister bıçakla ister kılıçla olsun fark etmez. Bunun gibi kul sevdiğini kaybettiği için acı çeker. Buna sebep olan günah, ister hırsızlık olsun ister zina, fark etmez, netice aynıdır.

Pişmanlık, sevgilinin kaybedilmesine sebep olan günahın ne olduğunu bilmeyi gerektirir. Günahlardan bazılarının pişmanlığa sebep olması bazılarının olmamasını düşünmek abestir. Eğer ‘İki testiden birinden şarap içmenin tevbesi caiz, diğerinden içmenin tevbesi caiz değildir’ denilebilseydi belki mümkün olurdu. Denilememesinin sebebi her iki testideki şarabın bir olmasıdır. Testiler sadece birer kaptır, aynı şekilde günahların kendileri isyan aletleridir. Allah’ın emrine karşı gelme açısından günahların arasında fark yoktur.”¹¹⁵⁵

“Günahların sadece bir kısmından tevbe etmenin caiz olmaması şu anlama gelir: Allah Teâlâ tevbe edenlere bir rütbe vaat etti. Bu rütbeye ancak pişmanlıkla ulaşılabilir. İnsanın haram meyillerinden sadece bir kısmına pişman olması düşünülemez. Nasıl bir malı satın almak için icap ve kabul şartının yerine getirilmesi gerekir. İcap ve kabul tamamlanmadığı zaman satış sahih değildir denilir. Bu halde satıştan bir netice elde edilmez.

Buna göre günahı terk etmenin semeresi, günahı işleyenden azabın kaldırılması olmalıdır. Pişmanlığın semeresi geçmişte işlenen günaha keffaret olmasıdır. Bu durumda pişmanlık duymadan sadece hırsızlığın terk edilmesi hırsızlığa keffaret olamaz. Pişmanlık hırsızlığın günah olmasından kaynaklanmalıdır. Bu halde bütün günahlar için aynı anda pişman olmak zorunlu hale gelir.”¹¹⁵⁶

Gazalî’ye (ö.505/1111) göre üç çeşit tevbe vardır:

¹¹⁵⁵ Gazalî, a.g.e. , s. 123.

¹¹⁵⁶ Gazalî, a.g.e. , s. 124.

4.11.1. Küçük Günahlardan Ayrı Olarak Sadece Büyük Günahlardan Tevbe Etmek

“Tevbe eden bilir ki büyük günahlar Allah katında büyük bir cinayettir, Allah’ın gazabına ve öfkesine sebep olur. Küçük günahların affedilmesi yakın bir ihtimaldir. Bu düşünceyle büyük günahlara tevbe edip onlar (küçük günahlar) üzerine pişman olmak imkânsız değildir. Pişmanlık, günahı büyük görme ve Allah’tan uzaklaştırdığına olan inanç ölçüsünde ortaya çıkar. Bunun şeriatta bir karşılığı vardır.

Geçmiş hayatı için tevbe eden çok sayıda insan vardır, bunların hiçbiri masum değildir. Tevbe etmek için masum olma şartı yoktur. Doktor hastayı şiddetli bir şekilde bala karşı uyarır. Şeker yemeyi azaltması için daha hafif şekilde ikaz eder. Hasta şekerin zararını tam olarak hissedemez, doktorun sözü üzerine bal yemeye tevbe eder, şekerden kaçınmaz. Böyle bir hastanın tatlıya düşkün olması sebebiyle her ikisini de yemesi mümkündür, bu halde baldan tevbe eder, şekere devam eder.”¹¹⁵⁷

4.11.2. Büyük Günahların Bazısına Tevbe Edip Diğer Bir Kısma Devam Etmek

“Bu şekil bir tevbe de mümkündür çünkü o, bazı büyük günahların Allah indinde çok büyük ve tehlikeli sonuçları olduğuna inanmaktadır. Sözelimi katl, yağmacılık, haksızlık ve kullara zulümden tevbe eder. Onun bilgisine göre Allah’a karşı işlenen suçlara hızlıca af yetişirken, kul hakkı için kurulan divanda hiçbir hak terk edilmez. Büyük ve küçük günahların çok sayıda derecesi olduğuna bakılırsa bu şekilde bir tevbe de mümkündür.

Büyük günahların günahkârların vicdanında ve itikadında farklı dereceleri vardır. Günahkâr, kul hakkını ilgilendirmeyen birtakım günahlardan tevbe eder; örneğin şarap içmeye tevbe eder, zinadan tevbe etmez çünkü o, şarabı bütün kötülüklerin anası bilmektedir. Akıl giderse farkına varmadan bütün kötülükleri işleyebileceğini düşünür. Onun için korku doğuran sebeplerin başında şarap içme korkusu öne çıkar, bu korku gelecek için içmeme kararlılığı verdiği gibi geçmiş için de bir pişmanlık doğurur.”¹¹⁵⁸

¹¹⁵⁷ Gazalî, a.g.e. , s. 124-125.

¹¹⁵⁸ Gazalî, a.g.e. , s. 125.

4.11.3. Küçük Günahların Bir Kısımından Veya Tamamından Tевbe Ederken, Büyük Günahlara Bilerek Devam Etmek

“Gıybet etme, harama bakma ve benzeri bazı günahlara tevbe etmişken, ısrarla şarap içmek böyledir. Böyle bir tevbe de mümkündür.

Bu haldeki mümin az ya da çok günahlarından korkmakta ve yaptığı işe pişman olmaktadır. Lakin nefsi, bu gūnahtan kalbinin duyduğu korku ve elemenden daha çok lezzet almaktadır. Zira cehalet ve gaflet yüzünden kalbin korkusu zayıf kalmış, şehvet sebepleri galip gelmiştir. Pişmanlık vardır ancak günahı terk ettirmek için azmini harekete geçirmekten acizdir. Buna güç yetirememektedir.

Kişi iradesinden daha güçlü bir şehvetin tehlikesinden emin ise zayıf düşmedikçe şehvet ona galip gelemeyiz. Kalbin korkusu şehvete üstün gelir, günahı terk etmek zorunda kalır.

Fasık insanın şaraba düşkünlüğü onda sabır bırakmaz. Öyle bir dereceye ulaşır ki insanlara küfretmeye, harama bakmaya başlar. Ondaki Allah korkusu, nefsinin güçlü arzularına karşı değil, çok zayıf isteklerine ancak karşı koyabilecek bir hale gelir. Korku askerlerini azmin kaynağı üzerine gönderip günahları terk etmek için harekete geçmek yerine kendi nefesine şöyle der: ‘Bazı günahlarda şehvetin yardımıyla şeytan bana galip geldi. Buna rağmen hayâ perdesini yırtmak ve ipin ucunu bütünüyle bırakmak gerekmez. Bazı günahlarla mücadele etmem gerekir. Umulur ki onlara galip gelmem, bir kısım günahlarıma keffaret olur.’

Bu hal fasık için tasavvur edilemez ise onun namaz kılması ve oruç tutması nasıl kabul edilecek? Şayet fasık birine ‘Senin namazın Allah’tan başkası için ise kabul edilmez. Şayet Allah için ise haramları da Allah için terk et! Çünkü namaz kılmak ile haramları terk etmek için Allah’ın verdiği emirler arasında fark yoktur. Haramları terk ederek Allah’a yaklaşmadıkça namazla Allah’a yaklaşman düşünülemez’ denilmesi mümkün değildir. Zira şu şekilde cevap verilebilir: ‘Allah’ın üzerimde iki emri vardır. Bunlara muhalefet edersem iki ceza vardır. Şeytan birinde bana galip geliyor, ona meylediyorum diğerinde şeytan aciz kalıyor, gücüm yettiği kadar onu eziyorum. Bu mücadelemın şehvet azgınlığıyla işlediğim bazı günahlara keffaret olmasını ümit ediyorum.’

Niçin böyle düşünülmesin? Bütün Müslümanların hali böyle değil midir? Hiçbir Müslüman yoktur ki Allah’a itaat ve isyanı nefsinde toplamasın! (Şeytana mağlup olur,

günaha girer, affedilme umuduyla hayır işler.) Bu anlaşıldığı zaman bazı günahlarda korkunun şehvete galip gelmesinin mümkün olduğu da anlaşılmış olur. Korku, geçmişte yapılmış bir hareketten ise pişmanlığa sebep olur. Pişmanlık ise insanı harekete geçirir.

Efendimiz (a.s.m.), *‘Pişmanlık tevbedir’*¹¹⁵⁹ buyururken her günah için pişmanlığı şart koşmamıştır. *‘Günahtan tevbe eden, o günahı işlememiş gibidir’*¹¹⁶⁰ buyururken de ‘bütün günahlardan tevbe eden’ ifadesini kullanmamıştır.

Bu izahlardan sonra, ‘Bazı günahlardan tevbe etmek mümkün değildir çünkü günahlar, şehvete mağlup olma ve Allah’ın öfkesine maruz kalma konusunda birbirine benzerler’ sözünün bir değeri kalmamıştır. Nebizi bırakıp şaraba tevbe etmek caizdir. Azaba sebep olma noktasında farklı hükümler taşımakla birlikte azı bırakıp çoğa tevbe etmek mümkündür. Bazen aciz kalır, şehvetine mağlup olur bazen Allah için şehvetini terk eder. Doktorun meyve yemekten sakındırdığı hasta gibi bazen biraz meyve yer, tamamını yemekten kaçınır.

Burada şunu söylemek de mümkündür: Aynı cinsten bir günahın bir kısmından tevbe edip diğer bir kısmından tevbe etmemek mümkün değildir. Yani günahın şiddetinden veya şehvetin galebe çalmasından üzerinde kalan günah, tevbe ettiği günahın cinsinden olmamalıdır. Bu farklılık, tevbe edenin itikadında günahlar hakkındaki korku ve pişmanlığının farklı olmasından kaynaklanır ve terk etme konusunda farklı davranmasına yol açar.”¹¹⁶¹

“Bir günahtan pişman olmak ve terk etmede kararlı davranmak ile –her ne kadar bütün emir ve yasaklarda Allah’a itaat etmemiş olsa da- o günahı hiç işlememiş gibi olur.”¹¹⁶²

Biz, büyük veya küçük günah olsun fark etmez birden fazla günahı işleyen birinin günahların bir kısmından tevbe ederken diğer bir kısmını ise devam ettirmesini kesinlikle yeterli ve doğru bulmuyoruz. Böyle bir yaklaşıma sahip olmamızın nedeni şudur, öncelikle Rabbimizin biz kullarına yönelik *‘Rabbimize dönün ve O’na teslim olun’*¹¹⁶³, *‘Emrolunduğun gibi dosdoğru ol’*¹¹⁶⁴ emirlerine ve çağrılarına terstir. Bir taraftan bir kısım günahları işlerken diğer taraftan bir kısmını bırakmak tevbe değildir. Bir dönüş var önemlidir, inkâr edilemez ama o haliyle tevbe demek mümkün değildir

¹¹⁵⁹ İbn Mâce, Zühd, 30; Ahmed b. Hanbel, VI, 264.

¹¹⁶⁰ İbn Mâce, Zühd, 30.

¹¹⁶¹ Gazalî, a.g.e. , s. 126-127.

¹¹⁶² Gazalî, a.g.e. , s. 128.

¹¹⁶³ Zümer, 39/54.

¹¹⁶⁴ Hud, 11/112.

çünkü hem itaat ve hem de isyan içerisinde olmak büyük bir ikilem ve çelişkidir. Yüce Rabbimizin emir ve çağrısına tam olarak uymak değildir. O'na dönüş, yöneliş, teslim oluş yarım yamalak olmaz ve olamaz. Rabbimizin kastettiği, yapmamızı istediği tevbe; kulun bütün günahlarla her türlü bağı koparması suretiyle samimiyet, kararlılık ve de devamlılık (süreklilik) arz eden bir yöneliştir.

4.12. Gunahtan Sonra Tevbe Etmek İsteyen Ne Yapmalı

“Bir kul günahın peşinden başka bir günah işleyip arada hiç tevbe etmezse, helak olmasından korkulur. Çünkü bu günahlarında ısrar eden kimsenin halidir. Hem de kul Rabbine tevbe edip dönmeyi terk etmekle ve nefsinin hevasına uymakla azgınlaşıp Mevlâ'sından uzaklaşmıştır. Bu durum Allah'tan uzaklığın alameti ve gazaba uğramanın sebebidir.

Kulun yapacağı en faziletli iş, kendisine en tatlı gelen şehvî arzularını kesip atmak ve devamına nazar etmemektir. Böyle yaparsa bir diğerine adım atmamış olur. Eğer kesip atmazsa, bu son olmaz devamı gelir.”¹¹⁶⁵

İşlenen gınahtan sonra pişman olup tevbe etmenin farz olduğunu ve günahın zıddı olarak bir iyilikle meşgul olunup kefaretinin ödenmesi gerektiğini belirten Gazalî (ö.505/1111), bu meyanda şunları söyler:

“Şehvetin galebesiyle nefsi günahı terk etmesine yardımcı olmuyorsa o günahla ilgili ilk farzı yapmaktan aciz kalmıştır. Ancak işlediği kötülüğü hemen bir iyilikle imha ederek ikinci farzı yerine getirmesi gerekir. Böylece salih amelleri kötü amellerle karışmış olur. Kötülüklere keffaret olacak iyilikler kalple, lisanla ya da azalardan biriyle yapılır. Yeter ki bu iyilik kötülüğün yerine geçsin ve günahın sebepleriyle ilgili olsun.

Kalple işlenen kötülüklerin kefareti, Allah'ın huzurunda boyun büküp istiğfar ile af dilemektir. Efendisinden kaçan bir köle gibi insanların gözü önünde gururunu kırıp zilletle boyun eğer. Efendisinden kaçan günahkâr bir kölenin kullar arasında kibri ne işine yarar? Müslümanlar için kalbinde hayırlar beslemeli ve itaat azmini artırmalıdır.

Dille yapılan günahları ve yaptığı haksızlıkları itiraf edip bağışlanma dilemelidir. ‘Rabbim! Ben nefsimi zulmettim ve kötülük işledim. Benim günahlarımı bağışla!’ Demeli, çokça yalvarmalıdır.

Vücut azalarından biriyle yapılan günahlar, ibadetler ve sadakalarla karşılanmalıdır.”¹¹⁶⁶

¹¹⁶⁵ Mekkî, a.g.e. , s. 213.

Günaha ısrara son verdikten sonra, günahın akabinde yapılan tevbenin hatalara keffaret olmasının umulduğunu vurgulayan ve bunun için en güzel amellerin sekiz tane olduğunu söyleyen Mekkî (ö.386/996), bunların dördü azaların, dördü de kalbin amelleridir, der. Azaların amelleri şunlardır:

- 1- İki rekât tevbe namazı kılmak
- 2- Yetmiş defa istiğfar etmek
- 3- Yüz defa “Sübhanallahil azim ve bihamdihi” demek
- 4- Bir sadaka verip bir gün oruç tutmak

Kalple yapılacak ameller ise şunlardır:

- 1- Gunahtan tevbe edilmesi gerektiğine inanmak,
- 2- Gunahtan tamamen kurtulmayı sevmek ve istemek,
- 3- Günahın cezasından korkmak,
- 4- Günahın affedileceğini ümit etmek.

Sonra kul Allah Teâlâ’ya güzel zanda bulunmalı ve yakinen günahının temizleneceğini düşünmelidir. Bu amellerin, hata ve günahlar için keffaret olup, onları temizleyeceği konusunda birçok hadis ve haberler varit olmuştur.¹¹⁶⁷

Bazı hadislerde tevbe için kulun güzelce bir abdest alarak mescide girip iki rekât namaz kılması şart koşulmuş, bazılarında bu, dört rekât olarak zikredilmiştir.¹¹⁶⁸

4.13. Günaha İsrarın Tedavi Yöntemleri

Günahlarda ısrar etme hastalığını engellemek için bir kısım yöntemler kullanan Gazalî’ye (ö.505/1111) göre ilmin tadına varmanın ve sabır acısıyla yoğrulmanın dışında tevbe için bir çare yoktur.

4.13.1. Gunahta İsrarı Önlemek İçin Gerekli Olan Özel İlim

Gazalî (ö.505/1111), günahlarda ısrar etmeyi bırakmak için şu dört hususta ilim/bilgi sahibi olmayı zorunlu görür:

¹¹⁶⁶ Gazalî, a.g.e. , s. 143-144.

¹¹⁶⁷ Mekkî, a.g.e. , s. 224.

¹¹⁶⁸ Tevbe namazını anlatan hadisler için bkz: Ebu Davud, Vitir, 26; Tirmizî, Salat, 181; Nesai, Tefsir, 78; İbn Mace, İkame, 193; Ahmed, b. Hanbel, I, 2, 9, 10.

4.13.1.1. Şeriatın Aslına İman Etmek

Hasta bazı şeyleri kabul etmek zorundadır. Öncelikle hastalık ve sağlığın birtakım sebepleri vardır. Hasta bunlara kendi iradesiyle gerçekleşen birtakım sebepler aracılığıyla ulaşır. Bu sebeplerin başında tıp ilminin aslına inanmak gelir. Tıbbın aslına inanmaz ise ilaçla meşgul olmaz, sonunda helak olur.

Şeriate göre ahiret saadeti ibadetlere, azabı günahlara bağlıdır. İmanın aslı budur. Bu esaslara ya tahkik yoluyla ya da taklit yoluyla iman edilir, her ikisi de iman sayılır.

4.13.1.2. Hz. Peygamber’e (A.S.M.) Güvenmek

Hastanın tedavi olduğu doktor hakkında onun tıbbi bildiğine, uzmanlığına ve haber verdiği şeylerde samimi ve doğru sözlü olduğuna inanması gereklidir çünkü kişinin tıbbın aslına inanmasının, bu inancı olmaksızın tek başına ona bir faydası olmaz. Bunu konumuzla kıyaslarsak Peygamberimizi (a.s.m.) tasdiğe dair bilgi ve O’nun her söylediğinin hak ve hakikat olduğuna, O’nda yalan ve aldatma olmadığına inanmaktır.

4.13.1.3. Allah’ın Vaat Ve Tehditlerine Kulak Vermek

Hastanın, doktorun bazı meyveleri yememesi, sağlığına zarar veren şeylerden uzak durması konusunda yaptığı uyarıları dinlemesi gerekir. Bu uyarılar hastada perhizi terk etme korkusu uyandırır ve sağlığını kaybetme korkusuyla perhizine uymasına yol açar. Bu durumun dindeki karşılığı ise takvayı teşvik eden, günah işlemeye ve arzulara uymaya karşı uyaran ayetlere ve hadislerle kulak verip uymaktır. Bir de bütün bunları hiç şüphe duymaksızın kabul etmektir ki böylelikle sabrı takviye eden korku harekete geçebilsin.

4.13.1.4. Hastalıkla İlgili Bilgi Sahibi Olmak

Hastanın hastalığıyla ilgili hususlarda ve sakınması gerekli olan şeylerde, hastalığa zarar verecek yiyecekler ve davranışlar hakkında doktora kulak vermesi gerekir. Her hasta için perhiz gerekmez. Her ilaç her hastaya şifa olmaz, her hastalık için ona mahsus bir ilim ve ilaç vardır.

Dinî tedaviye gelince, her insanın müptela olduğu şehvet aynı değildir. Her şahıs aynı şehvetle sınanmaz, aynı günahı işlemez. Her Müminin düşkün olduğu bir günah vardır. Öncelikle ona bu davranışın günah olduğunu bildirecek bir ilme ihtiyacı vardır. Sonra kaybettiklerini ve zararlarını görecektir ve kendini koruyup sabretmesi için günaha düşüren yolları öğrenecektir. Ardından daha önce işlediği günahları telafi etme yollarını araştıracaktır. Bütün bunlar din doktorlarına ait ilimlerdir. Bu doktorlar peygamberlik ilimlerinin varisleri olan âlimlerdir.

İsyankâr olan kimse isyan ettiğini bilirse doktordan, yani âlimden bunun ilacını ve tedavisini istemesi gerekir. Eğer işlediği fiilin bir günah olduğunu bilmiyorsa âlime düşen de ona bunu öğretmektir. Bu ise âlimlerin memleketin her yerinde insanlara dinlerini öğretmeleri, onlara fayda ve zarar verecek şeyleri anlatmalarıyla gerçekleşir çünkü kalpleri hasta olanlar hastalıklarını bilmezler. Bu görevi yapmak bütün âlimlere farz-ı ayındır.

Âlimin kendisinden soru sorulmasını beklemesi gerekmez. Aksine dinlerini öğretmek için insanları kendine çağırması gerekir çünkü âlimler peygamberlerin varisleridir. Peygamberler insanları cehaletleri üzerine bırakmaz, toplu bulundukları yerlerde onlara çağrıda bulunur, kapılarında döner durur, teker teker onları arar, irşat etmek için çalışırlardı.

Dünya bir hastanedir, kalp hastaları diğer hastalardan daha çoktur. Âlimler doktorlara, yöneticiler hastane müdürlerine benzerler. Âlimin tedavi için verdiği ilaçları kabul etmeyen hastalar, zararlarından korunmak için hastane yönetimine teslim edilir, tıpkı delinin gözaltında tutulması gibi... Kendine ve diğer insanlara zarar vermesi engellenmiş olur.¹¹⁶⁹

4.13.2. Tevbe’de Sabrın Kullanımı

“Günahlarda ısrardan vazgeçirmek için kullanılacak yöntemlerin ikincisi, hastayı sabır ilacına yönlendirmektir. Hasta zararlı şeyleri yemeye devam ettikçe hastalığı uzar. Bunları ya zararlarını bilmediği ya da aşırı iştahlı olduğu için yemeye devam eder. Bu hale gaflet ve şehvet sebep olmaktadır.

Daha önce gafletin ilaçları anlatıldı. Şehvetin ilacı ise şudur:

¹¹⁶⁹ Gazalî, a.g.e. , s. 154-155-156; İbnü’l Cevzî, **Minhâcü’l-Kâsîdîn ve Müfidü’s-Sâdikîn**, c. II, s. 251-252.

Hasta sağığına zararlı bir yiyeceğı aşırdı düşün ise öncelikle bu yiyeceğı sağığına verdiği zararın büyüklüğünü anlamalıdır. Sonra o yiyeceğı göz önünden kaldırılması, yemek olarak hazırlanmaması gerekir. Zararını daha da arttırmamak için o yiyeceğı yakın, görünüm olarak benzerleriyle oyalanır, teselli edilir. Alışkanlığını terk etmekten kaynaklanan eleme, hastalığını arttırma korkusuyla sabretmesi istenir. Hasta her mertebede sabrın acısını tadacaktır.”¹¹⁷⁰

“Günahlara karşı şehvet de aynı şekilde tedavi edilecektir. Sözgelimi, gözünü, kalbini haramdan koruyamayan, azalarının şehvet peşinde koşmasına engel olamayan, şehvetine mağlup bir gencin, öncelikle günahının büyüklüğünü tam olarak hissetmesi gerekir. Bu da ancak Allah’ın kitabında ve Resulünün sünnetinde gelen korkutucu mesajların okunmasıyla mümkün olur. Korkusu artınca şehvetini tahrik eden sebeplerden uzaklaşır. Şehvetini tahrik eden şeylere bakma ve beraber bulunma gibi dış tahrikler, bu ortamlardan kaçınmakla tedavi edilir.

Şehveti içeriden tahrik eden, lezzetli yemekleri yemektir. Açlık ve devamlı oruç tutmakla tedavi edilir. Bu süreç ancak sabırla tamamlanır. İlim olmadan korku olmayacağı gibi korku olmadan sabır da olmaz. İlim ise ancak basiretle, tefekkürle ya da işitme ve taklit yoluyla elde edilir. Bunun için zikir ve ilim meclislerine katılmalı, zihnini her türlü meşguliyetten arındırıp kalp kulağıyla dinlemelidir. Anlayışını güçlendirmek için tefekküre alışmalıdır. Bu sebepler hazırlanırsa korku meydana gelir, korkunun şiddetine göre sabretmesi kolaylaşır. Allah’ın yardımıyla tedavi olma isteğı ortaya çıkar ve işin gerisi kolaylaşır. Kalbini güzelce dinlemeye veren korku hisseder ve çekinir.

İşin doğrusuna bakan ve güzel olanı tasdik edene, Allah işini kolaylaştırır. Cimrilik eden, kendini müstağni gören, güzel olanı inkâr edene zorlaştırır. Dünyanın hangi yerinde hangi işle meşgul olursa olsun helak olur ve reddedilir. Peygamberlerin sadece hidayet yollarını açıklama görevleri vardır. Dünya ve ahiret hayatı ancak Allah içindir.”¹¹⁷¹

“İzahların tamamı imana bağılı hale gelmiştir. Sabır olmadan günah terk edilmez, korku hissedilmeden sabır olmaz, ilimsiz korku olmaz, büyük günahların zararlarını tasdik etmekten doğan ilim ise ancak Allah ve Resulünün tasdik edilmesi, yani iman

¹¹⁷⁰ Gazalî, a.g.e. , s. 171.

¹¹⁷¹ Gazalî, a.g.e. , s. 172.

etmekle mümkün olur. Oysa gûnahta ısrar edenler mümin olmadıkları için ısrar etmektedir.

Gûnahta ısrar, imanın yokluğundan gelmez, belki imanın zayıflığından ileri gelir. Bütün müminler günahların Allah'tan uzaklaştırdığını ve ahiret azabının sebebi olduğunu tasdik ederler. Günahların çeşitli sebepleri vardır.”¹¹⁷²

4.14. Günahlara Düşme Sebepleri

Günahlara irtikâp etmenin Gazalî'ye (ö.505/1111) göre beş sebebi vardır:

“1. Ahirete inanmaz ya da şüphe eder. Günah işleyen kişiye vaat edilen ceza göz önünde değildir. Oysa nefis yaratılışı gereği, göz önünde hazır bulunan şeylerden daha çok etkilenir. Bundan dolayı ilerisi için vaat edilen şeylerin tesiri göz önünde olana nispetle daha zayıftır.

2. Günah işlemeye sebep olan arzu ve şehvetlerin verdiği zevkler tamamlanmış ve gerçekleşmiştir. Söz konusu zevkler o anda nefsin yularını eline almış ve bunlar birer âdet, alışkanlık haline gelmiş ve ülfetle kuvvetlenmiş, insana hâkim olmuş, âdeti beşinci bir tabiat haline gelmiştir. Gelecekteki bir korku sebebiyle şimdiki zevki/lezzeti terk etmek nefse çok ağır gelir. Allah Teâlâ'nın, *'Hayır! Doğrusu siz, peşin olanı (dünyayı) seviyorsunuz da ahireti terk ediyorsunuz'*¹¹⁷³ ve *'Aksine siz dünya hayatını tercih ediyorsunuz'*¹¹⁷⁴ ayetleri nefsin bu özelliğine işaret ederler.

İşin ciddiyetini Resulullah (a.s.m.): *'Cennet arzu edilmeyen şeylerle ve cehennem de arzularla (şehvetlerle) çevrelenmiştir'*¹¹⁷⁵ şeklinde ifade eder.

Diğer bir rivayet ise şöyledir: *"Yüce Allah cenneti ve cehennemi yarattığı zaman Cebrail'i cennete gönderip ona buyurdu ki oraya ve oradakiler için hazırladığım nimetlere bak. Cebrail, cennete gidip oraya ve Allah'ın cennetlikler için hazırlamış olduğu nimetlere bakar ve geriye dönüp şöyle der: 'İzzetine yemin olsun ki bu nimetleri duyan herkes oraya girer.' Bunun üzerine emir verilir ve cennet hoş gitmeyen şeylerle çevrelenir. Allah oraya tekrar gidip bakmasını emreder. Cebrail geri dönüp bakınca cennetin hoş gitmeyen şeylerle çevrelenmiş olduğunu görür ve geriye dönüp şöyle der: 'İzzetine yemin ederim ki oraya hiç kimsenin giremeyecek olmasından korkarım.' Yüce Allah da der ki cehenneme git, oraya ve oradakiler için hazırlamış olduğum şeylere bak.*

¹¹⁷² Gazalî, a.g.e. , s. 172-173.

¹¹⁷³ Kıyamet, 75/20.

¹¹⁷⁴ A'la, 87/16.

¹¹⁷⁵ Buhârî, Rikak, 28; Müslim, Cennet, 1; Ebu Dâvûd, Cennet, 22; Tirmizî, Cennet, 21; Nesaî, İman, 3.

Cebrail cehenneme gidip oraya ve oradakiler için hazırlanmış olan şeylere bakar, cehennemin bir kısmının diğer kısmına bindiğini görür. Allah'ın huzuruna dönüp şöyle der: 'İzzetine yemin ederim ki oradaki şeyleri duyup da oraya girecek kimse yoktur.' Bunun üzerine emir verilir ve cehennem hoş a giden şeylerle çevrelenir. Allah ona gidip oraya tekrar bakmasını emreder. Cebrail oraya gidip bakar ve hoş a giden şeylerle çevrelenmiş olduğunu görür. Allah'ın huzuruna dönerek şöyle der: İzzetine yemin olsun ki hiç kimsenin ondan kurtulamayıp cehenneme girmesinden korkarım.”¹¹⁷⁶

Arzular şimdiki, ceza tehdidi ise sonraki halde kişiyi baskı altına aldığına göre imanın aslı mevcut olsa bile bu ikisi kişinin rahat hareket edip günah işlemede iki zahirî sebeptir. Şüphesiz ki insan hastayken susuz kaldığında kar suyu içmiş olsa bunun kendisine zarar vereceğini söyleyen tıp kuralını inkâr etmiş olmaz. Ancak o arzusuna yenik düşerek kar suyunu içmiştir. Susuzluğa sabretmenin vereceği acı baskın gelerek ileride onu bekleyen elemi küçümsemesine sebep olmuştur.

3. Günah işleyip de tevbe etmeye kararlı olmayan mümin yoktur. Çünkü bunun işlenen günahın verdiği zararı tamir edeceği mümine vaat edilmiştir. Tevbenin kabul edileceğine dair yapılan bu vaatler onu böyle davranmaya teşvik eder. Uzun emeller insan tabiatına galip gelir. Tevbe ve kefareti sürekli gelecek bir zamana erteler. Bir gün tevbe edeceğini umduğu için de imanlı olduğu halde yeniden günah işlemeye yönelir, alışkanlıklarına devam eder.

4. Her mümin affı mümkün olmayan hiçbir günah olmadığına inanır. Bundan dolayı günah işler ve Allah'ın fazlına güvenerek affedilmeyi bekler.

5. Bu Hz. Peygamber'in (a.s.m.) verdiği haberlerin doğruluğundan şüphe etmektir. Bu, küfürden gelir. Doktor hastayı zararlı olan şeyleri yemekten sakındırdığında, hasta, doktorun tıp ilmini bildiğine inanmazsa onu yalanlar. Söylediklerinden şüphe eder ve değer vermez. Bu hal bir küfürdür.”¹¹⁷⁷

Bu sebepleri ortadan kaldırmak için yapılacak şeyler şunlardır:

“Aklın, nefsin gerisinde kalması olan birinci sebepte kişi gelecek olan her şeyin yakın olduğunu, ansızın ölüme yakalanmaktan emin olamayacağını ve hastalığı sırasında Hristiyan bir doktor kendisini canının her çektiği şeyi yememesi konusunda uyarmış olsa onu yemeyeceği gerçeğini nefesine kesin biçimde kabul ettirmeyi düşünmektir. Hristiyan bir doktorun sözüne uyduğu halde günahların akıbetleri

¹¹⁷⁶ Tirmizî, Cennet, 21; Nesaî, İman, 3; Ahmed b. Hanbel, Müsned, II, 33, 332, 333.

¹¹⁷⁷ Gazalî, **Tevbe Risalesi**, s. 174, 175, 176; **Kimya-yı Saadet**, c. II, s. 721, 722; İbnü'l-Cevzî, **Minhâcü'l-Kâsîdîn ve Müfîdü's-Sâdikîn**, c. II, s. 257-258.

hakkında vahiyle desteklenmiş olarak konuşan peygamberlerin sözleri konusunda ne diyecek? Nasıl olur da cehennem azabı hastalığının vereceği azaptan daha hafif gelebilir? Bu düşünce sayesinde baskın gelen zevki tedavi edip nefsinin sabırla yükümlü kılarak şöyle der: Çok kısa olan ömrün günlük zevklerini terk edemediğim halde nasıl olur da bunun ebedî olanına dayanabilirim? Sabrın acısına dayanamadığım halde cehennemin acısına nasıl dayanabilirim? Bulanık ve kirli olduğu halde dünyanın süslerinden uzak kalamadığım halde nasıl olur da ahiretin nimetlerinden uzak kalmaya dayanabilirim?

Tevbeyi yarına bırakıp ertelemeye gelince, kişi bunu cehennem ehlinin en çok bu yüzden pişmanlık duyup inleyeceklerini düşünmek suretiyle tedavi eder çünkü tevbesini yarına bırakan kimse, onu kendisinin elinde olmayan bir şey, yani hayatta kalmak üzerine kurmaktadır. Oysa belki yarın hayatta olmayacaktır. Hayatta olsa bile belki günah işlemeyi bugün bırakmadığı gibi yarın da bırakamayacaktır. Bugün bunu yapamamasının sebebi, arzusuna yenik düşmesinden başka bir şey değil midir? Bu arzu onu yarın da bırakmayacak, hatta alışkanlık haline gelen günahı sebebiyle daha da pekişecektir. İşte tevbelerini yarına bırakanlar bu yüzden helak olmuşlardır çünkü onlar iki benzer şey arasında fark olduğunu zann ediyorlar. Oysa günlerin, arzularını ebediyyen bırakmanın zor olması konusunda birbirine benzediğini düşünmüyorlar.

Tevbesini yarına bırakan kişi bir ağacı sökmeye ihtiyaç duyup çok büyük zorluklarla yerinden sökülecek kadar güçlü olduğunu görünce “bu işi seneye bırakayım” diyen, sonra da ağacın yerinde kaldığı sürece daha da kökleneceğini ve kendisinin ömrü uzadıkça daha da zayıf düşeceğini bildiği halde yapması gereken işi erteleyen adama benzer. Kendisi güçlüyken zayıf bir şeyle mukavemetten âciz olan adamın kendisi zayıflayıp zayıf olan rakibi güçlendiğinde nasıl olup da onu yenmeyi umduğuna şaşılır doğrusu!

Dördüncü madde olan yüce Allah’ın affını beklemeye gelince, bunun tedavisi azimli ve kararlı olup Allah’ın affının muhtemel olduğunu söyleyen temelsiz kuruntuları bir kenara bırakmaktır. Bu durumda olan kişi, bütün malını dağıtıp kendisini ve ailesini fakir düşüren, sonra da yüce Allah’ın harabe bir binada kendisine hazine buldurmasını bekleyen adama benzer. Yine aynı kişi zalimlerin şehri talan ettiklerini görüp malları evinin sofasında ve onları gömüp gizlemek mümkün olduğu halde bunu yapmayarak “Allah’ın talancı zalime bir gaflet verip benim evime sıranın gelmemesini ve evime geldiğinde kapıda ölmesini bekliyorum” diyen adama benzer. Böyle bir şeyin

olması mümkündür ancak bu şekilde düşünen kişiye ahmak derler. Günahın affedilmesinin mümkün oluşu da buna benzer.

Kuşku duymaya ve inkâra gelince, bunun ilacı peygamberlerin doğruyu söylediğini düşünmektir. Aklın sınırlarına uygun, kolayca anlaşılan basit bir bilgiyle de bu husus tedavi edilebilir ve söz konusu kuşkuyu taşıyan kişiye “Peygamberlerin doğruyu söylemeleri mümkün mü, imkânsız mı?” diye sorulur. Eğer onların doğruyu söylemelerinin imkânsız olduğunu söylerse ahmaktır. Bundan kuşku duyduğunu söylerse kendisine “Evinde bir yiyecek bırakmış olsan ve meçhul bir şahıs o yemeği bir yılanın yalayıp yediğini ve zehrini içerisine akıttığını söylemiş olsa o yemeği yer misin, yemez misin?” diye sorulur. Elbette bu soru karşısında şöyle diyecektir: “Yemem! Çünkü bu haberi veren şahıs yalan söylemiş olsa bile o yemekten başka kaybedeceğim bir şey olmaz ve buna sabretmek kolaydır. Ama doğru söylemişse hayatımı kaybederim ve yemekten uzak kalmaya nispetle ölüm çok daha ağır bir durumdur.

Bu kez ona şöyle denilir: “Nasıl olur da bunca mucize gösteren peygamberlerin, bütün âlimlerin ve hikmet sahiplerinin, hatta her akıllı insanın söyledikleri doğruyu bir kenara atıp belki de bir gayeye hizmet etmek için bu sözleri söyleyen meçhul bir şahsın doğru söylediğini kabul edebilirsin? Akıllı olanların içinde ahiret gününün varlığı ve keyfiyeti konusunda aralarında görüş ayrılığı olsa da bu hayatta yapılan her şeyin karşılığının verileceğini kabul etmeyen yoktur. Eğer onlar doğruyu söylüyorlarsa ebediyen sürecek olan bir azabın kenarında duruyorsun demektir. Eğer yalan söylüyorlarsa bu dünyanın geçici ve bulanık arzularından bir kısmını elden kaçırmış olursun, o kadar! Kişi akıl sahibiyse, bu fikrin ardından artık bir tereddüdü kalmaz çünkü ömür sonsuzluğun yanında bir hiçtir. Hatta dünyanın tıka basa darıyla dolu olduğunu ve bir kuşun bunların arasından her bir milyon senede bir darı tanesini aldığını düşünsek darı biter ama sonsuzluk bitmez. O halde nasıl olur da akıllı olan insan, sonsuza kadar sürecek olan mutluluk uğruna yüz sene olan dünya hayatında şehvetlerinden (arzularından) vazgeçmez?”¹¹⁷⁸

“Bunlar apaçık şeyler olduğu halde kalpler onları düşünmeyi bırakıp nasıl küçümser? Kalplerin onları düşünmeye dönmemesinin ve özellikle de şeriâtın bir esasına iman eden birinin bunu yapmasının çaresi ve yolu nedir?

Kalplerin bunları düşünmesine engel olan iki şey vardır:

¹¹⁷⁸ Gazalî, **Tevbe Risalesi**, s. 177, 178, 179, 180; İbnü'l-Cevzî, **Minhâcü'l-Kâsîdîn ve Müfîdû's-Sâdikîn**, c. II, s. 258, 259, 260.

1. Faydalı olan düşünce; ahirette görülecek cezayı, korkutucu halleri ve asilerin ebedî nimetlerden mahrum kalmaktan dolayı çekecekleri hasretleri düşünmektir. Bu çok yakıcı ve kalbe acı verici bir düşüncedir. Kalp bu tür düşünceden ürküp kaçır ve eğlenip rahatlama yoluyla dünya ile ilgili şeyleri düşünmekten zevk alır.

2. Bu düşünce, kişinin o anını meşgul eden, dünyanın zevklerini tatmaya ve arzuları elde etmeye engel olan bir eylemdir. Her insanın bütün hallerinde ve nefeslerinde bir arzusu vardır ve bu arzu ona musallat olmuş ve esir almıştır. Böylece insanın akli arzusunun emrine girer, arzuyu elde etmenin çarelerini aramaya başlar ve bu uğurda çalışmaktan veya arzuyu tatmin etmekten zevk almaya başlar. Oysa düşünce onun bunu yapmasına engel olur.

Bu iki engelin çaresi, insanın kalbine şöyle demesidir: Onu hatırlamaktan acı duyup başına geldiğinde çekeceğin elemi küçümseyerek ölümü ve sonrasını düşünmekten kaçınma konusunda ne kadar da hakikatten uzaksın! Sen ölümü ve sonrasını hatırlamaya bile dayanamayıp bundan acı duyarken ölüm gelip çattığı zaman onun sıkıntılarına nasıl dayanacaksın?

Ahireti düşünmenin dünya zevklerini elden kaçırmaya sebep olacağını söyleyen ikinci engelin çaresine gelince, kişinin ahiret zevklerini elden kaçırmamanın daha ağır ve büyük bir kayıp olduğunu kesin bir şekilde bilip anlamasıdır çünkü ahiret nimetleri sonsuzdur ve hiçbir bulanıklık ve kederi yoktur. Oysa dünya zevkleri bulanıktır, kederi vardır ve çok çabuk yitip gider. Sonra günahlara tevbe etme ve itaatlere yönelmede yüce Allah ile münacat etme zevki vardır. O'nu tanıyıp bilmek, itaatinde bulunmak ve uzun süre O'nunla ünsiyet kurmak kişiyi rahatlatır. Allah'a itaat eden kişi, bundan alacağı tattan ve yüce Allah ile münacata aşinalık ruhundan başka bir karşılık almasaydı bu bile ona yeterdi. Bir de buna ahiret nimetlerinin eklendiğini düşün! Fakat söz konusu zevk, tevbenin başlarında değil, uzun bir süre sabretmekle ancak elde edilebilir. Böylece yapılan iyilik bir alışkanlık halini alır. Nefis, ona alıştırdığı şeyi huy edinip adet haline getirmeye kabiliyetlidir.

Söz konusu düşünceler, dünya zevklerinden uzak durabilme kuvvetini harekete geçiren korkuyu tetikler. Bu düşünceleri harekete geçiren şey ise öğütçülerin verdikleri öğütler ve birbirine uygun düşen sebeplerle kalbe vaki olan sayılamayacak kadar çok uyarılardır. Bunlar sayesinde düşünce mizaca uygun hale gelerek kalp ona meyleder. Mizaç ile iyiliğin sebebi olan düşünce arasındaki uygunluğu meydana getiren sebebe

“tevfik” adı verilir çünkü tevfik, irade ile kişiyi ahirette fayda verecek taat olan manayı birleştiren şeydir.”¹¹⁷⁹

4.15. Günaha Götüren Kalp Hastalıklarının Çoğalma Sebepleri

“Kalp hastalıklarının vücudun diğer hastalıklarından daha çok olmasının üç ayrı sebebi vardır:

Birincisi: Kalbi hasta olan hasta olduğunu bilmez.

İkincisi: Kalbi hasta olanın akıbeti, bedeni hasta olanın aksine bu dünyada görülemez çünkü bedeni hasta olanın sonu insan tabiatının ürktüğü gözle görülen bir ölümdür. Günahların akıbeti ise kalbin ölümüdür ancak bu âlemde görülemez dolayısıyla işleyen kimse akıbetini bile bile günahlardan pek az kaçınır. İşte bu yüzden kalp hastaları işi Allah’ın fazlına havale ederken diğer organlarından biri hasta olanlar, işi tevekküle bırakmadan tedavi olmak için gayret gösterirler.

Üçüncüsü: Amansız bir hastalıktır; doktorun bulunmaması! Şüphesiz bu hastalığın doktorları âlimlerdir ve onlar bu çağda ağır bir şekilde aynı hastalığa yakalanmışlar ve tedavisinden aciz kalmışlardır. Kendilerindeki eksiklik ortaya çıkmasın diye hastalığın umumî olmasıyla teselli bulmuşlar ve bu yüzden insanlara onları daha da hasta eden şeyleri anlatmaya mecbur kalmışlardır çünkü insanı helak eden hastalık dünya sevgisidir. Bu hastalık doktorlara da sirayet etmiş olduğundan, kendilerine “Nasıl oluyor da tedavi olmamızı emredip kendiniz bunu yapmıyorsunuz?” denilmesinden çekindikleri için halkı uyarma görevini yerine getirememişlerdir. İşte bu yüzden hastalık yaygınlaşmış ve tedavi ortadan kalkmıştır. Doktor bulunmadığı için de birçok kimse helak olup gitmiştir.

Doktorlar (Âlimler) bu hastalığı tedavi edecekleri yerde insanları yoldan çıkarma teknikleriyle meşgul olmaya başlamışlardır. Islah edemiyorlarsa keşke ifsat etmeselerdi! Keşke konuşmayıp susmuş olsalardı çünkü konuştukları zaman verdikleri öğütlerde tek önem verdikleri şey halkın kalplerini çelmek ve nara atmalarını sağlamaktır. Bunu da ancak ahiret hayatı hakkında kişiyi umutlu hale getiren şeyleri (rahmet delillerini anlatma, sürekli ümit verme ve ümit yollarını üstün göstermeyi) söylemekle yapabiliyorlar çünkü böyle yapmak kulaklara daha hoş ve mizaçlara daha hafif geliyor. Sonunda insanlar onların öğüt (vaaz) meclislerinden ayrıldıklarında günah işlemeye

¹¹⁷⁹ İbnü’l-Cevzî, *Minhâcü’l-Kâsîdîn ve Müfidü’s-Sâdıkîn*, c. II, s. 260, 261; Gazalî, *Tevbe Risalesi*, s. 181, 182.

karşı daha çok cesaretlenmiş ve affedilme konusunda daha çok güven duygusuna kapılmış oluyorlar.

Doktor cahil veya hain olduğunda yanlış uyguladığı tedavi yöntemleriyle hastayı helak eder. Ümit ve korku iki ilahtır. Ancak bunlar hastalıkları farklı olan iki ayrı şahıs içindir. Korkusu kendisine galip olup dünyayı tamamen terk etmiş, nefesine kaldıramayacağı yükü yüklemiş ve hayatı kendisine zehir etmiş (daraltmış) hastanın, itidal haline dönmesi (sağlığına kavuşması) için ümit duymasını gerektiren sebepler anlatılmak suretiyle korku konusundaki aşırılığı giderilir. Aynı şekilde, günah işlemekte ısrar edip tevbe etmek isteyen ama daha önce işlediği günahları büyük görerek içine düştüğü ümitsizlikten dolayı tevbe edemeyen şahıs da tevbesinin kabul edileceğine inanıp tevbe etsin diye ona ümit aşılayan sözlerle tedavi edilir. Aldanmış ve günahlara dalmış olan kişi de onu ümit duymaya yönelten sözlerle tedavi edilir. Bu durum, şifa niyetiyle bal yedikçe harareti artan hastanın durumu gibidir. Bu ise zenginlerin âdetidir. (Bunlara ancak korku ilacının acısı fayda verir.) O halde doktorların bozulması asla tedavi kabul etmeyen amansız bir hastalıktır.”¹¹⁸⁰

4.16. Gunahta Isrardan Vazgeçirecek Faktörler

4.16.1. Ayet ve Hadislerde Geçen Tehditleri Hatırlamak

“Öncelikle asi ve mücrimleri tehdit eden ayetler hatırlanmalı, ilgili hadis ve haberler üzerinde düşünülmelidir.”¹¹⁸¹ Biz öncelikle bu bağlamda bir kısım ayetleri sunacağız:

*“Kulak, göz ve gönül, bunların hepsi sorumludur.”*¹¹⁸²

*“Hep birden Allah’a döndürüleceğiniz bir günün sorumluluklarından sakının...”*¹¹⁸³

*“...Ey insanlar! Sizin taşkınlığınız ancak kendi aleyhinizedir; (bununla) sadece fâni dünya hayatının menfaatini elde edersiniz, sonunda dönüşünüz yine bizedir...”*¹¹⁸⁴

*“Yoksa kötülük işleyenler ölümlerinde ve sağlıklarında kendilerini, inanıp iyi ameller işleyen kimselerle bir mi tutacağımızı sandılar? Ne de kötü hüküm veriyorlar!”*¹¹⁸⁵

¹¹⁸⁰ Gazalî, a.g.e. , s. 157-158; İbnü’l-Cevzî, *Minhâcü’l-Kâsîdîn ve Müfidü’s-Sâdikîn*, c. II, s. 252-253.

¹¹⁸¹ Gazalî, a.g.e. , s. 159.

¹¹⁸² İsrâ, 17/36.

¹¹⁸³ Bakara, 2/281.

¹¹⁸⁴ Yunus, 10/23.

“(Öldükten sonra dirilip) bize kavuşmayı beklemeyenler, dünya hayatına razı olup onunla rahat bulanlar ve ayetlerimizden gafil olanlar var ya! İşte onların, kazanmakta oldukları (günahlar) yüzünden varacakları yer, ateştir.”¹¹⁸⁶

“Ey iman edenler! Gerek kendinizi, gerek ailenizi öyle bir ateşten koruyun ki onun yakıtı insanlar ve taşlardır. (O ateşin) üzerinde iri gövdeli, sert tabiatlı melekler vardır ki, onlar Allah’ın kendilerine emrettiği şeylere asla isyan etmezler. Ne emir olunmuşlarsa onu yaparlar.”¹¹⁸⁷

“Hayır! Her kim bir kötülük eder de onun kötülüğü kendisini çepeçevre kuşatırsa işte o kimseler cehennemliktir. Onlar orada devamlı kalırlar.”¹¹⁸⁸

“Allah’ın huzuruna çıkmayı yalanlayanlar gerçekten hüsrana uğramışlardır. Nihayet onlara Kıyamet ansızın gelip çatınca, onlar, günahlarını sırtlarına yüklenmiş olarak şöyle derler: ‘Dünyada yaptığımız kusurlardan dolayı yazıklar olsun bize!’ Bakın yüklendikleri günah ne kötüdür!”¹¹⁸⁹

“Günahın açığını da, gizlisini de bırakın! Çünkü günah kazananlar yaptıklarının cezasını mutlaka çekeceklerdir.”¹¹⁹⁰

“İnkâr edenler için hazırlanmış ateşten sakının. Allah’a ve Resulüne itaat edin ki rahmete kavuşturulasınız.”¹¹⁹¹

“O gün onların ağızlarını mühürleriz. Kazandıklarını bize elleri anlatır. Ayakları da şehadet eder.”¹¹⁹²

“...Nihayet oraya geldikleri zaman kulakları, gözleri ve derileri, işledikleri şeye karşı onların aleyhine şahitlik edecektir. Derilerine, ‘Niçin aleyhimize şahitlik ettiniz?’ derler. Onlar da, ‘Her şeyi konuşturan Allah bizi de konuşturdu. İlk defa sizi o yaratmıştır. Yine O’na döndürülüyorsunuz’ derler. Siz kulaklarınızın, gözlerinizin ve derilerinizin, aleyhinize şahitlik etmesinden sakınmıyordunuz, yaptıklarınızın çoğunu Allah’ın bilmeyeceğini sanıyordunuz. İşte Rabbinizi böyle sanmanız, sizi mahvetti ve ziyana uğrayanlardan oldunuz. Şimdi eğer dayanabilirlerse, onların yeri ateştir ve eğer tekrar dünyaya dönüp memnun olmak isterlerse, memnun edilecek degillerdir.”¹¹⁹³

¹¹⁸⁵ Câsiye, 45/21.

¹¹⁸⁶ Yunus, 10/7-8.

¹¹⁸⁷ Tahrim, 66/6.

¹¹⁸⁸ Bakara, 2/81.

¹¹⁸⁹ En’am, 6/31.

¹¹⁹⁰ En’am, 6/120.

¹¹⁹¹ Âl-i İmran, 3/131-132.

¹¹⁹² Yâsin, 36/65.

¹¹⁹³ Fussilet, 20-24.

“O kâfirler ki dinlerini bir eğlence ve oyun edindiler de dünya hayatı onları aldattı. Onlar, bu günleri ile karşılaşacaklarını unuttukları ve ayetlerimizi bile bile inkâr ettikleri gibi biz de bugün onları unutturuz.”¹¹⁹⁴

“Vay haline, her yalancı ve günahkâr kişinin! Kendisine Allah’ın ayetlerinin okunduğunu işitir de sonra büyüklük taslayarak sanki onları hiç duymamış gibi direnir. İşte onu elem dolu bir azap ile müjdele!”¹¹⁹⁵

“Nefsini arındıran kurtuluşa ermiştir. Onu kötülöklere gömüp kirleten kimse de ziyana uğramıştır.”¹¹⁹⁶

“Hayır, yeryüzü (kıyamet sarsıntısıyla) parça parça olup dağıldığı zaman, Rabbinin buyruğu ve saf saf dizilmiş olarak melekler geldiği ve o gün cehennem getirildiği zaman, işte o gün insan (yaptıklarını birer birer) hatırlar. Fakat bu hatırlamanın ona nasıl faydası olacak? ‘Keşke bu hayatım için önceden bir şey yapsaydım’ der. Artık o gün, Allah’ın edeceği azabı kimse edemez. Onun vuracağı bağı kimse vuramaz.”¹¹⁹⁷

“...O gün dost dosta fayda veremez. Mutlak azîz ve rahîm olan Allah’ın merhametine mazhar olanlar dışında, kimseye yardım da edilmez. (O gün) günahkârların yemeği zakkum ağacıdır. Kaynar su nasıl fokurdarsa, o da erimiş maden gibi karınlarında fokurdar. (Sonunda Allah zebanîlere): ‘Tutun onu, cehennem ta ortasına sürükleyin. Sonra da onun başına kaynar su dökün’ ve deyin ki: ‘Tat bakalım! Hani üstündün/asıldın!’”¹¹⁹⁸

“...Doğrusu, onlarla asıl buluşma zamanı kıyamet saatidir. O saatin dehşeti (her şeyden) müthiş ve acıdır. O mücrimler (o an) tam bir şaşkınlık ve çılgınlık içindedirler. O gün cehennemde yüzleri üstü süründürölürler ve kendilerine ‘şimdi tadın cehennem dokunuşunu’ denir.”¹¹⁹⁹

Allah Resulü (a.s.m.)’in ise bu meyandaki hadislerinin bir bölümü şunlardır:

Ömer b. Hattab’ın (r.a.) rivayet ettiği bir hadiste şöyle buyrulur: “Mühür arşın direğine asılıdır. Saygı duyulması gereken kurallar ihlal edildiğinde ve haramlar helal kılındığında Allah, o mührü (yere) gönderir. Kalpler onunla mühürlenir.”¹²⁰⁰

¹¹⁹⁴ A’raf, 7/51.

¹¹⁹⁵ Câsiye, 45/7-8.

¹¹⁹⁶ Şems, 91/9-10.

¹¹⁹⁷ Fecr, 89/21-26.

¹¹⁹⁸ Duhan, 44/40-50.

¹¹⁹⁹ Kamer, 54/46-48.

¹²⁰⁰ Bezzar, Müsned, No: 3298; Beyhaki, Şuabu’l-İman, No: 7213; Heysemî, Mecmau’z-Zevaid, VII, 269; Münziri, et-Terğib, I, 332.

“Cennet ve cehennem gözlerimin önüne serilip bana gösterildi. Hayır ve şer açısından bugün gibisini görmedim. Eğer siz benim bildiklerimi bilseydiniz, az güler çok ağlardınız”¹²⁰¹

“Mümin, Allah katındaki cezanın büyüklüğünü bilseydi, cennetten ümidini keserdi...”¹²⁰²

Ebu Hureyre (r.a.) anlatıyor: Resulullah (s.a.s.): “Kıyamet günü ilk çağrılacak olan, Hz. Âdem’dir. Hak Teâlâ’ya, ‘Buyur ey Rabbim, emrindeyim!’ der. Hak Teâlâ: ‘Zürriyetinden cehenneme gidecekleri ayır!’ der. Âdem: ‘Ey Rabbim ne kadarını ayırayım?’ diye sorar. Hak Teâlâ: ‘Her yüzden doksan dokuzunu!’ ferman buyurur.

Ashap bu esnada atılıp: ‘Ey Allah’ın Resulü! Bizden geriye ne kaldı,’ dediler. Aleyhissalâtü vesselam: ‘Benim ümmetim, diğer ümmetler yanında siyah öküzün başındaki beyaz tüy gibi (az)dır!’ buyurdular.”¹²⁰³

“Şüphesiz kıyamet gününde cehennemliklerin azabı en hafif olanı, ayaklarının altına iki kor konulup da bu sebeple beyni kaynayan kişidir. Oysa o, hiç kimsenin kendisinden daha şiddetli azap gördüğünü zannetmez. Hâlbuki kendisi, cehennemliklerin azabı en hafif olanıdır.”¹²⁰⁴

4.16.2. Peygamberler Ve Velilerin Günahlarıyla İlgili Hikâyelerin Anlatılması

“Peygamberlerin ve selef-i salihinin bazı hatalarından dolayı uğradıkları musibetlerin anlatılması halkın kalbinde faydası açık kuvvetli etkiler bırakır.”¹²⁰⁵

“Hz. Âdem’in (a.s.) halleri ve günahı, cennetten çıkarılması esnasında karşılaştığı şeyler bunlardandır. Rivayete göre Âdem (a.s.) yasak ağaçtan yediği zaman, bedenindeki elbiseler üzerinden uçtu gitti, avret yerleri açıldı, başındaki taç ve alnındaki süs üzerinde durmaktan hayâ ettiler. Bunun üzerine Cebrail (a.s.) gelip başından tacı, Mikail (a.s.) da alnındaki süsü çözüp aldı. Âdem ile Havva’ya arşın üstünden: ‘Huzurumdan (aşağı-yeryüzüne) inin, bana isyan eden huzurumda bulunamaz’ hitabı

¹²⁰¹ Buhârî, Rikâk, 27; Müslim, Fezâil, 134; Tirmizî, Zühd, 9; İbn Mâce, Zühd, 19.

¹²⁰² Müslim, Tevbe, 4; Tirmizî, Deavât, 99; Ahmed b. Hanbel, Müsned, II, 334.

¹²⁰³ Buhârî, Rikâk, 45.

¹²⁰⁴ Buhârî, Enbiyâ, 1, Rikak, 51; Müslim, İman, 362-364; Tirmizî, Cehennem, 12.

¹²⁰⁵ Gazalî, a.g.e. , s. 161.

geldi. Bunun üzerine Âdem (a.s.) ağlayarak Hz. Havva'ya döndü ve 'Bu işlediğimiz günahın ilk uğursuzluğudur; bizi dostun komşuluğundan uzaklaştırdı' dedi."¹²⁰⁶

"Rivayete göre bir gün rüzgâr, Hz. Süleyman'ı (a.s.) gitmek istediği yere götürüyordu. Süleyman'ın (a.s.) üzerinde yeni ve güzel bir gömlek vardı. Hz. Süleyman (a.s.) yeni gömleğine bakmış, onu beğenmişti. O zaman rüzgâr kendisini yere bıraktı. Hz. Süleyman (a.s.) 'Niçin böyle yaptın? Ben sana beni bırakmanı emretmedim' deyince, rüzgâr: 'Biz ancak, sen Allah Teâlâ'ya itaat ettiğin zaman sana itaat ederiz, (şimdi ise elbiseni beğenmekle nefsine uydun, hata ettin)' demiştir."¹²⁰⁷

"Nakledilir ki Allah Teâlâ, Hz. Yakub'a (a.s.) vahiy gönderip sordu: 'Seni evladın Yusuf'tan niçin ayırdığımızı biliyor musun?' Hz. Yakub (a.s.), 'Hayır bilmiyorum!' dedi.

Allah Teâlâ: "Yusuf'un kardeşlerine, 'Sizin gafil olduğunuz bir sırada kurdun gelip onu yemesinden korkuyorum' demen yüzünden aranızda bu ayrılığı soktum. Benden ümidini kestin, kurdun onu yemesinden korktun! Kardeşlerinin gafletine bakıp niçin onu koruyamayacağımı düşündün?"¹²⁰⁸

"'Yusuf'u sana tekrar niçin sana bağışladım onu biliyor musun?'

'Hayır!'

'Çünkü sen *'Umulur ki Allah onların hepsini bana getirir. Ey oğullarım! Gidin de Yusuf ve kardeşinden, iyice araştırarak (haber getirin)! Allah'ın lütfundan ümidinizi kesmeyin'*¹²⁰⁹ diye rica ettin."¹²¹⁰

Yusuf'un (a.s.) hapisane arkadaşı olan sâkiye: "*Efendinin yanında benim durumumu zikret (an), beni unutma!*" sözü de babasının durumuna benzemektedir.¹²¹¹ Allah Teâlâ olayı şöyle anlatmıştır:

"*Yusuf, o iki kişiden kurtulacağını sandığı kimseye: 'Beni efendinin (kralın) yanında an (benim suçsuz olduğumu krala hatırlat)' dedi. Fakat şeytan o adama, (Yusuf'un durumunu) efendisine söylemeyi unutturdu. (Bundan dolayı Yusuf) birkaç yıl zindanda kaldı.*"¹²¹²

¹²⁰⁶ Mekkî, a.g.e. , s. 203; Gazalî, **Tevbe Risalesi**, s. 161.

¹²⁰⁷ Mekkî, a.g.e. , s. 204; Gazalî, **Tevbe Risalesi**, s. 161.

¹²⁰⁸ Mekkî, a.g.e. , s. 227; Gazalî, **Tevbe Risalesi**, s. 161-162.

¹²⁰⁹ Yusuf, 12/83, 87.

¹²¹⁰ Gazalî, **Tevbe Risalesi**, s. 162.

¹²¹¹ Mekkî, a.g.e. , s. 227. Mekkî'ye göre Havas tabakasının, Allah Teâlâ'dan gayrısına bir lahza nazar ve iltifat etmeleri kendilerinin uyarılmasına ve kınanmasına vesile olmaktadır.

¹²¹² Yusuf, 12/42.

“Benzer şekilde çok sayıda rivayet vardır. Kur’an ve hadislerin bunları anlatması boşuna değildir. İnsanların ibret almaları ve hakikatleri görmeleri beklenir. Peygamberlerin küçük günahları bile bağışlanmaz ise insanların büyük günahları nasıl ihmal edilir? Peygamberlerin küçük günahları için (zelle tabir edilir) bu dünyada ikaz edilmeleri onlar için bir saadettir çünkü ahirete bırakılmamıştır.

Allah Teâlâ günahları daha da artsın diye şakilere dünyada fırsat verir; çünkü ahiret azabı daha şiddetli ve daha büyüktür.¹²¹³ Bu gibi sözler ve rivayetler gûnahta ısrar edenlere sıkça anlatılmalıdır.”¹²¹⁴

4.16.3. Dünyada Cezaları Acele Verilen Günahları Konuşma

“Gûnahta ısrar etmeyi önleyecek tedbirlerin bir diğeri dünyada cezaları acele verilen günahları konuşmaktır. İnsana isabet eden musibetlerden her birinin bir günahın neticesi olduğunu bilmek de etkilidir. Ahiret konusunda gevşek davranan çok sayıda insan, cahilliğinden Allah’ın dünyada ceza vermesinden daha fazla korkar. Onları dünyada verilecek cezalarla korkutmak gerekir. Peygamber kıssalarında anlatıldığı gibi günahların çoğunun uğursuzlukları acilen dünyada görülür. İnsan, günahları sebebiyle dünyada geçim darlığı çekebilir. Kalplerdeki saygın konumunu kaybedebilir ve düşmanları ona galip gelebilir.”¹²¹⁵

“Eğer gûnahta ısrarda uğursuzluk olarak sadece kulun eline geçen her imkânın kendisi için bir ceza olmasından başka bir şey olmasaydı, bu bile kâfi gelirdi. Çünkü (bu halde olan bir kulun eline geçen) zenginlik olsa, bununla cezalandırılır ve istidrac¹²¹⁶ düşmesinden (haline aldanıp isyana devam ederek azaba yaklaşmasından) korkulur. Eğer eli dar olup sıkıntı içindeyse bu zaten onun için bir cezadır.”¹²¹⁷

Bu konuda Peygamber (a.s.m.): “*Şüphesiz kul, işlediği günah sebebiyle rızkıdan mahrum olur*”¹²¹⁸ derken, İbn Mesud da (r.a.), “Kulun işlediği gûnahtan dolayı ilmi unutacağını zannediyorum” der.¹²¹⁹

¹²¹³ Bu anlamda Resulullah şöyle der: “Allah, iyiliğini dilediği kulunun cezasını dünyada verir. Fenalığını dilediği kulunun cezasını da kıyamet günü günahını yüklenip gelsin diye, dünyada vermez.”, Tirmizî, Zühd, 57. Ayrıca bkz. İbn Mâce, Fiten, 23.

¹²¹⁴ Gazalî, **Tevbe Risalesi**, s. 162.

¹²¹⁵ Gazalî, a.g.e. , s. 162-163.

¹²¹⁶ İstidrac: Fasık veya kâfir olduğu halde bir şahsın gösterdiği harika. Bkz. Cerrahi, a.g.e. , s. 199.

¹²¹⁷ Mekki, a.g.e. , s. 204.

¹²¹⁸ İbn Mâce, Mukaddime, 10; Fiten, 22; Ahmed b. Hanbel, Müsned, V, 227, 280, 282.

¹²¹⁹ Mekki, a.g.e. , s. 204; Gazalî, **Tevbe Risalesi**, s. 163.

“Günaha dalan kul tamamen cehalete saplandığı için hâlini güzelleştirecek ve amelini ıslah edecek ilimden mahrum kalır. Şehvetlerine daldığı için şüpheli şeyleri fark edemez, tam tersine bütün işler birbirine karışır. Bu durumdaki bir kul, Allah Teâlâ’dan bir korumaya mazhar olmadığı için bocalar durur, en doğrusuna en faziletlisine ulaşmaya ise muvaffak olamaz.”¹²²⁰

“İnsanlara karışmakta hiçbir uğursuzluk ve zarar olmasaydı bile, din ve dünya işlerindeki muamelelerinde onlarla birlikte zulme (haksızlığa) ortak olması günah olarak ona yeter de artar bile. İnsanlar içinde bildik ve tanıdıkları az olan kimselerin, onlarla işleyebileceği hataları da az olur.”¹²²¹

“Seleften biri şöyle der: ‘Lanet, yüzdeki bir siyahlık, maldaki bir eksiklik değildir. İnsanı lanetlik eden ancak bir günahtan çıkar çıkmaz benzeri başka bir günah veya daha beterine dalmaktır.’

Bunun sebebi şudur: Lanet, kovmak ve uzaklaştırmak demektir. Kul, taattan uzak kalır, artık kendisi için iyiliklerin yolu açılmaz ve onlarda muvaffak kılınmaz ise lanete uğramıştır. Böyle bir kul, şerri de bağışlanan bir şey olarak görürse Allah’tan uzaklaşır. Rızkın kazanılmasında ilahî yardımdan mahrum kalmak kayıpların en büyüğüdür. Her günah onu başka bir günaha davet eder, günahlar katlanır. Salihler ve marifetullah sahibi âlimler, günahta ısrar eden kimseye kızar, buğzeder ve kendisinden yüz çevirirler.”¹²²²

“Fudayl b. İyaz şöyle der: ‘Zamanın değişmesinden, (din) kardeşlerinin eziyetlerinden hoşuna gitmeyen bütün şeyler; senin günahların yüzünden başına gelmiştir, bunu böyle bilesin.’

Bir sufînin ‘Ben yaptığım bir hatanın cezasını, eşeğimin (bana karşı) huysuzlaşmasından anlıyorum.’”¹²²³

Bir diğîrinin “Evimin faresini bir günahın cezası olarak görürüm”¹²²⁴ ve bir başkasının ise: “Yaptığım hataların cezasını evimdeki ateşte elimin yanmasına varana kadar her şeyde fark ediyorum,” sözü de hep aynı zarara işarettir.¹²²⁵

Şamlı sûfîlerden birisi demiştir ki: “Yüzü güzel olan Hıristiyan bir gence gözüm takıldı. Durup bir müddet ona baktım. O esnada yanımdan İbnu Cella ed-Dımeşkî

¹²²⁰ Mekkî, a.g.e. , s. 205.

¹²²¹ Mekkî, a.g.e. , s. 205.

¹²²² Mekkî, a.g.e. , s. 205; Gazalî, **Tevbe Risalesi**, s. 163.

¹²²³ Mekkî, a.g.e. , s. 205-206; Gazalî, **Tevbe Risalesi**, s. 164.

¹²²⁴ Gazalî, a.e. , s. 164.

¹²²⁵ Mekkî, a.g.e. , s. 206.

geçiyordu, elimi tuttu, kendisinden utandım ve: ‘Ya Eba Abdullah! Sübhanellah! Şu güzel surete hayret ettim. Bu güzel san’at nasıl ateş için yaratılmıştır, hayret ediyorum,’ dedim. O eliyle beni dürttü ve: ‘Bir zaman sonra bunun cezasını muhakkak göreceksin,’ dedi. Gerçekten de otuz sene sonra o bakışımın ve sözümün cezasını çektim.”

Ebu Süleyman ed-Dârânî: “İhtilam olmak bir cezadır” derdi. Şu söz de ona aittir: “İnsan, cemaatle namazı ancak işlemiş olduğu bir günahtan dolayı kaçırır.”¹²²⁶

Ebu Amr b. Ulvan da uzun bir hatırasını şöyle anlatır: “Bir gün ayakta namaz kılıyordum. Aniden kalbimde bir arzu uyandı. Bunu uzun uzadıya düşünürken sonunda şehvetim kabardı. Bundan dolayı yere düştüm. Bütün bedenim simsiyah kesildi. Bu olay üzerine üç gün dışarı çıkmadım. Siyahlığı giderebilmek için sabunla yıkandığım halde siyahlık gittikçe artıyordu. Üç gün sonra kayboldu. O sırada Rakka’da oturuyordum. Bir gün Cüneyd-i Bağdadî beni çağırdı, gittim. Cüneyd bana, ‘Allah’tan korkmadın mı? O’nun huzurunda durduğun halde nefsini şehvet kaplayıp seni Allah’ın huzurundan çıkardı. Senin için Allah’a yalvarıp bağışlanmanı dilemeseydim Allah’a o siyahlıkla kavuşacaktın’ dedi. Rakka’da işlediğim günahı Bağdat’ta Cüneyd nasıl bilmişti, buna hayret ettim.”¹²²⁷

“İnsan bir günah işlediğinde kalbinin üzeri siyahlaşır. Şahıs saidlerden biriye o siyahlık onu günahtan kaçırmak için bedeninde görünür. Eğer bahtsız bir günahkâr ise günahlara daha fazla dalsın, ateşi kendi eliyle kazansın diye bu siyahlık gizlenir.”¹²²⁸

“Eğer, kul bir günah işlediğinde kalbin değişmesi (ve bu değişmenin sonucu oluşan zulmet) yüzüne vuracak olsaydı, yüzü simsiyah olurdu. Fakat Allah (c.c.) yüce hilmi (ve rahmeti) ile kulu bu halden koruyup günahı saklıyor ve onu kalpte örtüyor. Ancak günah kalpte tesirini gösterir, sahibine perde olur, kalbi Allah’ın zikrine karşı katılaştırır, hayır ve iyilik arzusunu ve hayırda koşma şevkini yok eder. İşte bu da cezaların en büyüğüdür.

Denilmişti ki: ‘Kul bir günah işlediği zaman, kalpte bir zulmet oluşturur, ondan kalpte bir duman yükselir. İman ona şahit olur. Bu hâl, kendisini günahın rahatsız ettiği bir kulun üzüleceği bir noktadır. Bu duman bulutun güneşi perdelemesi gibi, kul için ilâhî ilimleri almaya ve anlatmaya karşı bir perde olur. Bu hâl görülmez ancak kul halka karşı tavırlarında onu fark eder. Kul, tevbe edip halini ıslah edince, zulmet perdesi açılır, iman ortaya çıkar ve artık kula hak ilme göre hareket etmesini emreder. Güneşin

¹²²⁶ Mekkî, a.g.e. , s. 206; Gazalî, a.e. , s. 164.

¹²²⁷ Mekkî, a.g.e. , s. 208-209; Gazalî, a.g.e. , s. 164-165.

¹²²⁸ Gazalî, a.g.e. , s. 165.

bulutun altından çıkıp ortalığı aydınlatması gibi kalbin üzerindeki perde kalkınca kalp aydınlanır, hak ile batılı iyice fark eder.’¹²²⁹

Şu ayet-i kerimede kalbin günahlarla iyice kaplanıp kapanmasını anlatmaktadır:

“*Hayır! Bilakis, onların işlemekte oldukları (kötülükler) kalplerini kaplamıştır.*”¹²³⁰

“Kalbin bu hâli için denilmiştir ki: Ayetteki hâle düşen kul, günah üstüne günah işler. Öyle ki sonuçta, kalp iyice kararır, iman perdelenir, artık iyiliği tanımadığı gibi herhangi bir kötülüğü de çirkin görmez. Kalbin siyahlığı son noktasına gelince üstü altına çevrilip ters, yüz edilir. O zaman kalp tamamen nifak türü işlerle dolar, onunla huzur bulur ve Allah Teâlâ’nın (rahmet nazarıyla) nazar edip fazlıyla kendisine acımasına kadar öylece kalır.”¹²³¹

İbn Ömer yoluyla gelen bir hadiste şöyle buyrulmuştur: “*Mühür arşta asılıdır. Yasaklar çiğnendiği ve haramlar helal görülüp işlendiğinde Allah Teâlâ (bir melek ile) mühürü gönderir, kalpler içindeki (nifak, küfür ve isyan) sebebiyle mühürlenir.*”¹²³²

Hasan-ı Basrî de aynı bağlamda şöyle der: “Kul ile Allah arasında belirlenmiş bir günah sınırı vardır. Kul o sınırı geçerse Allah kalbini mühürler. Artık ondan sonra kul hayır işlemeye muvaffak olamaz.”¹²³³

Mücahid de demiştir ki: “Kalp (ilk haliyle) açılmış bir avuç gibidir. Kul her günah işleyişinde bir parmak kapanır ve nihayet bütün parmaklar kapanır. Kalp de işlenen (ve peşinden tevbe edilip temizlenmeyen) her bir günah ile iyice kapanır ve sonunda kilitlenir (üzerine mühür vurulur).”¹²³⁴

“İtaatkâr insana verilen her nimet, şükrüne uygun bir şekilde itaatinin bir karşılığı olması, itaatin bereketidir. Ona gelen her bela günahlarına keffaret olur ve derecelerini arttırır.”¹²³⁵

¹²²⁹ Mekkî, a.g.e. , s. 207-208.

¹²³⁰ Mutaaffifin. 83/14.

¹²³¹ Mekkî, a.g.e. , s. 207.

¹²³² Bezzar, Müsned, No: 3298; Beyhaki, Şuabu’l-İman, No: 7213; Heysemî, Mecmau’z-Zevaid, VII, 269; Münziri, et-Terğib, I, 332.

¹²³³ Mekkî, a.g.e. , s. 208; Gazalî, a.g.e. , s. 160.

¹²³⁴ Mekkî, a.g.e. , s. 208; Gazalî, a.g.e. , s. 160.

¹²³⁵ Gazalî, a.g.e. , s. 165.

4.16.4. Nefis Terbiyesi İçin Günahlara Verilen Cezaların Anlatılması

“Günahta ısrarı önleyen yolların dördüncüsü; içki, zina, hırsızlık, cinayet, gıybet, kibir ve haset gibi günahlara verilen cezaların anlatılmasıdır. Bunların topluca sayılması mümkün değildir. Ayrıca her cezanın sadece ilgili şahsa anlatılması gerekir, yoksa ilaç yerine konulmamış olur. Âlim, hikmetli-tecrübeli bir doktor gibi olmalıdır. Doktor önce hastanın nabzına, ateşine, rengine bakar, vücut hareketlerini kontrol eder, iç hastalıklarını anlamaya çalışır, sonra tedavisiyle meşgul olur.

Aynı şekilde âlim, görünen hallerin işaretiyle şahsın gizli sıfatlarını anlamaya çalışır. Resulullah’ın (a.s.m.) sünnetinden duruma uygun hikmeti arz eder. Bu meyanda Resulullah (a.s.m.), *‘Bana tavsiyede bulun, fakat uzun olmasın’* diyen birine, *‘Öfkelenme*¹²³⁶ *derken*”¹²³⁷, nasihat isteyen başka birine, *“İnsanlara zarar vermezsin”*¹²³⁸ ve bir diğerine ise dilini eliyle tutarak *“İşte budur”*¹²³⁹ diyerek diline sahip olması gerektiğini belirtmiştir.

“Bir adam Muhammed b. Vasi’ye geldi, ‘Bana bir tavsiyede bulun!’ dedi. ‘Dünyada ve ahirette hükümdar olmanı tavsiye ederim’ buyurdu. Adam, ‘Bu nasıl olacak?’ diye sordu. Muhammed b. Vasi, ‘Dünyada zühde yapış’ dedi.”¹²⁴⁰

Yukarıdaki örneklerle bakılırsa Resulullah (a.s.m.) ilk nasihat isteyende öfke belirtileri gördüğü için ona, ‘öfkelenmemeyi’; ikincisinde insanlara zulmetmeyi sezdiği için ona, ‘zarar vermemeyi’; üçüncüsünde dilini ölçsüz kullandığını fark ettiği kişiye de ‘diline sahip olmayı’ öğütlemiştir. Muhammed b. Vasi ise soru soranda dünyaya karşı hırs belirtileri algıladığından, o şahsa duruma uygun tedavi olarak ‘zühde yapışmasını’ tavsiye etmiştir.

Yine “Muaz (r.a.) tavsiye isteyen bir adamda merhametsizlik ve katı yüreklilik sezdiği için: “Merhametli ol ki ben sana cennette delil olayım” buyururken, İbrahim b. Edhem, nasihat isteyen bir şahsa, “Halktan sakın! Lakin halksız da olmaz. İnsanlar birbirlerine benzerler. Ancak her insan, gerçek bir insan değildir. Nas gitmiş, Ye’cüc ve Me’cüc gibi nesnas kalmıştır. Ben onları gerçek insan olarak görmüyorum. Bilakis onlar ümitsizlik denizine dalmışlardır” demiştir. İbrahim b. Edhem soru soran insanın vaktinin

¹²³⁶ Buhârî, Edeb, 76; Tirmizî, Birr, 73.

¹²³⁷ Gazalî, a.g.e. , s. 165-166.

¹²³⁸ Buhârî, Itk 2; Müslim, İman, 136.

¹²³⁹ Tirmizî, Zühde, 61; İbni Mâce, Fiten, 12.

¹²⁴⁰ Gazalî, a.g.e. , s. 166.

büyük bir kısmını halkın içinde boş sözlerle geçirdiğinin farkına vardığından, haline uygun cevap vermiştir. Soru sahibi çoğu zaman insanlardan eziyet gören biriydi.¹²⁴¹

“Nasihatçilerin acil müdahalede bulunabilmeleri ve gerekli özeni gösterebilmeleri için gizli sıfatları anlamaya gayret etmesi gerekir. Şeriatın bütün hikmetlerini herkese anlatmak mümkün değildir. Öğüt almaktan kendisini müstağni gören kişilere vaaz etmek zaman kaybıdır.”¹²⁴²

¹²⁴¹ Gazalî, a.g.e. , s. 166.

¹²⁴² Gazalî, a.g.e. , s. 167.

SONUÇ

İslam dini, insanları dünya ve ahirette mutlu etmeyi hedefler. O, mükemmel hükümleriyle hep iyilikleri emredip kötülükten sakındırmış; huzura, adalete, saadete ve cennet hayatına ulaştıran yolları göstermiştir. Onun bu ikaz ve nasihatlerine rağmen insan, değişik nedenlerle günah işleyerek neticede iç dünyasında pek çok gel gitler, dalgalanmalar yaşamaktadır. Onun suçluluk, pişmanlık duygusuyla içine düştüğü bu rûhi bunalım ve vicdan azabından kurtulması ise ancak Âlemlerin Rabbi olan Allah’a yönelip tevbe ve istiğfarda bulunmasıyla mümkün olacaktır.

Dört bölüm halinde ele alıp incelediğimiz bu çalışmamız neticesinde şu sonuçlara ulaşılmıştır:

İslam’a göre insan, her türlü gûnahtan uzak, tertemiz ve İslam fıtratı üzerine doğar. İslamiyet’in yüce prensiplerine göre temiz olarak doğan insanın daha sonra yaratılışının ve yapısının gereği olarak günah işlemesi normaldir. İşlediği günahlar, onun için bir kir ve suç olsa da her zaman onlardan arınmak mümkündür. Dolayısıyla kişi, günahlarını istediği her an itiraf edip Yüce Mevla’dan af ve mağfiret dileyebilir.

Tevbe, her Müslüman üzerine farz-ı ayndır ve farziyeti Kitap, Sünnet ve icma ile sabittir.

Tevbenin kabulü için bir takım şartlar vardır ve şartları yerine getirilen tevbenin kabul edileceği Allah (c.c.) tarafından vaat edilmiştir.

Küçük günahlarda ısrar onları büyük günah haline çevirir. Büyük günahlarda ısrar ise apaçık bir isyandır ve kişiyi Mümin sıfatından uzaklaştırır.

Günahın çokluğu veya tevbe ettikten sonra yine günah işlemek tevbeye engel değildir. Kişi, günahı ne kadar çok olursa olsun, tevbesinden kaç kez dönerse dönsün, can boğaza gelmeyene dek istediği zaman yine tevbe edebilir.

Tevbe, Allah hakkıyla alakalı konularda yeterliyken, kul haklarına dair suçlarda yeterli değildir. Zira kul haklarını ilgilendiren günahların affında, öncelikle ilgili kişi veya kişilerle helalleşmek ve sonra da tevbe etmek gerekmektedir.

İşlenen günahların bela ve musibet olarak yansımalarının yanı sıra kalbin kararıp artık İlahî ilham ve şualara kapalı hâle gelmesi; nihayetinde manen ölmesi gibi bir sonucu da vardır.

Günahlardan tevbe etmeyi erteleme, büyük bir aldanma ve yanılma olup neticede Rabbin rahmetinden uzaklaşıp azabına duçar olma sonucunu doğurur.

Gerçek anlamda ancak Allah'ın halis kulları tevbe konusunda ilim üzere sabır ve sebat göstererek gerisin geri günah bataklığına dönmezler. Dünyaya gönderilme sebeplerini ve Rablerine karşı sorumluluklarını asla unutmayıp devamlı teyakkuz halindedirler.

İslam dinindeki tevbe, günahkâr kişiyi yeniden topluma kazandıran bir ıslah sistemidir. Kul, tevbe ettikten sonra günah işlemeyen önceki hali gibi tertemiz olduğunu bilir ve bunu bütün benliğinde hissedip ruhî ıstırap ve sıkıntılarını kurtularak manevî bir rahatlığa kavuşur.

KAYNAKÇA

- Affî, Ebu'l-Alâ, **Tasavvuf (İslam'da Manevî Hayat)**, İz Yay. , Trc. Ekrem Demirli ve Abdullah Kartal, İstanbul, 2015.
- Ahmed b. Hanbel, Ebû Abdullah, Ahmed b. Muhammed b. Hanbel es-Şeybânî el-Bağdadî, **Müsned'ü Ahmed b. Hanbel**, I-VI, Çağrı Yayınları, 2.Baskı, İstanbul, 1992/1413.
- Ahmed b. Hanbel, **Müsned**, Trc. Rıfat Erol, Süleyman Sarı, Ensar Yay. , Konya, 2004.
- Alâettin, İbrahim, **Yeni Türk Lügatı**, Kanaat Kütüphanesi, (y.y.), 1930.
- Ali b. Ebu Talip, **Merasid'ül-Hikem ve Şemmet'ül-Esrar** (Hz. Ali Efendimizden Hikmetler ve Sırlar), Trc. Abdülkadir Akçiçek, Kitsan Yay. , İstanbul, 1998.
- Alp, Ali Rıza; Alp, Sabahat, **Büyük Osmanlı Lûgatı**, Türk-Ar Neşr. , İstanbul, 1958.
- Altıntaş, Hayrani, **Tasavvuf Tarihi**, AÜİF Yay. , Ankara, 1986.
- Ankaravî, İsmail Rusûhî, **Osmanlı Tasavvuf Düşüncesi - Makâsıd-ı Aliyye Fî Şerhi't-Tâiyye (İbn'ül-Fârız'ın Kasîde-i Tâiyye'si ve Şerhi)**, Haz. Mehmet Demirci, Vefa Yay. , İstanbul, 2007.
- Arberry, Arthur John, **Tasavvuf**, Çev. İbrahim Kapaklıkaya, Ağaç Kitapevi Yay. , İstanbul, 2008.
- Arpaguş, Safi, **Mevlana ve İslam**, Vefa Yay. , İstanbul, 2007.
- Attar, Feridüddin, **Tezkiretü'l-Evliya**, Çev. Süleyman Uludağ, Kabalcı Yay. , İstanbul, 2007.
- Ateş, Süleyman, **Kur'an Ansiklopedisi**, Kuba Yay. , İstanbul, 1997.
- Ateş, Süleyman, **İslam Tasavvufu**, Yeni Ufuklar Neşriyat, İstanbul, 1985.
- Aydın, Hüseyin, **Muhâsibî'nin Tasavvuf Felsefesi**, Pars Ressamgrafik Yay. , Ankara, 1976.
- Aydın, **Mustafa, Kur'ânî Kavramlar**, Pınar Yay. , İstanbul, 2010.
- Bardakçı, Mehmet Necmettin, **Sosyo-Kültürel Hayatta Tasavvuf**, Rağbet Yay. , İstanbul, 2005.
- Bardakçı, Mehmet Necmeddin, **Doğuştan Günümüze Tasavvuf ve Tarikatlar**, Rağbet Yay. , İstanbul, 2015.
- Baymur, Feriha, **Genel Psikoloji**, İnkılap Yay. , İstanbul, 1994.
- Behiy, Muhammed, **İnanç ve Amelde Kur'ani Kavramlar**, Yöneliş Yay. , İstanbul, 2003.

- Beydâvî, **Beydâvî Tefsîri Muhtasarı (Envâru't-Tenzîl ve Esrârü't-Te'vîl)**, Trc. Şadi Eren, Selsebil Yay. , İstanbul, 2011.
- Beyhakî, Ahmed b. Hüseyin, **Şuabu'l-İman**, (I-X), Beyrut, 1990.
- Bezzar, Ebu Bekir Ahmed b. Amr, **El-Bahru'z-Zehhâr (Müsnedü'l-Bezzar)**, (I-X), Beyrut, 1988.
- Buhârî, Ebû Abdullah Muhammed b. İsmail, **Kitabu Tarihi'l-Kebir**, (I-XII), Daru'l-Fikr, 1986.
- Buhârî, Ebû Abdullah Muhammed b. İsmail, **Sahihü'l Buhârî**, I-VIII, 2. Baskı, Çağrı Yayınları, İstanbul, 1992/1413.
- Buhârî, Ebû Abdullah Muhammed b. İsmail, **Sahih-i Buhârî Tercüme ve Şerhi**, Trc. Harun Yıldırım, Sağlam Yay. İstanbul, 2009.
- Bursevî, İsmail Hakkı, **Rûhu'l-Beyân Tefsîri (Muhtasar)**, Trc. Heyeti. Abdullah Öz, Ali Rıza Temel, Cüneyt Gökçe, Halit Sevimli, Harun Ünal, Hasan Hüseyin Tunçbilek, Hüseyin Kayapınar, İbrahim Tüfekçi, İlyas Karslı, Muharrem Önder, Mustafa Aydın, Süleyman Mollaibrahimoğlu, Yahya Alkın, Damla Yay. , İstanbul, 1997.
- Bursevî, İsmail Hakkı, **Arâisü'l-Vüsul Fî Şerhi'l-Usûl (Tasavvufta On Esas "Usûlü'l-Aşere Şerhleri")**, Haz. Süleyman Gökbulut, İnsan Yay. , İstanbul, 2010.
- Cami, Molla, **Nefahat'ül-Üns Min Hadarât'il-Kudüs (Evliya Menkıbeleri)**, Trc. Mahmud Lamii Çelebi, Huzur Yay. , İstanbul, 2014.
- Canan, İbrahim, **Hadis Ansiklopedisi Kütüb-i Sitte**, Akçağ Yay. , İstanbul.
- Canbulat, Mehmet, **Dinî Kavramlar Sözlüğü**, DİB Yay. , Ankara, 2010.
- Cebecioğlu, Ethem, **Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü**, Rehber Yay. , Ankara, 1997.
- Celâleddin-i Rumî, Mevlana, **Mesnevî**, Akçağ Yay. Çev. Adnan Karaismailoğlu, Ankara, 2008.
- Celâleddin-i Rumî, Mevlana, **Mecâlis-i Seb'a**, Haz. Dilaver Güner, Konya Büyükşehir Belediyesi Yay. , Konya, 2008.
- Mevlana, **Fîhi Mâ Fîh**, Trc. Ahmed Avni Konuk, Haz. Selçuk Eraydın, İz Yay. , İstanbul, 2009.
- Cerrahî, Safer el-Muhibbi, **İstılahat-ı Sofiyye fi Vatan-ı Asliyye (Tasavvuf Terimleri)**, Kırk Kandil Yay. , İstanbul, 2013.

- Cevziyye, İbn Kayyım, *Medâricu's-Sâlikîn* (Kur'ânî Tasavvufun Esasları), Trc. Kur. : Ali Ataç, Adil Bebek, Ali Durusoy, Muhammed Deniz, Muharrem Tan, Mehmet Özşenel, İnsan Yay. , İstanbul, 2013.
- Cevziyye, İbn Kayyım, **Tıbbü'l-Kulûb (Nefis Terbiyesi)**, Trc. Osman Arpaçukuru, Mehmet Ali Kara, Alim Yücer, Karınca ve Polen Yay. , İstanbul, 2015.
- Chittick, William C. , **Tasavvuf**, Çev. Turan Koç, İz Yay. , İstanbul, 2016.
- Çağrı, Mustafa, **İslam'da İnanç İbadet ve Günlük Yaşayış Ansiklopedisi**, İstanbul, 1997.
- Çetin, Abdurrahman, **Örneklerle Peygamberimiz**, Ensar Neşr. , İstanbul, 2013.
- Dalgın, Nihat, **İslam'da Tevbe ve Cezalara Etkisi**, Etüt Yay. , Samsun, 1999.
- Dârimî, Ebû Muhammed Abdullah b. Abdurrahman b. Fazl b. Behramid, **Sünenü'd-Dârimî**, I-II, 2. Baskı, Çağrı Yayınları, İstanbul, 1413/1992.
- Dârimî, Ebû Muhammed Abdullah b. Abdurrahman b. Fazl b. Behramid, **Sünen-i Dârimî**, Çev. Abdullah Aydın, Madve Yay. , İstanbul, 1996.
- Demirci, Mehmet, **Hadislerle Tasavvuf Kültürü**, Vefa Yay. , İstanbul, 2009.
- Devellioğlu, Ferit, **Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat**, Aydın Kitabevi, Ankara, 1984.
- Doğan, Mehmet, **Büyük Türkçe Sözlük**, Rehber Yay. , Ankara, 1990.
- Duman, M. Zeki, **Beyânu'l-Hak (Kur'ân-ı Kerim'in Nüzul Sırasına Göre Tefsiri)**, Fecr Yay. , Ankara, 2008.
- Dumlu, Ömer, **“Salah Meselesi Üzerine Bir İnceleme”**, Dokuz Eylül Üniversitesi Yay. , İzmir, 1992.
- Ebu'l-Hasan Ali b. Muhammed b. Habîb el-Basrî Maverdî, **Edebü'd-Dünyâ ve'd-Dîn**, Mısır, 1973.
- Ebu Dâvûd, Süleyman b. el-Es'as; Sünenü Ebî Dâvûd, I-V, 2.Baskı, Çağrı Yayınları, İstanbul, 1992/1413.
- Ebu Dâvûd, Süleyman b. El-Eş'as-Sicistanî, Trc. Necati Yeniel, Hüseyin Kayapınar, Şamil Yay. , İstanbul, 2017.
- Ebu Ya'la, Ahmed b. Ali, Müsned, (I-XVI), Beyrut, 1989.
- Ece, Hüseyin Kerim, **İslam'ın Temel Kavramları**, Beyan Yay. , İstanbul, 2013.
- Elmalılı M. Hamdi Yazır, **Hak Dini Kur'an Dili**, Sadeleştirilenler, İsmail Karaçam, Emin Işık, Nusrettin Bolelli, Abdullah Yücel, Azim Dağıtım, İstanbul, 1992.

- Eraydın, Selçuk, **Tasavvuf ve Tarikatlar**, Marmara Üniv. İlahiyat Fak. Vakfı Yay., İstanbul, 2008.
- Eren, Şadi, **İnsan ve Şeytan**, Nesil Yay. , İstanbul, 2008.
- Eren, Hasan; Gözaydın, Nevzat; Parlatır, İsmail; Tekin, Talat; Zülfikar, Hamza, **Türkçe Sözlük (TDK)**, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1988.
- Erginli, Zafer; Karşlı, İlyas; Köktaş, Yavuz; Ödül, Nurettin; Sevinç, Rıfat Resul ve Yavuz, Salih Sabri (Tercüme Heyeti), **Metinlerle Tasavvuf Terimleri Sözlüğü**, Kalem Yay. , İstanbul, 2006.
- Fığlalı, Ethem Ruhi, **Çağımızda İtikadî İslam Mezhepleri**, Birleşik Yay. , İstanbul, 1999.
- Gazalî, Ebû Hâmid Muhammed, **Kimyâ-yı Saâdet**, Trc. A. Fâruk Meyân, Bedir Yay. , İstanbul, 1974.
- Gazalî, **Kimyâ-yı Saâdet**, Çev. Ali Arslan, Hikmet Neşriyat, İstanbul, 2004.
- Gazalî, **Mükâşefetü'l Kulûb (Kalplerin Keşfi)**, Trc. Ömer Faruk Haznedaroğlu, Öztürk Yavşan, Selamet Akpınarlı, Medine Yay., İstanbul, 2001.
- Gazalî, **Minhâcü'l-Âbidîn (Âbidler Yolu)**, Trc. Ali Kaya, Semerkand Yayınları, İstanbul, 2011.
- Gazalî, **Tevbe Risalesi (Pişmanlık Kitabı)**, Trc. Ramazan Balcı, Etkileşim Yay. , İstanbul, 2013.
- Gazalî, **El-Mürşidü'l-Emîn 'ilâ Mev'izeti'l-Mü'minîn**, Trc. Abdülkadir Akçiçek, Bedir Yay. , İstanbul, 1998.
- Gazâlî, Ebû Hâmid Muhammed, **İhyau Ulûmi'd-Dîn**, Trc. ,Ahmet Serdaroğlu, Bedir Yay. , İstanbul, 1985.
- Gazalî, **El-Munkızu Min-ed Dalal**, Kayıhan Yay. , Çev. Salih Uçan, İstanbul, 2016.
- Geylânî, Abdülkadir, **Cilâu'l-Hâtır (Yolun Esasları)**, Trc. Dilâver Gürer, Gelenek Yay. , İstanbul, 2007.
- Geylânî, Abdülkâdir, **El-Ğunye**, Çev. Kâzım Ağcakaya, Medine Yay. , İstanbul, 2011.
- Geylânî, Abdülkadir, **Sırr'ül-Esrar (Ötelerden Haber)**, Çev. Abdülkadir Akçiçek, Kurtuba Kitap Yay. , İstanbul, 2014.
- Gölcük, Şerafettin, **Allah Kur'an İnsan**, Esra Yay. , Konya, 1990.
- Gölcük, Şerafettin; Toprak, Süleyman, **Kelam**, Tekin Dağt. , Konya, 1998.
- Hâdimî Ali bin Emrullah, Muhammed, **İslâm Ahlâkı**, Hakikat Yay. , İstanbul, 1992.

- Hâkim, Muhammed bin Abdullah, En-Nişaburi, **Müstedrek**, Daru'l Kütüb, Beyrut, 1990.
- Hakîkî, Kerim, **Tahallî (Tevbe Menzilleri)**, Çev. Süleyman Demir, İnsan Yay. , İstanbul, 2005.
- Hanî, Abdülmecid, **El-Hadaik'ül-Verdiye**, Çev. Abdülkadir Akçiçek, Rehber Yay. , İstanbul, 1986.
- Harman, Ömer Faruk, **"Günah"** DİA, 14/278.
- Heysemi, Nuruddin Ali, b. Ebi Bekir, Mecmau'z-Zevaid, (I-X+Fihrist I-III), Beyrut, 1994.
- Hökelekli, Hayati, **Din Psikolojisi**, TDV Yay. , Ankara, 2013.
- Hücvirî, Ali b. Osman Cüllâbî, **Keşfu'l-Mahcûb (Hakikat Bilgisi)**, Haz. Süleyman Uludağ, Dergâh Yay. İstanbul, 2010.
- İbn Arabî, Muhyiddin, **Fütûhât-ı Mekkiyye**, Trc. Ekrem Demirli, Litera Yay. , İstanbul, 2015.
- İbnü Asım, Ebu Bekir Ahmed b. Amr, **Es-Sünnetü**, (I-II), Riyad, 1998.
- İbnü'l Cevzî, Ebu'l-Ferec Abdurrahman b. Ali, **Minhâcü'l Kâsîdîn ve Müfîdü's-Sâdikîn**, Trc. Fatih Mehmet Albayrak, Tahlil Yay. , İstanbul, 2014.
- İbn Ebü'd-Dünya, Abdullah b. Muhammed b. Ubeyd, **Hadislerde Tövbe**, Trc. Eyüp Sönmez, Ocak Yay. , İstanbul, 2008.
- İbrahim Hakkı, Erzurumlu, **Mârifetnâme**, Bedir Yay. , Haz. M. Faruk Meyan İstanbul, 1997.
- İbrahim Hakkı, Erzurûmî, **Kenzü'l-Fütûh**, Haz. Şakir Diclehan, (Ayyıldız Matbaası) İstanbul, 1980.
- İsbehânî, Ebû Nuaym, **Hilyetu'l-Evliyâ ve Tabakâtu'l-Asfiyâ Muhtasarı (Onların Dünyası)**, Trc. Zekeriya Yıldız, Hüseyin Yıldız, Ocak Yay., İstanbul, 2010.
- İbn Mâce, Ebu Abdullah Muhammed b. Yezid el-Kazvini, Sünen-i İbn Mâce, Tahk. Râid b. Sabri İbn Ebi Alefe, 1. Baskı, Daru Tavîk, Riyad 2010.
- İbn Mâce, Ebû Abdullah Muhammed b. Yezid b. Mâce el-Kazvini, **Sünen-i İbni Mâce Tercümesi ve Şerhi**, Çev. Haydar Hatipoğlu, Kahraman Yay. , İstanbul, 1983.
- İsfahanî, Rağıp, Erdemli Yol (Ez-Zerî'a İlâ Mekârimi'ş-Şerî'a), Trc. Muharrem Tan, İz Yay. , İstanbul, 2009.
- İsfahanî, Rağıp, **Müfredat (Kur'an Kavramları Sözlüğü)**, Çev. Abdülbaki Güneş, Mehmet Yolcu, Çıra Yayınları, İstanbul, 2010.

- Izutsu, Toshihiko, **Kur'an'da Dînî ve Ahlâkî Kavramlar**, Çev. Selahattin Ayaz, Pınar Yay. , İstanbul, 2011.
- İz, Mahir, **Tasavvuf**, Türedav Yay. , Haz. M. Ertuğrul Düzdağ, İstanbul, Trs.
- Kahraman, Ferruh, **“İslam İnancında Günah, Günah Çeşitleri ve Kişiyi Günah İşlemeye Sevkeden Faktörler”**, Mak. , Usul İslam Araştırmaları Derg. , sayı: 8, (2007/2), İstanbul, 2007.
- Kalkan, Ahmed, **Müslümanın Akaidi**, Rağbet Yay. , İstanbul, 2005.
- Kara, Mustafa, **Tasavvuf ve Tarikatlar Tarihi**, Dergâh Yay. , İstanbul, 1985.
- Kara, Osman, **“Kur'an'a Göre İnsan Şahsiyetine Etki Eden Faktörler”**, Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fak. Derg. , Cilt: XIV, Sayı: 25 (2012/1).
- Karaçam, İsmail, **İslam'da Tevbe**, M.Ü. İlahiyat Fak. Vakfı Yay. , İstanbul, 2015.
- Karagöz, İsmail, **Günahlar Tevbe ve İstiğfar**, DİB Yay. , Ankara, 2010.
- Karaman, Hayrettin; Çağrııcı, Mustafa; Dönmez, İbrahim Kâfi; Gümüş, Sadrettin (Tefsir Heyeti), **Kur'an Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir**, DİB. Yay. , Ankara, 2007.
- Karlık, Halil, Diyanet Dergisi, Ayyıldız Matbaası, Ankara.
- Kasapoğlu, Abdurrahman, **“Kur'an'da 'İnâbe' Kavramı: Dinî Tecrübe Açısından Bir Yaklaşım”** Tasavvuf İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi, yıl: 9 [2008],
- Kâşânî, Abdürrezzak, Tasavvuf Sözlüğü (Letâifu'l-A'lâm Fî İşarâtı Ehli'l-İlhâm), Çev. Ekrem Demirli, İz Yay. , İstanbul, 2015.
- Kelâbâzî, Ebû Bekir, **Et-Taarruf (Doğuş Devrinde Tasavvuf)**, Trc. Süleyman Uludağ, Dergah Yay., İstanbul-1979.
- Kılavuz, Ahmet Saim, **İlmihal**, DİB Yay. , Ankara, 2006.
- Kılıç, Mahmud Erol, **Tasavvufa Giriş**, Sufi Kitap Yay. İstanbul, 2012.
- Kılıç, Sadık, **Kur'an'da Günah Kavramı**, Hibaş Yay. , Konya, 1984.
- Kırca, Celal, **İslamî Kavramlar**, Sema Yazar Gençlik Vakfı Yay. , Ankara, 1997.
- Kır, İbrahim, **Eğitim Bilimine Giriş**, İdeal Kültür ve Yay. , İstanbul, 2011.
- Konur, Himmet, **Sûfî Ahlakı**, Ensar Neşriyat, İstanbul, 2007.
- Kotku, Mehmet Zahid, **Tasavvufî Ahlak**, Seha Neşriyat, Ankara, 1981.
- Köksal, M. Asım, **İman, İbadet, Sohbetler**, TDV Yay. , Ankara, 2016.
- Kurul, (Mehmet Görmez, Mehmet Emin Özafşar, İsmail Hakkı Ünal, Yavuz Ünal, Bünyamin Erul), **Hadislerle İslam**, DİB Yay. , 2.cilt, 1. Baskı, Ankara, 2013.
- Kuşeyrî, Abdülkerim, **er-Risâletü'l-Kuşeyriyye**, Çev. Dilaver Selvi, Semerkand Yay. , İstanbul, 2009.

- Kuşeyrî, Abdülkerim, **Kuşeyrî Tefsiri (Letâifu'l-İşârât)**, Trc. Mehmet Yalar, İlk Harf Yay. , İstanbul, 2013.
- Kutub, Seyyid, **Fî Zilâli'l-Kur'an**, Çev. Salih Uçan, Vahdettin İnce, Dünya Yay. , İstanbul, 1991.
- Ma'ruf, Nâyif, **el-İnsan ve'l-'akl**, Beyrut: Daru Sebili'r-Reşad, 1995.
- Mekkî, Ebû Tâlib, **Kûtu'l-Kulûb (Kalplerin Azağı)**, Trc. Yakup Çiçek, Dilaver Selvi, Semerkand Yay. , İstanbul, 2011.
- Merter, Mustafa, **Nefs Psikolojisi**, Kaknüs Yay. , İstanbul, 2014.
- Mevdûdî, Ebu'l Al'â, **Tefhimu'l-Kur'an**, Trc. Muhammed Han Kayanî, Yusuf Karaca, Nazife Şişman, İsmail Bosnalı, Ali Ünal, Hamdi Aktaş, İnsan Yay. , İstanbul, 1996.
- Muhâsibî, Haris b. Esed, **Bed-ü Men Enâbe İllallah (Tevbenin İlk Adımı)**, Trc. Muhammed Coşkun, Harf Yay. , İstanbul, 2012.
- Müneccid, Muhammed Salih, **Tövbe Etmek İstiyorum Ama Nasıl?** , Trc. Alim Yücer, Muhlis Turan, Polen Yay. , İstanbul, 2007.
- Münziri, Abdulazim, **Et-Terğib ve Terhib, (I-V)**, Beyrut, 1996.
- Müslim, Ebû'l- Hüseyin Müslim b. el- Haccac, **Sahih-i Müslim**, I-III, tahk. Muhammed Fuad Abdulbaki, Çağrı Yayınları, 2. baskı, İstanbul, 1992/1413.
- Müslim, Ebû'l- Hüseyin Müslim b. el- Haccac, **Sahih-i Müslim ve Tercemesi**, Trc. Mehmed Sofuoğlu, İrfan Yay. , İstanbul, 2014.
- Nakşibendî, Muhammed Nurî Şemseddîn, **Miftah'ül-Kulûb**, Trc. Abdülkadir Akçiçek, Huzur Yay. , İstanbul, 2001.
- Nesâî, Ebu Abdurrahman b. Şuayb, **es-Sünen**, I-II, tahk. Bedrettin Çetiner, Çağrı Yayınları, İstanbul, 1992.
- Nevevî, **Riyâzü's Sâlihîn (Peygamberimizden Hayat Ölçüleri)**, Trc. Ve Şerh, M. Yaşar Kandemir, İsmail Lütfi Çakan, Raşit Küçük, Erkam Yay. , İstanbul, 1998.
- Okuyan, Mehmet, **“Tevbe”, Kur'an Sözlüğü**, Düşün Yay. , İstanbul, 2015.
- Özarslan, Selim, **Kelamda Tevbe**, Bizim Büro Yay. , Ankara, 2003.
- Özdamar, Mustafa, **Tasavvufta Temel Kavramlar Üzerine Gönül Rivayetleri**, Kırk Kandil Yay. , İstanbul, 2012.
- Öztürk, Yaşar Nuri, **Kur'an ve Sünnete Göre Tasavvuf**, Yeni Boyut Yay. , İstanbul, 1995.
- Öztürk, Mustafa, **“Kur'an'ın Değer Sisteminde Dünya ve Dünyevî Hayatın Anlamı”**, Tasavvuf İlmi ve Akademik Dergisi, Yıl: 7 (2006).

- Özön, Mustafa Nihat, **Türk Dili Sözlüğü**, Arkın Kitabevi, İstanbul, 1967.
- Paksu, Mehmed, **Vesvese Sebepleri ve Kurtuluş Yolları**, Nesil Yay. , İstanbul, 2010.
- Peker, Hüseyin, **Din Psikolojisi**, Furkan Yay. , Samsun, 1993.
- Püsküllüoğlu, Ali, **Türkçe Sözlük**, Yapı Kredi Yay. , İstanbul, 1995.
- Rado, Şevket, **Büyük Türk Sözlüğü**, Hayat Yay. , İstanbul, 1969.
- Rahman, Fazlur, **Ana Konularıyla Kur'an**, Ankara Okulu Yay. , Çev. Alparslan Açıkgenç, Ankara, 1998.
- Râzî, Fahrüddîn, **Tefsîr-i Kebîr (Mefâtîhu'l – Gayb)**, Trc. Suat Yıldırım, Lütfullah Cebeci, Sadık Kılıç, C. Sadık Doğru, Akçağ Yay. , İstanbul, 1992-1995.
- Rûmî, Eşrefoğlu, **Müzekki'n-Nüfûs (Nefisleri Temizleyen)**, Haz. Ahmet Kasım Fidan, Semerkand Yay., İstanbul, 2011.
- Sadi, Şirazî, **Bostan**, Haz. Sadık Yalsızuçanlar, Lacivert Yay. , İstanbul, 2011.
- Sayar, Kemal, **Sufi Psikolojisi**, İnsan Yay. , İstanbul, 2000.
- Seccâdî, Seyyid Cafer, **Tasavvuf ve İrfan Terimleri Sözlüğü**, Çev. Hakkı Uygur, Haz. Hüseyin Kader, Ensar Neşriyat, İstanbul, 2007.
- Serhendî, Ahmed Fârûkî (İmam-ı Rabbânî), Mektûbât-ı Rabbânî, 379. Mektup, Çev. Abdülkadir Akçiçek, Erhan Yay. , İstanbul, 1977.
- Soysaldı, Mehmet, **Kur'an-ı Kerim'e Göre Allah Kimleri Sever Kimleri Sevmez**, Rağbet Yay. , İstanbul, 2015
- Soysaldı, Mehmet, **"İslam'da Günah Kavramı"**, Tasavvuf Dergisi, Ankara, 2001.
- Sühreverdî, Şihâbüddîn, **Avârifü'l-Meârif (Gerçek Tasavvuf)**, Trc. ve Tah. Dr. Dilâver Selvi, Semerkand Yay. , İstanbul, 2011.
- Sülün, Murat, **Kur'ân-ı Kerim Açısından İman-Amel İlişkisi**, Ensar Neşr. , İstanbul, 2015.
- Şârânî, **Tabakatü'l-Kübrâ (Evliyalar Ansiklopedisi)**, Çev. Abdülkadir Akçiçek, Bedir Yayınevi, İstanbul, 2014.
- Şentürk, Hâbil, **İbadet Psikolojisi**, İz Yay. , İstanbul, 2000.
- Şerif, M. Muhammed, **Klasik İslam Filozofları ve Düşünceleri**, Çev. Mustafa Armağan, İnsan Yay. , İstanbul, 2000.
- Şişman, Mehmet, **Eğitim Bilimine Giriş**, Pegem Yay. , Ankara, 2014.
- Tabarani, Süleyman bin Ahmed, el-Mucemu'l-Kebîr, (I-XX), Beyrut, trs.

- Tirmizî, Ebu İsa Muhammed bin İsa bin Sevre bin Musa bin Dahhak, **Sünen-i Tirmizî Tercümesi**, Trc. Osman Zeki Mollamehmetoğlu, Yunus Emre Yayınları, İstanbul, 1981.
- Topaloğlu, Bekir, “*Tevbe*” TDV **İslam Ansiklopedisi**, İstanbul, 2012.
- Topaloğlu, Bekir; Yavuz, Yusuf Şevki; Çelebi, İlyas, **İslamda İnanç Esasları**, Çamlıca Yay. , İstanbul, 2002.
- Tunç, Cihat, “*Tövbe Hakkında Bazı Meseleler*”, A. Ü. İ. F. Dergisi, Ankara, 1981.
- Tûsî, Ebû Nasr Serrâc, **El-Lüma’ (İslam Tasavvufu)**, Trc. H. Kamil Yılmaz, Altınoluk Yay. , İstanbul, 1996.
- Uludağ, Süleyman, **Hayata Sûfî Gözüyle Bakmak**, Dergâh Yay. , İstanbul, 2015.
- Uludağ, Süleyman, **Tasavvuf Terimleri Sözlüğü**, Kabalcı Yayınevi, İstanbul, 2005.
- Uludağ, Süleyman, **Tasavvufun Dili**, Ensar Yay. , İstanbul, 2016.
- Uludağ, Süleyman, “*Tevbe*”, TDV **İslam Ansiklopedisi**, İstanbul, 2012.
- Vehbi, Mehmed, **Ahkâm-ı Kur’aniye**, Üç Dal Neşr. , İstanbul, 1971.
- Yapıcı, Asım, **İslam’da Tövbe ve Dînî Yaşayıştaki Rolü**, Beyan Yay. , İstanbul, 1997.
- Yavuz, Kerim, **Yunus Emre’nin İç Benine Dini ve Psikolojik Yaklaşımlar**, Atatürk Ü.İ.F. Dergisi, Erzurum, 1990.
- Yılmaz, Hasan Kamil, **Anahatlarıyla Tasavvuf ve Tarikatler**, Ensar Neşr. , İstanbul, 2000.
- Yılmaz, Ömer, “*Tasavvuf Kültüründe İnsan - Dünya İlişkisi*”, Tasavvuf İlmi ve Akademik Araştırma Dergisi, Yıl:8 (2007).
- Yüce, **Abdülhakim, Razi’nin Tefsirinde Tasavvuf**, Çağlayan Yay. , İzmir, 1996.
- Zuhaylî, Vehbe, **Tefsirü’l-Münir**, Trc. , Hamdi Arslan, Dr. Ahmet Efe, Beşir Eryarsoy, Dr. H. İbrahim Kutlay, Nurettin Yıldız, Risale Yay. , İstanbul, 2005.

EK

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
YÜKSEK LİSANS TEZ ÇALIŞMASI ORJİNALLİK RAPORU

ÖĞRENCİ BİLGİLERİ	
Adı-Soyadı	Mücahit KAPAN
Öğrenci Numarası	102212107
Enstitü Anabilim Dalı	Temel İslam Bilimleri
Programı	Tasavvuf
Danışmanın Unvanı, Adı-Soyadı	Prof. Dr. İhsan SOYSALDI
Tez Başlığı (Türkçe)	Tasavvuf Kültüründe ve Gazalide Tevbe

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜ'NE

Yukarıda başlığı belirtilen tez çalışmamın a) Kapak sayfası, b) Giriş, c) Ana bölümler ve d) Sonuç kısımlarından oluşan toplam 241 sayfalık kısmına ilişkin, 05/07/2017 tarihinde enstitü tarafından Turnitin adlı intihal tespit programından aşağıda belirtilen filtrelemeler uygulanarak alınmış olan orjinallik raporuna göre, tezimin benzerlik oranı % 24'tür.

Uygulanan filtrelemeler:

- 1- Kabul/Onay ve Bildirim sayfaları hariç,
- 2- Kaynakça hariç
- 3- Alıntılar hariç/dâhil
- 4- 5 kelimeden daha az örtüşme içeren metin kısımları hariç

Yukarıda bilgileri verilen öğrencinin doktora tezi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yönetim Kurulu tarafından belirlenen azami benzerlik oranlarını aşmadığını ve tez çalışmamın herhangi bir intihal içermediğini; aksinin tespit edileceği muhtemel durumda doğabilecek her türlü hukuki sorumluluğu kabul ettiğimi ve yukarıda vermiş olduğum bilgilerin doğru olduğunu beyan ederim. Gereğini saygılarımla arz ederim.

Prof. Dr. İhsan Soysaldı
Danışmanın Adı-Soyadı
(İmzası)

Prof. Dr. Erkan Yar
Anabilim Dalı Başkanı
(İmzası)

F.Ü.LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ÖĞRETİM YÖNETMELİĞİ

Madde 41- Lisansüstü tezleri ile birlikte teslim edilmesi gereken belgeler şunlardır:

- a) Lisansüstü tezler, savunma öncesinde **intihal program raporu** ve ilgili makale şartını¹ sağladığına dair belgeleri ile birlikte enstitüye teslim edilir.
- b) İntihal raporu ile ilgili olarak etik kurallar dâhilindeki benzerlik oranları ilgili Enstitü Yönetim Kurulu tarafından belirlenir. (Enstitü Yönetim Kurulu tarafından tezin, intihal kapsamı dışında değerlendirilmesi için TURNITIN'den alınan raporda "benzerlik oranı"nın, "alıntılar hariç" en fazla %10, "alıntılar dâhil" % 30'u geçmemesi şeklinde kabul edilmiştir).

¹ Makale şartı doktora öğrencilerini kapsamaktadır.

ÖZGEÇMİŞ

Sivrice/Elazığ doğumlu olan Mücahit KAPAN, orta öğretimini Sivrice Lisesinde, Lisans eğitimini ise 2002 yılında Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesinde tamamlamıştır. Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Temel İslam Bilimleri/Tasavvuf Tarihi Bilim Dalında 2011 yılında başladığı Yüksek Lisans öğrenimini 2017’de tamamlamıştır. Halen, Milli Eğitim Bakanlığı bünyesinde Atatürk Anadolu Lisesi Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi öğretmeni olarak görev yapmaktadır.

